

Національна академія педагогічних наук України
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка

ЕСТЕТИКА І ЕТИКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ

Збірник наукових праць

Виходить два рази на рік

Заснований у червні 2011 року

Випуск 30

Київ – Полтава
2024

УДК 37.013(111.852:17)

Естетика і етика педагогічної дії : зб. наук. пр. / Ін-т пед. освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава ; Київ, 2024. Вип. 30. 268 с.

Засновники та видавці:

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (протокол № 13 від 16 грудня 2024 р.)

Головний редактор

Вовк М. П., доктор педагогічних наук, професор

Заступник головного редактора

Сулаєва Н. В., доктор педагогічних наук, професор

Відповідальний секретар

Лобач О. О., кандидат педагогічних наук, доцент

Редакційна колегія

Ничкало Н. Г., д. пед. н., проф., дійсний член НАПН України, Відділення професійної освіти і освіти дорослих

Гриньова М. В., д. пед. н., проф., член-кор. НАПН України, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Сотська Г. І., д. пед. н., проф., член-кор. НАПН України, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Пікула Н., д. хаб., проф., Інститут соціальної праці Педагогічного університету імені Комісії народної освіти у Кракові

Єрушка У., д. хаб., проф., Інститут педагогіки Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської у Варшаві

Бабушко С. Р., д. пед. н., проф., Національний університет фіз. виховання і спорту України

Дяченко-Богун М. М., д. пед. н., проф., Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Жамардій В. О., д. пед. н., доц., Полтавський державний медичний університет

Палічук Ю. І., к. пед. н., доц., ВНЗ України «Буковинський державний медичний університет»

Рибалко Л. М., д. пед. н., проф., Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Фазан В. В., д. пед. н., проф., Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Федій О. А., д. пед. н., проф., Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Хомич Л. О., д. пед. н., проф., Інститут пед. освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

Палеха О. М., к. пед. н., доц., Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Рецензенти

Л. М. Петренко, доктор педагогічних наук, професор

Н. Є. Миропольська, доктор педагогічних наук, професор

Мирослав Вуйчик, доктор хабілітований, професор (Польща)

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 24249-14089 ПР від 21.12.2019 р.

Збірник наукових праць внесено до переліку наукових фахових видань (категорія «Б») у галузі «Педагогічні науки» (Наказ Міністерства освіти і науки України №886 від 02.07.2020 р.)

Збірник наукових праць індексується наукометричними базами Index Copernicus International (ICI), Google Scholar, Ulrichsweb Global Serials Directory, EBSCO, BASE

ISSN 2226-4051 (Print)

ISSN 2616-6631 (Online)

DOI <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.30>

© Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, 2024
© Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, 2024

National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

AESTHETICS AND ETHICS OF PEDAGOGICAL ACTION

Collection of scientific papers

Edited twice a year

Founded in June 2011

Issue 30

Kyiv – Poltava
2024

УДК 37.013(111.852:17)

Aesthetics and ethics of pedagogical action: Collection of scientific papers / Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University. Poltava; Kyiv, 2024. Is. 30. 268 p.

Founders and editors:

Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Recommended for publication by the Academic Council of Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine (Protocol № 13 on 16 December 2024)

Editor-in-chief

Vovk M. P., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor

Deputy Editors

Sulaieva N. V., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor

Executive Secretary

Lobach O. O., Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor

Editorial board

Nychkalo N. G., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Full Member of NAPS of Ukraine, Department of Professional Education and Adult Education

Grynova M. V., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Corresponding Member of NAPS of Ukraine, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Sotska H. I., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Corresponding Member of NAPS of Ukraine, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine

Pikula N., Doctor, Full Professor, Institute of Social Labour Commission Pedagogical University of Education in Krakow

Yerushka W., Doctor, Full Professor, Institute of Pedagogy of the Academy of Special Pedagogy of Maria Hżehozhetskoyi in Warsaw

Babushko S. R., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, National University of Physical Education and Sports of Ukraine

Diachenko-Bohun M. M., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Zhamardiy V. O., Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Poltava State Medical University

Palichuk Y. I., Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor, Higher Educational Institution of Ukraine «Bukovinian State Medical University»

Rybalko L. M., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

Fazan V. V., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Fedii O. A., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Homytch L. O., Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine

Palekha O. M., Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Reviewers

L. M. Petrenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor

N. Ye. Myropolska, Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor

Mirosław Wójcik, Doctor, Full Professor (Poland)

Certificate of state registration of KV № 24249-14089 ПП on 21.12.2019 p. Specialized edition of Pedagogical Sciences (Ministry of Education and Science of Ukraine №886 on 02.07.2020)

Collection of scientific works is registered in Index Copernicus International (ICI), Google Scholar, Ulrichsweb Global Serials Directory, EBSCO, BASE

ISSN 2226-4051 (Print)

ISSN 2616-6631 (Online)

DOI <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.30>

© Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of NAPS of Ukraine, 2024
© Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, 2024

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ

Мирослава Вовк, Олена Семенов

Постать Неллі Ничкало у вимірах педагогіки праці9

Нелля Ничкало

Відданість Україні, педагогіці, освіті.....25

Ганна Товканець, Оксана Товканець

Концептуальні підходи до моделювання альтернативних форм розвитку компетентностей особистості в умовах освітніх трансформацій42

Ольга Костюк

Філософія мистецтва та дизайну: культурне осмислення та рефлексія54

Зоряна Гнатів, Лариса Ороновська

Мистецтво управління освітньою діяльністю64

ПЕДАГОГІЧНА ЕСТЕТИКА ТА ЕТИКА

Jarosław Michalski

Niedogodność nauczycieli a zachowanie pasji
(Проблеми вчителя та збереження захоплення професією).....75

Любов Гупор

Етична складова деонтологічної підготовки майбутніх лікарів у медичних університетах України88

Вадим Сорока, Віталій Фазан, Василь Фазан, Тетяна Фазан

Місце релігії в сучасному педагогічному процесі100

Лідія Лимаренко, Діана Кузякіна

Репрезентація синтезу мистецтв у культурно-мистецьких проєктах здобувачів вищої освіти110

МИСТЕЦЬКА ОСВІТА: ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, МЕТОДИКА

Ростислав Підпалій, Ірина Цебрій

Передумови та основні тенденції в становленні Болонського університету122

Антон Оріщенко

Педагогічні ідеї та виконавські техніки в школі Макса Шлоссберга133

Павло Косенко

Місце стереотипів мислення у творчому процесі навчання музичного мистецтва.....144

Яніна Рева

Хореографічний колектив як середовище реалізації творчого потенціалу особистості155

ІННОВАЦІЇ У МИСТЕЦЬКІЙ І ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ

Kinga Kuszak

Czas wolny a potrzeby dzieci przedszkolnych
(Вільний час і потреби дітей дошкільного віку)165

Liudmyla Shevchenko, Maryna Sorochan

The use of project technologies in the training future educators for professional activity in the context of inclusive education in preschool education institutions (Використання проєктних технологій у підготовці майбутніх вихователів до професійної діяльності в умовах інклюзивного навчання в закладах дошкільної освіти) 179

Юлія Марчук

Досвід упровадження інноваційних методів викладання англійської мови в регіональному закладі вищої освіти в умовах війни 190

Олена Вернигора

Організація самостійної роботи курсантів у процесі вивчення фахової термінології.....201

РЕЦЕНЗІЇ

Stanisław Juszczak

Opinia monografii naukowej zatytułowanej: «Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa», pod redakcją naukową Wasyla Kremenia, Nelli Nyczkało, Larysy Łukianowej i Natalii Lazarenko, tom I, II (Kijow, Wydawnictwo „Jurka Lubczenka”, 2024 rik)211

Maciej Tanaś

«Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa» – głos międzynarodowej społeczności pedagogów Polski i Ukrainy (opinia monografii “Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa”/ pod redakcją naukową W. Kremenia, N. Nyczkało, L. Łukianowej, N. Lazarenko. Tom I, II. Kijow: Wydawnictwo „Jurka Lubczenka”, 2024)223

**ІНФОРМАЦІЯ ПРО НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ
ТА МИСТЕЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАХОДИ**

***Василь Кремень, Нелля Ничкало, Францішек Шльосек, Ян Лащик,
Річард Бера, Тереса Яницька-Панек, Мирослава Вовк,
Гліб Головченко, Любов Карташова, Тетяна Бурлаєнко***

Рефлексії учасників X Українсько-Польського / Польсько-Українського наукового форуму «Освіта для цифрової трансформації суспільства / Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa» (27-28 листопада 2024 р., м. Вінниця).....238

Веселовська Вікторія

«Педагогіка серця – джерело творчої співпраці», – підсумки 20-річної співпраці польських та українських педагогів-науковців (відгук на документальний фільм «Педагогіка серця – джерело творчої співпраці» / телеканал ТАК TV).....250

Резолюція X Українсько-Польського / Польсько-Українського наукового форуму «Освіта для цифрової трансформації суспільства / Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa»

(27-28 листопада 2024 р., м. Вінниця).....255

Відомості про авторів261

CONTENT

PHILOSOPHY AND PSYCHOLOGY OF PEDAGOGICAL ACTION

Myroslava Vovk, Olena Semenog

The figure of Nellia Nychkalo in the dimensions of labour pedagogy9

Nellia Nychkalo

Dedication to Ukraine, pedagogy, education25

Anna Tovkanets, Oksana Tovkanets

Conceptual approaches to modeling alternative forms
of the development of personal competencies
in the conditions of educational transformations42

Olha Kostiuk

Philosophy of art and design:
understanding the cultural space and reflection54

Zoriana Hnativ, Larysa Oronovska

The art of educational activities management64

EDUCATIONAL AESTHETICS AND ETHICS

Jarosław Michalski

Niedogodność nauczycieli a zachowanie pasji
(Teachers' problems and maintaining passion for the profession)75

Liubov Hutor

Ethical component in deontological training
of future physicians at Ukrainian medical universities88

Vadim Soroka, Vitaly Fazan, Vasyl Fazan, Tetiana Fazan

The place of religion in the modern pedagogical process100

Lidiia Lymarenko, Diana Kuziakina

Representation of the synthesis of the arts in cultural and urban projects
of higher education students110

ART EDUCATION: THEORY, HISTORY, METHODS

Rostyslav Pidpalyi, Iryna Tsebriy

Background and main trends in the establishment
of the University of Bologna122

Anton Orishchenko

Pedagogical ideas and executive techniques
at Max Schlosberg's school133

Pavlo Kosenko

The place of stereotypes of thinking
in the creative process of teaching musical art144

Yanina Reva

Choreographic collective as an environment
for the formation of the creative potential of a person155

INNOVATIONS IN ARTS AND PEDAGOGICAL EDUCATION

Kinga Kuszak

Leisure time and preschool children's needs 165

Liudmyla Shevchenko, Maryna Sorochan

The use of project technologies in the training future educators
for professional activity in the context of inclusive education
in preschool education institutions 179

Yuliia Marchuk

Experience of implementing innovative English language teaching methods
in a regional higher educational institution in war conditions 190

Olena Vernyhora

Organization of cadets' independent
learning while studying professional terminology 201

REVIEWS

Stanisław Juszczyk

Review of the scientific monograph "Education for the digital
transformation of society", edited by Vasyl Kremen,
Nellia Nychkalo, Larysa Lukianova, Nataliia Lazarenko,
Volumes I, II (Kyiv: Yurko Lyubchenko Publishing House, 2024) 211

Maciej Tanaś

'Education for the digital transformation of society'
the voice of the international community of Polish and Ukrainian educators
(review of the scientific monograph "Education for the digital
transformation of society", edited by Vasyl Kremen,
Nellia Nychkalo, Larysa Lukianova, Nataliia Lazarenko, Volumes I, II
(Kyiv: Yurko Lyubchenko Publishing House, 2024)) 223

INFORMATION ABOUT SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL, ART AND EDUCATIONAL ARRANGEMENTS

Vasyl Kremen, Nellia Nychkalo, Franciszek Ślosek, Jan Laszczyk,

Richard Bera, Teresa Janicka-Panek, Myroslava Vovk,

Hlib Holovchenko, Liubov Kartashova, Tetiana Burlaenko

*Reflections of the participants of the X Ukrainian-Polish / Polish-Ukrainian Scientific
Forum 'Education for the Digital Transformation of Society/Edukacja dla cyfrowej
transformacji społeczeństwa» (November 27-28, 2024, Vinnytsia) 238*

Viktoriia Veselovska

«Pedagogy of the heart is a source of creative cooperation»
the results of 20 years of cooperation
of Polish and Ukrainian teachers and scientists 250

Resolution X of the Ukrainian-Polish / Polish-Ukrainian

Scientific Forum «Education for the digital transformation of society /

Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa»

(November 27-28, 2024, Vinnytsia) 255

About the Authors 261

ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ

УДК 37.091.4НИЧКАЛО

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.30.320898>

Мирослава Вовк, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9109-9194>

Олена Семенов, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/000-0002-8697-8602>

ПОСТАТЬ НЕЛЛІ НИЧКАЛО У ВИМІРАХ ПЕДАГОГІКИ ПРАЦІ

У статті окреслено концептуальні напрями професійної діяльності академіка Неллі Григорівни Ничкало у вимірах педагогіки праці. На основі біографічних відомостей, фактів з життєпису академіка доведено, що її ініціативи свідчать про дієву професійну, життєву позицію, спрямованість на реалізацію концептуальних ідей педагогіки праці в науковому, освітньому просторі задля утвердження цінностей науки, освіти, зміцнення міжнародного освітнього партнерства, враховуючи реалії війни, необхідність усвідомлювати цінність науки, культури, освіти як основних чинників збереження національної ідентичності. Власне моральна гідність, внутрішня потреба Неллі Григорівни Ничкало не стояти осторонь важливих соціокультурних зрушень в умовах війни росії проти України зумовили її оптимістичну й продуктивну працю на зміцнення партнерства між закладами освіти, науковими інституціями України і зарубіжжя, системне висвітлення результатів діяльності інститутів НАПН України, що спрямоване на утвердження національних і європейських цінностей освіти і науки. Праця як життєвий концепт академіка Н. Г. Ничкало стала орієнтиром у реалізації дослідницької, освітньої, просвітницької місії від початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України.

Ключові слова: *персонологія освіти; педагогічна біографістика; Нелля Григорівна Ничкало; педагогіка праці; міжнародне партнерство; цінності науки і освіти; війна.*

© М. Вовк, О. Семенов, 2024

*«... Ми переможем. Не такі ми й кволі.
Не допускай такої мислі,
Що Бог покаже нам неласку.
Життя людського строку стислі.
Немає часу на поразку».
(Ліна Костенко)*

Постановка проблеми. Рушієм сучасної педагогічної науки є унікальні особистості, чия наукова, громадська, освітня діяльність поєднується з подвижницькою працею, що спрямована на утвердження фундаментальних академічних традицій, прогресивний розвиток вітчизняної освіти, європейські цінності. З-поміж сподвижників інноваційної української педагогічної думки – самобутня, багатогранна, непересічна особистість, талановитий організатор освіти і науки європейського значення, провідна українська науковиця і новаторка в галузі професійної педагогіки, Берегиня педагогічної спільноти України Нелля Григорівна Ничкало.

Перелік нагород (міжнародна премія ім. О. Г. Неболсіна, ордени княгині Ольги I і III ступеня, «Знак пошани», медалі «За доблесну працю», «Ветеран праці», Почесна грамота Кабінету Міністрів України, нагрудні знаки «Антон Макаренко», «К. Д. Ушинський», «Василь Сухомлинський», «Відмінник ПТО СРСР», «Відмінник освіти України» та багато інших) і звань славної ювілярки і патріота системи професійної освіти України (доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, Міжнародної академії педагогічних наук і Міжнародної академії акмеологічних наук, іноземний член РАО, академік-секретар Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України, заслужений діяч науки і техніки України) просто вражає. Але не це головне. Маємо честь сказати Слово про Вчителя, про педагогіку «сродної» праці Берегині – Неллі Григорівни Ничкало, яка впродовж багатьох років невтомно й оптимістично закладає

підвалини української професійної, педагогічної освіти, освіти дорослих, особистим прикладом зміцнює міжнародне освітнє співробітництво України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному персонологічному дискурсі української педагогіки актуалізується проблеми педагогічної біографістики. Увага громадськості прикута до витоків української освіти, культури, науки. Питання теорії і практики сучасної педагогічної персонології і біографістики досліджують Л. Березівська, А. Вітченко, О. Лавріненко, О. Міхно, А. Самко, Л. Семеновська, А. Ткаченко, та ін. Інноваційні ідеї Н. Г. Ничкало осмислювалися вченими на сторінках монографічних видань і фахових статей (В. Кремень, Ю. Бойчук, О. Семенов, Г. Філіпчук та ін.). Водночас ґрунтовного вивчення потребує питання концептуальних орієнтирів професійної діяльності видатної особистості у вимірах педагогіки праці, «олюднення» людини, наставництва тощо.

Мета статті – висвітлити концептуальні напрями професійної діяльності академіка Неллі Григорівни Ничкало у контексті педагогіки праці. Задля реалізації мети використані такі методи дослідження, як: біографічний метод – для означення важливих у професійному й особистісному становленні вченої фактів життєпису; систематизація – для визначення концептуальних орієнтирів професійної діяльності Н. Г. Ничкало як дослідниці педагогіки праці; прогностичний аналіз – для обґрунтування перспектив розвитку конструктивних ідей самобутньої особистості педагога у сфері неперервної освіти, освіти дорослих тощо.

Виклад основного матеріалу. Сенс нашого життя – у «сродній» праці. Український філософ Г. Сковорода власним життям довів, що людина без «сродної» праці не може мати щастя і морального задоволення. «Найсвітлішу красу людини в труді» возвеличував український письменник О. Довженко. Власне, через працю, – переконує основоположник педагогіки праці, польський учений Т. Новацький, – людина пізнає світ, самовідтворює і розвиває себе у продуктивній взаємодії з соціальним світом. Саме у процесі праці відбувається особистісне і професійне зростання, – доводить український педагог Н. Ничкало (2010, с. 22).

Еталоном людини педагогічної праці, яка потужно реалізує свій духовний, особистісний і професійно-педагогічний потенціал, колеги, учні, шанувальники називають саму Неллю Григорівну Ничкало. Це сучасний лицар української педагогічної науки. Оптимістична і результативна праця – внутрішня потреба її благородної душі.

У фундаментальних, методологічно глибоких дослідженнях Н. Ничкало з широкого кола проблем теорії та історії професійної педагогіки, педагогіки праці, виховання, психології і дидактики професійної освіти, психології професійного розвитку органічно поєднуються випереджувальний підхід до розв'язання численних освітніх і наукових питань, цілісність теоретичних висновків, продуктивний вихід на практику, дослідницьке чуття та рефлексивний біль над тим, як зберегти і розвинути самотність людини праці в сучасному глобалізованому світі.

У такої людини праці, підкреслює дослідниця, яскраво викристалізована власна життєва позиція, індивідуальний спосіб організації діяльності, відкритість до нового досвіду, екзистенційний образ життя, упевненість, емпірична свобода і креативність (Семенов, 2016).

Нелля Григорівна пройшла шлях від сільської вчительки до академіка. Велика дорога майбутнього академіка розпочалася в невеликому селі Старогнатівка на Донеччині. Успішно закінчила педагогічне училище. Вищу освіту здобула у Львівському університеті імені Івана Франка. Трудову діяльність розпочала у загальноосвітній школі в прикордонному з Польщею селі. А потім був Київ і державна служба. І постійна робота з людьми. Ї дотепер – увага до кожної людини, толерантність Неллі Григорівни вражають. «Треба спішити робити добро й іти вперед», – цим мудрим кредо Нелля Ничкало керується все життя (Усатенко, Хомич, 2014).

Академік Н. Г. Ничкало – талановитий учений європейського масштабу, чия професійна діяльність ґрунтується на міцному фундаменті системного мислення і стратегічного бачення, успішно продовжує традиції наукової школи завідувача лабораторії прогнозування розвитку школи НДІ загальної педагогіки АПН СРСР Едуарда Георгійовича Костяшкіна. Науковий наставник

власним прикладом виховував громадянську позицію, навчав не «піддаватися «дрібній» суеті», дбати про інтелектуально сильну і духовно багату науку педагогіку, про особисту професійну культуру і професійну культуру своїх учнів, даруючи їм радість наукового і звичайного життєвого спілкування.

Життя Неллі Григорівни, спрямоване на реалізацію ідей Істини, Добра і Краси в освіті й науці, підпорядковане єдиній меті – збагатити досягнення української педагогічної думки й освітні традиції, розвивати найкращі надбання професійної освіти, утверджувати фундаментальні здобутки педагогічної освіти, розвивати субдисципліни педагогіки з урахуванням сучасних тенденцій розвитку педагогіки у світі, зміцнювати престиж України у європейському просторі. Цій подвижницькій місії присвячено її професійне життя.

Плідним є науковий доробок академіка Н. Г. Ничкало, про що свідчать майже 600 праць з проблем теорії та історії професійної педагогіки, педагогіки праці, психології і дидактики професійної освіти, педагогічної освіти, освіти впродовж життя, що вирізняються практичною зорієнтованістю на вдосконалення системи підготовки кваліфікованих кадрів, сучасних учителів, різних категорій дорослих, спрямованістю на проблеми потреб ринку праці, емпатійністю у висвітленні проблем сучасного науково-освітнього дискурсу.

Серцевину ґрунтовних студій становлять законодавчі документи й концепції (Концепція розвитку професійної освіти в Україні (1991), Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти (2004), Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI ст.») (1993), Національна доктрина розвитку освіти (2002), Закон України «Про професійно-технічну освіту» (1998), Біла Книга Національної освіти України (2010) та ін.), а також дослідження з проблем теорії та історії професійної педагогіки, педагогіки праці, виховання, психології і дидактики професійної освіти, психології професійного розвитку («Професійно-технічна освіта в Україні: проблеми досліджень», «Неперервна професійна освіта як світова тенденція», «Стандарти

професійної освіти і проблеми методологічних і творчих пошуків», «Трансформація професійної освіти України» та ін.). У монографіях, наукових статтях, посібниках, енциклопедичних виданнях дослідниці окреслюються перспективні напрями розвитку професійної освіти, педагогічної освіти, освіти дорослих з урахуванням актуальних викликів.

Учений-енциклопедист, талановитий організатор педагогічної науки, Нелля Григорівна стала натхненником укладання низки навчально-методичних, довідникових видань, які слугують

надійними помічниками не одного покоління освітян. Академік Н. Г. Ничкало глибоко переконана, що нагальні проблеми освіти і педагогічної науки мають широко обговорюватися громадськістю, зокрема, на шпальтах авторитетних українських і зарубіжних часописів, ініціатором видання яких вона є упродовж багатьох років («Рідна школа», «Естетика і етика педагогічної дії», «Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи», українсько-

польські / польсько-українські щорічники «Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia», «Edukacja Zawodowa i Ustawiczna» та ін.).

У творчому тандемі Неллі Григорівни з Іваном Андрійовичем Зязюном 1993 р. було засновано Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України (тепер – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України), який нині очолює доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, заслужений діяч науки і техніки України Лариса Борисівна Лук'янова). За сподвижницької натхненної підтримки академіка Н. Г. Ничкало функціонує Інститут професійно-технічної освіти НАПН України (директор – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України Валентина Олександрівна Радкевич).

Стратегічним пріоритетом діяльності Неллі Григорівни Ничкало є забезпечення науково-освітньої співпраці України і

Польщі, яка реалізується на рівні обміну досвідом між академічними інституціями, організації польсько-українських / українсько-польських форумів, підготовки наукових кадрів тощо. Розвиваючи ідеї своїх учителів Є. Костяшкіна, С. Батишева, М. Скаткіна, збагачуючи їх концепціями і теоріями своїх сучасників – В. Кременя, І. Зязюна, С. Гончаренка, О. Рудницької, Нелля Григорівна заснувала наукову школу (понад 100 дослідників!). З-поміж актуальних проблем досліджень, здійснених представниками її потужної наукової школи, – питання теорії і практики професійної (професійно-технічної) освіти, історії розвитку національної освіти, андрагогіки, компаративістські дослідження тощо.

Тезисно узагальнивши провідні здобутки академіка Неллі Григорівни Ничкало, маємо зосередити увагу на знаковому впливі її особистості на долю когорти освітян, науковців, молодшої генерації педагогів – справжніх агентів змін. Як істинно народний академік, Нелля Григорівна не лише видатний фахівець у галузі освіти, а й неперевершений організатор, яка прагне допомогти, підтримати, спонукати. Уміння добирати творчу молодь і навчати її мистецтву наукового дослідження, створювати в колективі творчу, ділову, доброзичливу атмосферу, заохочувати до самостійності мислення і вияву ініціативи – такі риси керівника наукової школи.

В академіка Н. Г. Ничкало яскраво викристалізована власна життєва позиція, індивідуальний спосіб організації діяльності, відкритість до нового досвіду, упевненість у собі, емпірична свобода і креативність. Розробляючи концепції і проєкти підготовки сучасного виробничого і педагогічного персоналу в контексті світових тенденцій, особливого значення видатний педагог надає неперервній освіті та неперервному професійному розвитку особистості. Цілісній системі професійної освіти, – доводить Н. Ничкало, – має відповідати цілісна професійна педагогіка, що покликана розкривати методологічні, теоретичні та методичні засади педагогічного процесу в усіх типах професійної школи, у системі післядипломної освіти.

Блискучий організатор освіти і науки об'єктивно оцінює реформи в галузі професійної освіти, володіє й унікальною

здатністю побачити надсучасне. Зокрема, на основі глибокого аналізу питань ринку праці і розвитку систем професійної освіти і навчання, здобутків психології, педагогіки, соціології, психофізіології, медицини, економіки, ергономіки, статистики, інших галузей наукового знання дослідниця успішно досліджує перспективний міждисциплінарний напрям – психопедагогіку праці. Особливу увагу приділяє прогностичній ролі діалектичного взаємозв'язку педагогіки праці, психології праці та професійної педагогіки в умовах глобалізаційних і євроінтеграційних процесів.

Власне, саму Неллю Ничкало називають людиною високої педагогічної культури. Її публікації, ініційовані й проведені нею численні міжнародні конференції з проблем неперервної професійної освіти і освіти дорослих як в Україні, так і в Польщі пронизані настановами української поетеси Ліни Костенко щодо майстерності. «При майстрах якось легше. Вони – як Атланти, держать небо на плечах. Тому і є висота». Процес формування педагогічної майстерності складний, неперервний у часі і просторі і спрямований на вдосконалення власних дій до найвищого рівня (Семенов, 2016).

Така культура педагогічної праці, якісними показниками якої є моральність як зразок поведінки для вихованців та естетичність як необхідне постійне вміння вчителя включати у процес педагогічної дії позитивні почуття прекрасного і піднесеного, створена Неллею Григорівною Ничкало спільно з Іваном Андрійовичем Зязюном в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Кожний із членів міцної команди науковців відчуває себе в інституті неповторною особистістю, яка розвивається у позитивно-енергетичній гармонії співтворчості, самоповаги і взаємоповаги. Власним прикладом, досвідом, копіткою працею, що спрямована на осучаснення освітньої галузі, відкритістю, вимогливістю, оптимізмом, позитивністю мислення Майстер педагогічної взаємодії сприяє особистісному і професійному зростанню усіх нас. Вона тонко відчуває емоції і молодих, і вже досвідчених колег.

Маючи сильний характер і глибоко вкорінену відповідальність, Нелля Григорівна не ламається під тягарем клопотів, не дає й іншим спіткнутися, наповнює свій внутрішній простір ясным

розумом, дивовижною ерудицією, благородними почуваннями, чистотою помислів, щирістю почуттів, шляхетністю виховання вірою, творчістю і допомогою іншим. Той, хто працює з Н. Г. Ничкало, навчається біля неї, наповнюється силою її розуму, шляхетною добротою, чистою совістю. У цьому контексті пригадуємо особливі Шевченкові рядки: «Ну що б, здавалося, слова – Слова та голос, більш нічого. А серце б'ється – ожива, Як їх почує. Знать, од Бога і голос той, і ті слова Ідуть меж люди...». Н. Ничкало живе так, як сказано у «Витязі в тигровій шкурі» Шота Руставелі: «Що сховав, оте пропало, Що віддав – оте твоє».

Приваблює шляхетність мислення наставника й уміння поводитися з чужими набутками. До академічної наукової праці Н. Ничкало підходить з рідкісною філігранністю. Кожна дисертація проходить через її руки і серце. Для неї властиве серйозне проникнення у тканину наукового тексту, глибинне входження в тему, уміння вирізнити в роботі справжні цінності. Стиль опрацьовується до блиску, не залишається жодних сумнівних, незрозумілих, двозначних фрагментів, словосполук. Учена завжди наполягає на звірянні цитат, дат, прізвищ. Після правок і доповнень Неллі Григорівни рукопис дисертації стає самодостатнім і повноцінним.

Мовлення Неллі Григорівни – афористичне, образне, пересипане народними прислів'ями, жартами, прикладами високої поезії Ліни Костенко, Лесі Українки... Це мовлення майстра слова, вплив якого на слухачів завжди знаковий. У її слові, дієвій справі відчувається професійна дбайливість, властива лише справжнім учителям і матерям...

Публікацією, виступом, порадою Н. Ничкало доводить, що праця є основною формою життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства, виступає провідним чинником соціогенезу. Разом із тим праця є засобом самовираження та самоствердження особистості, реалізації її інтелектуального і творчого потенціалу, досвіду, почуття моральної гідності.

Власне, моральна гідність, внутрішня потреба Неллі Григорівни Ничкало не стояти осторонь важливих соціокультурних зрушень в умовах війни росії проти України стали підґрунтям дієвої позиції щодо зміцнення партнерства між

зкладами освіти, науковими інституціями України і зарубіжжя, висвітлення результатів діяльності інститутів НАПН України в контексті стратегічної діяльності, спрямованої на утвердження національних і європейських цінностей освіти і науки тощо (Ничкало, & Гордієнко, 2022).

Праця як життєвий концепт академіка Н. Г. Ничкало стала орієнтиром у реалізації дослідницької, освітньої, просвітницької місії від початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України. Нелля Григорівна вбачає своєю професійною місією висвітлення досвіду зміцнення національних підвалин української освіти, протистояння супротиву російської ідеології, про що свідчить видання, ініційоване нею у співпраці з талановитими співаторами, – «Українська освіта в полум'ї війни» (Ничкало, Овчарук, Гордієнко, &

Іванюк, 2024). «Війна змінила нас, усе наше суспільство – і дітей, і педагогів, і батьків, і керівників закладів освіти. Десятки і сотні тисяч і навіть мільйони дітей передчасно стали дорослими мудрецами... Нерідко саме вони буквально на очах ставали добрими психотерапевтами для своїх матерів, бабусь і дідусів, які мають невиліковні рани і гірко страждають», – читаємо в монографії (с. 3). Книга присвячена «Маленьким янголам, які так рано зустрілись з людською жорстокістю та, на жаль, ніколи не стануть дорослими...» (с. 2). Документи, результати опитувань учасників освітнього процесу, датовані періодом широкомасштабного вторгнення, ілюстративний матеріал, дитячі малюнки увиразнюють розділи монографії: «Війна – вкрадене дитинство», «Масштаби руйнування України – незаперечні ознаки геноциду», «Депортація українських дітей», «Загрози і бар'єри у розвитку освіти в умовах воєнного стану», «Освіта на окупованих

територіях», «Освіта внутрішньо переселених дітей, молоді, дорослого населення», «Навчання дітей українських біженців за кордоном», «Діяльність НАПН України в умовах російської агресії», «Законодавче і нормативно-правове забезпечення». Щиро вдячні авторам надзвичайно важливої книги за реалізацію авторського задуму – створити видання про нелегкий шлях до Перемоги, героїзм і незламність.

У передмові до видання академік НАПН України Нелля Ничкало зазначає: «Науково-педагогічна спільнота нашої держави діяла рішуче і цілеспрямовано. Працівники академічних відділень, інститутів, їх відділів і лабораторій та науково-практичних центрів поряд з виконанням планових робіт і нових невідкладних завдань активно влилися у волонтерський рух, допомагали жінкам з дітьми і на залізничних вокзалах, і на кордонах, і в осередках для українських біженців, і в організації населення з прифронтових територій, і в пошуку можливостей для поселення та продовження навчання школярів і студентів – внутрішньо переміщених осіб» (с. 4). До цього треба додати, що невтомна діяльність учених і в Україні, і у співпраці з іноземними вченими й освітянами, солідарними з боротьбою України, триває, і гаслом цієї діяльності є слова «Працюємо для Перемоги!» (Ничкало, Овчарук, Гордієнко, & Іванюк, 2024).

Академік Н. Г. Ничкало глибоко усвідомлює необхідність утвердження міжнародних партнерських контактів з європейськими країнами, що було зреалізовано нею у процесі організації українсько-польських / польсько-українських форумів. Саме в умовах війни було важливо провести X Українсько-Польський / Польсько-Український науковий форум «Освіта для цифрової трансформації суспільства», що відбувся 27-28 листопада 2024 р. у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського. Форум став важливим кроком зміцнення освітнього, дослідницького партнерства між Україною та Польщею.

За результатами форуму було презентовано монографію «Освіта для цифрової трансформації суспільства / Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa / Education for digital transformation of society» (2024), укладену у співпраці з українськими і польськими освітянами і науковцями. У монографії представлено матеріали форуму – результати наукових пошуків українських і польських учених за такими дослідницькими напрямками: глобальні і локальні виміри цифрового простору; штучний інтелект – нові освітні виклики в умовах трансформації суспільства; цифровізація української освіти в умовах воєнного стану та перспективи впровадження цифрових технологій навчання в повоєнний час; партнерство освітян, науковців та громадських організацій в умовах цифрової трансформації суспільства; тенденції та інновації у цифровій освіті у закладах дошкільної, загальної середньої, професійної, вищої та післядипломної освіти; стратегічні напрями та інноваційні практики використання цифрових технологій в освіті дорослих в умовах формальної та неформальної освіти; формування інформаційно-цифрової компетентності різних категорій населення як чинник цифрової трансформації суспільства; зарубіжний досвід; психологічні, соціопедагогічні та інклюзивні аспекти освітніх процесів в умовах цифровізації (Кремень, Ничкало, Лук'янова, & Лазаренко (Ред.), 2024).

Учасники X Українсько-польського / Польсько-українського наукового форуму «Освіта для цифрової трансформації суспільства»/«Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa», що відбувся 24-28 листопада 2024 року, висловили глибоку повагу і віддали пошану Героям України, Збройним Силам України, щирю вдячність польським та українським освітянам і науковцям за підтримку України під час війни, за багаторічну творчу взаємодію, спрямовану на утвердження цінностей партнерства заради миру, ефективну дослідницьку співпрацю, спільні пошуки в освітньо-науковому просторі, що покликані подолати сучасні виклики в освіті й науці в умовах цифрової трансформації суспільства. Результати Форуму є прогностичними й мають стати важливим кроком у формуванні дорожньої карти імплементації відкритої науки, підвищення якості цифровізації в міжнародному дослідницькому дискурсі та освітній практиці.

Висновки. Схарактеризовані ініціативи Неллі Григорівни Ничкало свідчать про її дієву професійну, життєву позицію, спрямованість на реалізацію концептуальних ідей педагогіки праці в науковому, освітньому просторі задля утвердження цінностей науки, освіти, зміцнення міжнародного освітнього партнерства, враховуючи реалії війни, необхідність усвідомлювати цінність науки, культури, освіти як основних чинників збереження національної ідентичності.

Кожною публікацією, виступом, порадою Н. Ничкало нагадує своїм учням, що праця є основною формою життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства, виступає провідним чинником соціогенезу. Разом з тим праця є засобом самовираження та самоствердження особистості, реалізації її інтелектуального і творчого потенціалу, досвіду, почуття моральної гідності. Рефреном через наукові праці Н. Ничкало проходить ідея людини патріотичної, моральні вартості та духовний зміст якої створюють культуру нації.

Вивчення фундаментальних досліджень Н. Ничкало підтверджує інтелектуальність, інтелігентність, духовну елітарність, відкритість особистості дослідниці як еталону Людини педагогічної праці. У Людини праці, доводить Н. Ничкало, має бути мрія. Це, на її переконання, як вияв енергетики людини, як породження мотивації реальних дій. Здатність до мрії окрилює неповторність і індивідуальність особистості. Влучно пише

Л. Костенко: Ці крила «з правди, чесності і довір'я, з щирості до роботи, з щедрості на турботи, Життя безкрилої людини, котра не вмє мріяти, сіре й нецікаве».

Чесність і відданість педагогічній справі, моральна гідність, вимогливість до себе, фанатична наполегливість у здійсненні поставленої мети і справжня інтелігентність, людяність і надзвичайно розвинена сила волі, прагнення довести кожную розпочату справу до логічного кінця, динамічність і неординарність мислення, інтуїтивне відчуття нового і наукова етика – усе це допомагає Н. Ничкало витримувати тиск глобалізаційних процесів, жити в гармонії з навколишнім світом, утверджуючи ідеали людини праці.

Дорога Нелле Григорівно, живіть, зорійте прикладом для нас, самовіддачі Вам, творчості й наснаги НА МНОГІЇ ЛІТА, НА ЧЕСТЬ І СЛАВУ педагогіки любові, педагогіки щастя, життєтворчості, науки самопізнання українського народу не тільки на теренах України, а й у світовій цивілізації і культурі. Ваше наукове і творче довголіття потрібне кожному з нас. Безумовно, першому завжди важче. Але і знаменитіше! Отож, хоч «кожен з нас те знав, що слави нам не буде» (І. Франко), Ви не зважаєте на побиті об каміння ноги, бо прокладаєте Дорогу для інших у майбуття. Надзвичайно багато зроблено Вами на теренах освіти і науки. Маємо честь спілкуватися з Вами впродовж багатьох років, надихаючись людяністю, естетичністю світосприйняття, професіоналізмом. Переконані, що справжня Ваша слава і шана ще попереду, адже пора зрілості – це неповторний життєвий етап, коли є сміливість долати нові обрії, є мудрість навчати і навчатися, є серце, наповнене надіями, є любов до життя, людей, професії.

Список використаної літератури

- Бойчук, Ю. (2024). Феномен академіка Неллі Ничкало. *Новий колегіум*, 3 (115), 5-7. Взято з [7ca173-e2b0-4bd4-8498-39bf5bc3af45/content](https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742488/)
- Вовк, М. П., Котун, К. В., Болтенков, І. Ю. (Уклад.). (2019). *Святкова мить у хуртовині айстр осінніх*: науково-популярне видання до ювілею академіка Н. Г. Ничкало. Київ: Вид-во ТОВ «Юрко Любченко».
- Кремень, В., Ничкало, Н., Лук'янова, Л., Лазаренко, Н. (Ред.). (2024). *Освіта для цифрової трансформації суспільства / Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa / Education for digital transformation of society*: монографія (2 т.). Київ: ТОВ «Юрка Любченка». Взято з <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742488/>, <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742499/>
- Лашик, Я., Ничкало, Н. (2023). Єднання польських і українських науковців-педагогів у творчій співпраці в умовах війни. *Вісник Національної академії педагогічних наук*

- України, 5 (1), 1-18. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5146>
- Ничкало, Н. (2010). Ідея суспільства знань і праці в наукових пошуках. *Теорія і практика управління соціальними системами*, 3, 22-28.
- Ничкало, Н. Г., Гордієнко, В. П. (2022). Наукова діяльність у добу війни: за камертоном серця і любові до батьківщини. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 4 (1). DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4123>
- Ничкало, Н., Овчарук, О., Гордієнко, В., Іванюк, І. (2024). *Українська освіта в полум'ї війни: монографія*. Київ: ТОВ «Юрка Любченка».
- Семенов, О. (2016). Ключові концепти Я-концепції Неллі Ничкало. *Естетика і етика педагогічної дії*, 14, 9-21. Взято з <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/7417>
- Семенов, О. (2016). *Лінгвоперсонологія: навч. посіб.* Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка.
- Усатенко, Т., Хомич, Л. (2014). Треба спішити робити добро й іти вперед. *Україна молода*, 139 (23.09.2014). Взято з <https://www.umoloda.kiev.ua/number/2531/171/89517/>

Myroslava Vovk, Olena Semenov

THE FIGURE OF NELLIA NYCHKALO IN THE DIMENSIONS OF LABOUR PEDAGOGY

The article outlines the conceptual directions of the professional activity of Academician Nellia Hryhorivna Nychkalo in the dimensions of labor pedagogy. Based on biographical information and facts from the academician's biography, it is proven that her initiatives testify to an effective professional and life position, a focus on the implementation of conceptual ideas of labor pedagogy in the scientific and educational space to affirm the values of science and education, strengthen international educational partnership, taking into account the realities of war, the need to realize the value of science, culture, and education as the main factors of preserving national identity. Nellia Hryhorivna Nychkalo's moral dignity and inner need not to stand aside from significant socio-cultural shifts in the conditions of Russia's war against Ukraine determined her optimistic and productive work to strengthen partnerships between educational institutions and scientific institutions of Ukraine and abroad, systematic coverage of the results of the activities of the institutes of the National Academy of Sciences of Ukraine, which is aimed at affirming national and European values of education and science, etc. Work as a life concept of Academician N.H. Nychkalo became a reference point in the implementation of the research, educational, and educational mission from the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine. Nellia Hryhorivna sees her professional mission as highlighting the significant experience of strengthening the national foundations of Ukrainian education, confronting the opposition of Russian ideology, as evidenced by the publication initiated by her in collaboration with a group of co-authors, "Ukrainian Education in the Flames of War" (monograph / author N. Nychkalo, O. Ovcharuk, V. Hordiienko, I. Ivaniuk; edited by N. Nychkalo. Kyiv: LLC "Yurka Liubchenko", 2024. 208 p.). The development of international partnerships in the scientific and educational space is facilitated by holding the 10th Ukrainian-Polish / Polish-Ukrainian Scientific Forum "Education for the Digital Transformation of Society" (November 27-28, 2024) at the initiative of Academician N.H. Nychkalo.

Keywords: *personology of education, pedagogical biographical studies, Nellia Hryhorivna Nychkalo, labour pedagogy, international partnership, values of science and education, war.*

References

- Boichuk, Yu. (2024). Fenomen akademika Nelli Nychkalo [The phenomenon of academician Nelly Nychkalo]. *Novyi kolehium [New Collegium]*, 3 (115), 5-7. Retrieved from 7ca173-e2b0-4bd4-8498-39bf5bc3af45/content [in Ukrainian].
- Kremen, V., Nychkalo, N., Lukianova, L., & Lazarenko, N. (Eds.). (2024). *Osvita dlia tsyfrovoy transformatsii suspilstva [Education for digital transformation of society] / Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa / Education for digital transformation of society: monohrafiia* (2 vol.). Kyiv: TOV «Yurka Liubchenka». Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742488/>, <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742499/>.
- Lashchyk, Ya., & Nychkalo, N. (2023). Yednannia polskykh i ukrainskykh naukovtsiv-pedahohiv u tvorchii spivpratsi v umovakh viiny [The unity of Polish and Ukrainian scientists-pedagogues in creative cooperation in the conditions of war]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine]*, 5(1), 1-18. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5146> [in Ukrainian].
- Nychkalo, N. (2010). Ideia suspilstva znan i pratsi v naukovykh poshukakh [The idea of a society of knowledge and labour in scientific research]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy [Theory and practice of social systems management]*, 3, 22-28 [in Ukrainian].
- Nychkalo, N. H., & Hordiienko, V. P. (2022). Naukova diialnist u dobu viiny: za kamertonom sertsia i liubovi do batkivshchyny [Scientific activity in the time of war: behind the tuning fork of the heart and love for the motherland]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine]*, 4(1). DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4123> [in Ukrainian].
- Nychkalo, N., Ovcharuk, O., Hordiienko, V., & Ivaniuk, I. (2024). *Ukrainska osvita v polumi viiny [Ukrainian education in the middle of the world]: monohrafiia*. Kyiv: TOV «Yurka Liubchenka» [in Ukrainian].
- Semenoh, O. (2016). Kliuchovi kontsepty Ya-kontseptsii Nelli Nychkalo [Key concepts of Nelly Nychkalo's self-concept]. *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii [Aesthetics and ethics of pedagogical action]*, 14, 9-21. Retrieved from <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/7417> [in Ukrainian].
- Semenoh, O. (2016). *Linhvopersonolohiia [Linhvopersonolohiia]: navch. posib*. Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka [in Ukrainian].
- Usatenko, T., & Khomych, L. (2014). Treba spishyty robyty dobro y ity vpered [We need to write about doing good and moving forward]. *Ukraina moloda [Ukraine is young]*, 139. Retrieved from <https://www.umoloda.kiev.ua/number/2531/171/89517/> [in Ukrainian].
- Vovk, M. P., Kotun, K. V., & Boltenkov, I. Yu. (Comps.). (2019). *Sviatkova myt u khurtovyni aistr osinnikh [A festive moment in the blizzard of autumn asters: a popular science publication to the anniversary of academician N. Nychkalo]: nauково-populiarne vydannia do yuvileiu akademika N. H. Nychkalo*. Kyiv: Vyd-vo TOV «Yurko Liubchenko» [in Ukrainian].

Одержано 09.09.2024 р.

УДК 37.091.43ЯЗЮН

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.30.320901>

Нелля Ничкало, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5989-5684>

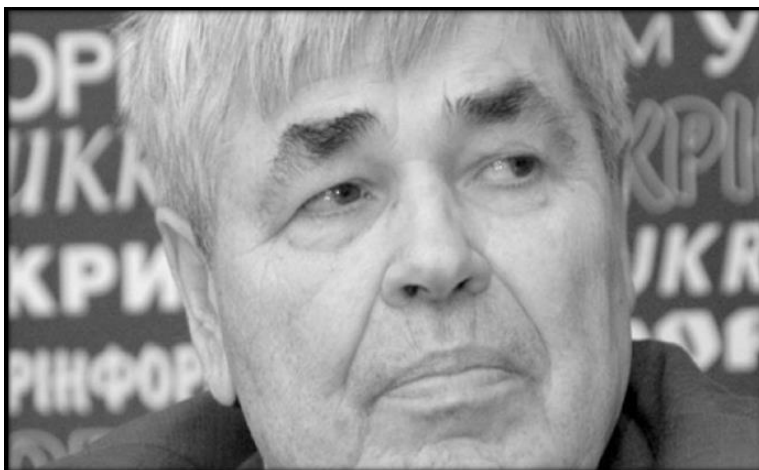
ВІДДАНІСТЬ УКРАЇНИ, ПЕДАГОГІЦІ, ОСВІТІ

У статті на основі особистих спогадів про управлінську, наукову, педагогічну діяльність академіка Івана Андрійовича Зязюна окреслено внесок ученого-педагога в розвиток української педагогічної освіти, субдисциплін педагогіки, доведено прогностичність його філософсько-педагогічних ідей для української освіти і педагогічної науки. У процесі застосування біографічного методу, методу наративу, прогностичного аналізу узагальнено основні чинники професійного сходження особистості І. А. Зязюна до вершин педагогічної майстерності та наукової творчості. Проаналізовано життєві факти про Івана Андрійовича та досвід його дослідницької управлінської діяльності. Визначено перспективи вивчення спадщини академіка, проєктування його важливих ідей у сфері сучасної педагогічної освіти, у галузі педевтологічних, психопедагогічних досліджень. Наукова спадщина академіка І. А. Зязюна – це справжній філософсько-педагогічний скарб для подальшого розвитку освіти і педагогічної науки в Україні та інших державах.

Ключові слова: академік Іван Андрійович Зязюн; дитиноцентризм; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна Національної академії педагогічних наук України; інтердисциплінарність; педагогіка, психопедагогіка; педагогічна майстерність; цінності.

«Педагогіка – це моє життя...»

Іван Зязюн

Постановка проблеми. Українська земля подарувала світу видатних педагогів, імена яких увійшли в історію освіти і науки не лише нашої держави. Серед них – Іван Андрійович Зязюн – філософ, психолог і педагог, талановитий організатор освіти і державний діяч.

Цінність наукової спадщини академіка Івана Андрійовича Зязюна полягає в її інтердисциплінарності, основою якої є методологія філософії освіти в баченні цього видатного українського вченого. Її коріння – у філософії серця Григорія Сковороди, Панфіла Юркевича, в українській народній педагогіці, що знайшла яскраве втілення в ідеях, концепціях і методиках десятків тисяч педагогів. На різних історичних етапах вони віддавали освіті свій інтелект, розум і невичерпну любов до дитини, яка зростала, ставала на ноги й, долаючи різні незгоди, утверджувалася в особистому житті і професійній діяльності.

Мені пощастило понад 20 років разом працювати з Іваном Андрійовичем Зязюном, вчитися у нього, бачити глибинні витoki української педагогіки, по-філософськи долати перепони, осмислювати суперечності і перспективи розвитку педагогіки як науки про Людину і для Людини в умовах незалежної України. То була надзвичайно важлива життєва і наукова школа методологічного зростання...

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній педагогічній науці відомі й молоді дослідники звертаються до спадщини академіка І. А. Зязюна, осмислюючи його філософсько-методологічні ідеї (В. Андрущенко, Г. Васянович, В. Кремень, Г. Філіпчук та ін.), вивчаючи біографічні факти, чинники особистісного і професійного розвитку (О. Лавріненко, О. Романовський, О. Семенов та ін.). Водночас є необхідність посилення уваги до спадщини академіка в контексті утвердження парадигми дитиноцентризму в українській освіті, розвитку ідей педевтології, андрагогіки, психопедагогіки.

Мета статті – проаналізувати внесок академіка Івана Андрійовича Зязюна в розвиток української педагогічної освіти, субдисциплін педагогіки та обґрунтувати прогностичність філософсько-педагогічних ідей ученого для подальшого розвитку української освіти і педагогічної науки.

Методи дослідження. Реалізація мети нашого дослідницького пошуку потребувала застосування сукупності методів, зокрема: *біографічний метод* – виявлення основних чинників професійного сходження особистості І. А. Зязюна до вершин педагогічної майстерності, наукової творчості; *метод наративу* – узагальнення життєвих фактів про Івана Андрійовича, досвіду його дослідницької, управлінської діяльності на основі особистих спогадів; *прогностичний аналіз* – окреслення перспектив вивчення спадщини академіка, проєктування його важливих ідей у сфері сучасної педагогічної освіти, у галузі педевтологічних, андрагогічних, психопедагогічних досліджень.

Виклад основного матеріалу.

Гальма, суперечності і перепони... У документах НАПН України, Інституту педагогіки і психології професійної освіти (з 30 січня 2007 р. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих), а також в опублікованих і не опублікованих спогадах багатьох його учнів, студентів, викладачів Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка (нині – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка), працівників Міністерства народної освіти УРС, а з 1991 р. Міністерства народної освіти України та академічних інститутів викладено чимало унікальних і маловідомих фактів з наукової біографії академіка Івана Зязюна. Вони характеризують ученого філософа-педагога як неповторну особистість із притаманними йому цілеспрямованістю, наполегливістю і принциповістю, силою волі і характером, вмінням боротися, відстоювати свою точку зору.

Ці та інші риси особистості академіка простежувалися на різних етапах його науково-педагогічної діяльності. Як відомо, Інститут педагогіки і психології професійної освіти було створено 24 листопада 1993 р. завдяки підтримці Михайла Фоменка (Міністра народної освіти УРСР у 1979 – 1990 рр.). Як тодішній завідувач відділу освіти, культури, охорони здоров'я та соціального забезпечення Кабінету Міністрів України він підтримав пропозицію Президії АПН України щодо створення Інституту. 30 січня 2007 р. його перейменовано на Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих.

На такій сприятливій хвилі Іван Андрійович розпочав динамічно діяти, щоб Інститут якомога швидше «став на ноги». Спочатку дуже гарно вирішувалось питання щодо його дислокації. Тодішній ректор Державної академії легкої промисловості (ДАЛП), професор, кандидат історичних наук Дмитро Головка зразу ж позитивно відгукнувся на клопотання академіка Івана Зязюна й вирішив питання щодо виділення прекрасних аудиторій у модерному багатоповерховому будинку для розміщення академічного інституту. Він запропонував розумний варіант реконструкції цього поверху. Директор Київської гімназії № 109 ім. Т. Г. Шевченка Анатолій Черниш виділив дві великі кімнати на першому поверсі. Відповідно до Адміністративного кодексу Інститут досить швидко було зареєстровано. Ректор ДАЛП уже на другий день підписав лист до Печерської районної адміністрації, було відкрито банківський рахунок нової наукової установи.

Нашій радості не було меж... За вказівкою ректора швидко розроблено проєкт реконструкції, замовлено дерев'яні перегородки, навіть вхідні двері до Інституту. Понад 100 тис. гривень було перераховано ДАЛП на виготовлення усього цього в її майстернях. Замовлення також було виконано швидко! Визначено дату урочистого відкриття академічного інституту в приміщенні ДАЛП.

Та наша радість тривала не дуже довго. За два тижні до відкриття Інституту несподіваний дзвінок проректора ДАЛП з адміністративно-господарської частини: «Нелля Григорівно! Передайте директору Зязюну таке: прийнято негативне рішення щодо розміщення Вашого інституту в ДАЛП... Вам відмовлено!»

Біжу до Івана Андрійовича з цією гіркою звісткою... Його реакція зовні була ніби спокійною. «Все зрозуміло, – сказав він тихо. – Почали діяти – робити зло мої старі недруги з Печерська... Супроводжують мене постійно. Не можуть мені вибачити багато чого – ні ректорської діяльності в Полтаві, ні міністерських справ (виводив учителів на Хрещатик на демонстрації, коли вони не отримували заробітної плати по 3-6 місяців), ні виступів із трибуни Верховної Ради України на захист освіти і гідності вчителя, ні педагогічної майстерності... Це діє парадокс Ісуса Христа: чим більше робиш людям добра, тим більше дістаєш голок у серце...».

Не так легко було вмовити нашого академіка піти на офіційний прийом до ректора ДАЛП. Дуже впирався, не хотів приниження. Навіть дивно, що ректор Дмитро Головка зразу ж призначив зустріч на наступний день на 12 годину. Заходимо до ректорського кабінету: по центру – пан ректор, а зліва і справа – проректори та керівники різних служб. Усі виступали й фальшиво співчували нам, казали, що в них уже є аж 24 орендарі й немає вільних приміщень. Підсумував це театралью організоване засідання пан ректор. Він не знав, куди зникли ті аудиторії, які він нам запропонував півтора місяці тому... Ганьба!

Іван Андрійович стискає свої немаленькі кулаки й говорить мені суворо: «Нам немає тут що робити. Пішли звідси. Все зрозуміло!» Й тягне мене за руку до дверей. «Ні, Іване Андрійовичу! Я не піду, доки не скажу, що думаю про ректора-зрадника і боягуза та його блюдолизів. Дмитре Богдановичу! Ви донедавна секретар Київського міського комітету Компартії України з ідеологічної роботи, кандидат наук. Перед Вами – академік, донедавна міністр народної освіти України Іван Зязюн. Як Вам не соромно...» І далі мене «понесло»: сказала таке ректору та його улесливій команді, чого їм ніхто в житті не говорив... Усі сиділи, ніби німі, опустили голови. А ректор до мене підкреслено ввічливим тоном: «Ну что Вы такое говорите... Мы очень хотели, но не получилось...» На «прощання» прочитала їм рядки Ліни Костенко з вірша, присвяченого Г. С. Сковороді:

«Час пролітає з реактивним свистом.

Жонглює будень святістю і свинством...».

Дуже шкода, що він жонглює і в мирний час, і в умовах страшної російської війни проти України...

Це лише один конкретний епізод негідної поведінки окремих високопосадовців, які за чиєюсь вказівкою «з гори» намагалися загальмувати або й зовсім знищити інноваційні справи, ініційовані й започатковані академіком Іваном Зязюном. І так було не раз і в його особистій науковій долі, і в історії Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, якому 20 вересня 2018 р. присвоєно ім'я його засновника...

«Закулісні гравці» проти академіка Івана Зязюна діяли досить активно. Вони пророкували, що Інститут не відбудеться і не доживе навіть до одного року. Такий злий прогноз не справдився! З кожним роком Інститут педагогіки і психології професійної освіти зміцнював інтелектуальні крила, об'єднував яскраві особистості педагогів-новаторів, започатковував сміливі експерименти з педагогічної майстерності, андрагогіки, педевтології, професіології, психології праці, розробляв і впроваджував перші в Україні концепції розвитку педагогічної освіти й освіти дорослих, професійного навчання на виробництві, формувалася потужна наукова школа.

Нині науково-педагогічні працівники цього Інституту (директор – член-кореспондент НАПН України Лариса Лук'янова), хоча їх у зв'язку майже із щорічними скороченнями стало втричі менше (з 12 відділів – 4, із 120 науковців – 44), творчо й цілеспрямовано впроваджують ідеї гуманістичної концепції академіка Івана Зязюна.

Ниточка життя обірвалась несподівано... 29 серпня 2014 р. перестало битися серце Івана Зязюна – вірного сина українського народу, видатного вченого – філософа і педагога, державного і громадського діяча. Сумували не лише близькі родичі, а й Зязюнівська науково-педагогічна родина всієї України, а також зарубіжні вчені, які добре знали концепцію педагогічної майстерності нашого академіка й співпрацювали з ним не один рік. Разом із нами проводжали академіка Івана Зязюна в інші світи (на цвинтар села Пашківка Ніжинського району Чернігівської області) професор, доктор хабілітований, голова Наукового педагогічного товариства «Польща-Україна» Францішек Шльосек та інші польські вчені... На пам'ятнику академіку Івану Зязюну викарбовано слова: «Прошу у Бога одного – часу для добра людям...» А в будинку, де він народився і помер, відкрито Музей-садибу Івана Зязюна

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Від глибини серця дякуємо за це академіку Віктору Андрущенко...

Філософія серця Григорія Сковороди, педагогіка і психологія серця Івана Зязюна, педагогіка серця Марії Лопаткової, психопедагогіка, «олюднення людини, відкривання людини в людині» (за Яном Павлом II), добротворення впродовж життя – *невмирущі*...

Під час кровопролитної російської агресії проти України ці наукові педагогічні категорії набули особливого значення – передусім духовного і загальнолюдського. Не випадково саме в тяжку добу історії нашої держави українські вчені обґрунтовують і вводять у науковий обіг принципово нові категорії. Серед них – «педагогіка зраненого серця» (О. Лавріненко). Як гірко, що сьогодні мільйони зраних сердець дітей, їхніх батьків, дідусів і бабусь, воїнів Збройних Сил України, полонених, матерів і батьків, які не дочекались своїх дітей з поля бою, над могилами яких майорять прапори України на цвинтарях у всіх містах і селах України. Як лікувати «зранені серця» десятків мільйонів українців – дітей і дорослих? Для цього потрібна нова педагогіка – олюднена, одухотворена, міждисциплінарна.

На генетичному рівні академік Іван Зязюн відчував небезпеку і зло з боку РФ. Він ніколи не був прихильником радянських ідеологічних догм, не схилив голови перед московитами... З дитинства пам'ятав настанови своєї бабці Ганни Йосипівни Деркач, яка називала Сталіна «страшним гаспидом». Про це згадував Іван Андрійович у своїй книзі «Педагогіка добра: ідеали і реалії» (2000 р.). 20 лютого 2014 р., коли російський гаспид розпочав анексію Криму і фактично розпочав війну проти України, – не було несподіванкою для нашого академіка. Він неодноразово говорив, що Росія ніколи не змириться з незалежністю нашої держави, вона розпочне війну проти України...

Не дожив Іван Андрійович до 24 лютого 2022 р., коли вибухнула смертоносна російська війна проти України, що триває третій рік. Я не лише здогадуюсь, а й добре знаю, якими словами і діями він відреагував би на цей злочин проти людства...

Під час повномасштабної російської агресії тисячі його вихованців, загальну кількість яких сьогодні неможливо встановити (студенти, аспіранти, докторанти, викладачі педагогічних інститутів і університетів творчо впроваджують інноваційні ідеї свого Вчителя, створюють нові методики і проекти, волонтерять,

допомагають дітям, їхнім батькам і вчителям – внутрішнім переселенцям. Вони багато і самовіддано працюють на засадах педагогічної дії воєнної доби.

Прогностичність філософсько-педагогічних ідей академіка.

Наукова спадщина вченого-філософа і педагога – це досить складне і недостатньо вивчене питання, хоча в науковій бібліографії досить широко представлено творчий доробок академіка. Йдеться про четверте, перероблене і доповнене видання біобібліографічного покажчика «Іван Андрійович Зязюн: педагог, вчений, філософ» (Ничкало, & Штома, 2018). У ньому систематизовано наукові та науково-методичні праці академіка, літературу про його життя, науково-педагогічну і громадську діяльність, перелік дисертацій, захищених під його керівництвом. Безумовно, це надзвичайно цінний банк даних про великий доробок ученого.

На нашу думку, це потребує методологічного міждисциплінарного аналізу змісту праць ученого та публікацій про його наукову життєдіяльність і багатолітні творчі пошуки. Президент НАПН України Василь Кремень зазначає: «В Україні й за кордоном І. А. Зязюн добре відомий фундаментальними науковими пошуками: це і філософія освіти, і теорія і методика професійної освіти, і проблеми естетичного виховання. Означені напрями знайшли глибоке розкриття в понад 550 публікаціях. Серед численних позицій: монографії, підручники, навчальні та навчально-методичні посібники для студентів педагогічних закладів освіти, аспірантів, учителів та викладачів, статті, опубліковані в українських і зарубіжних часописах. Мірилом вартості кожної з фундаментальних науково-педагогічних книг («Естетичний розвиток особи», «Естетичний досвід особи», «Основи педагогічної майстерності», «Педагогічна майстерність», «Краса педагогічної дії», «Педагогіка добра: ідеали і реалії»), високо поцінованих у науково-педагогічному світі, крім теоретичної глибини й актуальності, є також міцний зв'язок з практичними потребами життя. У підручниках життєвими барвами і мелодіями реалій постає краса буднів педагогічної праці, процес виховання обдарованої особистості, її становлення і самоствердження. Кожна книга написана серцем. Енергія думки органічно втілена в енергії слова, яке мудро розкриває глибинну сутність Людини і Педагогіки Добра» (Кремень, 2017).

Наголосимо на винятково важливому значенні монографії «Філософія педагогічної дії» (2008 р.). У ній автор представляє унікальну дослідницьку палітру, зокрема: концептуально-методологічні та дидактичні підходи до наукових досліджень

педагогічної освітньо-виховної проблема-тики; свобода особистості у просторі педагогічної дії; технології і техніки розвитку особистісної свободи суб'єктів учіння; концептуальні підходи до педагогічної майстерності як стратегічної домінанти свободи суб'єктів учіння; модернізація сучасної педагогічної освіти в Україні, логізація особистісної моделі педагогічного світогляду; гносеологічні та культурологічні виміри освітньої системи.

Ця фундаментальна праця пронизана філософсько-креативною енергетикою пошуку, відданістю науці і шкільництву. Його широкі і глибокі наукові інтереси синтезували філософію, культурологію, мистецтвознавство, педагогіку, психологію, філософію освіти. Наукова спадщина вченого акумулює досвід багатолітньої діяльності наукової школи педагогічної майстерності на основі принципів міждисциплінарності та прогностичності. Вивчення й обґрунтування наукових прогнозів і рекомендацій – одне із завдань наукознавства. Як учений-філософ і педагог, академік І. А. Зязюн є яскравим представником української науки. У статті «Немає педагогіки без педагога...», опублікованій у ювілейному випуску науково-педагогічного часопису «Рідна школа» (2012 р.), він теоретично обґрунтовує таке положення: «Насправді проблему якості педагогічної освіти цілком можна було б віднести до розряду глобальних світових проблем». На наше переконання, педагогічну спадщину академіка доцільно розглядати прогностично у філософському і педагогічному контекстах.

Тонко відчуваючи прогностичність педагогічних ідей європейських учених у контексті теорії «множинного інтелекту», І. А. Зязюн обґрунтовував теоретичні засади психопедагогіки. Педагогіка 80-х років минулого століття була тісно пов'язана з

філософсько-педагогічними поглядами Івана Андрійовича, який прагнув і досягав того, щоб ідея освітньо-культурного синтезу реалізовувалася у вищому педагогічному навчальному закладі. Прагнучи бути зразком інтелігентності, носієм високих еталонів культури українських просвітителів, він особистим ректорським прикладом надихав студентів і молодих науково-педагогічних працівників на культурну самореалізацію їхнього «множинного інтелекту», вмів відшукувати таланти, підтримувати й супроводжувати їхнє «методологічне і науково-педагогічне дозрівання».

Концепція педагогічної майстерності вченого-філософа має глибоке коріння від джерел української історії, культури, етнонаціональних традицій, мудрості нашого народу. Впродовж багатьох років Іван Андрійович обґрунтовував, відшліфовував і, можна сказати, викристалізовував теоретико-методологічні положення й нетрадиційні дидактичні засади педагогічної майстерності. За цей історичний період, що охоплює складні й важливі етапи в розвитку системи освіти нашої держави, народжувалася, проходила становлення і динамічно розвивалася сучасна українська наукова школа педагогічної майстерності. Незаперечним є те, що її творець – видатний філософ-педагог І. А. Зязюн (Ничкало, 2013, с. 52).

У науковій спадщині академіка І. А. Зязюна нами виокремлено також *прогностичність* у людинознавчому контексті, що передається педагогічній громадськості безпосередньо через його наукову школу педагогічної майстерності. Вона формувалася на основі принципів, апробованих тривалим історичним досвідом пізнавальної діяльності українських педагогів і філософів.

Українська наукова школа педагогічної майстерності – ще один переконливий приклад відданості наукового лідера, академіка І. А. Зязюна цій благодатній і життєдайній ідеї. Впродовж майже чотирьох десятиліть ним пройдено складний шлях боротьби за право цієї ідеї на життя, її утвердження й розвиток. Це виявлялося у створенні і введенні до навчальних планів курсів педагогічної майстерності, відкритті майже в усіх педагогічних інститутах кафедр педагогічної майстерності. На цьому багаторічному шляху не все було оптимістичним, світлим і радісним. Упродовж останнього десятиліття в класичних університетах (і не тільки в них) педагогічний компонент (історичний, і теоретичний, і практичний) значно звузився. На жаль, у багатьох ВНЗ зникли кафедри педагогічної майстерності, майже до мінімуму зведено педагогічну практику (Ничкало, 2013, с. 53).

Глибокий філософсько-педагогічний аналіз освітніх процесів, здійснений академіком І. А. Зязюном, зумовив такий висновок: «у розвитку вищої педагогічної освіти в Україні ХХ – на початку ХХІ ст. виокремлюються дві тенденції: перетворення педагогічних інститутів на педагогічні університети; трансформація педагогічних університетів на класичні. За умови збереження такої тенденції можна прогнозувати повну втрату системи вищої педагогічної освіти в нашій державі, котра є великим національним надбанням» (Ничкало, 2008, с. 31).

Роздуми І. А. Зязюна щодо покликання вчителя виконувати в суспільстві масштабні завдання потребують нового прочитання й глибокого осмислення керівниками вищих органів влади та управління розвитком освіти, міністерськими чиновниками, а також науковцями, які досліджують проблеми підготовки майбутнього вчителя та його подальшого професійного розвитку. Воно (суспільство) зацікавлене не тільки у збільшенні кількості освічених людей, а й у високій їх кваліфікації, громадянській самосвідомості, вмінні самостійно, творчо мислити, правильно оцінювати ситуацію і брати на себе відповідальність за результати діяльності. Всебічний розвиток особистості залежить достатньою мірою від професійних і педагогічних здібностей учителя, раннього їх вияву і розвитку до рівня високої майстерності. Тому зрозумілий інтерес до особистості вчителя як об'єкта наукового дослідження з боку філософії, соціології, психології, педагогіки, демографії та інших наук (Зязюн, 2000, с. 117).

Це також стосується і положень щодо соціальної функції вчителя. Вона полягає в тому, щоб «у межах суспільного поділу праці готувати молодь до професійної діяльності згідно з потребами особистості і врахуванням її природних задатків (передбачається, що цю програму вчитель реалізує разом із сім'єю вихованця)». Але, відповідаючи за передачу від покоління до покоління суспільного досвіду в усій його різноманітності, вчитель зобов'язаний потурбуватися про «продовження свого роду» – залучати педагогічно обдаровану молодь до праці у школах, технікумах, вищих навчальних закладах (Ничкало, 2013, с. 56).

Як зазначає І. А. Зязюн, із соціальної ролі випливає особлива соціальна позиція вчителя, зумовлена ставленням до нього соціуму взагалі й кожного його представника зокрема. Це, власне, є його (вчителя) соціальний статус, який виникає не стихійно, не автоматично і залежить не лише від власного бажання, а й від можливостей суспільства розвивати педагогічні здібності кожного вчителя (Зязюн, 2000, с. 117-118). Отже, підготовка вчителя до виконання високого соціального призначення є складним завданням соціального управління, що потребує поетапного вирішення.

До особистості вчителя, до якості його професійно-педагогічної діяльності, до нього як до суб'єкта начальновиховного процесу, суб'єкта педагогічного спілкування нині висувуються нові, зрослі вимоги. Це помітно впливає на розширення комплексу взаємопов'язаних завдань, що покладаються на педагогічну освіту.

У цьому контексті важливе значення має Концепція багаторівневої педагогічної освіти в Україні, проєкт якої підготовлено академіками В. П. Андрущенко та І. А. Зязюном. Ці вчені обґрунтували вихідні положення концепції особистісно орієнтованої педагогічної освіти в Україні, її принципи (гуманізації, гуманітаризації, фундаменталізації, інтеграції, демократизації). Концепція особистісно орієнтованої підготовки педагога – це система психолого-педагогічних ідей про цілі, зміст, технології і професіоналізм педагогічної системи (процес реалізації педагогічної дії педагогом), що забезпечує запит (соціальний і особистісний), функціонування й особистісний розвиток суб'єктів навчання (Андрущенко, Зязюн, 2011, с. 5).

Президія НАПН України 20 квітня 2011 р. схвалила Концепцію багаторівневої педагогічної освіти в Україні. Розв'язання визначених у ній завдань потребує постійної уваги до реалізації принципу наступності. У зв'язку з цим доцільно звернутися до висновку, обґрунтованого К. Поппером. Цей видатний британський філософ, логік і соціолог пише про те, що ми не можемо все розпочинати з чистого аркуша, а маємо спиратися на те, що було зроблено в науці до нас... У науці ми прагнемо до прогресу, а це означає, що ми мусимо спиратися на своїх попередників. Вважаємо, що ця думка має методологічне значення для різних галузей наукового знання – і гуманітарних, і соціально-економічних, і технічних, і медичних та інших.

Молода генерація українських учених-педагогів спирається на своїх попередників, на наукову школу педагогічної майстерності академіка І. А. Зязюна, що високо поцінована не лише в Україні, а й за її межами. Про це може свідчити, наприклад, перевидання у 2005 р. в Польщі підручника «Педагогічна майстерність» за його редакцією. До цієї унікальної праці вступне слово написав видатний польський учений Тадеуш Вацлав Новацький, якого називають Нестором польської педагогіки, а передмову – відомий дослідник проблем учителя, тодішній Голова Комітету педагогічних наук Польської академії наук, іноземний член НАПН України Тадеуш Левовицький (Ничкало, 2013, с. 63-64).

Висновки. Прогностичність наукових поглядів українського вченого, на нашу думку, полягає також у *міждисциплінарному аналізі положень європейської філософії психопедагогіки, зокрема, обґрунтуванні ідеї освітньо-культурного синтезу*. Адже різні види інтелекту взаємно посилюють один одного. Достатньо уважно вивчити біографії видатних особистостей, щоб переконатися в тому, що *«окремий талант є сумою талантів»*. Філософ-естет і педагог І. А. Зязюн так характеризував себе: *«Моя неповторність успадкована трохи від батька-матері, трохи від учителів, трохи від самотійного пізнання людської психології»* (Зязюн, 2000). На його думку, *«у співробітництві вчителя й психолога більш успішно вирішуються завдання, пов'язані з повноцінним психологічним і особистісним розвитком кожної дитини на різних етапах її шкільного життя, особливо*

перехідних, з різними проблемами обдарованих дітей, дітей невстигаючих, дітей, які мають відхилення в учінні й поведінці» (Ничкало, & Боровик, 2013, с. 107).

Підкреслимо важливе значення запропонованих І.А.Зязюном напрямів і видів «діяльності-дії психолога». Серед них – психологічне просвітництво, психологічно-профілактична робота, психологічно-діагностична, розвивально-корекційна та консультативна робота. Наголосимо на перспективності положень щодо системної взаємодії педагогів і психологів, що схарактеризовані ним відповідно до трьох взаємопов'язаних етапів: мотиваційно-цільового, операційно-технологічного та рефлексивно-регуляторного (Ничкало, 2017, с. 14-15).

Наголосимо також на цінності міждисциплінарного аналізу положень європейської філософії психопедагогіки, зокрема, обґрунтуванні ідеї освітньо-культурного синтезу. Адже різні види інтелекту взаємно посилюють один одного. Цінність педагогічної професії передана наступним поколінням у таких афоризмах ученого:

- Серед вічних професій учительська посідає особливе місце: вона – початок усіх професій. Змінюються умови й засоби виховання, та незмінним залишається головне призначення вчителя – навчити людину бути Людиною.
- Учитель, його майстерність, його талант – невичерпне джерело багатства народу, який прагне до інтелектуальної, етико-естетичної культури в часи усіяких потрясінь і негараздів.
- Учитель має бути вчителем протягом усього життя.
- Я творчим учителем вважаю того, з ким учням радісно.
- Учитель уособлює в самому собі творця уроку, і виконавця, і режисера виконання творчого задуму для отримання найвагомішого результату – глибокого знання учнями.
- Обдарований учитель продовжує свою справу в талановитому учневі.

У педагогічному контексті прогностичними є: положення щодо пріоритетності проблеми вчителя і педагогічної освіти в державній освітній політиці; ідеї педагогіки культуро- і людино-творчості (за В. П. Андрущенко); «краси педагогічної дії» (за І. А. Зязюном) у неперервному професійному розвитку вчителя;

професійного становлення і розвитку творчого потенціалу педагога; «категорії гармонії» (за Г. О. Баллом) в аналізі сучасних і перспективних проблем української освіти; у творчій реалізації прогресивних ідей філософії людиноцентризму в сучасному освітньому просторі та на подальших етапах розвитку нашої держави (за В. Г. Кременем).

Отже, глибинне розуміння сучасних проблем підготовки майбутнього вчителя та його професійного розвитку в умовах глобалізаційних, інтеграційних процесів та цифрової трансформації суспільства, креативність, небайдужість і прогностичний підхід сприяють успішному впровадженню надзвичайно цінних ідей концепції педагогічної майстерності І. А. Зязюна. Наукова спадщина академіка І. А. Зязюна – це справжній філософсько-педагогічний скарб для подальшого розвитку освіти і педагогічної науки в Україні та інших державах.

Водночас наголосимо, що реалізація ідей цього неповторного і невмирущого скарбу неодмінно потребує, щоб Учитель, його підготовка і соціальний статус були пріоритетом у державній освітній політиці. Нині вкрай потрібна Державна програма «Вчитель» – не на папері, не на рівні загальних гасел і декларацій, як це вже було в історії незалежної України... Ця програма має бути реальною, за її виконання мають відповідати найвищі державні посадовці, усі міністерства і відомства, об'єднані територіальні громади. Треба глибоко усвідомити, що без талановитого креативного Вчителя не буде ні лікаря, ні митця, ні фахівця з цифровізації, журналіста і військового – патріота України.

Список використаної літератури

- Андрущенко, В., Зязюн, І. (Уклад.). (2011). *Концептуальні підходи до розвитку багаторівневої педагогічної освіти в Україні*. Інститут пед. освіти і освіти дорослих НАПН України, Асоціація ректорів педагогічних університетів України. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова.
- Зязюн, І. А. (2000). *Педагогіка добра: ідеали і реалії*: наук-метод. посіб. Київ: МАУП.
- Кремень, В. Г. (2017). Наукова спадщина Івана Зязюна у вимірах інноваційного розвитку освіти. В кн. *Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності й майбутнього*: збірник матеріалів І Міжнар. наук.-практ. конф. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. Взято з <http://surl.li/qttncsx>.
- Ничкало, Н. Г., Вовк, М. П., & Філіпчук, Н. О. (2024). Педагогіка серця і добра академіка Івана Зязюна. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 6 (1), 1-8. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6106>

- Ничкало, Н. Г. (2013). Українська наукова школа педагогічної майстерності – скарбниця сьогодення і майбутнього. *Рідна школа*, 3, 3-11. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2013_3_3
- Ничкало, Н. Г. (2017). Прогностичність наукової спадщини академіка Івана Зязюна. В кн. *Наукова спадщина академіка Івана Зязюна у вимірах сучасності й майбутнього: збірник матеріалів I Міжнар. наук.-практ. конф.* Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. Взято з <http://surl.li/qtncsx>
- Ничкало, Н. Г. (Голов. ред.). (2008). *Філософія педагогічної майстерності: зб. наук. пр.* Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України, Вінницький держ. педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Київ; Вінниця: ДОВ «Вінниця».
- Ничкало, Н. Г., Боровік, О. М. (Упоряд.). (2013). *Педагогічна майстерність академіка І. Зязюна: зб. наук. пр.* Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ: Богданова А. М.
- Ничкало, Н. Г. (Науков. ред.), Штома, Л. Н. (Упор.). (2018). *Іван Андрійович Зязюн: педагог, вчений, філософ: біобібліогр. покажчик / НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих.* 4-те вид., перероб., допов. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова.

Nellia Nychkalo

DEDICATION TO UKRAINE, PEDAGOGY, EDUCATION

The article, based on personal memories of the administrative, scientific, and pedagogical activities of Academician Ivan Andriiovych Ziaziun, outlines the contribution of the scientist-pedagogue to the development of Ukrainian pedagogical education and subdisciplines of pedagogy, outlines the predictiveness of his philosophical and pedagogical ideas for Ukrainian education and pedagogical science. In the process of applying the biographical method, the narrative method, and prognostic analysis, the main factors of the professional ascent of I.A. Ziaziun's personality to the heights of pedagogical skill and scientific creativity, life facts about Ivan Andriiovych, and the experience of his research and managerial activities are summarized. The prospects for studying the academician's legacy, and projecting his important ideas in the field of modern pedagogical education, in the field of pedagogic, psychopedagogical research have been outlined. It is proven that the value of the scientific legacy of Academician Ivan Andriiovych Ziaziun lies in its interdisciplinary nature, the basis of which is the methodology of the philosophy of education in the vision of this outstanding Ukrainian scientist. Its roots are in the philosophy of the heart of Hryhorii Skovoroda, Panfil Yurkevych, in Ukrainian folk pedagogy, which found a vivid embodiment in the ideas, concepts, and methods of tens of thousands of teachers. At different historical stages, they gave education their intellect, mind, and inexhaustible love for the child, who grew up, stood on his feet, and, overcoming various disagreements, established himself in his personal life and professional activities.

It is stated that a deep understanding of modern problems of training future teachers and their professional development in the context of globalization and integration processes, creativity, concern, and a predictive approach contribute to the successful implementation of extremely valuable ideas of the concept of pedagogical mastery by I.A. Ziaziun. The scientific heritage of Academician I. Ziaziun is a real philosophical and pedagogical treasure for the further development of education and pedagogical science in Ukraine and other countries.

Keywords: *Academician Ivan Andriiovych Ziaziun; pedagogical mastery; psychopedagogy; interdisciplinary nature of pedagogy; child-centeredness; Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; values.*

References

- Andrushchenko, V., & Ziaziun, I. (Comps.). (2011). *Kontseptualni pidkhody do rozvytku bahatorivnevoi pedahohichnoi osvity v Ukraini [Conceptual approaches to the development of multi-level pedagogical education in Ukraine]*. Instytut ped. osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy, Asotsiatsiia rektoriv pedahohichnykh universytetiv Ukrainy. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
- Kremen, V. H. (2017). Naukova spadshchyna Ivana Ziaziuna u vymirakh innovatsiinoho rozvytku osvity [Scientific Heritage of Ivan Zyazyun in the Dimensions of Innovative Development of Education]. In *Naukova spadshchyna akademika Ivana Ziaziuna u vymirakh suchasnosti i maibutnoho [The scientific legacy of academician Ivan Zyazyun in the dimensions of the present and the future]: zbirnyk materialiv I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. Retrieved from <http://surl.li/qtncex> [in Ukrainian].
- Nychkalo, N. H., Vovk, M. P., & Filipchuk, N. O. (2024). Pedahohika sertsia i dobra akademika Ivana Ziaziuna [Pedagogy of the heart and good of academician Ivan Zyazyun]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine]*, 6 (1), 1-8. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6106> [in Ukrainian].
- Nychkalo, N. H. (2013). Ukrainska naukova shkola pedahohichnoi maisternosti – skarbnytsia sohodennia i maibutnoho [Ukrainian Scientific School of Pedagogical Mastery – a Treasury of the Present and the Future]. *Ridna shkola [Native school]*, 3, 3-11. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2013_3_3 [in Ukrainian].
- Nychkalo, N. H. (2017). Prohnostychnist naukovoї spadshchyny akademika Ivana Ziaziuna [Predictability of the scientific legacy of Academician Ivan Zyazyun]. In *Naukova spadshchyna akademika Ivana Ziaziuna u vymirakh suchasnosti i maibutnoho [Predictiveness of the scientific heritage of academician Ivan Zyazyun]: zbirnyk materialiv I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. Retrieved from <http://surl.li/qtncex> [in Ukrainian].
- Nychkalo, N. H. (Ed.). (2008). *Filosofiiia pedahohichnoiı maısternosti [Philosophy of pedagogical mastery]: zb. nauk. pr. In-t ped. osvity i osvity doroslykh APN Ukrainy, Vinnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Mykhayila Kotsiubynskoho*. Kyiv; Vinnytsia: DOV «Vinnytsia» [in Ukrainian].
- Nychkalo, N. H., & Borovik, O. M. (Comps.). (2013). *Pedahohichna maisternist akademika I. Ziaziuna [Pedagogical skills of academician I. Zyazyun]: zb. nauk. pr. In-t ped. osvity i osvity doroslykh NAPN Ukraıny*. Kyiv: Bohdanova A. M. [in Ukrainian].
- Nychkalo, N. H. (Ed.), Shtoma, L. N. (Comp). (2018). *Ivan Andriiovych Ziaziun: pedahoh, vchenyi, filosof [Ivan Andriyovych Zyazyun: pedagogue, scientist, philosopher]: biobibliohr. pokazhchyk / NAPN Ukrainy, In-t ped. osvity i osvity doroslykh*. 4 vyd., pererob., dopov. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova.
- Ziaziun, I. A. (2000). *Pedahohika dobra: idealy i realii [Pedagogy of Good: Ideals and Realities]: nauk-metod. posib*. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].

Одержано 23.10.2024 р.

УДК 377/378:37.015.311: (4)

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.30.320912>

Ганна Товканець, м. Мукачево

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6191-9569>

Оксана Товканець, м. Ужгород

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4438-0167>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО МОДЕЛЮВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ФОРМ РОЗВИТКУ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ОСВІТНІХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті обґрунтовано підходи до моделювання альтернативних форм розвитку компетентностей особистості в умовах освітніх трансформацій. Актуалізується увага на компетенціях і знаннях, які допомагають: забезпечувати діяльність із фундаментальною мінливістю, невизначеністю, складністю та неоднозначністю майбутнього, жити у світі інформаційних і комунікаційних технологій, зокрема базові навички програмування, пошуку інформації, навички обробки та аналізу та ін. Запропоновано модель компетенцій. Визначено, що освіта потребує створення інструментів і умов які підтримують персональне та колективне навчання і неперервний розвиток особистості упродовж усього життя.

Ключові слова: освітні трансформації; здобувачі освіти; загальнокультурні та спеціальні компетентності; активна життєва позиція; альтернативна освіта; освітні технології; інформаційно-комп'ютерні технології; методи діяльності; розвиток особистості.

Постановка проблеми. Освіта є однією з найкомплексніших технологій соціальної еволюції. Вона дає світовій спільноті можливість подолати існуючі бар'єри на шляху до глобального розвитку, зокрема дисбаланс потоків інформації, постійно зростаючу економічну та соціальну нерівність, конфлікти в релігійній, етнічній і культурній сферах тощо. На сьогодні освіта ще недостатньо використовується як інструмент формування траєкторії розвитку цивілізації, тому виникає необхідність переосмислення цілей і змісту освіти, необхідне відродження загальнолюдських цінностей, урахування стратегій і перспектив розвитку, потрібні лідери, які заохочуватимуть людей до

безперервної освіти, сприятимуть реалізації освітнього потенціалу колективу та формуванню компетентної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку освітніх технологій, загальних і фахових компетентностей особистості в умовах сучасних трансформацій були предметом розгляду вітчизняних і зарубіжних науковців – Р. Бернатової, В. Барвінок, А. Воронцової, Я. Котко, Л. Лук'янової, А. Мацюк, Н. Ничкало, Г. Товканець; К. Двек (С. Dweck), Р. Курцвейла (R. Kurzweil), М. Селігмана (M. Seligman) та ін. Дослідники наголошують насамперед на проблемах підтримки раннього розвитку, що допоможе суттєво скоротити ризики негативних відхилень у розвитку дітей, позитивно вплине на навчальні результати та особисті досягнення (Левкіна, & Котко, 2022). Важливою є цифровізація школи, оскільки цифрові технології допомагають підібрати траєкторію навчання для кожного здобувача освіти. Це можливо за умов переходу до використання сучасних цифрових навчально-методичних комплексів, які дадуть можливість складати індивідуальні програми, підбирати оптимальні формати вивчення матеріалу (Воронцова, & Барвінок, 2022); упровадження в навчальний процес ігор і симуляторів, що залучатиме здобувачів до навчання і допоможе розвивати навички ХХІ століття, зокрема працювати в команді, мислити критично та творчо (Трубачева, Мушка, & Замаскіна, 2023).

Педагогічна громадськість звертає увагу на моделювання альтернативних форм розвитку особистості в умовах освітніх трансформацій (Лук'янова, 2013; Бернатова, & Товканець, 2024), які сприятимуть удосконаленню компетентностей ХХІ століття, що і є предметом нашого дослідження.

Мета статті – обґрунтувати концептуальні підходи до моделювання альтернативних форм розвитку особистості в умовах освітніх трансформацій.

Методи дослідження: для досягнення поставленої мети застосовувалися загальнонаукові методи – теоретичний аналіз праць із порушеної проблеми – задля виокремлення невирішених питань, визначення чинників, які сприяють трансформації освітніх систем, а також встановлення ролей закладів освіти в процесі освітньої трансформації; абстрагування уможливило формулювання

ключових понять і висновків; систематизація, узагальнення та групування – створення моделі компетенцій; прогностичний метод використовувався з метою накреслення перспектив подальших досліджень із обговорюваної наукової теми.

Виклад основного матеріалу. Появі нової освіти як глобального явища сприяють усвідомлення планетарного масштабу екологічних, економічних і політичних викликів ХХІ століття та спрямування на глобалізацію економічного, політичного та культурного життя.

Аналіз результатів наукових досліджень (Воронцова, & Барвінок, 2022; Горбунова, 2013; Куклін, 2011; Lukianova, & Nychkalo, 2019 та ін.) уможливорює визначення основних чинників, які сприяють трансформації освітніх систем у глобальному масштабі:

1. Зростання складності соціально-технічних систем, перманентні зміни в соціально-економічному, політичному і культурному середовищі, які все частіше набувають популярності, а також зростаючий попит на нові навички та знання (Горбунова, 2013).

2. Підвищення ефективності сучасної системи освіти через її трансформації на основі інноваційних підходів, розробки перспективних «шляхів пізнання», які готують суспільство до викликів ХХІ століття (Лук'янова, 2013; Трубачева, Мушка, & Замаскіна, 2023).

3. Активний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, когнітивних наук, біофармацевтики та інших суміжних наук, що забезпечують неймовірну мобільність, можливість обробки «великих даних», автоматизацію низки когнітивних процесів у системах штучного інтелекту, а також нові способи персонального й колективного навчання та розвитку особистості на основі цих інструментів (Бернатова, & Товканець, 2024; Левкіна, & Котко, 2022).

У суспільстві поступово набувають важливості не конкретні компетентності (здатності ефективно діяти в заданих умовах), а метакомпетентності – творчі здібності, уміння домовлятися та співпрацювати, емпатія, що поступово набувають все більшого значення для побудови успішної кар'єри, професійної самореалізації, підвищення якості життя та виявлення активної громадянської позиції.

Професійне та соціальне життя радикально змінюється: все більше людей залучаються до творчої діяльності в горизонтальних, глобально розподілених організаціях і спільнотах. Робота в таких організаціях не суперечить досягненню особистих і глобальних соціальних цілей, а безперервний розвиток стає в них вимогою і невід'ємною частиною життя.

Зауважимо, що загальне розуміння компетенцій для майбутнього включає:

1. Різні професійно орієнтовані компетентності та знання, пов'язані зі змінами в технологіях та організації праці.

2. «М'які, гнучкі» надпрофесійні компетенції та універсальні знання, які можна застосовувати у будь-якій професійній діяльності, соціальних і особистих ситуаціях, включаючи ті, що пов'язані з хвилиною технологічної трансформації (Горбунова, 2013), такі як:

– компетенції та знання, які допомагають забезпечувати діяльність із фундаментальною мінливістю, невизначеністю, складністю та неоднозначністю майбутнього, зокрема і компетенції співробітництва, креативності, підприємництва тощо, а також компетенції, пов'язані зі зміцненням особистої «стійкості» (наприклад, набуття корисних для здоров'я звичок і здатність долати стрес), здатністю розуміти майбутнє (розуміти та/або втілювати в життя різні сценарії майбутнього та розробляти відповідні стратегії індивідуальних і колективних дій);

– компетенції та знання, які допомагають подужати зростаючу складність цивілізації, зокрема системне мислення (а також художнє, поетичне та інше), здатність вирішувати проблеми та знаходити нові можливості тощо;

– знання та компетенції, які допомагають жити у світі інформаційних і комунікаційних технологій, зокрема базові навички програмування, пошуку інформації, навички обробки та аналізу (наприклад, «маппінг»), інформаційна гігієна, медіаграмотність тощо. Однією з найбільш важливих навичок є здатність керувати своєю увагою, спрямовувати та утримувати її в умовах інформаційного навантаження;

– знання та компетенції, зумовлені тим, «що не можуть робити машини», зокрема виявлення емпатії, емоційний чи

міжособистісний інтелект, тілесно-кінестетичний і натуралістичний інтелект, а також зміцнення здатності до співтворчості та щирого служіння іншим;

– знання та навички, пов'язані з цілеспрямованою мультидисциплінарністю, прагненням до досягнення майстерності у різних сферах праці та життя (Товканець, 2022).

Як зазначають К. Двек (Dweck, 2006), М. Селігман (Seligman, 1991), здатність досягати успіху в очікуваному майбутньому залежить від фундаментальних аспектів людської особистості, які визначають те, як вона живе і діє, те, що часто називається «характером». Риси характеру зазвичай вважаються вродженими або такими, що формуються в ранньому віці. Тим не менш, сучасні підходи психотерапії та методи розвитку людського потенціалу показують, що навіть основні риси характеру, наприклад, оптимізм (Seligman, 1991) або «установку на розвиток» (Dweck, 2006) можна набути та скоригувати в процесі навчання в будь-якому віці. Тому такі «стратегії життя» вважатимуться компетенціями особливого типу, які позначають як «екзистенційні компетенції». Вони включають здатність ставити цілі та досягати їх (сила волі), здатність до самосвідомості / самоаналізу (усвідомленість), здатність учитися та ін.

Щоб урахувати різноманітність компетенцій, ми пропонуємо використовувати таку чотирирівневу модель компетенцій (рис. 1): компетенції контекстні; крос-контекстні компетенції; метакомпетенції (насамперед типи мислення); екзистенційні компетенції. Засвоєння компетенцій різних рівнів потребує неоднакового часу. Контекстні компетенції можна опанувати або скоригувати за короткий період навчання, але вони швидко втрачають актуальність через зміну ситуації (наприклад, компетенції роботи з програмами для обробки тексту або верстатом для механічної обробки, оскільки вони можуть стати непотрібними через швидкі зміни технології).

Крос-контекстні компетенції довше зберігають свою актуальність (протягом років чи навіть десятиліть), але їх освоєння потребує й більшого часу. Метакомпетенції екзистенційні компетенції залишаються актуальними найдовше. Вони зазвичай розвиваються на ранніх етапах формування людини та рідко

змінюються впродовж життя. Однак ті, хто здатний цілеспрямовано вдосконалювати свої «екзистенційні компетенції», також можуть змінити багато аспектів свого життя.

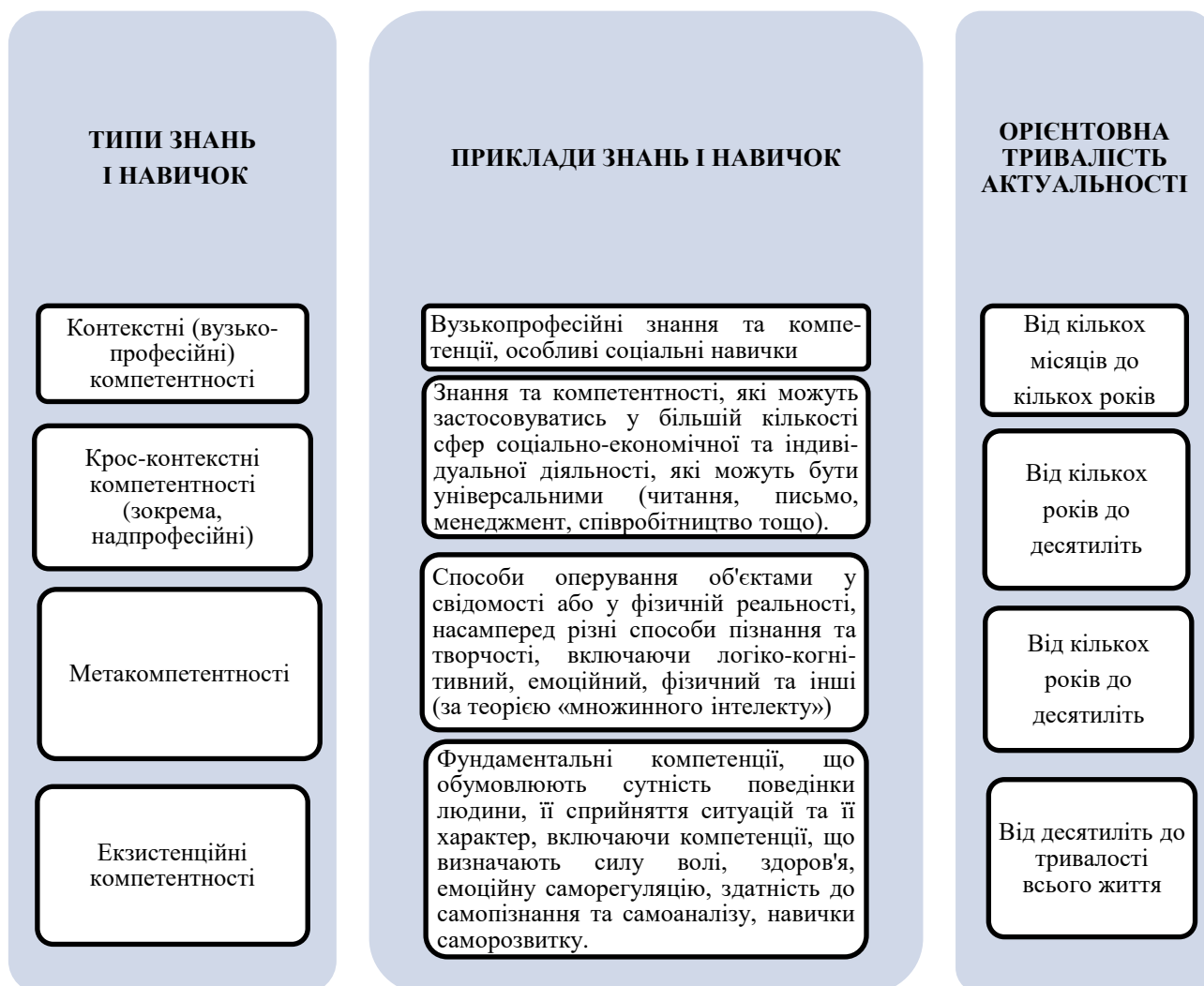

Рис. 1. Модель компетенцій

Провідні освітні інновації, які обговорювалися протягом останніх 20 років – персоналізація та індивідуальні траєкторії, онлайн-платформи та навчання учнями один одного тощо, – вимагають перетворення пасивних споживачів знань на активних, умотивованих здобувачів освіти, які можуть ефективно організувати самоосвітній процес, їх умовно можна назвати «самокеровані» (Максименко, 2022).

Здобувач освіти, який здатний до самоуправління, спроможний ставити цілі свого навчання, визначати темп та інші параметри процесу навчання, використовувати і створювати

необхідні освітні ресурси, а також занурюватися в різні освітні дослідження, що забезпечують цілісний розвиток особистості впродовж усього життя. Більше того, саме здобувачі освіти, які здатні до самоуправління, створюють запит на нові персоналізовані альтернативні освітні формати з використанням нових технологій, включаючи онлайн-курси.

Освітнім установам, зацікавленим в участі в інноваційних процесах, які бажають стати частиною «нового» освітнього середовища, необхідно посилити компоненту, пов'язану з формуванням відповідних компетентностей, зокрема й мотивації до пізнання та розвитку, постановку особистих цілей, вибір або розробку освітніх технологій і практик, підбір або створення випереджувального контенту.

Освітні інновації сучасного трансформаційного періоду спрямовані на формування та розвиток здобувачів освіти, здатних до самоуправління, можуть включати:

- розвиток і створення методик, які дозволять здобувачам освіти здійснювати самокерованість у здобутті освіти – визначення цілей та умов залучення інноваційних, альтернативних освітніх ресурсів за необхідності (наприклад, проектно орієнтоване навчання чи навчання, спрямоване на розвиток у здобувачів підприємницьких здібностей);

- розвиток творчого підходу, самостійного мислення в організації діяльності;

- навчання здобувачів освіти інструментам і технікам, які покращать їхню здатність до самоосвіти (від створення індивідуальних планів і траєкторій навчання до покращення навичок запам'ятовування, критичного мислення, дискусій тощо);

- перегляд ролі викладача, який має стати провідником і «рольовою моделлю» для вмотивованих здобувачів освіти (Бернатова, & Товканець, 2024);

- зміну структури управління у закладах загальної середньої освіти та університетах, що допоможе здобувачам відігравати серйозну роль у визначенні змісту освіти, методик викладання, організації освітнього середовища (Котко, & Мацюк, 2021; Воронцова, & Барвінок, 2022).

Із метою забезпечення ефективної освітньої системи для здобувачів освіти необхідне створення інструментів і умов, що підтримують і стимулюють персональне й колективне навчання, а також неперервний розвиток особистості впродовж усього життя (Горбунова, 2013; Куклін, 2011) та які сприяють:

- визначенню цілей і кращих форматів навчання (наприклад, навчання в конкурентному середовищі, у співпраці або з допомогою індивідуального дослідження тощо);
- розвитку різних аспектів персональної та колективної діяльності через цілісні освітні дослідження, включаючи гру та спільну творчість, що інтегровані в освітні траєкторії як індивідуальну, так і колективну;
- вимірюванню результатів навчання (нові освоєні компетентності), визначенню індикаторів якості освітнього процесу (рівень взаємодії);
- підтримці процесів персональної та колективної освіти (віртуальні особисті помічники, різні освітні ресурси);
- інтеграції персональних і колективних освітніх траєкторій, що впливають на узгодження індивідуальних освітніх потреб із потребами спільнот, що розвиваються.

На основі аналізу наукових досліджень (Котко, & Мацюк, 2021; Куклін, 2011; Lukianova, & Nychkalo, 2019) можна стверджувати, що школи, університети та інші заклади освіти можуть відігравати кілька ключових ролей у процесі освітньої трансформації, такі як:

1. Реінтегратори життя спільнот, особливо в невеликих містах і сільських районах, створюючи можливості для професійного, різновікового та сімейного навчання, зокрема як лабораторії пошуку нових способів життя.
2. Центри соціальної/громадської роботи, зокрема волонтерської та громадської, з меншинами, вразливими групами населення, художньо обдарованими людьми тощо.
3. Простори «створення майбутнього», не тільки відкриття й збагачення науково-технологічних знань для майбутнього (роль, які університети вже відіграють протягом останнього сторіччя), а й лабораторіями соціальних інновацій, зокрема для пошуку нових моделей економіки, новітніх систем управління та ін. Всі ці

трансформації дають змогу школам і університетам набувати нової ролі «спільноти співтовариств» (професійних, соціальних, художніх, міських тощо).

У всіх освітніх закладах можливе прийняття індивідуальних рішень для комфортного, безпечного та успішного навчання молодого покоління:

1. Забезпечення кожному здобувачеві освіти можливості для освоєння будь-якого предмету на поглибленому рівні, зокрема й онлайн, за допомогою профільних ЗВО та дистанційних програм, а також побудова системи професійного самовизначення та профільного навчання у старших класах ЗЗСО на основі створення міжрегіональних центрів.

2. Створення програм перепідготовки та підвищення кваліфікації для дорослих, активізація програм профільної освіти для здобувачів.

3. Побудова системи для розвитку підприємницьких компетентностей у здобувачів освіти на основі онлайн-курсів провідних університетів України.

4. Розширення програм міжнародного партнерства.

5. Оновлення змісту освітніх програм.

6. Здійснення перепідготовки управлінських команд усіх освітніх організацій на всіх рівнях освіти.

7. Стимулювання освоєння нових методик і технологій через сертифікацію педагогів, що гарантує, окрім удосконалення їхньої професійної майстерності, якості надання освітніх послуг тощо, підвищення заробітної плати.

Висновки. Створення нових освітніх технологій та альтернативних форм навчання забезпечить розвиток загальних і спеціальних компетентностей здобувачів освіти залежно від визначених цілей, що ґрунтуються на аксіологічних засадах, спрямованих на досягнення гуманних відносин між людьми, що мають різний світогляд, погляди та стереотипи поведінки. Розвиток особистості в умовах соціально-економічних трансформацій спрямовується на персоніфікований вплив, заснований на єдності соціально організованого освітнього процесу і реального життєвого досвіду, формування свідомої установки на активну життєву позицію засобами використання новітніх методів, прийомів і форм, а також стимулювання в здобувачів прагнення до самоосвіти, самовдосконалення та самореалізації.

Перспективами подальших досліджень можуть бути вивчення проблем забезпечення ефективної освітньої системи для здобувачів освіти на основі створення інструментів персонального та колективного навчання, а також технологій неперервного розвитку особистості впродовж усього життя.

Список використаної літератури

- Бернатова, Р., Товканець, Г. (2024). Концептуальні підходи до удосконалення професійної підготовки вчителя XXI століття. В кн. Н. М. Авшенюк, Г. В. Товканець (Ред.), *Вектори розвитку сучасної освіти: духовність, взаємодія, комунікація, компетентність*: монографія (с. 140-157). Ужгород: РІК-У.
- Воронцова, А. С., Барвінок, В. Ю. (2022). Освітні кластери як потенціальний ресурс управління освітою. В кн. *Менеджмент XXI століття: глобалізаційні виклики: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф.* (с. 1204-1206). Полтава: ПДАУ.
- Горбунова, Л. (2013). Теорія трансформативного навчання: освіта для дорослих в умовах «плинної сучасності». *Філософія освіти*, 2 (13), 66-114.
- Котко, Я. М., Мацюк, А. В. (2021). Інноваційний університет як фактор соціально-економічного розвитку регіону. В кн. *Університетська освіта і наука: традиції та інновації, UESTI-2021*: матеріали Міжнар. наук.-метод. конф. (с. 74-75). Харків: Стильна типографія.
- Куклін, О. В. (2011). *Трансформація інституту вищої освіти в умовах становлення економіки знань*. (Автореф. дис. д-ра економ. наук). Київ.
- Лук'янова, Л. Б. (2013). Тренінгові технології в освіті дорослих. В кн. Лук'янова, Л. Б., Аніщенко, О. В., Сігаєва, Л. Є., Зінченко, С. В., Баніт, О. В., Дорошенко, Н. І. *Сучасні технології освіти дорослих*: посіб. Кіровоград: Імекс-ЛТД.
- Левкіна, Р. В., & Котко, Я. М. (2022). Євроінтеграційний напрямок трансформації системи вищої освіти в Україні. В кн. *Трансформації в сучасному освітньому просторі: глибинні аспекти розвитку освіти*: збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. Чернівці. Взято з https://reicst.com.ua/asp/article/view/06_02.
- Максименко, О. (2022). Інновації в управлінні шкільною освітою у глобалізованому світі. *Український педагогічний журнал*, 4, 32-44. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-4-32-44>
- Машбиць, Ю. І. *Метод навчання як спосіб управління учбовою діяльністю*. Взято з: <https://www.newlearning.org.ua/sites/default/files/praci/>
- Товканець, Г. В. (2022). Компетентнісний підхід у професійній підготовці як тенденція сучасної європейської освіти. *Науковий вісник Ужгородського університету. Педагогіка. Соціальна робота*, 1, 281-284.
- Трубачева, С., Мушка, О., Замаскіна, П. (2023). Європейський дослідницький простір як орієнтир розвитку освіти і науки в Україні. *Український педагогічний журнал*, 4, 46-52. Взято з <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/702/780>
- Dweck, C. S. (2006). *Mindset: The New Psychology of Success*. New York: Random House Publishing Group.
- Kurzweil, R. (2005). *The Singularity Is Near: When Humans Transcend Biology*. Penguin Books, New York.
- Lukianova, L., & Nychkalo, N. (2019). Continuing education as a global trend and modern Ukrainian reality. *Education modern edition*, 2, 108-115.
- Seligman, M. E. P. (1991). *Learned optimism*. New York: Knopf. Retrieved from https://abdulkadir.blog.uma.ac.id/wp-content/uploads/sites/643/2020/02/Learned-Optimism_-How-to-Change-Your-Mind-and-Your-Life-PDFDrive.com-.pdf

Hanna Tovkanets, Oksana Tovkanets

CONCEPTUAL APPROACHES TO MODELING ALTERNATIVE FORMS OF THE DEVELOPMENT OF PERSONAL COMPETENCIES IN THE CONDITIONS OF EDUCATIONAL TRANSFORMATIONS

The article substantiates approaches to modeling alternative forms of the development of personal competencies in the context of educational transformations. The article analyses studies that emphasize the importance of developing a digital-age school since digital technologies help to choose a learning path for each student. It is noted that this is possible with the transition to the use of modern digital educational and methodological complexes that will allow students to create individual programmes, select the best methods and formats for learning the material, the introduction of games and simulations into the educational process, which will engage children in learning and help develop the skills of the 21st century, including teamwork, critical and creative thinking. The growing demand for 21st century competencies in the context of global transformations in work and lifestyles means an increasing demand for new individual and collective competencies. Attention is being focused on competencies and knowledge that help to ensure the fundamental variability, uncertainty, complexity, and ambiguity of the future (cooperation, creativity, entrepreneurship, ability to understand); strengthen the growing complexity of civilization (systemic thinking, ability to solve problems and find new opportunities; help to live in a world of information and communication technologies, in particular, basic programming skills, information search, processing and analysis skills, etc. It has been determined that as an alternative in education, it is necessary to create tools and processes that support personal and collective learning and development throughout life and that contribute to the definition of goals, the development of various aspects of personal and collective activity through holistic educational research, including play and collaborative creativity, integrated into educational trajectories; measurement of learning outcomes, support of personal and collective education processes (virtual personal assistants and various educational resources); integration of personal and collective educational trajectories that match individual educational needs with the needs of groups and communities.

Keywords: *educational transformations; students; general cultural and special competences; active life position; alternative education; educational technologies; information and computer technologies; methods of activity; personality development.*

References

- Bernatova, R., & Tovkanets, H. (2024). Kontseptualni pidkhody do udoskonalennia profesiinoi pidhotovky vchytelia XXI stolittia [Conceptual approaches to improving the professional training of teachers of the 21st century.]. In N. M. Avsheniuk, H. V. Tovkanets (Eds.). *Vektory rozvytku suchasnoi osvity: dukhovnist, vzaiemodiia, komunikatsiia, kompetentnist* [Vectors of development of modern education: spirituality, interaction, communication, competence]: monohrafiia (pp. 140-157). Uzhhorod: RIK-U [in Ukrainian].
- Horbunova, L. (2013). Teoriia transformatyvnoho navchannia: osvita dlia doroslykh v umovakh «plynnoi suchasnosti» [The theory of transformative learning: education for adults in the conditions of «flowing modernity»]. *Filosofiia osvity* [Philosophy of education], 2 (13). 66-114 [in Ukrainian].
- Kotko, Ya. M., & Matsiuk, A. V. (2021). Innovatsiyni universytet yak faktor sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionu [Innovative university as a factor of socio-economic development of the region]. In *Universytetska osvita i nauka: tradytsii ta innovatsii, UESTI-2021* [University Education and Science: Traditions and Innovations, UESTI-2021]:

- materialy Mizhnar. nauk.-metod. konf. (pp. 74-75). Kharkiv: Styl'na typohrafiia [in Ukrainian].
- Kuklin, O. V. (2011). *Transformatsiia instytutu vyshchoi osvity v umovakh stanovlennia ekonomiky znan [Transformation of the institute of higher education in the conditions of the formation of the knowledge economy]*. (Extended abstract of D diss.). Kyiv [in Ukrainian].
- Levkina, R. V., & Kotko, Ya. M. (2022). Yevrointehratsiinyi napriamok transformatsii systemy vyshchoi osvity v Ukraini [The European integration direction of the transformation of the higher education system in Ukraine]. In *Transformatsii v suchasnomu osvithnomu prostori: hlybynni aspekty rozvytku osvity [Transformations in the modern educational space: deep aspects of educational development]: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Chernihiv. Retrieved from https://reicst.com.ua/asp/article/view/06_02 [in Ukrainian].
- Lukianova, L. B. (2013). Treninhovi tekhnolohii v osviti doroslykh [Training technologies in adult education]. In Lukianova, L. B., Anishchenko, O. V., Sihaieva, L. Ye., Zinchenko, S. V., Banit, O. V., & Doroshenko, N. I. *Suchasni tekhnolohii osvity doroslykh [Modern technologies in adult education]: posib*. Kirovohrad: Imeks-LTD [in Ukrainian].
- Lukianova, L., & Nychkalo, N. (2019). Continuing education as a global trend and modern Ukrainian reality. *Education modern edition*, 2, 108-115.
- Maksymenko, O. (2022). Innovatsii v upravlinni shkilnoiu osvitoiu u hlobalizovanomu sviti [Innovations in the management of school education in a globalized world]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal [Ukrainian Educational Journal]*, 4, 32-44. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-4-32-44> [in Ukrainian].
- Mashbyts, Yu. I. *Metod navchannia yak sposib upravlinnia uchbovoiu diialnistiu [The method of training as a method of management educational activity]*. Retrieved from <https://www.newlearning.org.ua/sites/default/files/praci/> [in Ukrainian].
- Seligman, M. E. P. (1991). *Learned optimism*. New York: Knopf. Retrieved from https://abdulkadir.blog.uma.ac.id/wp-content/uploads/sites/643/2020/02/Learned-Optimism_-How-to-Change-Your-Mind-and-Your-Life-PDFDrive.com-.pdf
- Tovkanets, H. V. (2022). Kompetentnisnyi pidkhid u profesiinii pidhotovtsi yak tendentsiia suchasnoi yevropeiskoi osvity [Competency-based approach in professional training as a trend in modern European education]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Pedahohika. Sotsialna robota [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Pedagogy. Social Work]*, 1, 281-284 [in Ukrainian].
- Trubacheva, S., Mushka, O., & Zamaskina, P. (2023). Yevropeiskyi doslidnytskyi prostir yak oriientyr rozvytku osvity i nauky v Ukraini [The European research space as a reference point for the development of education and science in Ukraine]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal [Ukrainian Educational Journal]*, 4, 46-52. Retrieved from <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/702/780> [in Ukrainian].
- Vorontsova, A. S., & Barvinok, V. Yu. (2022). Osvitni klasteri yak potentsialnyi resurs upravlinnia osvitoiu [Educational clusters as a potential resource of education management.]. In *Menedzhment XXI stolittia: hlobalizatsiini vyklyky [Management of the 21st century: globalization challenges]: materialy VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (pp. 1204-1206)*. Poltava: PDAU [in Ukrainian].

Одержано 21.09.2024 р.

УДК 7.01+7.012

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.30.320915>

Ольга Костюк, м. Полтава

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5309-2816>

ФІЛОСОФІЯ МИСТЕЦТВА ТА ДИЗАЙНУ: ОСМИСЛЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ТА РЕФЛЕКСІЯ

У статті порушено проблему, що характеризує динамічні процеси сучасного суперечливого культурного середовища, які спонукають людину до осмислення, відповідальності та усвідомленого вибору напрямів своєї діяльності. Мета статті – висвітлення проблеми осмислення культурного простору філософії мистецтва та дизайну в контексті критично-рефлексивних процесів. Виокремлено теорії та концепції, які пов'язані з філософським ученням про мистецтво, поняттями комунікативності та знаковості, принципами системного підходу та іншими напрямками в контексті критично-рефлексивних процесів. Наголошено на необхідності філософського узагальнення в рамках теорії культури, що дає змогу розкрити сутність мистецтва та дизайну, їх специфіку як культурних феноменів. Підкреслено, що естетична свідомість митця стає ключовим чинником у створенні творів, що мають не лише естетичну зовнішню форму, але й відображають внутрішній зміст, ідеї та емоції.

Ключові слова: філософія мистецтва та дизайну; мистецтво; дизайн; естетика; естетична свідомість; засоби комунікації; системний підхід.

Постановка проблеми. Динамічні процеси сучасного суперечливого культурного середовища спонукають людину до відповідальності та усвідомленого вибору напрямів своєї діяльності. Саме філософія є фундаментом критично-рефлексивних процесів, звернення до естетики, моралі, глибинних цінностей людського життя. Сучасні ідеї мистецтва та дизайну відображають загальні тенденції соціокультурної реальності. Сьогоднішня епоха художньої культури зафіксувала злиття «високого» і «низького» мистецтв, позначилася появою нових течій – неоконцептуального мистецтва, арт-інсталяції, перформансу, цифрового мистецтва тощо. У новітніх процесах митцеві складніше розкрити глибину свого

естетичного бачення світу, а мистецькі практики й об'єкти художніх творів стають інсталяціями, відзначаючи множинність, невизначеність і плинність світу, у яких глядач є безпосереднім учасником, а іноді навіть виконавцем. Такий підхід до мистецтва визначає важливість естетичної свідомості, яка виявляє здатність митця бачити і передавати світ у всій його складності й різноманітності, красі, гармонії й досконалості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальною складовою сучасних філософських досліджень мистецтва є класичні теорії та концепції, серед яких можна виділити: теорію прекрасного та піднесеного (І. Кант); учення про діалектику форми та змісту в мистецтві (Г. Гегель); положення про естетичні переживання і роль мистецтва у формуванні культурних цінностей (Ф. Ніцше); науково обґрунтовані думки про взаємозв'язок мистецтва з буттям і вплив мистецьких творів на розкриття істини (М. Гайдеггер); ідеї про роль мистецтва в суспільстві та його здатність до критичної рефлексії соціальних явищ (Т. Адорно). Окремі аспекти філософії мистецтва вивчали зарубіжні (К. Грінберг, А. Данто, Ж. Дерріда, С. Зонтаг, М. Фуко та ін.) та українські вчені (Л. Левчук, О. Поліщук, М. Попович, В. Скура-тівський, Д. Чижевський та ін.). Теорію дизайну досліджували Р. Б'юкенен, Л. Дай, К. Кріппендорф, Д. Норман, Г. Саймон, К. Фрідман, та ін. Значний внесок у розуміння філософських аспектів дизайну зробили Ж. Бодрійяр, П. Вербек, М. Гайдеггер, Б. Латур, Г. Саймон, В. Флюссер та ін.

Метою статті є висвітлення проблеми осмислення культурного простору філософії мистецтва та дизайну в контексті критично-рефлексивних процесів.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети використано комплекс дослідницьких теоретичних методів: системно-структурований аналіз, порівняння, абстрагування, теоретичне узагальнення, що дало змогу сформулювати ключові поняття, висвітлити теорії і концепції щодо проблеми осмислення культурного простору філософії мистецтва та дизайну, зробити висновки та окреслити перспективи подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу. Англійський учений І. Лакатос (Lakatos, 1968), вивчаючи історію будь-якої культурної моделі, зосереджується на її зовнішніх і внутрішніх функціях. Можна розглянути послідовні закономірності та окремі явища в межах досліджуваної галузі, включаючи її еволюцію, історію та персоналії. Такого роду «самозвернення» є обов'язковим моментом будь-якої саморефлексії, що супроводжується зануренням в емпіричний досвід, узагальненням фактів, осмисленням практичних кроків.

Проблему можна розширити і спрогнозувати для її вирішення не вузько спрямовані рішення, а ті, що максимально виявляють внутрішню сутність: наприклад, увести у формат моделі філософський рівень визначення мистецької творчості в контексті загальнонаукового уявлення про творчий процес. Філософський рівень близький до особистісного пошуку, з допомогою якого можна побачити синтез технологічних і формальних факторів різних епох і культур в єдиному мистецькому творі, оцінити власну творчу діяльність і поєднати форму проєкту у взаємодії зовнішніх і внутрішніх функцій.

У загальному розумінні *мистецтво* – це майстерне відображення дійсності. Однією з основних функцій мистецтва є осмислення реальності, а також дослідження і розкриття внутрішнього світу людини. Важливим аспектом мистецтва є його функціонування в суспільстві. Через систему художніх образів, за допомогою певних засобів і прийомів митці інтерпретують, розуміють і пізнають світ, виявляють у творах своє естетичне ставлення до світу.

Виникнення мистецтва як окремого виду естетичної діяльності має свою історію та логіку. Л. Левчук (2010) простежує та виявляє певні закономірності генези мистецтва. По-перше, мистецтво виникло з естетичних потреб і навичок, які формувалися в процесі безпосередньої практичної діяльності. Розвинені навички та естетичні потреби привели до створення суспільної потреби в культивуванні естетичних переживань і перенесенні акцентів із практичних і магічних аспектів на сферу соціальних зв'язків і уявлень.

По-друге, поява мистецтва стала останнім етапом у розвитку поділу праці на фізичну та розумову. Раніше цей процес переважно стосувався поділу у сфері матеріального виробництва. Відокремлення духовного виробництва від матеріального створило умови для його інтенсивного розвитку, що своєю чергою спричинило диференціацію професійної діяльності в мистецтві, науці та філософії.

По-третє, історично мистецтво виникало лише в суспільствах, що були поділені на класи. Класи, які панують у матеріальному виробництві, також контролюють інтелектуальне виробництво: ідеї та естетичні потреби домінуючого класу стають провідними. Проте це не зменшує культурної та естетичної цінності мистецтва в класовому суспільстві, адже кожен клас, попри свої межі, розвиває та підтримує загальнолюдські ідеали й цінності.

По-четверте, мистецтво розвивається у тісній взаємодії з соціально-економічним і духовним життям суспільства. Ця взаємодія є складною та має діалектичну природу, що потребує детального історичного аналізу. В історії мистецтва можна знайти приклади як прямої, так і зворотної його залежності від рівня соціально-економічного розвитку суспільства.

По-п'яте, функції мистецтва можуть змінюватися залежно від культурно-історичного періоду. Цінність мистецтва в кожному епоху є унікальною, зокрема основною функцією може бути виховна, гедоністична, дидактична тощо. Проте сутність мистецтва залишається постійною, незважаючи на різноманітність його видів, жанрів, стилів, напрямків і шкіл у різних історичних періодах та в різних культурах і цивілізаціях. Сутність мистецтва полягає у *творчості*, яка визначає як процес створення мистецького твору, так і процес його сприйняття.

Отже, мистецтво є насамперед формою духовної діяльності. У цьому контексті створюються умови та визначаються параметри для вдосконалення митця. Людина набуває загальнолюдської здатності формувати, змінювати та творити відповідно до «законів краси», впливаючи у такий спосіб на загальний розвиток суспільства. Мистецтво відображає досконалий, ціннісний світогляд, який втілює бажаний для митця духовно-практичний світ. Естетична свідомість митця є особливою формою духовного

розвитку, що розкриває глибину естетичного сприйняття світу, виявляючи прагнення до краси, рівноваги та досконалості. Мистецтво представляється як прояв досконалої майстерності у відображенні реальності: через систему художніх образів людина пізнає, усвідомлює, естетично оцінює та творчо інтерпретує дійсність у мистецькому творі. Таке мистецтво, що відображає дійсність з огляду на вищі потреби людського розвитку, створює ідеал – ідеальний образ або зразок, який відповідає загальносоціальним потребам (Костюк, 2023).

У філософії дизайну можна виокремити антропологічний, аксіологічний, естетичний та герменевтичний аспекти. *Антропологічний* аспект зосереджується на самовизначенні людини як творця та споживача дизайнерських продуктів у поєднанні з її творчими здібностями, відображеними у створених нею речах. У цьому контексті сам об'єкт розглядається як «подвоєння себе». *Аксіологічний* аспект стосується основних соціокультурних доміант епохи, де дизайнерський продукт є не лише функціональним об'єктом, а передусім носієм культурних цінностей. Сутність *естетичного* в дизайні полягає в перетворенні об'єкта з функціональними характеристиками на художньо виразну річ, мистецький твір, що сприяє гармонізації людського світу і підносить дизайнерську діяльність до рівня мистецької. *Герменевтичний* аспект спрямовано на створення системи правил і моделей інтерпретації, які дозволяють виявити внутрішні смисли, упорядковуючи окремі знаки і значення в семантичні системи (Kostiuk, Vaskevych, Zlenko, Savitska, Mykhailova, & Gorbatyuk, 2022).

Аналіз філософських основ мистецьких теорій включає виявлення основних принципів взаємозв'язку зовнішньої форми і змісту художнього твору з внутрішнім світом митця. Філософія як загальнонаукова методологія розробляє різні способи аналізу окремих наукових теорій. Мистецькі теорії та концепції завжди пов'язані з філософським ученням про мистецтво, поняттями комунікативності та знаковості, принципами системного підходу та іншими напрямками наукового знання в контексті критично-рефлексивних процесів.

Багато концепцій розглядають дизайн у зв'язку з мистецтвом. Важливе місце в методології дизайну належить теорії Ю. Лотмана, який вважає *мистецтво одним із важливих засобів комунікації*. Згідно з нею будь-яка система, котра використовується в процесі комунікації, може бути визначена як мова з відповідними знаками, що складають її «словник» або «алфавіт». Мова має певні правила поєднання знаків. Вона поєднує природні, штучні та вторинні мови, тобто комунікаційні структури, які будуються над природномовним рівнем, наприклад, міф, релігія. Мистецтво в інтерпретації Ю. Лотмана є вторинною системою моделювання, що включає мови музики, живопису, дизайну (Lotman, 2009).

Для теорій дизайну велике значення має *концепція знакової комунікації*, розроблена Ж. Бодрійяром. Учений уводить термін «симулякри», тобто знаки, основною функцією яких є відсилання суб'єкта до інших об'єктів, процесів, соціальних інститутів. Визначаються три типи симулякрів: копії, функціональні аналоги та фактичні симулякри. Більшість явищ і процесів, пов'язаних із проектною діяльністю, відносяться до симулякрів третього типу. Мистецтво як проектна діяльність виконує насамперед критичну функцію по відношенню до свідомості та робить останню більш адекватною по відношенню до реального світу (Baudrillard, 1998). Щодо дизайну, то запропонований підхід дозволяє вирішити проблему співвідношення між розумінням дизайну як виду мистецтва і як практичної діяльності, спрямованої на задоволення потреб людини, проблему ретрансляції справжніх і хибних цінностей крізь призму об'єкта дизайну.

Дизайн також використовує *системний підхід*, який дозволяє досліджувати результат дизайну та проектну діяльність у соціальній системі. Системний підхід у теоріях дизайну має різні напрямки. Оскільки сама проектна діяльність багатовимірною, системні принципи, які використовуються в теоріях дизайну, неоднозначні. Системний підхід до проектування вироблявся передусім на основі проектної практики. Предмет проектування завжди є елементом відкритої системи. Створюючи об'єкт, дизайнер не може повністю визначити його подальшу роль у суспільстві, яка залежить також від споживачів, реклами, характеру відносин між продавцями і покупцями та багатьох інших факторів

(Camburn, 2017). Сприйняття такого об'єкту може змінюватися в процесі історичного розвитку суспільства, що зумовлено появою нових видів діяльності, нової інформації, зміною різних форм суспільної свідомості, психології, мотивації та ін.

У теорії Г. Ріда (Read, 1974) системоутворювальними факторами в дизайні є *принципи мистецтва*. Вчений не заперечує практичних властивостей об'єкта дизайну, але вважає, що дизайн походить від мистецтва, а не від виробництва. Поєднання формальних, експресивних й інтуїтивних елементів при створенні мистецьких творів слугує як допоміжний засіб, який уможливорює введення утилітарних об'єктів у систему, що дозволяє застосовувати до аналізу та оцінки об'єктів дизайну весь набір професійних інструментів. Г. Рід вважав, що якості, пов'язані з практичним використанням предмета, сприймаються естетичним почуттям як об'єкт абстрактного мистецтва.

У теорії Дж. Понті (Giacinta Cavagna di Gualdana, Silvia Bignami, & Gio Ponti, 2019) проектна діяльність розглядається в контексті художньої спрямованості, а основним системоутворювальним фактором є *творчість*. Основною функцією дизайнера є створення культурного, предметно-просторового середовища, у якому людина живе і розвивається. Критерієм успіху дизайнера є видовищність створюваних ним предметів, якою підкреслюється художньо-творчий характер дизайнера. Проте завданням творчості є вміння досягати комерційних цілей. Згідно з Дж. Понті, дизайнер повинен виражати унікальність світу засобами художнього дизайну. Предмет дизайну має привертати увагу, підкреслювати новизну.

Концепція Дж. Нельсона (Nelson, 1979) стосується зв'язку між діяльністю дизайнера та необхідністю *створення цивілізації суперкомфорту*. Певна річ, формування такої цивілізації є об'єктивним соціокультурним процесом. Дж. Нельсон вказує на зв'язок між діяльністю дизайнера та інтересами бізнесу. Він зазначає, що в сучасних умовах дизайнер, дотримуючись художньо-конструктивних принципів, має працювати для бізнесу та підприємців. Основним системоутворювальним принципом у дизайні, за Дж. Нельсоном, є консенсус інтересів усіх учасників ринку збуту дизайнерської продукції – споживачів, бізнесменів, торговців (Dorst, & Cross, 2001). Дизайн – це процес активної взаємодії митця із суспільством. В основі системного підходу, за Дж. Нельсоном, лежить виконання дизайнером професійної

проектної діяльності для вирішення нагальних проблем цивілізації суперкомфорту.

Т. Мальдонадо (Maldonado, 2009) розглядає проблеми ролі та місця дизайнера в суспільстві та обґрунтовує положення *про красу реального світу, що приходить на зміну ілюзорній естетиці*. Системний підхід до дизайну будується на двох різних рівнях: 1) дизайн як професійна діяльність; 2) дизайн як соціокультурний феномен, що функціонує в суспільстві та виконує світоглядну роль. Дизайн як професійна діяльність включає технічні, естетичні та функціональні аспекти створення продуктів і послуг. Дизайнер є посередником між технологією та суспільством, створюючи корисні, естетично привабливі та функціональні продукти. За таких умов дизайн впливає на спосіб життя людини, формує естетичні потреби й уподобання та сприяє розвитку суспільних норм і стандартів.

Висновки. Отже, аналіз філософських основ мистецьких теорій засвідчує, що митці не лише створюють художні твори з їх функціональними та естетичними характеристиками, але й впливають на соціальні та культурні процеси через мистецькі та дизайнерські ідеї, актуальні для сучасного суперечливого культурного середовища. Художники та дизайнери мають бути здатними до міждисциплінарного мислення, поєднуючи знання з різних галузей – від технічних до гуманітарних. Вони покликані усвідомлювати свій вплив на суспільство та відповідально ставитись до наслідків своєї діяльності.

Розглянуті теорії і концепції висвітлюють проблеми осмислення культурного простору філософії мистецтва та дизайну, пов'язані з філософським ученням про мистецтво, поняттями комунікативності та знаковості, принципами системного підходу та іншими напрямками в контексті критично-рефлексивних процесів. Представлені філософські узагальнення в рамках теорії культури дають змогу розкрити сутність мистецтва та дизайну, їхню специфіку як культурних феноменів з притаманною їм естетикою, оригінальністю й унікальністю. Естетична свідомість митця стає ключовим чинником створення творів, що вирізняються не лише зовнішньою формою, але й відображають внутрішній зміст, ідеї та емоції. Вона (естетична свідомість) дозволяє митцеві знаходити нові способи вираження, експеримен-

тувати з формою й змістом та свідомо залучати глядача до активної взаємодії з твором.

Перспективи подальших досліджень. На окрему увагу заслуговують мистецькі практики в контексті критично-рефлексивних процесів як стратегії, що розкривають рефлексивні та творчі здібності митця; визначають єдність матеріальних (зовнішніх) і духовних (внутрішніх) перетворень форми і змісту предмета, їх красу, гармонію, досконалість; ведуть до виникнення інноваційних художніх і дизайнерських ідей, створення якісно нового естетичного об'єкта.

Список використаної літератури

- Костюк, О. П. (2023). Взаємозв'язок мистецтва і дизайну в контексті визначення ролі мистецьких знань у формуванні естетичної свідомості майбутніх дизайнерів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 95, 61-65. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2023.95.12>.
- Левчук, Л. Т. (Ред.). (2010). *Естетика*. Київ: Центр учбової літератури.
- Baudrillard, J. (1998). *The Consumer Society: Myths and Structures*. SAGE. Publications Ltd. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781526401502>.
- Camburn, B., Viswanathan, V., Linsey, J., Anderson, D., Jensen, D., Crawford, R., & Wood, K. (2017). Design prototyping methods: State of the art in strategies, techniques and guidelines. *Design Science*, 3. DOI: <https://doi.org/10.1017/dsj2017.10>.
- Dorst, K., & Cross, N. (2001). Creativity in the Design Process: Co-evolution of Problem-Solution. *Design Studies*, 22, 5, 425-437. Retrieved from https://www.cc.gatech.edu/classes/AY2013/cs7601_spring/papers/Dorst_Cross2001.pdf.
- Giacinta Cavagna di Gualdana, Silvia Bignami, & Gio Ponti. (2019). *Archi-Designer*. Silvana Editoriale.
- Kostiuk, O., Vaskevych, O., Zlenko, N., Savitska, O., Mykhailova, R., & Gorbatiuk, T. (2022). The Philosophy of Design in the Innovation Space of the Postmodern World. *Consciousness of Cultural Practices. Postmodern Openings*, 13 (1), 170-185. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/13.1/390>.
- Lakatos, I. (1968). *Changes in the Problem of Inductive Logic*. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0049-237X\(08\)71048-6](https://doi.org/10.1016/S0049-237X(08)71048-6).
- Lotman, J. (2009). *Culture and Explosion. De Gruyter Mouton*. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110218473>.
- Maldonado, T. (2009). *Design Industrial (Portuguese Edition)*. Edições 70.
- Nelson, G. (1979). *Problems of Design*. Watson-Guptill Pubns.
- Read, H. (1974). *Education Through Art*. Random House Inc.

Olha Kostiuk

PHILOSOPHY OF ART AND DESIGN: UNDERSTANDING THE CULTURAL SPACE AND REFLECTION

The article raises a problem that characterizes the dynamic processes of the modern contradictory cultural environment, which encourages a person to think, take responsibility, and consciously choose the direction of their activity. The purpose of the article is to highlight the problem of understanding the cultural space of the philosophy of art and design in the context of critical-reflective processes. Art is defined as a manifestation of perfect skill in reflecting reality. Through the system of artistic images, with the help of certain means and

techniques, a person learns, realizes, aesthetically evaluates, and creatively interprets a work of art. Artistic theories and concepts related to the philosophical teaching about art, the concepts of communicativeness and symbolism, the principles of the systemic approach, and other directions in the context of critical-reflective processes are singled out. Emphasis is placed on the need for philosophical generalization within the cultural theory framework, which makes it possible to reveal the essence of art and design, its specificity as cultural phenomena with aesthetic awareness, originality, and uniqueness. It is emphasized that aesthetic consciousness becomes a key factor in the creation of works that reflect not only the external form but also the internal content, ideas, and emotions.

Keywords: philosophy of art and design; art; design; aesthetics; aesthetic consciousness; means of communication; systematic approach.

References

- Baudrillard, J. (1998). *The Consumer Society: Myths and Structures*. SAGE. Publications Ltd. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781526401502>.
- Camburn, B., Viswanathan, V., Linsey, J., Anderson, D., Jensen, D., Crawford, R., & Wood, K. (2017). Design prototyping methods: State of the art in strategies, techniques and guidelines. *Design Science*, 3. DOI: <https://doi.org/10.1017/dsj2017.10>.
- Dorst, K., & Cross, N. (2001). Creativity in the Design Process: Co-evolution of Problem-Solution. *Design Studies*, 22, 5, 425-437. Retrieved from https://www.cc.gatech.edu/classes/AY2013/cs7601_spring/papers/Dorst_Cross2001.pdf.
- Giacinta Cavagna di Gualdana, Silvia Bignami, & Gio Ponti. (2019). *Archi-Designer*. Silvana Editoriale.
- Kostiuk, O. (2023). Vzaiemozv'iazok mystetstva i dyzainu v konteksti vyznachennia roli mystetskykh znan u formuvanni estetychnoi svidomosti maibutnikh dyzaineriv [The relationship between art and design in the context of determining the role of artistic knowledge in the formation of the aesthetic consciousness of future designers]. *Naukovyj chasopys NPU imeni M. P. Draghomanova [Scientific journal of the M.P. Drachomanov NPU]*, 95, 61-65. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2023.95.12> [in Ukrainian].
- Kostiuk, O., Vaskevych, O., Zlenko, N., Savitska, O., Mykhailova, R., & Gorbatiuk, T. (2022). The Philosophy of Design in the Innovation Space of the Postmodern World. *Consciousness of Cultural Practices. Postmodern Openings*, 13 (1), 170-185. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/13.1/390>.
- Lakatos, I. (1968). *Changes in the Problem of Inductive Logic*. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0049-237X\(08\)71048-6](https://doi.org/10.1016/S0049-237X(08)71048-6).
- Levchuk, L. T. (Ed.). *Estetyka [Aesthetics]*. (2010). Kyiv: Centr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
- Lotman, J. (2009). *Culture and Explosion. De Gruyter Mouton*. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110218473>.
- Maldonado, T. (2009). *Design Industrial (Portuguese Edition)*. Edições 70.
- Nelson, G. (1979). *Problems of Design*. Watson-Guptill Pubns.
- Read, H. (1974). *Education Through Art*. Random House Inc.

Одержано 07.09.2024 р.

УДК 37.07:[378.04:005.95:37

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.30.320917>

Зоряна Гнатів, м. Львів

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8321-2767>

Лариса Ороновська, м. Тернопіль

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2701-1290>

МИСТЕЦТВО УПРАВЛІННЯ ОСВІТНЬОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

У статті окреслено феномен мистецтва управління в освітній діяльності у контексті викликів сьогодення на основі синтезу мистецького, психолого-педагогічного, управлінського, філософського дискурсів. Проаналізовано процеси змін у трактуванні педагогічної освіти, зокрема від підготовки вчителів різних рівнів і ступенів до формування педагогічного компоненту професійної освіти. Підкреслено вагомість формування сучасного успішного керівника-лідера на основі культуротворчого підходу, згідно з яким епіцентром освіти є людина культури.

Ключові слова: освітня діяльність; управління; менеджер освіти; педагогічна діяльність; професійна майстерність; естетизація вищої освіти; емоційна культура.

Постановка проблеми. Проблеми успішної організації освітньої діяльності, ефективного управління навчальними закладами є вкрай актуальними в час, коли звичне соціальне життя зазнає великих змін. Серед війни, пандемій, онлайн-навчання, еміграції, внутрішнього переміщення та багатьох інших ознак нестабільності та невизначеності ведеться пошук тих можливостей, дієвих шляхів і умов, які допоможуть впоратися з викликами сучасності, жити і творити, навчатись і працювати, міцніти й мудрішати, радіти й бути щасливими, удосконалювати світ і себе в ньому. Все це складає мету діяльності освітніх установ – формування освіченої, здорової, творчої особистості. На відміну від інших галузей менеджменту, кінцевим продуктом управління освітою є особистість.

Сьогодні соціокультурні обставини не цілком відповідають сталим стратегіям, у нашому випадку – поставленим освітнім цілям і завданням, що викликає ряд суперечностей і актуалізує

порушену проблему дослідження. Зміст освіти не сприяє формуванню необхідних життєвих компетентностей і часто не відповідає потребам суспільства та ринку праці. І власне на професіоналізм менеджера освіти покладено місію аналізу, планування, організації, контролю, регулювання освітніх завдань відповідно до вимог реальності. Оскільки менеджер освіти працює з живим «продуктом» – педагогами, іншими працівниками, учнівською молоддю, батьками, – то на відміну від менеджера комерційних або виробничих організацій відповідальність такої діяльності є значно вищою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельною базою дослідження стали численні наукові праці з питань освітніх процесів, вищої освіти, феномену університету, менеджменту освітньої діяльності, процесів глобалізації, модернізації, інтернаціоналізації, психолого-педагогічних аспектів формування естетичної та емоційної культури.

Сутність освітнього менеджменту та зміст діяльності менеджера освіти розкривають праці О. Антонюк, В. Бебика, М. Головатого, Г. Дмитренка, Л. Каращук, Н. Коломінського, Ю. Конаржевського, В. Коростелева, Л. Кравченко, В. Нагаєва, І. Проценко, І. Соколової та ін.

Такі вітчизняні вчені, як В. Бондар, Р. Вдовиченко, Л. Даниленко, О. Королук, В. Маслов, В. Мельник, О. Нестуля, С. Нестуля, В. Олійник, О. Пометун та ін. у своїх наукових доробках висвітлюють проблеми формування управлінської компетентності керівників закладів вищої освіти.

Модернізаційні процеси сьогодення вивчають І. Бушман, Р. Кісь, В. Кремень, М. Михальченко, Н. Ничкало, О. Сідоркіна, Н. Скотна та ін.

Філософські основи процесу естетичного виховання особистості обґрунтовано в працях І. Зязюна, Г. Квасова, А. Комарова, С. Кримського, В. Мазепи, В. Михальова, Л. Левчук, О. Семашко та ін. У працях А. Алексюка, В. Андрущенко, М. Євтуха, О. Киричука, М. Лещенко, С. Максименка, Н. Миропольської, О. Олексюк, О. Рудницької, Г. Троцько, Г. Шевченко, Ж. Юзвак та інших розкрито психолого-педагогічні аспекти естетичного вихо-

вання. Однак естетичний складник професійної підготовки фахівця з управління потребує свого дослідження.

Проблему розвитку емоційної культури як вагової детермінанти успішної професійної діяльності розробляли українські та зарубіжні вчені – психологи, педагоги, мистецтвознавці, зокрема Г. Березюк, О. Власова, Г. Гарднер, Д. Гоулман, С. Дерев'яно, Д. Карузо, К. Кеннон, Н.Коврига, О. Лобач, В.Моргун, Дж. Мейер, Є. Носенко, А. Саваф, П. Саловей, О. Філатова та ін.

Проте значне коло питань формування професіоналізму менеджера освіти, удосконалення процесу управління освітньою діяльністю й досі залишаються не висвітленими і потребують теоретичного, методичного та практичного розв'язання. Нинішній стан вирішення проблем управління освітою не повною мірою відповідає сучасним вимогам і не має необхідної комплексної методологічної основи.

Мета статті – дослідження феномену мистецтва управління в освітній діяльності у викликах сьогодення.

Методи дослідження: для досягнення зазначеної мети використано переважно загальнонаукові теоретичні методи дослідження, зокрема аналіз і синтез сприяли виявленню сутності досліджуваного феномену; метод термінологічного аналізу уможливив визначення ключових понять; методи абстрагування, узагальнення – задля формулювання висновків, окреслення напрямів подальших досліджень порушеної проблеми тощо.

Виклад основного матеріалу. Процес входження України в міжнародний освітній простір вимагає вирішення багатьох надважливих суспільних завдань і освоєння нових ринкових стратегій. Особливо гостро ця проблема звучить сьогодні, у час активізації видимих і невидимих ворогів – повномасштабного воєнного вторгнення росії на територію України, світової пандемії та ін. Ми живемо в умовах війни, коли знищується найдорожче – життя людини, зазнають удару міста та села України, інфраструктура, усі галузі життєдіяльності суспільства – екологія, медицина, освіта, культура, мистецтво тощо. Надскладні обставини неминуче відображаються на національній та світовій економіках. З огляду на глибину та масштаби збитків, вихід із кризи буде тривалим і нелегким не тільки в Україні, але й у світі.

Швидкість процесу відновлення залежить від багатьох факторів, серед яких – успішна державна політика, ефективний профіль влади та керівників.

Мистецтво керування, як і мистецтво виховання, лікування є найважчими з мистецтв. Від особистості керівника, його цінностей, пріоритетів, умінь, знань, таланту, креативності тощо значною мірою залежить доля соціального середовища, всіх його суб'єктів, доля теперішнього і майбутнього. Дана проблема є широкомасштабною та знаходиться на перетині наукових досліджень різних галузей і наук – економічних, педагогічних, психологічних, філософських та ін., оскільки феномен науки управління дотичний практично до всіх аспектів людської життєдіяльності. З-поміж специфічних особливостей мистецтва управління, з огляду на його міждисциплінарність, велика кількість напрямів і видів діяльності – психолого-педагогічна, економічна, культурологічна, комунікативна, творча тощо.

Зважаючи на те, що наука управління складається з двох взаємопов'язаних частин: *теорії управління і мистецтва управління*, які відрізняються одна від одної, – синтез мистецької, психолого-педагогічної, філософської підготовки, досвід роботи у вищій школі спонукає зосередити свою дослідницьку увагу на феномені *мистецтва управління*, зокрема освітньою діяльністю.

Наукові пошуки підсилює *національна модель взаємодії вищої освіти з ринком праці*, яка сформувалася під впливом таких світових процесів, як глобалізація, інтернаціоналізація, маркетингізація, європеїзація. Нині сформована *концептуальна модель стратегії розвитку вищої освіти*, яку визначають такі пріоритети, як тісний зв'язок освіти з наукою та економікою, спрямованість на поточні та перспективні переваги суспільства і національної економіки; орієнтація на всебічний розвиток особистості протягом життя; різноманітність, прозорість і відкритість управління та ін.

В. Малиновський (2000) диференціює теорію управління і мистецтво управління: «Якщо теорія управління орієнтована, в основному, на відображення раціонального аспекту реальних систем управління, їх загальних закономірностей і моделей, то мистецтво управління визначається навичками, інтуїцією, здібностями людей, їх умінням творчо застосовувати управлінську науку

на практиці з урахуванням конкретних особливостей функціонування об'єкта і суб'єкта державного управління» (с. 363).

Феномен *управління* ще Демокрит характеризував як найвище з мистецтв та рекомендував докладно вивчати мистецтво управління і допускати до керівництва лише тих, хто знає справу та має відповідні якості. Основоположник наукової організації праці та менеджменту Ф. Тейлор зазначав, що «*мистецтво управління* – це сплав освіти, досвіду й індивідуальності творчої особистості (Малиновський, 2000, с. 51). Мистецтво управління ще асоціюють із мистецтвом серця, а успішного управлінця – із психологом людської душі.

Зміст сучасної педагогічної діяльності виходить далеко за межі педагогічних знань, як полідіяльнісна й поліфункціональна вона вимагає оволодіння знаннями та вміннями суміжних галузей наук, зокрема освітнім менеджментом. На думку В. Крижка (2005), «*специфіка управління освітою*, полягає в: особливостях предмету (суб'єкта управління, тобто керівника закладу (установи) освіти); продукту праці (інформації про навчально-виховний процес); знарядь праці (слово, мова); результатів діяльності менеджера освіти (рівень грамотності, вихованості та розвитку учнів)» (с. 30).

На переконання академіка І. Зязюна (2012), вузьке трактування педагогічної освіти як підготовки вчителів різних рівнів і ступенів змінюється, усвідомлюється її значення як «педагогічного компоненту всякої професійної освіти, оскільки в більшості випадків і інженер, і менеджер, і вчений, і політик, і працівник соціальної сфери, і будь-який спеціаліст у майбутньому – керівник колективу, учасник інтенсивних людських комунікацій, де йому будуть необхідні не лише педагогічна грамотність і педагогічна компетентність у питаннях впливу на свідомість і поведінку оточення» (с. 88).

В. Гамаюнов (2008) зазначає: «Особливого значення набуває комплексний системний підхід, що орієнтує систему управління освітою на більш повне задоволення учнівських потреб і сприяє успішній діяльності на ринку освітніх послуг. Він охоплює всі стадії навчання – від вивчення потреб учнів і суспільства, попиту на освітні послуги до їх надання в повному обсязі організації збуту

освітніх послуг і наступного обслуговування випускників. ... Творчість, вміння синтезувати різні знання й навички, готовність ризикувати є у справжніх менеджерів. Здібні менеджери, які прагнуть постійно вчитись, удосконалювати свою майстерність і мистецтво управління, шукати нові грані в теорії та практиці управління, будуть більш затребувані, ніж їх менш честолюбні колеги».

Ми поділяємо думку науковців про те, що будь-який викладач, по суті, є менеджером навчально-пізнавального процесу (як суб'єкт управління ним), а керівник навчального закладу – менеджером освітнього процесу в цілому (як суб'єкт управління цим процесом).

Ефективність управління в системі вищої освіти зазначено першою стратегічною метою «Стратегії розвитку вищої освіти на 2022-2032 рр.» (у переліку 5).

У контексті означеної проблеми, трактуючи *мистецтво* як форму суспільної свідомості, складник духовної культури суспільства, специфічний вид духовного і практичного освоєння світу, як специфічно *естетичний* вид діяльності, вміння, майстерність, то визначаємо *мистецтво управління* як вищу форму досягнення професійної майстерності, форму відображення, пізнання, осмислення і розв'язання конкретної проблемної ситуації завдяки високому рівню освіченості, творчості, інтерпретації науки управління і реалізації позитивного досвіду, креативності, естетичної та емоційної культури та ін. Мистецтво керування є зразком успішної керівної діяльності, що веде до вдосконалення його суб'єктів.

Взаємозв'язок мистецтва і влади – це теж цікавий вектор досліджень, оскільки мистецтво є символом статусу в суспільстві. Тож не дивно, що керівництво прикрашає свої кабінети картинами чи портретами. В контексті цієї своєрідної інструменталізації творчості цікавою є виставка «Показати владу – мистецтво як стратегія панування» у Німецькому історичному музеї в Берліні. Про «Мистецтво влади» у своєму чотиритомному виданні пише Роберт Грін – культовий американський письменник, автор книг-бестселерів, засновник Мистецької школи в Fabrica (Італія, Венеція), один із кращих коучерів і лекторів, якого запрошують читати лекції топменеджерам великих компаній. Увагу привертає

вже саме видання – обкладинка ручної роботи, виготовлена з комбінації натуральної шкіри морської змії, обрізи блоків книг вручну поліровані й позолочені, усі книги оформлені рельєфним золотим тисненням і розміщені на підставці того ж стилю. Кажуть, про смаки не сперечаються, але смаки багато про що говорять.

За твердженням В. Нагаєва (2007), «...реалізація лідерських здібностей на практиці неможлива без творчого вияву здібностей в управлінні. Тут мистецтво управлінської діяльності втілюється в імпровізації, базованій на лідерських і професійних уміннях і навичках. *Лідерство і мистецтво*, як категорії сучасного менеджменту тотожні філософським категоріям «форма» і «зміст». Як форма не може існувати без реального змістовного наповнення, так само і справжнє лідерство не може існувати без мистецьких задатків в управлінні» (с. 65).

Мистецтво управління найперше апелює до особистісних характеристик управлінця, керівника, організатора та його відповідності соціальним, моральним нормам, оскільки управлінець апріорно наділений певною владою, тобто можливістю безпосередньо чи опосередковано впливати на колектив, ситуацію і поведінку окремих особистостей завдяки наданим офіційним повноваженням. Тому важливою складовою особистості управлінця є спроможність раціонально використовувати надану владу. Доктор Дачер Кельтнер у своїй книзі «Парадокс влади» цікаво описав цей феномен, зазначаючи, «...що люди, котрі отримали владу, зазвичай дуже товариські й симпатичні. Вони заслужили довіру оточення – чи то лідер місцевого тенісного клубу, чи то керівник компанії зі списку Fortune 500, чи навіть президент країни. Але керівна посада, навіть на короткий термін, дуже змінює людину. Лідери згодом втрачають здібності, завдяки яким отримали владу. Вони починають діяти у власних інтересах, втрачають співчуття до інших і часто не сумніваються у своїй правоті. Вони також стають грубими, імпульсивними, частіше переривають інших і уникають зорового контакту зі співрозмовником» (Гегарті, 2020). Багато досліджень також показують, що чим більше влади набувають люди, тим менше вони звертають увагу на соціальні норми чи моральні імперативи. Тому підготовка до управлінської діяльності є фундаментом мистецтва влади.

У своїй останній книзі «Мудра влада колективу» В. Сухомлинський (1976) писав: «Кожного з нас повинна тривожити думка про цю надзвичайно складну, інколи пекучу проблему ... влади людини над людиною, влади старшого над молодшим. ... влада ... – найзагальніший, всеохоплюючий і водночас найгостріший, найтонший, найніжніший і найнебезпечніший засіб. Це інструмент, яким можна зробити тонку, непомітну операцію, але можна й розпанахати ніжну тканину душі. Інструмент дуже потрібний і водночас небезпечний» (с. 616). У цьому контексті ми особливої уваги надаємо естетичній та емоційній культурі.

Говорячи про естетизацію вищої освіти в контексті мистецтва управління, наголошуємо на актуальності й важливості естетичної підготовки молодих фахівців, розвиненості їхньої загальної культури, національної свідомості, готовності достойно представляти свою країну на міжнародному рівні. Сучасна естетика виходить за межі свого узвичаєного тематичного простору. Якщо естетичне виховання донедавна асоціювалося з музичним, мистецьким і художнім, то на сьогодні усвідомлення естетизму в усьому є очевидним. Змінюється світорозуміння, змінюється ставлення до себе, до культури, до знань, до побуту тощо. Як зауважує О. Лобач (2002): «Свята місія педагога, його роль у суспільстві, а не тільки у школі, підтримувати, жити, надихати, запалювати, дарувати віру, надію, любов іншим, підтримувати їх у скрутній ситуації. Життєрадісність, енергія, оптимізм учителя – це результат копіткої внутрішньої роботи над собою, над своїм світовідчуттям, світосприйняттям, емоційним образом світу, строєм власної душі. Не учитель шукає оптимістичних людей, а люди різного віку тягнуться до справжнього вчителя як життєдайного джерела радості, впевненості, людяності, віри у невмирущість високих ідеалів» (с. 136-137).

Формування сучасного успішного керівника-лідера відбувається за умов культуротворчого підходу, згідно з яким епіцентром освіти є людина культури. Проте «абсолютні істини слід шукати спільними зусиллями... Лише напружений пошук здатний вивести нас на шлях цивілізованого поступу нової освітянської стратегії, яка передбачала б не лише модернізацію змісту, методів і форм

освітнього процесу, а й ефективно управління освітянським процесом» (Саух, 2012, с. 364).

Висновки. Формувати успішне суспільство, вести інших до успіху є основним завданням управлінської діяльності. Мистецтво управління входить у всі соціальні, політичні, економічні сфери. Його ефективність неминуче залежить від розуміння культури суспільства, тобто цілісного сприйняття буття, традиційних моральних норм, духовних законів, аналізу явищ і реалій життя. Управлінські дії здійснюються на основі глибоких знань про буття суспільства, його законів, традицій суспільного розвитку. Управління – це наука, яка ґрунтується на розумінні об’єктивних законів, а водночас – це мистецтво, яке ще давньогрецький філософ Демокрит характеризував як найвище з мистецтв.

Особливої уваги потребує педагогічна матриця вищої освіти, що в умовах дефіциту гуманітарного як творчого й емоційного на противагу інформаційно-технічному відповідає за плекання гармонійно розвиненої особистості. Ця умова реалізується різноманітними шляхами, серед яких важливими є культуротворча та естетично-емоційна складові освітнього процесу, оскільки за доби Четвертої промислової революції (Industry 4.0) людині необхідно зберегти людяність як здатність до співчуття, співпереживання, розуміння світу і свого місця в ньому, а водночас можливість спілкуватися і співіснувати зі штучним інтелектом, не втрачаючи простору для творчої самореалізації кожної особистості. Саме таку місію покладено на менеджера-майстра, лідера-митця.

Перспективи подальших досліджень. Розуміння сутності та вагомості мистецтва управління спонукає до дослідження шляхів формування успішного профілю менеджера освіти, що сприятиме вирішенню педагогами та їх керівниками нагальних освітніх потреб у викликах сьогодення.

Список використаної літератури

- Гамаюнов, В. (2008). *Державне управління освітою: регіональний аспект*. Взято з <http://osvita.ua/school/method/1723/>
- Гегарті, С. (2020). *Влада як наркотик: чому так важко відмовитись*. Взято з <https://www.bbc.com/ukrainian/features-51834396>
- Зязюн, І. (2012). Педагогічна професія в контексті двох парадоксів. В кн. І. Зязюн, Н. Ничкало, Т. Левовицький, І. Вільш (Ред.). *Професійна освіта: педагогіка і*

- психологія: польсько-український, українсько-польський щорічник (Т. 14, с. 83-92). Київ; Ченстохова.
- Кремень, В. Г., Ільїн, В. В., Борінштейн, С. Р., Гальченко, М. С., Ліпін, М. В., ... & Федорчук, О. А. (2020). *Стратегії формування творчої особистості: методи, прийоми, форми*: колективна монографія. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723034/1/Monografia_Strategii_D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA.pdf
- Крижко, В. (2005). *Теорія та практика менеджменту в освіті*: навчальний посібник. Київ: Освіта України.
- Лобач, О. (2002). Емоційна культура майбутнього вчителя як умова емоційної вихованості дитини. *Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Серія «Педагогічні науки»*. (Вип. 5/6 (26/27), с. 135-142). Полтава: ПДПУ ім. В. Г. Короленка.
- Малиновський, В. (2000). *Державне управління*: навч. посіб. Луцьк: «Вежа».
- Нагаєв, В. (2007). Мистецтво управлінської діяльності і лідерство. *Персонал: журнал інтелектуальної еліти*, 7, 65-71. Взято з <http://personal.in.ua/article.php?id=541>
- Нестуля, О. О., Нестуля, С. І. (2016). *Основи лідерства. Наукові концепції (середина ХХ – початок ХХІ століття)*: навч. посібник. Полтава: ПУЕТ.
- Саух, П. (2012). *Сучасна освіта: портрет без прикрас*: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.
- Сухомлинський, В. О. (1976). Методика виховання колективу. В кн. *Вибрані твори* (Т. 1. с. 403-637). Київ: Рад. школа.

Zoriana Hnativ, Larysa Oronovska

THE ART OF EDUCATIONAL ACTIVITIES MANAGEMEN

The article outlines the phenomenon of the art of educational activities management in the challenges of today based on the synthesis of artistic, psychological and pedagogical, managerial, philosophical training, and many years of experience in higher education. The processes of changes in the interpretation of pedagogical education are analyzed, in particular, from the training of teachers of different levels and degrees to the formation of the pedagogical component of professional education. The art of management is defined as the highest form of achieving professional mastery, a form of reflection, cognition, comprehension and solution of a specific problem situation due to a high level of education, creativity, interpretation of management science and the implementation of positive experience, creativity, aesthetic, emotional culture, etc. It is emphasized that the art of management is a model of successful managerial activity, leading to the improvement of its subjects. The relationship between art and power is highlighted, which also constitutes an interesting vector of research, since art is a symbol of status in society. Speaking about the aestheticization of higher education in the context of the art of management, the relevance of aesthetic training of young specialists, the importance of their general culture, national consciousness, and readiness to adequately represent their country at the international level are substantiated. The importance of forming a modern successful manager-leader based on a cultural-creative approach is emphasized, according to which the epicenter of education is a person of culture.

Keywords: *educational activity; management; education manager; pedagogical activity; professional skills; aestheticization of higher education; emotional culture.*

References

- Hamaiunov, V. (2008). *Derzhavne upravlinnia osvitoiu: rehionalnyi aspekt [Public administration of education: regional aspect]*. Retrieved from <http://osvita.ua/school/method/1723/> [in Ukrainian].
- Heharti, S. (2020). *Vlada yak narkotyky: chomu tak vazhko vidmovytys [Power as a drug: why it is so hard to give it up]*. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-51834396> [in Ukrainian].
- Kremen, V. H., Ilin, V. V., Borinshtein, Ye. R., Halchenko, M. S., Lipin, M. V., Pohribna, D. V. ... Fedorchuk, O. A. (2020). *Stratehii formuvannia tvorchoi osobystosti: metody, pryiony, formy [Strategies for the formation of a creative personality: methods, techniques, forms]: kolektyvna monohrafiia*. Kyiv: Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723034/1/Monografia_Strategii_%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA.pdf [in Ukrainian].
- Kryzhko, V. (2005). *Teoriia ta praktyka menedzhmentu v osviti [Theory and practice of management in education]: navch. posib*. Kyiv: Osvita Ukrainy [in Ukrainian].
- Lobach, O. (2002). Emotsiina kultura maibutnoho vchytelia yak umova emotsiinoi vykhovanosti dytyny [Emotional culture of the future teacher as a condition of emotional education of the child]. In *Zbirnyk naukovykh prats Poltavskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. H. Korolenka. Seriiia "Pedahohichni nauky" [Collection of scientific works of Poltava State Pedagogical University named after V. G. Korolenko. Series "Pedagogical Sciences"]*. (Iss. 5/6 (26/27), pp. 135-142). Poltava: PDPU im. V. H. Korolenka [in Ukrainian].
- Malynovskiy, V. (2000). *Derzhavne upravlinnia [Public administration]: navch. posib*. Lutsk: "Vezha" [in Ukrainian].
- Nahaiev, V. (2007). Mystetstvo upravlinskoi diialnosti i liderstvo [The art of managerial activity and leadership]. *Personal: zhurnal intelektualnoi elity [Personnel: the journal of the intellectual elite]*, 7, 65-71. Retrieved from <http://personal.in.ua/article.php?ida=541> [in Ukrainian].
- Nestulia, O. O., Nestulia, S. I. (2016). *Osnovy liderstva. Naukovi kontseptsii (seredyna XX – pochatok XXI stolittia) [Fundamentals of Leadership. Scientific Concepts (mid-20th – early 21st century)]*: navch. posibnyk. Poltava: PUET [in Ukrainian].
- Saukh, P. (2012). *Suchasna osvita: portret bez prykras [Modern education: a portrait without embellishment]: monohrafiia*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
- Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Metodyka vykhovannia kolektyvu [Methods of collective upbringing]*. In *Vybrani tvory [Selected works]* (Vol. 1. pp. 403-637). Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian].
- Ziazium, I. (2012). *Pedahohichna profesiia v konteksti dvokh paradoksiv [Pedagogical profession in the context of two paradoxes]*. In I. Ziazium, N. Nychkalo, T Levovytskyi, I. Vilsh (Eds.), *Profesiina osvita: pedahohika i psykholohiia: polsko-ukrainskyi, ukrainsko-polskyi shchorichnyk [Vocational education: pedagogy and psychology: Polish-Ukrainian, Ukrainian-Polish yearbook]* (Vol. 14, pp. 83-92). Kyiv; Chenstokhova [in Ukrainian].

Одержано 30.09.2024 р.

NIEDOGODNOŚĆ NAUCZYCIELI A ZACHOWANIE PASJI

Niedogodność ujmuje problemy, mogące mieć również odniesienie pedeutologiczne, gdyż sytuacja zawodowa nauczycieli wciąż nie jest optymistyczna. Wystarczy choćby wskazać niejasności w sprawie nauczycielskich kwalifikacji, brak promocji innowacji pedagogicznych, z założeniem, że zawsze winny być przemyślane, brak zaufania do zawodu nauczycielskiego (ciągłe kontrole, presja ze strony rodziców i organów zarządzających oświatą, brak współpracy zespołów nauczycielskich w szkołach, coraz większe trudności wychowawcze, które nie są zawsze skutecznie rozwiązywane, stały brak motywacji płacowej, negatywna rekrutacja do zawodu nauczycielskiego, brak przywództwa edukacyjnego nauczycieli i dyrektorów szkół, techniczna procedura awansu zawodowego czy ekspansywność sztucznej inteligencji (AI), która w przestrzeni humanistycznej nie daje sobie jeszcze zdecydowanie rady, a jednak nie znajduje tu mocnego odzewu. Tymczasem nauczyciele, jak się wydaje, mają coraz mniej sił, aby tworzyć swój zawód z perspektyw atrakcyjności, żywiołowości czy korzyści budujących ciekawą szkołę przyszłości. A jest to zawód szlachetny wykonywany przez szlachetnych ludzi, którzy potrafią czynić dobro osobowościowe, mądrości, wychowywania i tym samym fascynującej szkoły.

Wydaje się w tym kontekście zasadne odniesienie do opowieści, głoszącej, że *„matka Mencjusza, najznamienitszego propagatora konfucjanizmu, kilka razy zmieniała miejsce zamieszkania, aby jej dziecko mogło dorastać we właściwym otoczeniu. Gdy mieszkała w pobliżu świątyni, zauważyła, że jej dziecko imituje zachowania żałobników i ludzi składających ofiary. Przeprowadziła się więc i zamieszkała w pobliżu targu. Tam jednak chłopiec zaczął naśladować zachowania*

kupców – uczył się targowania i prowadzenia kramu. Uznawszy, że nie jest to odpowiednie miejsce dla syna, przeniósł się w pobliże szkoły. Wkrótce Mencjusz zaczął naśladować zarówno nauczycieli, jak i uczniów. W rezultacie jego zapał do zdobywania wiedzy i rozumienia świata rozkwitł, a rozwój jego osobowości i umysłu mógł iść w najbardziej pożądanym kierunku” (Plebaniak, 2018, s. 52).

To bardzo ważny kontekst pedeutologiczny, bowiem wskazuje na znaczenie charakterystyki otaczającego nas zawodowego świata, które można ujmować wewnętrznie i zewnętrznie. Co znajduje się w tym szerokim kręgu nauczycielskiej działalności? Czy są dowartościowywane takie jej przejawy, jak choćby wspólnoty profesjonalnego uczenia się, kierowanie placówkami wynikające z należytego rozumienia przywództwa, współpraca międzynarodowa nauczycieli, dążenie do pedagogicznego mistrzostwa czy budowania kultury szkoły? Z kolei w aspekcie zewnętrznym, czy są systematycznie analizowane przez nauczycieli i dyrektorów czynniki zmieniające współczesną szkołę, ale także i utrudniające jej prawidłowe funkcjonowanie, jakie jest zapotrzebowanie na faktyczną reprezentatywność nauczycieli, jaką wartość mają wypowiedzi różnych osób o tym zawodzie, skoro są nierzadko pozbawione orientacji właśnie w czynnikach tej zawodowej niedogodności, dlaczego tak ważna kategoria pedeutologiczna jaką jest pasja nauczycielska nie ma należytego znaczenia? Nie wystarczą bowiem tylko talent i predyspozycje, zaś wspomniana pasja ma tu znaczenie budujące, tworzące z wykonywanej pracy osobiste dzieło czy też umożliwiające prezentowanie edukacyjnych wizji, a więc już mających związek z trafnie ujmowanym przywództwem.

Pasja dziś to najczęściej tyle, co „upodobanie”, „zamiłowanie”. A właściwie przedmiot tego zamiłowania. Kiedyś mówiono na to *hobby* albo bardziej po polsku: *konik* (Bralczyk, 2017, s. 260). A wzięła się ta *pasja* z łacińskiego *passio* oznaczającego „cierpienie”. (...) Cierpienie, namiętne upodobanie i atak gniewu – czy to nie za dużo w jednym słowie? Dziś zresztą w dawną *pasję* już nie wpadamy. Może to było tylko czasowe, odnoszące się tylko do polszczyzny semantyczne odchylenie, na które mógł mieć wpływ włoski „szał”, czyli *pazzo*. Dziś *pasję* możemy sobie roztropnie wybrać, bo jakąś wypada mieć. I spokojnie możemy się nią *pasjonować*, będąc nieszkodliwymi dla otoczenia, sympatycznymi *pasjonatami* (Bralczyk, 2017, s. 260). Czasownik *pasjonować się* do wściekłego gniewu nie pasował. Określał zawsze

silne, zwykle trwałe i radosne zainteresowanie. A jak coś było pasjonujące, to w naturalny sposób taki stosunek wywoływało (tamże, s. 260).

Zatem nauczycielska pasja jest tą determinantą, która wzmacnia obszary sukcesów i porażek, nie zadowala się rezygnacją, inercją czy krytykowaniem dążeń innych, ale trzyma się świata realnych możliwości i znakomicie go dopracowywuje. Jest więc kategorią wzmacniającą talent i dla współczesnego nauczyciela wręcz niezbędną, jeśli chodzi o uczestnictwo w przemianach edukacyjnych. Oczywiście, wskazany termin „niedogodność” może zniechęcać nauczycieli, ale w obliczu niekomfortowości zawsze jest warto poszukiwać szans posiadanych potencjałów, aniżeli decydować się na bezczynność czy wymuszoną realizację nauczycielskich zadań.

"Pasja nie jest luksusem, dodatkiem czy cechą wąskiego grona pedagogów – jest ona zupełnie podstawowym elementem dobrego nauczania" (Day, 2008, s. 29). Zarazem „[Pasja nie jest] po prostu cechą osobowości, którą jedni mają, a inni nie; jest ona raczej czymś, co można odkryć, powielić, czego można się nauczyć nawet wtedy, kiedy szkolna rutyna wchodzi „z butami” w nasze życie. Pasja nie jest przeciwieństwem praktyczności – kiedy chcemy naszym uczniom dać to, co najlepsze, umiejętność dobrego planowania i układania zajęć jest równie istotna jak serdeczność i spontaniczność. Chociaż pasja to nie wszystko, a samo słowo może wydawać się niewygodne, to jest ona, czy też powinna być, esencją nauczania (Fried, 1995, s. 6) (za: Day, 2008, s. 29).

Zarazem, „aby nauczać z pasją, nie wystarczy po prostu dawać upust własnemu entuzjazmowi – należy to czynić w sposób uporządkowany, mądry i zgodny z wyznawanymi wartościami. Nauczany przedmiot jest pasją wszystkich skutecznych nauczycieli, podobnie jak są nią uczniowie. Nauczyciele są przekonani, że to, kim są i jak uczą, ma wpływ na życie uczniów, zarówno w trakcie procesu nauczania, jak i wiele dni, tygodni, miesięcy, a nawet lat później” (Day, 2008, s. 30).

Przedstawione podejścia odkrywają sens bycia nauczycielem i zapraszają, aby wnieść do tej pracy swoje uczucia, gdyż właśnie wszyscy uczniowie są szczególną istotnością pedagogicznego myślenia. Uczniowie jako podmioty nauczycielskiej pasji pełnią m.in. rolę: inspiracyjną i poszukującą, bowiem ich możliwości warto ujmować kreatywnie, ale także odnajdywać źródła, które scalają rozmaite formy wartości. Tym trafnym odniesieniem może być zastanowienie, a prowadzące w swej transformacji do umiejętności krytycznego myślenia, które w dzisiejszym świecie jest konieczne.

Właśnie „pasja kojarzona jest również z bezstronnością i zrozumieniem – a cechy te są bezustannie wymieniane przez uczniów w opiniach o dobrych nauczycielach – oraz z zachowaniem nauczycieli w codziennych kontaktach z uczniami: słuchaniem tego, co mówią, poufałością i rezygnacją z dystansu w relacjach, żartami „na miejscu”, poczuciem humoru, zachęcaniem uczniów do próbowania różnych sposobów uczenia się, wiązaniem nauki z doświadczeniem, wyrabianiem w uczniach poczucia odpowiedzialności za własną naukę, dbałością o dobrą organizację pracy w klasie, dużą wiedzę o własnym przedmiocie, tworzeniem atmosfery sprzyjającej zaangażowaniu się uczniów w pracę i stymulującej ich ciekawość” (Day, 2008, s. 30-31).

Jest to kolejny ważny kontekst tych rozważań, gdyż ujawnia atrybuty nauczycieli, niekoniecznie doceniane, a wywołujące niedogodność, biorąc na przykład pod uwagę kłopoty z prowadzeniem wychowawczym klas szkolnych, brak wyczucia w konwersacjach z uczniami, nietakt pedagogiczny, asekurację przed oryginalnością, choćby ujmującą opracowanie z uczniami mapy twórczych osobowości dzielnicy, w której znajduje się szkoła, bądź z miejscem ich zamieszkania, albo wyraźne eksponowanie swej nadrzędności służące podporządkowaniu się i realizowaniu poleceń, bez zwracania uwagi na ważność dialogu.

Podkreślić więc trzeba, że „tylko wtedy, kiedy nauczyciele pozwolą sobie – i kiedy pozwoli się im – na ekspresję pasji związanej z nauczaniem przedmiotem i z samym procesem nauczania, na wniesienie jej do swojej pracy oraz na zerwanie „zasłony biernej uległości i czynnego braku zainteresowania” (Fried, 1991, s. 1), która nieraz zdaje się odgradzać od nich wielu uczniów, ich sukces będzie zapewniony” (za: tamże, s. 31).

Powiemy, że są to oczywiste odniesienia dla skuteczności nauczycielskiego działania, ale ich docenienie i wdrażanie do praktyki utrudnia właśnie uwikłanie się w niedogodność, która staje się zauważalnym obrazem zawodowym nauczyciela, a więc przysłania wiele komponentów, będących bardziej optymistycznymi i których tym bardziej nie wolno pomijać i nie doceniać. Nie jest zadowalające, że współcześni nauczyciele są postrzegani przez pryzmat nieustannych problemów, ale też sami rezygnują z zastępowania ich bardziej pozytywnymi czynnikami życiowymi i zawodowymi. Niedogodność nauczycielska nie może więc sprzyjać rezygnacji z najważniejszych kategorii tego zawodu, a jedną z możliwości pokonywania tych problemów jest faktyczna jedność nauczycielska, nie zaś rozproszenie, narzekanie i brak odwagi

na zmiany. W pewnej placówce nauczyciele krytykują dyrektora, ale nie chcą również zaakceptować innej kandydatury, podkreślając, że lepszy wróg znany, niż nieznany. Czy takie podejście zmienia szkołę? A może trzeba powiedzieć ze smutkiem: zgoda na niedogodność.

Tymczasem „to właśnie nauczycielskie pasje pomagają nauczycielom i uczniom uniknąć powolnej śmierci wśród „mnóstwa roboty” – rytualnej realizacji porządku dnia, który obejmuje w szkole sprawdzenie pracy domowej, realizację materiału, sprawdzenie wiedzy, wystawienie ocen i odhaczenie całej sprawy (Fried, s. 19) (za: tamże, s. 31).

Oczywiście w wyniku nowych decyzji edukacyjnych, prace domowe nie obejmują wszystkich etapów kształcenia, aczkolwiek wywołując liczne kontrowersje, skupiają się na różnych pomysłach, czym je zastąpić, tym samym nie stanowiąc przełomu, bo gdy nie ma wizji, trudno o tym mówić, ale i tak nauczyciele nie są uwolnieni od przytoczonego „mnóstwa roboty”.

Wydaje się również, że niedogodnością nauczycieli są warunki pracy, nieadekwatnie do ich przygotowania zawodowego, jak i uczestnictwa w różnych formach doskonalących.

„Zauważyliśmy, że nauczyciele pracujący w szkołach z dziećmi o najniższym statusie społeczno-ekonomicznym częściej uciekali się do cynizmu i marnowali czas w klasie niż ci, którzy pracowali w szkołach z dziećmi o statusie średnim; z kolei oni czynili to częściej, niż nauczyciele pracujący w szkołach z dziećmi o wysokim statusie społeczno-ekonomicznym. Nauczyciele, którzy nie korzystali z takiej możliwości ucieczki, często dostosowywali swoje cele do okoliczności, koncentrując się na przykład na testach kompetencji, sprawdzających tylko najłatwiejsze umiejętności, czerpiąc satysfakcję z samej promocji swoich uczniów do kolejnej klasy, niezależnie od ich wyników, lub z powrotu notorycznych wagarowiczów do klasy oraz jej wolnego, stałego postępu, możliwego dzięki udanym relacjom nauczyciela z uczniami” (Metz, 1993, s. 121) (za: Day, 2008, s. 204).

Ponownie odkrywamy w tym sformułowaniu ważność akceptacji uczniów, posiadania wiedzy o ich środowisku, sztuki taktu pedagogicznego, jak również wypracowania koncepcji pełnienia roli wychowawczej. Bez tych kilku choćby czynników nie da się myśleć o zachowaniu pasji, która ma przecież wyzwalać także cechy istotne z racji jej dowartościowywania. Wskazana w powyższym przykładzie typowość jest w gruncie rzeczy nieuświadomioną niedogodnością, ale ujmowaną zarazem jako utrwaloną i nie mogącą się zmienić. Jest

to więc podejście służące bardziej efektem taktycznym, aniżeli korzyściom rozwojowym.

A „uczniowie odgrywają niezwykle istotną rolę w aspekcie warunków pracy nauczyciela. To, kim są, jakie jest ich pochodzenie społeczne, stosunek do nauki i zachowanie w klasie, nieuchronnie wpływa na postrzeganie pracy przez nauczyciela, jego stosunek do niej, tożsamość zawodową, zaangażowanie i poczucie własnej wartości. Trzeba odnotować, że w wielu szkołach, działających na terenach słabo rozwiniętych pod względem społecznym i ekonomicznym, nauczyciele są zmuszeni poświęcać znacznie więcej czasu na sprawy związane z utrzymaniem dyscypliny w klasie niż gdzie indziej (Day, 2008, s. 205).

Jest to zarazem tak specyficzny obszar działalności zawodowej nauczycieli, że wymaga indywidualnego i zespołowego zainteresowania, aby rozumieć na przykład przyczyny kłopotów z dyscypliną, wypracowywać koncepcje efektywnych oddziaływań, rozumieć różnice między regułami a zasadami, znać techniki oddziaływań wychowawczych czy wiedzieć, jakie są charakterystyczne trendy młodzieżowe. To nie jest nawoływaniem do podporządkowania, ale wypracowywaniem autentycznego zainteresowania u uczniów nauczycielskim autorytetem i jego docenianiem.

Tym samym zdobycie niezbędnych kwalifikacji było zawsze warunkiem koniecznym, ale niewystarczającym, aby zrobić karierę zawodową (konieczność aktualizacji treści, organizacji pracy, metod, technik). Tymczasem praca z dziećmi i młodzieżą, co podkreśla Pat Thomson (2002, s. 78), „którym brakuje poczucia bezpieczeństwa, dręczonymi przez różnego rodzaju niepokoje, wymaga systematycznego poświęcania czasu na sprawy niezwiązane bezpośrednio z tematem lekcji czy omawianym akurat rozdziałem z podręcznika” (za: Day, 2008, s.205).

Ten aspekt jest istotny dla kształtowania nauczycielskiej przydatności zawodowej, ponieważ wyznacza kierunki zainteresowaniom zawodowym, które są niezbędne i wymagają pewnej dyspozycyjności czasowej, która w naszych realiach jest niestety bardzo trudna. Nauczyciele podkreślają konieczność pracy w kilku szkołach, przygotowywanie do zajęć z uczniami czy sprawy finansowe, ale przynajmniej niektóre obszary warto potraktować priorytetowo, przedstawić pomysły ich zrealizowania, wreszcie chcieć nauczyć się zespołowej współpracy, która jest mankamentem naszej szkoły. Jest to również kontekst zasygnalizowany już w artykule, a odnoszący się do wewnętrznych i zewnętrznych czynników pracy szkoły.

Podkreślają zatem Autorzy, że „co ważne, w świetle polityki rządu, który mierzy wszystkich jedną miarą, tworząc narodowe programy, standardy nauczania i oceniania”: (Day, 2008, s. 205), „[...] nic dziwnego, że nauczycielom, którzy zmuszeni są poświęcać znaczną ilość czasu na dyscyplinowanie nieposłusznej młodzieży, coraz trudniej znaleźć w sobie cierpliwość i siłę. Wdając się na co dzień w niejedną ostrą wymianę zdań, stają się dosłownie rzecznikami władzy, a to pochłania mnóstwo energii” (Thomson, 2002, s. 78) (za: tamże, s. 205).

Te stanowiska ujmują przede wszystkim sfery: polityczną i wychowawczą, które nie są spójne, nawet w ich wewnętrznej interpretacji, nie mówiąc już o pewnej łączności czynników mających wyznaczać spójność oddziaływań. Przykro to stwierdzić, ale szkoła nie radzi sobie dobrze z tokiem wychowywania dzieci i młodzieży, co osłabia jego dynamizmy, nie prowadząc do zadowalających efektów.

A warto podkreślić, że pasja do nauczania i nauczanie z pasją w każdym warunkach – to dwie zupełnie odrębne rzeczy. Powszechnie znanym zjawiskiem jest na przykład fakt, że pasja wielu pedagogów zanika, kiedy zmieniają się ich warunki pracy (np. reformy w ciągu ostatnich 20 lat w Anglii, wprowadzenie narodowego programu nauczania i centralnego egzaminu dla uczniów w wieku 7, 11, 14, 16, 17 i 18 lat pozbawiło nauczycieli istotnego wpływu na wybór nauczanych treści. Przeprowadzane w szkołach coroczne planowanie i wytyczanie celów, których zadaniem jest kształtowanie poczynań nauczycieli przez cały rok szkolny i które stanowią podstawę oceny postępów uczniów, przyczyniły się do wytworzenia w szkole atmosfery dozoru. Nie sprzyja ona rekrutacji młodych nauczycieli, zaś tym doświadczonym pomaga w podjęciu decyzji o odejściu z pracy. Związana z takim działaniem biurokracja, a także publikowanie rankingów szkół, również przyczyniły się do utraty wiary we własne możliwości przez wielu nauczycieli. Według niektórych nawet najbardziej uzdolniony, kompetentny i entuzjastycznie nastawiony do pracy pedagog może wpłynąć co najwyżej na garstkę uczniów, szczególnie, jeśli pracuje z młodzieżą o gorszym zapleczu społeczno-ekonomicznym (Day, 2008, s. 206).

Nie jest to obraz edukacji, który mógłby być zupełnie oderwany od rzeczywistości zawodowej polskich nauczycieli, bo wymienione czynniki bardzo wyraźnie są eksponowane w odniesieniu do podjętej działalności i niejednokrotnie wyznaczają „prawidłowości”, które są faktycznie niedogodnościami, ale mającymi dość słabą siłę argumentacji

czy nawet sprzeciwu. Te niedogodności silnie utrwalają się w szkołach i innych placówkach, bo brakuje woli ich faktycznego rozeznania i wypracowywania rzetelnej koncepcji zmian. One nie nastąpią bez aktywności nauczycieli i dyrektorów, a usprawiedliwianie tego stanu niskim wynagrodzeniem jest z jednej strony słuszne, ale z drugiej winno być nauczycielską solidarnością, sprzyjającą poczuciu wpływu na sprawy dotyczące tego zawodu. Zasadne jest więc wspólnie rozmawiać, dyskutować, a nawet spierać się o sprawę pasji, nie zaś odrzucać jej znaczenia poprzez stwierdzanie braku atrakcyjności zawodowej, niski prestiż, marne wynagrodzenie czy trudną współpracę z rodzicami uczniów. Faktycznie, wyznaczają one nauczycielską niedogodność, ale warto jest przecież podjąć raz jeszcze wspólny wysiłek na rzecz uświadamiania wartości zawodu nauczyciela. Brak uczestnictwa w tym zakresie nie wywoła oczekiwanych zmian, zaś będzie kolejnym rozgoryczeniem i zwątpieniem.

Zatem „celem nauczycielskiej pasji nie jest podważanie historycznych uwarunkowań, które narzucają pewien społeczny, ekonomiczny, polityczny, a nawet emocjonalny porządek. Ma ona moc oswabadzania, dzięki której uczniowie mogą zaangażować się w to, czego się uczą, uzyskać szerszą perspektywę i dostrzec to, co wcześniej było niewidoczne, lepiej poznać siebie i na tym wizerunku wykształcić własną tożsamość. Krótko mówiąc, to, o czym piszą Bentley i inni, może być ostatecznym celem nauczyciela z pasją, jednakże wyznawane przez niego wartości i zaangażowanie nie będą zależeć od osiągnięcia tego celu” (Day, 2008, s. 206). I „nawet najlepszy nauczyciel, pracując z uczniami o gorszym pochodzeniu społeczno-ekonomicznym, jest w stanie pomóc tylko pewnej mniejszości (Bentley, 1999, Thrupp, 1999) (za: Day, 2008, s. 206).

Ponownie więc zauważamy, jak wielkie znaczenie ma ujmowanie nauczycielskiej pasji przez pryzmat uczniów, ale zarazem jak ważną rolę pełni również kształtowanie swojej świadomości zawodowej, która bez kategorii pasji będzie bardziej techniczna, aniżeli osobowościowa i relacyjna. Ponadto musi ujmować zawsze nauczycielską współpracę z prawdziwego zdarzenia.

„Konieczne jest, aby - wbrew wszelkim trudnościom - nie dać się ponieść w stronę cynizmu, lecz poszukiwać wartości i pozytywów w zmieniających się realiach pracy w szkole i przyjąć do wiadomości fakt, że nie zawsze można pracować z twórczymi, kulturalnymi, pracowitymi i inteligentnymi uczniami (Day, 2008, s. 207). „Nauczyciel o

wysokim poczuciu własnej wartości potrafi docenić zarówno siebie, jak i innych. Poczucie to jest na tyle głębokie, że codzienne niepowodzenia, a nawet traumy mu nie zagrażają” (Day, Whitaker, 1998, s. 116) (za: Day, 2008, s. 207). W tym celu „nauczyciel musi systematycznie weryfikować wyznawane przez siebie wartości i własne poglądy, dostrzegać i analizować kontekst swojego życia i pracy, prowadzić z innymi nauczycielami dialog na temat swojego samorozwoju, odwiedzać inne szkoły oraz angażować się we współpracę międzyszkolną, która może zapobiec osamotnieniu i beznadziei, zagrażających jego pasji. Nauczyciele pracujący z pasją kierują się raczej nadzieją niż optymizmem. To pracownicy i praktyczni ludzie, którzy znają swój zawód i lubią swoich uczniów. (...) Nauczanie to zajęcie dla odważnych, wymagające energii, poświęcenia i determinacji. Pasja jest fundamentem dobrego nauczania. Trzeba ją zatem pielęgnować i podtrzymywać (Day, 2008, s. 207).

Czy jest to możliwe? Oczywiście, bo warto choćby wskazać przykład Szkoły Laboratorium A. Nalaskowskiego (2017), który pisze (...) „Lubiliśmy się i widać to było między innymi po serdeczności powitań po wakacjach, po wysyłanych z podróży pocztówkach czy po wzajemnych, już nie w grupie odwiedzinach i spotkaniach. Wśród nauczycieli zawiązywały się przyjaźnie, które trwają do dziś. Nie przeszkadzało to nam jednak w zawodowych kontaktach, wypełnionych nie tylko przyjaznymi rozmowami, ale również nierzadkimi polemikami, dyskusjami czy nawet sporami. Z czasem nie musiałem już niczego animować. Nasze nauczycielskie życie pozaszkolne reprodukowało się samo i było świadectwem tego, że stanowimy rzeczywiście jedną drużynę” (s. 93).

Pasja nauczyciela jest więc bardzo przydatną zaletą zawodową, której absolutnie nie można minimalizować, krytykować czy odrzucać. Stanowi niestety niedocenione poczucie znaczenia społecznego, a które ma przecież w sobie wielką moc oddziaływania i sukcesów, które w pracy nauczycielskiej są niezbędne i winny być wyraziście eksponowane. Edukacji potrzebni są więc silni swą wiedzą, kulturą i pasją nauczyciele.

„Jeśli człowiek w swym działaniu będzie się kierował prawością i dobrocią, zostanie to docenione przez innych” (Mencjusz, za: Plebaniak, 2018, s. 36). Takie podejście bardzo sprzyja zachowaniu nauczycielskiej pasji.

W treści artykułu jest podkreślany humanistyczny kontekst pracy nauczyciela, który eksponuje pasję, osobę, relację, współpracę, wreszcie porozumienie. Są to czynniki, które wpisują się w tworzenie zawodu właśnie przez samych nauczycieli, a jak podkreślała w swej książce H. Kwiatkowska zasadne jest patrzeć na pracę nauczycieli z dwóch perspektyw: „teorii, jako podstawy poznawczej ich działania, i praktyki, jako źródeł ich doświadczeń zawodowych” (Day, 2008, s. 11). Ważne są również postawione przez Autorkę pytania: „Jak sprawić, żeby praca nauczyciela była satysfakcjonująca zarówno dla niego samego, jak i dla jego uczniów? Jak poprawić klimat w szkole i wzajemne relacje nauczyciela z uczniami? Jak uczynić szkołę miejscem pracy, w którym dokonuje się rozwój uczniów do pułapu ich możliwości, a proces szkolnego poznania dostarcza im sukcesu, kształtując siłę, która generuje poczucie wartości i przeświadczenie o własnej godności” (tamże, s. 11).

Postawione pytania ukierunkowują pedeutologię na obszary zaktualizowania znanych już poszukiwań badawczych i stanowią odniesienie do ważnych jakże ustaleń, dotyczących kondycji zawodowej nauczycieli, kondycji szkoły, wreszcie kondycji uczniów, bo wynikające z ich zbadania treści mogą łączyć nauczycielskie słowo z taktem i dobrocią, a więc wyznaczać rytm wychowawczy ku wielkości człowieka, aby siebie usłyszeć, dostrzec i doceniać.

Wskazuję ten humanistyczny obszar, bo współczesny człowiek coraz bardziej ukrywa się w przestrzeniach technologicznych, nie zwracając należytej uwagi na zubożenie egzystencjalne. Oczywiście, z punktu widzenia potrzeb nowych wyzwań o charakterze nauk ścisłych, widzimy bardzo dużą przydatność choćby AI, ale czy faktycznie może ona zastąpić uczucia? Co może powiedzieć o miłości, potrzebie bycia z drugą osobą czy o obdarzeniu kogoś zaufaniem? Jak będzie interpretować łyzy szczęścia albo źródła cierpliwości? Zapewne w ujęciu wyjaśniającym będzie to możliwe, ale ono nie jest wystarczające dla humanistycznych potrzeb człowieka, które są niezbędne, a zarazem pomijane w wyniku zafascynowania się możliwościami sztucznej inteligencji. Współczesny człowiek ma umieć wykazywać się krytycznym myśleniem i dążyć do odnajdywania swego osobowego potencjału w świecie technologicznym, wobec którego jest nawet czasami bezradny, ale to nie przeszkadza mu, aby czynić siebie słabszego wobec wyzwań świata. Wydaje się, że tę słabość wyznaczają

pomysły edukacyjne, w tym mówienie o sprawach ludzkich głównie przez pryzmat techniki, co oddala od zastanawiania się, współdziałania czy przewidywania następstw biegu wydarzeń.

Nie mogę zarazem stwierdzić, że nowoczesne technologie są dla nauczycieli tworzących przecież jakość edukacji niedogodnością, bo ich przydatność jest oczywista, ale bez refleksji, podejmowania dialogu i pracy nad własną autonomicznością, może się nią stać, gdyż zaczną zanikać właśnie wspomniane czynniki osobowościowe, co wywoła zakłócenie komunikacyjne człowiek-człowiek, a takiego stanu rzeczy warto unikać. W pracy nauczyciela jest ważne bowiem wspomniane już słowo, a mogą je tworzyć na przykład poezja, myślenie, emocje, czytelność czy własna twórczość.

Twierdzi A. Mądry (2024), że „technologia zmienia się z prędkością światła, a świadomość kroczy. Ta dysproporcja tworzy dramatyczne problemy. Bo sztuczna inteligencja generuje wyzwania egzystencjalne. Nie chodzi tylko o podział pracy, bogactwa, wpływów między ludźmi, społeczeństwami, państwami. Chodzi też o to, żeby ludzie zachowali monopol ustalania reguł. Byłoby bardzo źle, gdyby sztuczna inteligencja zaczęła narzucać standardy i stanowić prawa. Są rzeczy, które ludzie będą robili lepiej nawet za 10 lat. Ale są też sprawy, które powinniśmy zarezerwować dla ludzi, nawet jeżeli nie będziemy robili ich lepiej. Tu się zaczyna myślenie o społeczeństwie, wartościach, człowieczeństwie” (s. 29).

To podejście ujawnia następstwa ekstrapolacji algorytmów, ale też wzmacnia potrzebę myślenia o edukacji budującej korzystne zmiany dla całościowo rozumianych warunków społecznych. Horyzont humanizmu ma wciąż swoje znaczenie, ale zarazem jego wyrazistość winna być traktowana jako prawidłowość życia współczesnego człowieka. Bez tego podejścia trudno będzie realizować Wartości, a mamy przecież przed sobą interpretację „odwagi podjęcia odpowiedzialności”. Zasadne jest zastanowić się nad tym aspektem indywidualnie, gdyż dzisiaj nie unikamy chowania się w miejscach prywatnych, nie podejmując zbyt chętnie odpowiedzi na pytanie: jaki jest dobry świat człowieka z naszego uczestnictwa? Przecież ten jedynie technologiczny nie wystarczy na poczucie styczności z drugim człowiekiem.

Nauczyciel ma więc przed sobą otwarcie na wskazaną już szlachetność, bo przecież wykonuje wyjątkowy zawód, bo wszystko w

życiu człowieka zaczyna się od tego niezwykłego pierwszego kontaktu z osobą łączącą umiejętnie naukę z wychowywaniem. Ta sztuka może mieć swoje zaskakujące źródła i warto wskazać choćby jedno z nich.

„Starożytni Chińczycy przykładali dużą wagę do systematycznej nauki i żmudnej pracy nad sobą. Jednym z kunsztów wymagających wyjątkowo dużego nakładu pracy i regularnego treningu było (...) łucznictwo, które traktowano jako sztukę arystokratyczną. Cieszyło się ono wielką aprobatą Konfucjusza. (...) Podkreślał korzyści płynące z opanowania sztuki łuczniczej, takie jak umiejętność koncentracji oraz nawyk regularnych ćwiczeń. Te cechy charakteru, wykształcane i szlifowane dzięki treningom strzeleckim, mogły stać się podstawą wysiłków na drodze rozwoju duchowego i opanowania innych umiejętności przez człowieka szlachetnego (...)” (Plebaniak, 2018, s. 51).

Zatem edukacja ku szlachetności człowieka ma znów uzasadnienie. Może ją bardzo wzmacniać łucznictwo, ale także inne dyscypliny, próby czy wybory, które będą dawały umiejętności dla budowania świata, w którym rozumienie sytuacji człowieka będzie naprawdę priorytetowe, bo perspektywa humanistyczna wymaga wysiłku, tym samym nie zadowolili się tylko... kliknięciem.

Bibliografia

- Bralczyk, J. (2017). *1000 słów*. Warszawa: Wydawnictwo Agora: Wydawnictwo Prószyński I S-ka.
- Day, Ch. (2008). *Nauczyciel z pasją. Jak zachować entuzjazm i zaangażowanie w pracy*. Gdańsk: GWP.
- Kwiatkowska, H. (2008). *Pedeutologia*. Warszawa: WAIP.
- Mądry, A. (2024). Frankenstein otwiera oczy (wywiad J. Żakowskiego), *Polityka*, 1-2, 26-31.
- Nalaskowski, A. (2017). *Szkoła Laboratorium. Od działań autorskich do pedagogii źródeł*. Warszawa; Kraków: Impuls: ORE.
- Plebaniak, P. (2018). *Starożytna mądrość chińska*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.

Ярослав Міхальський

ПРОБЛЕМИ ВЧИТЕЛЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗАХОПЛЕННЯ ПРОФЕСІЄЮ

У статті проаналізовано важливі виклики у професійній діяльності вчителя, серед яких: постійне підтвердження кваліфікації, переешкоди у впровадженні педагогічних інновацій, відсутність довіри до професії вчителя, постійні перевірки, тиск з боку батьків та органів управління освітою, відсутність співпраці між педагогічними колективами в школах, збільшення проблем щодо організації освітнього процесу, що не завжди ефективно вирішуються, відсутність мотивації через недостатність заробітної плати, низький набір абітурієнтів на педагогічні спеціальності, неефективність системи професійного розвитку, експансія штучного інтелекту тощо. Закцентовано увагу на проблемі професійного вигорання вчителя та необхідності збереження у нього захоплення професією, що передбачає радість успіху,

уміння долати невдачі, адже такий вчитель не задовольняється смиренністю, інертністю чи критикою інших, а шукає реальні можливості, інструменти для професійного вдосконалення. Аналізуючи сутність понять «захоплення», «пристрасність» у професійному контексті, автор наголошує, що відповідне сприйняття вчителем своєї професії формують студенти, учні, але водночас педагог має сам формувати власну професійну свідомість, розвиваючи інтелектуальний потенціал, емоційність, співпрацюючи з колегами. З'ясовано, що використання інновацій у педагогічній діяльності передбачає не лише технічне застосування, але й обов'язково рефлексію, діалог, осмислення можливостей відповідних освітніх технологій. Доведено, що захоплення своєю професією кожного педагога сприяє створенню емоційного, захопливого освітнього середовища школи, що має ґрунтуватися на творчій взаємодії, комунікації, партнерстві, усвідомленні цінності відносин тощо.

Ключові слова: професія вчителя; професійна діяльність; захоплення професією; інновації; професійне вигорання; партнерство.

Jaroslav Michalski

TEACHER'S PROBLEMS AND MAINTAINING PASSION FOR THE PROFESSION

The article analyzes important challenges in the professional activity of teachers, including: constant confirmation of qualifications, obstacles to the introduction of pedagogical innovations, lack of trust in the teaching profession, constant inspections, pressure from parents and educational authorities, lack of cooperation between teaching teams in schools, and increasing problems in the organization of the educational process, which are not always effectively resolved, lack of motivation due to insufficient salaries, low enrollment in pedagogical specialties, ineffective professional development system, expansion of artificial intelligence, etc. Attention is focused on the problem of teacher burnout and the need to maintain a passion for the profession, which implies the joy of success, the ability to overcome failures, because such a teacher is not satisfied with humility, inertia or criticism of others, but is looking for real opportunities and tools for professional development. Analyzing the essence of the category "engagement" and "passion" in the professional context, the author emphasizes that the appropriate perception of the teacher's profession is formed by students, pupils, but at the same time, the teacher must form his or her own professional consciousness, developing intellectual potential, emotionality, and collaborating with colleagues. It has been found that the use of innovations in pedagogical activity involves not only technical application, but also reflection, dialogue, and comprehension of the capabilities of relevant educational technologies. It is proved that each teacher's passion for his or her profession contributes to the creation of an emotional, exciting educational environment of the school, which should be based on creative interaction, communication, partnership, awareness of the value of relationships, etc.

Keywords: teaching profession; professional activity; passion for the profession; innovations; professional burnout; partnership.

Одержано 15.08.2024 р.

УДК 378.04:61

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.30.320921>

Любов Гутор, м. Львів

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4685-594X>

ЕТИЧНА СКЛАДОВА ДЕОНТОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ У МЕДИЧНИХ УНІВЕРСИТЕТАХ УКРАЇНИ

Здійснено аналіз понятійно-категоріального апарату та структури деонтологічної підготовки майбутніх лікарів, виокремлено й розглянуто етичну складову деонтологічної підготовки. Встановлено, що етична складову деонтологічної підготовки майбутніх лікарів є фундаментальною у її системі та суттєво впливає на формування деонтологічної компетентності. Вивчення змісту етичної складової деонтологічної підготовки дало змогу дійти висновку, що ефективність етичного компоненту деонтологічної підготовки майбутніх лікарів забезпечуються гуманізацією змісту професійної освіти, належним організаційним та навчально-методичним забезпеченням дисциплін, загальнокультурним, соціально-моральним і професійним розвитком здобувачів освіти, формуванням їхньої комунікативної компетентності, загальноетичних і моральних компетенцій, а також розвитком емоційного інтелекту та м'яких навичок майбутніх лікарів.

***Ключові слова:** етика; деонтологія; деонтологічна підготовка; майбутній лікар; морально-етичні принципи.*

Постановка проблеми. Професійна готовність фахівців галузі охорони здоров'я визначається сформованістю низки фахових компетентностей, що охоплюють розвиток фундаментальних медичних знань, професійно-клінічних умінь, комунікативних навичок і морально-етичних якостей. Сукупність фахових навичок та особистих якостей лікаря впливають на його репутацію та конкурентоздатність. Ввічливість та доброзичливість, інтелектуальність та інтелігентність лікаря, його професіоналізм і фахова компетентність, що супроводжується дотриманням етичних принципів і норм професійної поведінки мають позитивний вплив на професійне зростання лікаря, результати лікування та задоволеність пацієнтів, їхнє бажання дотримуватись рекомендацій і вчасно звертатися за допомогою.

© Л. Гутор, 2024

Фахова діяльність майбутніх лікарів на засадах етики й моралі, розвиток професіоналізму майбутніх лікарів, формування їхньої комунікативної компетентності та навичок міжособистісної взаємодії на основі морально-етичних принципів є ключовими завданнями деонтологічної підготовки лікарів під час навчання у закладі вищої освіти галузі охорони здоров'я. Цілісний процес деонтологічної підготовки лікаря, спрямованої на формування деонтологічної компетентності, забезпечуючи готовність фахівця до здійснення нормативної поведінки в галузі охорони здоров'я, потребує теоретичного обґрунтування й організаційно-методичного забезпечення. Виникає необхідність аналізу структурних елементів деонтологічної підготовки, визначення змісту етичної складової, характеристики переліку знань, умінь і морально-етичних якостей, необхідних для формування деонтологічної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти деонтологічної підготовки лікарів розглядаються в працях вітчизняних науковців (Васильєва, 2011; Gutor, 2023). Наукові розвідки засвідчують інтерес дослідників до етики й естетики вищої освіти і фахової діяльності (Ничкало, 2012), проблеми естетичного виховання молоді (Бітаєв, 2003), навчальних і мотиваційних факторів навчання дорослих (Лук'янова, Добровські та Валасік, 2023), гуманізації вищої освіти (Вовк, 2024) та розвитку емпатії у фахівців охорони здоров'я (Леухіна, 2022). Зміст етичної складової деонтологічної підготовки майбутніх лікарів відображено в урядових і нормативно-правових документах щодо підготовки лікарів (Стандарт, 2021; ОПП 222 Медицина, 2024), у пакетах навчально-методичного забезпечення освітнього процесу на вебсторінках провідних медичних університетів України, зокрема Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького (ЛНМУ, 2024), Національного медичного університету імені О. О. Богомольця (НМУ, 2024), Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського (ТДМУ, 2024), Буковинського державного медичного університету (БДМУ, 2024).

Огляд наукової літератури з проблеми деонтологічної підготовки майбутніх лікарів указує на необхідність ґрунтовного дослідження системних і структурних складових деонтологічної

підготовки майбутніх лікарів із метою актуалізації змісту освітньо-професійної підготовки за спеціальністю 222 Медицина. Зважаючи на суспільну потребу гуманізації вищої медичної освіти, глобальні та локальні економічні тенденції, загрози руйнівного впливу тривалого воєнного стану на якість підготовки лікарів, актуальним є поглиблений структурно-компонентний аналіз деонтологічної підготовки майбутніх лікарів, зокрема її етичної складової.

Мета статті – дослідити структуру деонтологічної підготовки майбутніх лікарів і здійснити аналіз змісту її етичної складової шляхом ідентифікації освітніх стратегій і технологій, опорних знань і навичок, необхідних для формування деонтологічної компетентності.

Методи дослідження. Під час вивчення етичної складової деонтологічної підготовки майбутніх лікарів використано загальнофілософські методи наукового пізнання, а саме: аналіз актуальних і достовірних джерел інформації; моніторинг урядових освітніх порталів, вебсторінок закладів вищої освіти; вивчення нормативної документації та науково-методичного забезпечення процесу підготовки майбутніх лікарів; термінологічний аналіз проблеми деонтологічної підготовки; структурно-компонентний аналіз деонтологічної підготовки та аналіз змісту етичної складової.

Виклад основного матеріалу. Міжособистісна взаємодія та комунікація у галузі охорони здоров'я ґрунтуються на глибинних засадах деонтології й етики. Термін *деонтологія*, що походить від грецьких слів, що означають *обов'язок* (гр. *deon*) і *вчення* (гр. *logos*), уведений філософом-правознавцем, засновником філософської течії утилітаризму Д. Бентаном 1816 року. Філософ використав цей термін як синонім дикастичної або цензурної етики – етики, що заснована на цензурі й судженні. У сучасних інтерпретаціях деонтологія – це «розділ етики, що вивчає проблеми обов'язку, моралі і моральності» (Фармацевтична енциклопедія, 2024).

У сфері охорони здоров'я філософія моралі та моральності є предметом вивчення дисциплін «Медична деонтологія» та «Педагогічна деонтологія». Медична деонтологія визначена як наука «про юридичні, професійні та моральні аспекти, обов'язки та правила поведінки фахівця медицини, про сукупність профе-

сійних норм і обов'язків» (Фармацевтична енциклопедія, 2024). Вона функціонує як міждисциплінарна наука, що нерозривно пов'язана з моральною філософією, етикою, фундаментальними медичними, гуманітарними та клінічними дисциплінами. У свою чергу, педагогічна деонтологія регламентує нормативну поведінку освітян галузі охорони здоров'я і характеризується як «наука про професійну поведінку педагогічного працівника, про його моральний обов'язок» (Освіта.ua, 2024).

У професії лікаря деонтологія посідає дуже важливе місце. Як розділ моральної філософії та етики вона вивчає морально-етичні принципи з метою обґрунтування правил поведінки на робочому місці, які безпосередньо впливають на ефективність лікування та якість взаємин у фаховому середовищі. Деонтологічна підготовка відіграє фундаментальну роль у вивченні морально-етичних норм і правил поведінки, регулюванні обов'язків лікаря та пацієнта, дотриманні лікарської таємниці, уникненні ятрогенії та інших важливих моральних викликів, адже вона передусім орієнтована на формування теоретичних знань і практичних навичок, необхідних для прийняття правильних рішень у складних професійних ситуаціях. Об'єктом деонтологічної підготовки є деонтологічна компетентність, що формується за допомогою вивчення, розуміння та дотримання морально-етичних принципів, законів і правил поведінки у морально складних ситуаціях.

Деонтологічна етика як субдисципліна деонтологічної підготовки розглядає зовнішню і внутрішню природу морального обов'язку як системи універсальних правил, релігійних законів, особистих і культурологічних цінностей. У сучасній моральній філософії деонтологія вивчає нормативні та легітимні особливості прийняття рішень, розглядаючи вибір або вчинок людини в конкретній ситуації як морально необхідний, заборонений або дозволений акт. Теоретично деонтологія визначає моральність дії чи вчинку на основі саморефлексії, критичного осмислення й оцінки.

Поняття «деонтологічна підготовка» і «деонтологічна компетентність» ґрунтуються на морально-етичних законах і правилах нормативної поведінки фахівця, що у свою чергу формуються на основі специфічних потреб професійної діяльності. У професії фахівця галузі охорони здоров'я до них відноситься вміння

будувати відповідальні взаємини в середовищах міжособистісної комунікативної взаємодії у площинах: лікар – пацієнт, лікар – лікар, лікар – керівник, лікар – медичний персонал, студент – викладач, викладач – викладач тощо.

Під час навчання в медичному університеті фахово орієнтована деонтологічна підготовка виходить далеко за межі вивчення дисципліни «Медична деонтологія». Аналіз законодавчого, нормативно-правового і науково-методичного забезпечення підготовки майбутніх лікарів в українських медичних університетах засвідчує, що деонтологічна підготовка інтегрується у змісті професійної освіти (ЛНМУ, 2024; ТНМУ, 2024; ХНМУ, 2024). Її завдання враховуються у формуванні загальних і фахових компетентностей та результатів навчання за спеціальністю 222 Медицина. Деонтологічна підготовка відображена в системному підході до вивчення субдисциплін деонтології, а саме: філософія, медична деонтологія, медичне право, медичні аспекти біоетики та біобезпеки, біоетика, етичні проблеми в медицині, християнська етика та мораль, академічна доброчесність в освітньому процесі, антикорупційна політика та академічна доброчесність, основи психології, психологія спілкування, етика й естетика спілкування, комунікативні навички лікаря, англійська мова за професійним спрямуванням, українська мова за професійним спрямуванням, мовленнєва комунікація лікаря, наукове мовлення лікаря, культура мовлення та етикет медика, медицина і художня культура (ЛНМУ, 2024; ТНМУ, 2024; ХНМУ, 2024; Стандарт, 2021; ОПП 222 Медицина, 2024).

Аналіз навчально-методичного забезпечення дисциплін, орієнтованих на розвиток деонтологічної компетентності лікарів, засвідчує, що етична складова деонтологічної підготовки студентів-медиків охоплює розвиток професіоналізму, формування морально-етичних і професійних якостей, навичок міжособистісної взаємодії на засадах деонтології, використання рідної та іноземних мов з метою задоволення професійних потреб (Ковальова, Сафаргаліна-Корнілова та Герасимчук, 2014; Деонтологія в медицині, 2021; ОПП 222 Медицина, 2024; Деонтологія в медицині, 2024).

Такий комплексний підхід до деонтологічної підготовки у закладі вищої освіти галузі охорони здоров'я вказує на те, що вона реалізується як міждисциплінарний, структурований і випереджу-

вальний процес формування деонтологічної компетентності, орієнтований на цілеспрямований розвиток особистих морально-етичних якостей і чеснот, необхідних для виконання професійних обов'язків у галузі охорони здоров'я з дотриманням законів і принципів етики та врахування особливостей і завдань професійної діяльності лікаря (Gutor, Kovalska, & Sluzhynska, 2023).

Окрім цього, деонтологічна підготовка здійснюється під час вивчення низки вибіркового дисциплін, орієнтованих на оволодіння теоретичними і практичними засадами деонтології, моральної філософії, медичної етики, естетики й етики спілкування (ЛНМУ, 2024; ТНМУ, 2024; ХНМУ, 2024). Важливе значення мають комунікативні й етичні аспекти деонтологічної підготовки у змісті усіх обов'язкових дисциплін за спеціальністю 222 Медицина (ОПП, 2024).

Термінологічний та структурно-організаційний аналіз деонтологічної підготовки демонструє, що важливе місце у її системі належить загальнонауковій, фахово-орієнтованій, правовій, мовленнєвій, комунікативній та етичній складовим. Поглиблений аналіз виявив, що під час деонтологічної підготовки лікаря фундаментальною є саме етична складова (див. рис. 1).

Рис. 1. Етична складова деонтологічної підготовки майбутніх лікарів

Етична складова деонтологічної підготовки орієнтована на розвиток морально-етичних якостей, що лежать в основі професіоналізму лікарів. Професіоналізм лікарів проявляється під час комунікативної взаємодії у професійному середовищі з допомогою актів увічливості та доброзичливості, поваги та розуміння, чуйної та емпатійної комунікації, чесної та справедливої фахової поведінки. Належна фахова комунікативна взаємодія фахівців галузі охорони здоров'я визначає можливості кар'єрного зростання та задоволеності власною працею. Емпатійне спілкування та рівень сформованості моральності, зокрема емпатійності лікаря, запобігають професійному вигоранню та виникненню конфліктів, знижують шанси виникнення лікарських помилок і небажаних результатів лікування (Gutor, 2023).

Опрацьовані джерела засвідчують, що в основі деонтологічної підготовки та розвитку професіоналізму лікарів покладено гуманізацію вищої освіти (загальнокультурний, соціально-моральний і професійний розвиток), наукове та навчально-методичне забезпечення освітнього процесу. Гуманізм (лат. *humanus* – людський) – це міждисциплінарний термін, що використовується у філософії, освіті та мистецтві. Це філософський світогляд людинолюбства, центральною ідеєю та цінністю якого є людське життя і задоволеність життям. Гуманізм базується на принципах рівності й толерантності, справедливості, людяності та емпатії у взаєминах людей (Морозова, 2010).

Гуманізація змісту підготовки лікарів у системі вищої медичної освіти є необхідною, оскільки веде до вияву гуманізму під час майбутньої професійної діяльності лікарів і фахівців галузі охорони здоров'я і позитивно впливає на лікування й одужання пацієнтів. Віра пацієнта в успішність лікування та його довіра до лікаря і медичного персоналу разом із застосуванням сучасних ліків та устаткування мають суттєвий вплив на одужання. Некоректна поведінка або пряме порушення професійного обов'язку лікаря, беземпатійне й формальне ставлення лікаря до пацієнта негативно впливають на процес лікування. За допомогою використання належної комунікативної тактики, спеціальних психотерапевтичних методів, емпатійного ставлення, слів підба-

дьорення та заспокоєння, лікар може мобілізувати сили й бажання пацієнта для боротьби з хворобою.

Філософія гуманізму відображена в таких деонтологічних принципах: незловмисності та добродійності («не нашкодь» і «роби добро»); принципі рівності й справедливості; принципі толерантності й емпатії; принципі поваги до прав і гідності людини; пацієнтоцентризму; людиноцентризму; принципі партнерства; принципі поваги до сім'ї та близьких пацієнта; принципі чесності; принципі конфіденційності; принципі дотримання професійних обов'язків; принципі поваги до автономності пацієнта.

Відомо, що гуманістичні якості фахівця формуються в результаті взаємодії у межах різноманітних систем. Із-поміж багатьох систем взаємодії, система «людина-людина» є найбільш зрозумілою, прогностичною, динамічною й ефективною (Nychkalo, 2013). Проте розвиток і прогрес людини відбувається за допомогою її повноцінного морального функціонування в системі «людина-праця». Саме праця й моральність творять людину і людську цивілізацію (Nychkalo, 2013).

Зважаючи на еволюційний і поступальний вплив праці на особистість, компоненти педагогіки праці впроваджуються в деонтологічну підготовку майбутнього лікаря, що охоплює компетентнісний підхід до підготовки студентів-медиків, взаємозв'язок теоретичної і практичної підготовки, поєднання гуманістичного і клінічно-орієнтованого компонентів освітнього процесу, єдності навчальних, розвивальних і виховних цілей професійної освіти, дотримання морально-етичних принципів, виконання академічних і професійних обов'язків здобувачами освіти та освітянами галузі охорони здоров'я.

Варто зазначити, що разом із розвитком морально-етичних якостей, деонтологічна підготовка лікарів та освітян галузі охорони здоров'я, зокрема її етична складова, орієнтована на розвиток їхнього емоційного інтелекту. Добре розвинутий емоційний інтелект забезпечує здатність розпізнавати та розуміти власні й чужі емоції, а також ефективно ними управляти. Розвиток емоційного інтелекту є важливим компонентом освітніх програм, орієнтованих на формування м'яких навичок (англ. soft skills)

студентів-медиків, до яких належать спілкування, співпраця, розв'язання проблем, креативність, лідерство, адаптація тощо. Сформовані м'які навички та добре розвинутий емоційний інтелект проявляються ефективною роботою в команді, гнучкістю у роботі, здатністю до лідерства, співпраці та вирішення конфліктних ситуацій. Розвиток м'яких навичок та емоційного інтелекту в процесі деонтологічної підготовки лікарів відбувається шляхом розвитку професіоналізму, комунікативної, морально-етичної та деонтологічної компетентностей учасників освітнього процесу.

Ураховуючи відповідальність лікаря за життя та здоров'я пацієнтів, важливість етичних аспектів у їхній деонтологічній підготовці неможливо переоцінити. Етика й деонтологія є невід'ємними складовими професійної медичної освіти. Належна деонтологічна підготовка і розвиток морально-етичних якостей допомагає лікарям під час прийняття складних рішень і вирішення моральних дилем, сприяє ефективному й гуманному виконанню професійних обов'язків в умовах реальної практики.

Висновки. Таким чином, етична складова деонтологічної підготовки майбутніх лікарів є фундаментальною у її системі. Термінологічний та структурно-компонентний аналіз проблеми деонтологічної підготовки та аналіз її науково-методичного забезпечення під час навчання у ЗВО галузі охорони здоров'я виявив, що етична складова суттєво впливає на формування деонтологічної компетентності майбутніх лікарів. Із метою аналізу змісту етичної складової деонтологічної підготовки майбутніх лікарів ідентифіковано освітні стратегії та технології деонтологічної підготовки, визначено опорні знання та навички, необхідні для формування деонтологічної компетентності. Вивчення змісту етичної складової деонтологічної підготовки, зокрема наукових і навчально методичних матеріалів, Стандарту вищої медичної освіти, Освітньо-професійної програми підготовки здобувачів другого рівня вищої освіти за спеціальністю 222 Медицина і силабусів дисциплін етичного спрямування, дало змогу дійти висновку, що ефективність етичного компонента деонтологічної підготовки майбутніх лікарів забезпечуються гуманізацією змісту професійної освіти, належним організаційним

та навчально-методичним забезпеченням дисциплін, загальнокультурним, соціально-моральним і професійним розвитком здобувачів освіти, формуванням комунікативної компетентності, загальноетичних і моральних компетенцій, розвитком емоційного інтелекту лікарів і формуванням в них м'яких навичок.

Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз загальнонаукової, фахово-орієнтованої, правової, мовленнєвої та комунікативної складових деонтологічної підготовки майбутніх лікарів.

Список використаної літератури

- Бітаєв, В. А. (2003). *Естетичне виховання і гуманізація особи*. Київ: ДАКККиМ.
- Буковинський державний медичний університет. (2024). Взято з <https://www.bsmu.edu.ua/en/general-information/about-bsmu/>
- Васильєва, М. (2011). Деонтологічний компонент підготовки сучасного педагога в умовах вищого навчального закладу. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Педагогіка і психологія*, 2 (2) 15, 14-20. Взято з <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2011/2/4.pdf>
- Вовк, М. (2024). Тенденції розвитку філологічної педагогічної освіти в Україні: виклики і перспективи. *Естетика і етика педагогічної дії*, 29, 203-215. DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.29.306168>
- Деонтологія в медицині: посібник для СРС*. (2021). ХНМУ. Взято з <https://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/29978/1/Ащеулова%20Деонтологія%20в%20медицині%20Ч.1%20№21-34155.pdf>
- Деонтологія в медицині: робоча програма*. (2024). ЛНМУ. Взято з <http://surl.li/myrtt>
- КНМУ імені О. О. Богомольця*. (2024). Взято з <https://nmuofficial.com>.
- Ковальова, О., Сафаргаліна-Корнілова, Н., & Герасимчук, Н. (2014). *Деонтологія в медицині*. Харків.
- Леухіна, А. (2022). *Людяність та емпатія в охороні здоров'я: посібник для викладачів*. Київ: Майстер книг.
- ЛНМУ імені Данила Галицького*. (2024). Взято з <https://new.meduniv.lviv.ua>
- Лук'янова, Л., Добровські, Т., & Валасік, М. (2023). Навчально-діяльнісна мотивація дорослої людини: психологічна сутність і структура. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 24 (2), 10-25.
- Ничкало, Н. (2012). Педагогічна естетика і етика в діяльності НАПН України: сьогодні і погляд у майбутнє. *Естетика і етика педагогічної дії*, 3, 7-19. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/eepd_2012_3_3.
- ОПП, другий рівень, 222 Медицина*. (2024). Взято з https://drive.google.com/file/d/1PSmjIH3a_3f4Eup2R_E4xGSt8aKZyP7r/view
- Стандарт вищої освіти, другий рівень, 222 Медицина*. (2021). Наказ Міністерства освіти та науки № 1197 від 8 листопада 2021 р. Взято з <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/11/09/222-Medytsyna.mahistr.09.11.pdf>
- ТНМУ імені І. Я. Горбачевського*. (2024). Взято з <https://www.tdmu.edu.ua/en/>
- Фармацевтична енциклопедія*. (2024). Взято з <https://www.pharmencyclopedia.com.ua>
- Gutor, T., Kovalska, O., & Sluzhynska, M. (2023). *Normative and Legal Provision of Ethical and Deontological Principles in Medicine: Students' Guide*. Lviv: LNMU.

- Gutor, L. (2023). Deontological Basics of Educating of Ph. D. Students. Contemporary education of Ph. D. Students. *Exchange of Experience and Best Practices*, 53-55.
- Nychkalo, N. (2013). Relacja "człowiek-praca" jako podstawa pedagogiki jako nauki. In Zofii Szaroty, Franciszka Szloska (Eds.). *Interdyscyplinarność pedagogiki i jej subdyscypliny* (s. 289-302). Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji - PIB.

Liubov Hutor

ETHICAL COMPONENT IN DEONTOLOGICAL TRAINING OF FUTURE PHYSICIANS AT UKRAINIAN MEDICAL UNIVERSITIES

The professionalism of healthcare professionals is characterized by developed competencies involving fundamental medical knowledge, clinical and communication skills, and moral and ethical values. Patient-centered care based on fundamental ethical and moral principles positively influences treatment outcomes, adherence to medical recommendations, and professional satisfaction. Ethics and deontology play a significant role in the professional training of future physicians. Targeted deontological training includes the development of interaction and communication skills, moral and ethical qualities, awareness of legal and regulatory documents, and adherence to rules of professional behavior. The comprehensive process of deontological training aims at developing deontological competence comprising the skills of clinical reasoning, the ability to solve professional dilemmas, skills of understanding, and the proper application of moral and ethical principles in professional settings.

Some aspects of deontological training in Ukraine have been researched. However, its structure and content of separate components are not described sufficiently, which substantiates the topicality of our research. The study has revealed six structural components of deontological training, namely fundamental scientific, clinical, legal and regulatory, linguistic, communicative, and ethical ones. The profound analysis confirms that the ethical component is essential in the deontological training of future physicians. The study aims to analyze the role of the ethical element of deontological training and its influence on the development of deontological competence.

The research involved the usage of a series of analytical research methods, i.e. literature analysis, analysis of regulatory documents and academic material, analysis of basic terms and definitions related to deontological training, and structural and content analysis of the deontological training of medical students.

In professional medical education, deontological training goes far beyond medical deontology and involves the interaction of several academic disciplines. The ethical component of deontological training is comprised of the interaction of the following subjects: medical deontology, bioethics, Christian ethics and morals, academic integrity, communicative culture and etiquette of a physician, medicine and culture, ethics and esthetics of communication. The listed subjects are directed at developing professionalism by humanizing professional education and developing emotional intelligence and soft skills in medical students (communication, cooperation, leadership, time management, creativity, adaptation, etc.)

Thus, the ethical component of deontological training significantly influences the development of deontological competence. The identified educational approach of humanization of professional training contributes to the development of moral and ethical values in medical students, their awareness of professional duties and rules, facilitating their future professional adaptation and promoting the effectiveness of future interactions and communication in professional settings.

Keywords: *ethics; deontology; deontological training; medical student moral and ethical principles.*

References

- Bitaeв, V. (2003). *Estetychne vykhovannia i humanizatsiia osoby [Esthetic education and humanization]*. Kyiv: DAKKKiM [in Ukrainian].
- Bukovynskiy derzhavnyi medychniy universytet [Bukovina State Medical University]. (2024). Retrieved from <https://www.bsmu.edu.ua/en/general-information/about-bsmu/> [in Ukrainian].

- Deontolohiia v medytsyni [Deontology in medicine]: posibnyk dlia SRS.* (2021). KhNMU. Retrieved from <https://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/29978/1/Ащеулова%20Деонтологія%20в%20медицині%20Ч.1%20№21-34155.pdf> [in Ukrainian].
- Deontolohiia v medytsyni [Deontology in medicine]: robocha prohrama* (2024). LNMU. Retrieved from <http://surl.li/myrtt> [in Ukrainian].
- Farmatsevychna entsyklopediia [Pharmaceutical encyclopedia].* (2024). Retrieved from <https://www.pharmencyclopedia.com.ua> [in Ukrainian].
- Gutor, T., Kovalska, O., & Sluzhynska, M. (2023). *Normative and Legal Provision of Ethical and Deontological Principles in Medicine: Students' Guide.* Lviv: LNMU.
- Gutor, L. (2023). Deontological Basics of Educating of Ph. D. Students. Contemporary education of Ph. D. Students. *Exchange of Experience and Best Practices*, 53-55.
- KNMU imeni O. O. Bohomoltsia [Bogomolets National Medical University].* (2024). Retrieved from <https://nmuofficial.com> [in Ukrainian].
- Kovaliova, O., Safarhalina-Kornilova, N., & Herasymchuc, N. (2014). *Deontolohiia v medytsyni [Deontology in medicine].* Kharkiv [in Ukrainian].
- Leuchina, A. (2022). *Liudianist ta empatiia v okhoroni zdorov'ia [Humanity and empathy in healthcare].* Kyiv: Master-knyg [in Ukrainian].
- LNMU imeni Danyla Halytskoho [Danylo Halytsky LNMU].* (2024). Retrieved from <https://new.meduniv.lviv.ua> [in Ukrainian].
- Luk'ianova, L., Dobrovski, T., Valasik, M. (2023). Navchalno-diialnisna motyvatsiia dorosloi liudyny: psykholohichna sutnist i struktura [Academic and active motivation of adult: psychological nature and stucture]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy [Education of adults: Theory, Experience, Perspective directions],* 24 (2), 10-25 [in Ukrainian].
- Nychkalo, N. (2013). Relacja "czlowiek-praca" jako podstawa pedagogiki jako nauki. In Zofii Szaroty, Franciszka Szloska (Eds.), *Interdyscyplinarność pedagogiki i jej subdyscypliny* (s. 289-302). Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji - PIB.
- Nychkalo, N. (2012). Pedahohichna estetyka i etyka v diialnosti NAPN Ukrainy: sohodennia i pohliad u maibutnie [Pedagogical esthetics and ethics in activities of naps of ukraine: current stage and prospective view]. *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii [Esthetics and Ethics of Pedagogical Action],* 3, 7-19. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/eepd_2012_3_3. [in Ukrainian].
- Standart vyshchoi osvity, druhyi riven, 222 Medytsyna [Core curriculum in 222 medicine].* (2021). Nakaz Ministerstva osvity ta nauky № 1197 vid 8 lystopada 2021 r. Retrieved from <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/11/09/222-Medytsyna.mahistr.09.11.pdf> [in Ukrainian].
- TNMU imeni I. Ya. Horbachevskoho [I. Ya. Gorbachevskiy National Medical University].* (2024). Retrieved from <https://www.tdmu.edu.ua/en/> [in Ukrainian].
- Vasylieva, M. (2011). Deontolohichniy komponent pidhotovky suchasnoho pedahoha v umovakh vyshchoho navchalnoho zakladu [Deontological component in contemporary teacher training at a higher education institution]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Pedahohika i psykholohiia [Journal of Alfred Nobel Dnipro University. Pedagogy and Psychology],* 2 (2) 15, 14-20. Retrieved from <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2011/2/4.pdf> [in Ukrainian].
- Vovk, M. (2024). Tendentsii rozvytku filolohichnoi pedahohichnoi osvity v ukraini: vyklyky i perspektyvy [Developmental tendencies of philological pedagogical education in ukraine challenges and perspective directions]. *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii [Esthetics and ethics of pedagogical action],* 29, 203-215. DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.29.306168> [in Ukrainian].

Одержано 01.11.2024 р.

УДК 37.015.31:27-47

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.30.320925>

Сорока Вадим, м. Полтава

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-7536-1013>

Віталій Фазан, м. Полтава

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9627-0211>

Василь Фазан, м. Полтава

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9823-3704>

Researcher ID: AAL-9134-2020

Тетяна Фазан, м. Полтава

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9132-9394>

МІСЦЕ РЕЛІГІЇ У СУЧАСНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Виховання особистості у всі часи було найважливішою проблемою будь-якої держави. У сучасних умовах вона особливо актуалізується: стрімкий розвиток науки, техніки, бурхливі реформації в соціальній, політичній сферах вимагають від людини високого професіоналізму, сформованості стійких особистісних рис, зокрема морально-вольових якостей (відповідальності, громадянської позиції, самостійності, стійкості, щедрості тощо). У зв'язку з цим важливим є не тільки побудова авторських моделей виховання, забезпечення реалізації існуючих концепцій виховання, а й звернення до накопиченого в минулому вітчизняного теоретико-практичного виховного досвіду. Питання духовно-морального виховання особистості на основі християнських цінностей є актуальним для батьків і вчителів, а також суспільства, адже в процесі засвоєння християнських моральних цінностей діти вчать добра та милосердя.

Ключові слова: освіта; педагогічний процес; релігійна освіта; державна політика у сфері релігійної освіти.

Постановка проблеми. В умовах кризи духовності питання виховання молоді набуло особливого значення. Подолання негативних тенденцій у вихованні молодого покоління в Україні неможливе без знання науково-теоретичних здобутків педагогів минулого та творчого використання їхньої спадщини на сучасному етапі розвитку освіти. Особливе місце в цьому аспекті посідає релігія, навчання і виховання особистості відповідно до християнських цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання духовно-морального виховання особистості на основі християнських цінностей є актуальним для батьків і вчителів, а також суспільства, адже в процесі засвоєння християнських моральних цінностей діти вчаться добра й милосердя. Європейська цивілізація базується на християнській моралі. Тема духовного розвитку та виховання підростаючого покоління є центральною у вітчизняній педагогічній думці та в працях багатьох відомих педагогів-класиків (Г. Ващенко, І. Огієнка, С. Русової, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін.) і в дослідженнях сучасних учених (О. Вишневського, В. Жуковського, М. Євтова, Л. Москальової, Т. Саннікової, І. Сіданіч, Г. Шевченко та ін.).

Мета статті полягає у визначенні місця релігії в сучасному педагогічному процесі в закладах початкової та загальної середньої освіти, а також висвітлення шляхів реалізації релігійного компонента в них.

Методи дослідження. Для реалізації мети дослідження було використано комплекс історико-педагогічних і загальнонаукових методів: теоретичний аналіз, системно-генетичний, логіко-педагогічний, контент-аналіз для визначення поняттєво-категоріального апарату, історико-ретроспективний аналіз, хронологічний, історико-структурний методи для вивчення проблеми в динаміці, змінах у часі й просторі, а також специфіки організації навчального процесу в означених навчальних закладах України на різних етапах досліджуваного періоду.

Виклад основного матеріалу. Принципи духовної педагогіки, які об'єднують моральні ідеали із загальнолюдськими цінностями, ставлять духовне виховання вище за інтелектуальне та підкреслюють важливість особистісної цілісності й духовного збагачення, мають сьогодні особливе значення в нашій країні. Як зазначав К. Ушинський, потреба у вірі й духовному самовдосконаленні є вродженою, особливо у дітей, що надає їй виняткової актуальності.

Реформування системи освіти є одним із найважливіших пріоритетів української держави. Основна мета полягає у вихованні високоморальних і духовно багатих особистостей, які формують інтелектуальний потенціал суспільства. Відновлення життєздатності держави безпосередньо пов'язане з ключовим завданням –

збереженням незалежності, яке неможливо реалізувати без подолання духовної кризи і відродження моральних цінностей у суспільстві. За радянських часів недооцінка духовно-морального аспекту в освіті призвела до втрати орієнтирів у педагогічній сфері, культурі та суспільному житті, негативно вплинула на духовне життя народу. У зв'язку з цим виникає потреба у відновленні традиційних підходів до співпраці між різними соціальними інститутами та запровадити нові методи комплексного виховання сучасної української молоді на морально-етичних засадах.

На вирішення проблем духовно-морального виховання нових поколінь українців орієнтують ратифіковані міжнародні та вітчизняні правові документи: Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи «Щодо релігійної терпимості в демократичному суспільстві» (1993), Рекомендація 1396 «Релігія та демократія» (1999); Закон України «Про свободу совісті» (1991), Укази Президента України «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян» (1999), «Про захист суспільної моралі» (2003) тощо. Цілеспрямовану діяльність держави щодо виправлення масштабних помилок у формуванні особистісних цінностей відображено в Конституції України: «...враховуючи глибоку духовно-моральну кризу в нашій державі, національна школа покликана забезпечити наповнення всіх ланок навчально-виховного процесу провідним змістом, який би допоміг педагогам виховати людину високодуховну й високоморальну» (ст. 56).

Новий підхід до виховання молоді закріплено в законодавчих документах, що регулюють діяльність освітньої галузі, зокрема духовно-моральне виховання дітей та молоді. Відповідні орієнтири визначено в Законах України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті (2002), «Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді» (2015), «Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 рр.» (2020), Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття) (1993). Напрями розвитку національної школи й виховання відповідають завданням, закладеним у «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на

період до 2021 року». Зокрема, це стосується «оновлення змісту освіти на основі національних традицій, світового досвіду та принципів сталого розвитку, створення ефективної системи національного виховання, забезпечення фізичного, морального, культурного і духовного розвитку дитини, формування соціально зрілої творчої особистості, громадянина України» (с. 5). У Законі України «Про освіту» (ст. 23) проголошено утвердження емоційно-ціннісного ставлення до «практичної та духовної діяльності людини», що орієнтує виховний процес на загальнолюдські цінності як морально-етичні (гідність, честь, справедливість, повага до себе та інших людей), так і соціально-політичні (свобода, гуманізм, демократія, повага до рідної мови і мов інших народів, патріотизм, солідарність, відповідальність).

Важливим у вихованні дітей є наступність. Вона в сучасній педагогіці розглядається як «взаємозв'язок, взаємодія процесів та явищ педагогічної дійсності; а також атрибутивних параметрів наступності – узгодженості змін, константності та завершеності об'єктивно існуючих зв'язків» (Яценко, 2018, с. 78). Саме тому, сьогодні забезпечення наступності між дошкільними закладами освіти та початковою школою відбувається через збагачення змістового компонента і знаходить своє відображення у державних стандартах і програмах відповідних галузей.

Освітні програми «Дитина», «Соняшник» (Калуська, 2023), «Українське дошкілля» для закладів дошкільної освіти спрямовані на формування основ духовності з перших років життя. Серед вимог програми – сприяти розвитку уявлень про духовні ідеали людини, збагачення власного емоційного досвіду та формування певного ставлення до себе. Педагоги мають ознайомити дошкільнят із тим, що люди засуджують негативні вчинки, називаючи їх «гріхами», вчити поводитися згідно з моральними нормами, оцінювати власні хибні дії та формувати негативне ставлення до поганої поведінки. Діти дізнаються, що таке гріх, і намагаються діяти відповідно до норм християнської моралі. Сучасна освіта повинна робити все можливе, щоб зберегти здоров'я дітей і запобігти його погіршенню через екологічні, генетичні та соціальні причини. Психічне і моральне здоров'я є складниками здорового

способу життя. Досягнення цього аспекту здоров'я вимагає певного ставлення до життя.

Християнські цінності – це формування основ християнського світогляду, який ґрунтується на правді про Бога і який сприяє формуванню духовності та моралі, що залишаються незмінними в усі віки. Відсутність духовності та моралі негативно впливає на формування характеру та психічне здоров'я людини. Необхідно з раннього віку закладати в душу дитини позитивний християнський зміст не як щось зовнішнє і тимчасове, а як відповідь на глибинні потреби самої дитини.

Навчальна програма «Духовно-моральне виховання дітей на християнських цінностях» (Богущ, Жуковський, Сіданіч, Саннікова, Скрипник, ... & Яременко, 2019) має християнське світоглядно-культурне та освітньо-виховне спрямування, яка вибудовується як фундамент буттєвих цінностей сучасної дитини. Вона не є вченням віри, не включає релігійних обрядів, не ставить за мету залучення до певної конфесії, а передбачає виховання в учнів поваги до свободи совісті, релігійних і світоглядних переконань інших людей, здатності до співжиття в полікультурному та поліконфесійному українському суспільстві.

Навчальна програма є результатом критичного осмислення попередніх програм та аналізу інших відомих програм аналогічного спрямування. Внесені зміни та доповнення зумовлені врахуванням зауважень і побажань, а також практикою роботи з певного предмета в дошкільних навчальних закладах різних регіонів України.

Метою навчальної програми «Духовно-моральне виховання дітей на християнських цінностях» є ознайомлення з християнськими моральними цінностями, формування в дітей християнських моральних чеснот. Методологічною основою процесу духовно-морального виховання дошкільників є система наукових підходів, принципів, форм і методів, які допомагають належно реалізувати мету та завдання виховання. Ці наукові підходи, принципи, форми і методи перебувають у тісному діалектичному зв'язку.

Програма «Духовно-моральне виховання дітей на християнських цінностях» спрямована на формування особистості та світогляду дитини, зокрема уявлень про фундаментальні причини буття, природу і походження людини, сім'ю та суспільство, на основі християнської віри. Програма має вісім тематичних розділів, спільних для дошкільного, середнього та старшого шкільного віку, доповнених і розширених інформацією відповідно до вікових психологічних можливостей дітей: походження природи, людини, сім'ї, суспільства та людських чеснот; знайомство із засновниками християнства; християнські свята; розвиток патріотизму на прикладах духовної культури країни.

Програма складається з таких тематичних розділів:

- Світ – чудовий задум Творця.
- Дитина – Боже творіння.
- Любов – найвища заповідь Христа.
- Моральні закони Святого Письма.
- Моральні чесноти у старозавітних образах.
- Любов і милосердя в земному житті Ісуса Христа.
- Християнські свята в культурі українського народу.
- Відданість Батьківщині на прикладах національної духовної культури.

Розглядаючи виховання через призму християнства як один з ефективних засобів подолання духовно-моральної кризи в суспільстві в рамках соціально-педагогічних орієнтирів, звертається увага на зусилля, що докладаються науковцями та педагогами до розробки курсів морально-етичного спрямування з моменту проголошення незалежності України. Так, на виконання доручення Президента України від 8 липня 2005 року №1–1/657 щодо подолання духовно-моральної кризи в суспільстві Міністерством освіти і науки 26 липня 2005 р. було видано наказ за № 437 «Про вивчення у навчальних закладах факультативних курсів з етики віри та релігієзнавства», батькам було надано право вибору вивчення дітьми, починаючи з 2005–2006 навчального року, предмета «Етика» у 5-6 класах або факультативних курсів морально-етичної тематики. Починаючи з 2010 р. МОН України було затверджено навчальні програми «Основи християнської

етики», «Біблійна історія та християнська етика для учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів» (*Основні орієнтири виховання учнів...*, 2011).

Від початку незалежності України предмети духовно-морального спрямування викладаються в закладах загальної середньої освіти як факультативні предмети за вибором батьків. У навчальному процесі використовуються, окрім названих вище, програми «Християнська етика в українській культурі», «Етика: духовні основи». Про узгодженість і наступність навчальних програм предметів духовно-морального спрямування в закладах загальної середньої освіти свідчать методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України щодо викладання предметів. Серед навчальних предметів у 5-6 класах загальноосвітніх навчальних закладів рекомендовано такі програми: «Етика», «Основи християнської етики», «Етика: духовні засади», «Християнська етика», «Морально-етичне виховання», «Основи християнської моралі», «Основи християнської культури», «Основи християнської етики» (*Про інструктивно-методичні рекомендації...*, 2023). Вивчення предметів цього циклу сприяє вихованню дітей на основі загальнолюдських і національних цінностей та формуванню системи духовно-моральних пріоритетів, що ґрунтуються на християнських засадах. Саме формування системи духовно-моральних принципів і пріоритетів на основі християнства, відповідає важливому соціальному замовленню.

Висновки. Світський характер державної освіти не заважає впровадженню в навчальний процес закладів загальної освіти навчальних дисциплін, що надають релігійні знання. Релігійні знання можуть і повинні розглядатися як складова частина світської культури. Вивчення релігії має проводитися світськими викладачами, залишатися нейтральними за змістом і не супроводжуватись релігійними обрядами. Включення навчальних дисциплін релігійного змісту загалом відповідає суспільним настроям. Школа як центральна ланка системи освіти має сприяти формуванню критичного мислення майбутніх громадян і забезпечувати ефективний міжкультурний діалог. Саме в школі закладаються основи толерантної поведінки, що ґрунтується на повазі до

гідності кожної людини. Навчання дітей історії та філософії основних релігій допоможе боротися з фанатизмом. Знання про релігії є невід'ємною частиною знань з історії людської цивілізації та значно відрізняється від сповідування певної релігії й дотримання її обрядів. Навіть у країнах, де одна релігія домінує, слід вивчати походження всіх релігій без надання переваги єдиній чи заохочення прозелітизму.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в конкретизації обґрунтованих і проаналізованих нами теоретичних положень щодо духовно-релігійного виховання учнівської молоді.

Список використаної літератури

- Богущ, А. М., Жуковський, В. М., Сіданіч, І. Л., Саннікова, Т. В., Скрипник, В. В., ... & Яременко, Т. І. (2019). *Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях: навч. прогр. та календарно-темат. план*. Київ: ВБФ «Східноєвропейська гуманітарна місія».
- Державна національна програма «Освіта: Україна XXI століття»*: постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.1993 р. № 896. (1993). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п#Text>
- Калуська, Л. В. (2023). *Соняшник: комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку*. Вид. 3-тє, доп. Тернопіль: Мандрівенць.
- Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді*: наказ МОН України від 16.06.2015 № 641. (2015). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#n13>
- Національна доктрина розвитку освіти*. (2002). Взято з <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
- Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів* (2011). Взято з <https://sites.google.com/site/openeuroland/vr/main-2011>.
- Про вищу освіту*: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. (2014). Взято з <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
- Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році*: Лист МОН № 1/13749-23 від 12.09.23 р. (2023). Взято з <https://mon.gov.ua/npa/pro-instruktivno-metodichni-rekomendaciyi-shodo-vikladannya-navchalnih-predmetiv-integrovanih-kursiv-u-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-u-20232024-navchalnomu-roci>.
- Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року*: Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013. (2013). Взято з <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
- Про освіту*: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. (2017). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
- Сохань, Г. С., Гусаков, І. М., Гусак, М. Є., Пономарьова, М. С., & Кушнір, І. М. (2011). *Основи християнської етики: 1–11 класи*: навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Літера ЛТД.

- Стратегія національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки*: Постанова КМУ від 9 жовтня 2020 р. № 932. (2020). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-%D0%BF#Text>
- Шиян, О., Франкевич, О., Патуляк, Н., Іванців, Г., Зеленко, Л., ... & Казіброда, А. (2018). *Зерно любові: програма духовно-морального виховання дітей*. Львів: ДНЗ Львівське ВПУ ІКТ.
- Яценко, С. (2018). Наступність дошкільної та початкової освіти крізь призму Концепції нової української школи. *Молодь і ринок*, 9 (164), 76-80. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2018.144289>

Vadym Soroka, Vitaliy Fazan, Vasyl Fazan, Tetiana Fazan

THE PLACE OF RELIGION IN THE MODERN PEDAGOGICAL PROCESS

The article considers the issues of the relationship between religion and school education that are relevant to Ukraine. Today, the issues of regulation have been resolved at the legislative level, but problems with their implementation at the practical level remain. In particular, subjects of a spiritual and moral direction have been introduced, but their provision does not take into account world developments in methodology. The models of interaction between religion and education adopted in the world can be divided into three main groups, each of which focuses on individual important aspects of such interaction. For Ukraine today, it is necessary not only to ensure the possibility of introducing a religious component into the general education system but also to clearly define its place and tasks, for which it is necessary to take into account both theoretical and methodological developments and practical ways of resolving controversial situations.

Education of the individual has always been the most important problem in any state. In modern conditions, it is especially relevant: the rapid development of science, technology, and rapid reforms in the social and political spheres require a person to be highly professional, to have stable personal traits, in particular moral and volitional qualities (responsibility, civic position, independence, resilience and generosity, etc.). In this regard, it is important not only to build original models of education, to ensure the implementation of existing concepts of education, but also to appeal to the domestic theoretical and practical educational experience accumulated in the past. The issue of spiritual and moral education of the individual on the basis of Christian values is relevant for parents and teachers, as well as society, because in the process of assimilating Christian moral values, children learn goodness, mercy, and compassion.

Keywords: *education; pedagogical process; religious education; state policy in the field of religious education.*

References

- Bohush, A. M., Zhukovskyi, V. M., Sidanich, I. L., Sannikova, T. V., Skrypnyk, V. V., ... & Yaremenko, T. I. (2019). *Dukhovno-moralne vykhovannia ditei doshkilnoho viku na khrystianskykh tsinnostiakh [Spiritual and moral education of preschool children based on Christian values]: navch. prohr. ta kalendarno-temat. plan*. Kyiv: VBF «Skhidnoievropeiska humanitarna misiia» [in Ukrainian].
- Derzhavna natsionalna prohrama "Osvita: Ukraina XXI stolittia" [State national program "Education: Ukraine of the 21st century"]*: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.11.1993 r. No 896. (1993). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-p#Text> [in Ukrainian].

- Kaluska, L. V. (2023). *Soniashnyk: kompleksna prohrama rozvytku, navchannia ta vykhovannia ditei doshkilnoho viku [Sunflower: a comprehensive program for the development, education and upbringing of preschool children]*. Vyd. 3-tie, dop. Ternopil: Mandrivents [in Ukrainian].
- Kontsepsiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi [The concept of national-patriotic education of children and youth]: nakaz MON Ukrainy vid 16.06.2015 No 641. (2015)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#n13> [in Ukrainian].
- Natsionalna doktryna rozvytku osvity [National doctrine of education development]*. (2002). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> [in Ukrainian].
- Osnovni oriientyry vykhovannia uchniv 1–11 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [The main orientations of education of students of grades 1-11 of general educational institutions]*. (2011). Retrieved from <https://sites.google.com/site/openeuroland/vr/main-2011> [in Ukrainian].
- Pro Natsionalnu stratehiuu rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku [About the National Strategy for the Development of Education in Ukraine for the period until 2021]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.06.2013 No 344/2013. (2013)*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> [in Ukrainian].
- Pro osvitu [About education]: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. No 2145-VIII. (2017)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
- Pro vyshchu osvitu [About higher education]: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r. No 1556-VII. (2014)*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].
- Shyian, O., Frankevych, O., Patuliak, N., Ivantsiv, H., Zelenko, L., ... & Kazibroda, A. (2018). *Zerno liubovi: prohrama dukhovno-moralnoho vykhovannia ditei [A Seed of Love: a program for the spiritual and moral education of children]*. Lviv: DNZ Lvivske VPU IKT [in Ukrainian].
- Sokhan, H. S., Husakov, I. M., Husak, M. Ye., Ponomarova, M. S., & Kushnir, I. M. (2011). *Osnovy khrystyianskoi etyky: 1–11 klasy [Fundamentals of Christian Ethics: Grades 1-11]: navchalna prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv*. Kyiv: Litera LTD [in Ukrainian].
- Stratehiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia na 2020–2025 roky [Strategy of national and patriotic education for 2020–2025]: postanova KМУ vid 9 zhovtnia 2020 r. No 932. (2020)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- Yatsenko, S. (2018). Nastupnist doshkilnoi ta pochatkovoї osvity kriz pryzmu Kontsepsii novoi ukrainskoi shkoly [The continuity of preschool and primary school through the lens of new Ukrainian school conception]. *Molod i rynok [Youth and Market]*, 9 (164), 76-80. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2018.144289>

Одержано 02.11.2024 р.

УДК 378.14:[008+7.06]:378.4(477.72)

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.30.320967>

Лідія Лимаренко, м. Херсон

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2901-8429>

Діана Кузякіна, м. Херсон

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7715-0919>

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СИНТЕЗУ МИСТЕЦТВ У КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКИХ ПРОЄКТАХ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті йдеться про синтез мистецтв у культурно-освітній практиці вишів. Проаналізовано дослідження українських науковців щодо висвітлення різних проблем взаємодії та синтезу мистецтв у сучасній освіті. Обґрунтовано, що без глибокого розуміння феномену синтезу мистецтв неможливо сформулювати в студентів естетичного ставлення до мистецтва та цінностей, розвинути їхню здатність до культуротворчості. Феномен «синтез мистецтв» у культурно-мистецькому проєкті визначено як створення якісно нового художньо-педагогічного явища, а авторський культурно-мистецький проєкт – як важливий інструмент популяризації культурних і мистецьких надбань. Доведено, що створення культурно-мистецького проєкту в форматі відеоконтенту вимагає від здобувача скоординованих зусиль задля досягнення цілісності нового творчого продукту. Окреслено етапи створення проєктів, які яскраво презентували ефективність застосування різних підходів до синтезу мистецтв.

Ключові слова: професійна підготовка художньо-педагогічних і мистецьких кадрів; художня творчість; синтез мистецтв; культурно-мистецькі проєкти; відеоконтент; закономірності синтезу мистецтв.

Постановка проблеми. Невід’ємною складовою простору медіакультури, сучасних арт-практик здобувачів вищої освіти України, стає синтез мистецтв, його динамічні прояви та суттєві художні трансформації, які відображаються в цілісних естетико-художніх концепціях і новітніх технологіях, синтезуючи техніки й оригінальні креативні механізми творення актуальних культурно-мистецьких продуктів. Ретельне вивчення та глибоке осмислення еволюції синтезу мистецтв сприяють створенню нових художніх форм, а також позначаються на формуванні культури, естетичних уподобань і смаків особистості.

Логічно, що дослідження синтезу мистецтв є на сьогодні важливим напрямом наукових пошуків, які впливають на розвиток

естетичної теорії, мистецтвознавства, педагогіки та сучасних культурологічних практик. Наукові розвідки, присвячені синтезу мистецтв у сфері естетики, дають змогу глибше зрозуміти принципи естетичної єдності та гармонії. Мистецтвознавчі дослідження відкривають нові горизонти для аналізу творчості митців і мистецьких явищ. У педагогіці вони сприяють розробці інноваційних методів навчання на основі міждисциплінарного та інтегративного підходів. Сучасні культурологічні практики, збагачені результатами цих досліджень, стають більш гнучкими й адаптивними до нових викликів глобалізованого світу. Тож вважаємо, що практику створення культурно-мистецьких проєктів в освітньому процесі закладів вищої школи доцільно осмислювати через синтез різних видів мистецтв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти використання мистецтва, його взаємодії та синтезу у сфері естетичної освіти з метою професійної підготовки художньо-педагогічних і мистецьких кадрів досліджували Р. І. Безугла, Н. В. Владимірова, О. В. Малицька, Л. М. Масол, О. М. Олексюк, О. М. Отич, О. П. Рудницька, І. О. Ушакова, Г. П. Шевченко, О. П. Щолокова та ін.

Вагомий науково-педагогічний доробок щодо взаємодії та концепції синтезу мистецтв у контексті мистецької освіти, ґрунтовного вивчення культуротворчого впливу мистецтва на розвиток особистості, зокрема, на культуру майбутніх фахівців, залишила професорка О. П. Рудницька (2005). Вона довела, що вплив культури на людину є інтегральним фактором її соціалізації, індивідуальним результатом опанування культурних цінностей суспільства. Професійна підготовка здобувачів вищої освіти на засадах культурологічних концепцій О. П. Рудницької допомагає створити унікальне середовище, в якому студентська молодь розвиває свої творчі здібності, вчиться глибоко аналізувати та інтерпретувати мистецькі твори, що значно збагачує їхній досвід.

Українська вчена О. М. Отич (2009), досліджуючи теоретичні й методичні засади використання мистецтва в системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійної школи, глибоко осмислює мистецтво як феномен художньої творчості. Дослідниця, ґрунтуючись на науковій спадщині І. А. Зязюна й О. П. Рудницької, зазначає, що синтез мистецтв відкриває широкі можливості для співтворчості реципієнта з автором мистецького

твору, що потребує розвитку його готовності до художнього сприйняття, здатності до творчого спілкування з мистецтвом.

О. В. Малицька (2020) визначає умови, за яких зміст та організація мистецької освіти майбутніх учителів на основі синтезу мистецтв буде гармонійною системою їхнього фахового становлення, а в майбутньому дозволяє студентам реалізовувати інтегративний підхід у процесі власної діяльності.

І. О. Ушакова (2021) диференціює поняття «синтетичні мистецтва» та «синтез мистецтв». На її переконання, онлайн-навчання спонукали викладачів до пошуку нових методик. Урізноманітнення підходів і методів в освітньому процесі, зокрема використання можливостей синтезу мистецтв, стає засобом розв'язання нагальних навчальних і виховних проблем. Не можна не погодитися з думкою вченої про те, що завдяки комбінуванню дидактичних підходів і методів, синергії науки та мистецтва сучасна освіта реагує на суспільні виклики цифрової доби.

У межах окресленої проблематики важливими для нас є матеріали регулярної Міжнародної наукової конференції «Синтез мистецтв у сучасних соціокультурних процесах», що проводяться на базі Національної Академії мистецтв України в м. Києві. Вчені розглядали надзвичайно актуальні питання, зокрема мистецтво як рефлексія соціокультурних потрясінь; синтез мистецтв у розвитку світового культурного простору XXI століття, світовий і вітчизняний досвід інтеграції новітніх технік і технологій у сучасний культурно-мистецький простір тощо.

Узагальнення проаналізованих досліджень, матеріалів конференцій, публікацій українських науковців, дозволяє зробити висновок, що в сучасній освіті особливе значення має проблема взаємодії та синтезу мистецтв, без глибокого розуміння якого неможливо сформулювати естетичного ставлення особистості до мистецтва та цінностей, розвинути здатність студентської молоді до творення культури.

Метою статті є дослідження репрезентації синтезу мистецтв у культурно-мистецьких проєктах, створених магістрами Херсонського державного університету в реаліях російського вторгнення в Україну.

Методи дослідження. Задля досягнення поставленої мети нами використано такі загальнонаукові методи: теоретичний аналіз наукових публікацій для розкриття сутності феномену

«синтез мистецтв», осмислення художніх та інформаційних текстів у сценаріях культурно-мистецьких проєктів; спостереження за художньо-творчою діяльністю здобувачів вищої освіти; порівняльний культурологічний аналіз застосування синтезу мистецтв у сучасних художніх практиках; систематизація та узагальнення досвіду репрезентації синтезу мистецтв у культурно-мистецьких проєктах майбутніх фахівців галузі культури.

Виклад основного матеріалу. Загальновизнаним фактом є використання синтезу різних мистецтв у педагогіці вищої школи. Внутрішньою основою будь-якого поєднання мистецтв є високий рівень художньо-творчої діяльності людини, який виявляється у глибокому смисловому сприйнятті, постійному самовдосконаленні та самореалізації особистості. Така діяльність реалізується в різноманітних художніх формах через взаємодію та синтез мистецтв, завдяки чому абсолютно несхожі види творчості можуть об'єднатися в цікаву, правдиву й переконливу органічну цілісність.

Однією з форм художньої творчості здобувачів вищої освіти є культурно-мистецький проєкт, який ми трактуємо як складний, багатоаспектний процес творчої міжособистісної взаємодії, спрямованої на досягнення певної мети, що обмежена місцем, часом і ресурсами (Лумаренко, 2023, р. 93).

Синтез мистецтв ми визначаємо як процес створення органічної художньої цілісності, що не є простим механічним об'єднанням різних видів мистецтв. Це органічний сплав, компоненти якого, володіючи певним ступенем відносної самостійності, зберігаючи свою мову та художні коди, набувають нових якостей і значень, котрих не було в жодному з мистецтв до їх поєднання. Вони підпорядковуються загальному ідейному задуму твору, результатом чого стає нова художньо-синтетична реальність – цілісний витвір мистецтва, що має унікальні риси та художню цінність (Лимаренко, 2014).

На наше глибоке переконання, проблему синтезу мистецтв цікаво розглядати саме на прикладі культурно-мистецького проєкту, який є своєрідним інструментом пізнання різних мистецтв. Його використання в освітньому процесі дозволяє здобувачам опанувати зміст майбутнього проєкту в усій його цілісності, зрозуміти єдину логіку та закони художньої творчості, збагатити знання про єдність історико-культурного процесу і про якісну своєрідність кожного окремого виду мистецтва. Отже,

«синтез мистецтв» у культурно-мистецькому проєкті – це створення якісно нового художньо-педагогічного явища як важливого інструмента популяризації культурних і мистецьких надбань. Однак синтез у проєктах допускає ще й іншу інтерпретацію – синтез мистецтва режисера, актора, художника, музиканта, хореографа.

За результатами аналізу культурно-мистецьких проєктів студентів-магістрантів його можна визначити і як синтетично складне мистецтво, яке є унікальною, живою формою творчості, де взаємодіють види мистецтва – реальні форми художньо-творчої діяльності, що різняться між собою способом втілення художнього змісту, специфікою творення художнього образу. Проте слід пам'ятати, що синтез мистецтв у проєкті можливий лише тоді, коли кожен із мистецтв буде виконувати певну функцію.

Найголовнішою складовою проєкту вважаємо *драматургію сценарію* майбутнього культурно-мистецького продукту. Це можуть бути художні та інформаційні (події, факти) тексти. Драматургія наділяє проєкт ідейним змістом і засобом виразності – словом (художнім та інформаційним). Водночас сценарій визначає не лише ідейний зміст творчої діяльності, а й художню технологію його втілення, сприяє розвитку творчих навичок здобувачів, відшліфовує творчий метод кожного.

Наступним видом мистецтва, що тісно взаємодіє зі сценарним матеріалом, є *музика*, яка впливає на емоційну сферу як митця, так і глядача. Необхідно пам'ятати, що музика як вид мистецтва повинна органічно вплітатися у тканину проєкту, підпорядковуватися драматургічному матеріалу. Влучний і яскравий музичний образ завжди допомагає розгортанню дії. Інколи музика передає думки й почуття яскравіше за слова.

Загальновизнано, що культурно-мистецький проєкт – мистецтво видовишне, зорове – спирається на *образотворче мистецтво*. Сценографія – мистецтво творення зорового образу дійства за допомогою декорацій, сучасних новітніх відеотехнологій, костюмів, світла, постановочної техніки. Завдання здобувача-магістра як художника-постановника – знайти нову концепцію подання драматургії (сценарію) художніми і технічними засобами, які допоможуть яскраво передати ідею, настрій, атмосферу, тобто глибше розкрити зміст і надзавдання проєкту. Таким чином, сценографія є важливим компонентом проєкту, його просторового

вирішення, яке вибудовується за законами візуального естетичного сприйняття дійсності. Сценографія в структурі цілісного образу проєкту визначає його візуальну значущість, пов'язує ідеї й почуття, послуговується спільною мовою різних видів мистецтва.

Не менш важливе значення в культурно-мистецькому проєкті має *хореографія*, яка передає найглибшу правду людських почуттів, розкриває характери героїв, події життя. Танець втілює красу людини в реальній пластиці, передає різноманітні стани її душі. Хореографія за своєю природою є синтетичним видом мистецтва, у якому поєднується музика (супровід, музичний образ), література (сюжетна основа танцю – лібрето), декоративно-прикладне мистецтво, живопис (декорації, відеоматеріали, костюми, реквізит), танець (поетично осмислені, організовані у часі та просторі рухи й пози тіла людини). У проєктах, хореографія підпорядкована загальному задуму і є частиною сценічної дії, з її ритмом, характером й атмосферою. Вона сприяє розкриттю задуму драматурга, сценариста і режисера, допомагає виконавцям-акторам більш повно розкрити свої образи, ідейний зміст культурно-мистецького проєкту. Танець має дійову, психологічну, емоційну, естетичну основу і тому виконує багато функцій.

У авторських проєктах здобувачі активно використовують інноваційні *відеотехнології*, що в умовах війни є дуже розповсюдженими і стали невід'ємною частиною віртуального простору (Лимаренко, 2023, с. 11). У педагогічних реаліях сьогодення відеоматеріали все більше впроваджуються в освітній процес, завдяки чому здобувачі експериментують, відшукують нові творчі підходи та створюють унікальні художні форми. Вміння запроваджувати новітні технології, які нам надає мистецтво кіно та технічні можливості сучасних iPhone, радикально впливають на динаміку художньо-творчого процесу. Вершення складних сюжетів є джерелом розмаїття сучасних видів і креативних форм художньої практики як професіоналів, так і студентської молоді.

Завершуючи огляд видів мистецтв у культурно-мистецьких проєктах здобувачів, слід підкреслити, що результатом їхньої діяльності є створення цілісного проєкту як репрезентації синтезу мистецтв, як унікальної «живої» форми творчості, де взаємодіють види мистецтва – реальні форми художньої творчості, які відрізняються між собою способом втілення художнього змісту, специфікою творення художнього образу. Всі компоненти проєкту

підпорядковуються загальній ідеї. Тож, синтез мистецтв реалізується в художньому образі або системі образів, об'єднаних стилем, задумом і виконанням.

Свого часу, досліджуючи проблему синтезу мистецтв як ефективного засобу підготовки майбутнього педагога на прикладі художньо-творчої діяльності фахівців у студентському театрі, нами були визначені певні закономірності використання синтезу мистецтв у театрі (Лимаренко, 2014, с. 63–64). Їх доцільно враховувати під час роботи над культурно-мистецьким проектом, а саме:

1. Синтез як органічне поєднання видів мистецтва можливий лише за дотримання головної умови цього процесу – кожен вид мистецтва має виконувати конкретну функцію в контексті певного проекту.

2. Активне залучення здобувачів вищої освіти до використання синтезу мистецтв як особливого типу художньої творчості має відбуватися в освітньому процесі через створення різних проєктів, заснованих на міжвидовій та комплексній взаємодії видів мистецтва задля створення єдиного художнього цілого.

3. Досвід використання синтезу мистецтв як ефективного засобу педагогічних дій і культурної практики набувається лише за системного ознайомлення студентів з усіма видами мистецтв і засвоєння ними різних видів художньої творчості.

4. У процесі створення культурно-мистецького проєкту як форми художньої творчості здобувачам доцільно розглядати синтез мистецтв як художню інтеграцію – процес органічного поєднання, взаємодії, комплексу та синтезу мистецтв, спрямований на актуалізацію знань про мистецтво, дійсність і природу. Глибина цих знань і використання системних зв'язків у практичній діяльності створюють якісно новий мистецький продукт, що всебічно відображає навколишню дійсність і формує цілісний художній образ як частину загальної картини світу. Художня інтеграція, відповідно до її триєдиної сутності (істина, краса, добро), сприяє цілісному розвитку у студентів естетичного досвіду як універсальної інтегративної якості людини, зосібна фахівців сфери культури.

5. Усвідомлене застосування синтезу мистецтв в освітньому процесі поступово перетворює здобувача вищої освіти на суб'єкта художньої творчості, розширює його кругозір, сценічно-педагогічні знання, вміння та навички, надає йому впевненості. Інтегративний

підхід є прогресивним напрямом у професійній підготовці майбутніх фахівців культури.

Слід зазначити, що при створенні культурно-мистецьких проєктів здобувачі дотримуються таких етапів:

- визначення актуальної тематики та креативної ідеї;
- добір матеріалу для написання сценарію, його композиційна побудова та детальний письмовий виклад;
- пошук і визначення відповідної, влучної художньої форми для подання змісту майбутнього заходу;
- авторсько-режисерський задум втілення розробленого сценарію в цілісний мистецький витвір, що генеруватиме нову, цінну інформацію та матиме суспільно-культурну значущість (Лимаренко, 2024, с. 80).

Працюючи над створенням проєктів, ми спостерігали та аналізували художньо-творчу діяльність майбутніх культурологів, учителів хореографії, музики, вокалу та образотворчого мистецтва. У результаті нашого дослідження було з'ясовано деякі особливості, що пов'язані з реаліями російсько-української війни та з фаховим спрямуванням здобувачів. У межах одного культурно-мистецького проєкту у форматі відеоконтенту (в умовах дистанційного навчання) студентська молодь використовувала різні підходи до поєднання мистецтв відповідно до свого фаху.

Майбутні вчителі хореографії репрезентували синтез мистецтв у своїх проєктах переважно через хореографічні композиції, які органічно поєднували танець з музикою та візуальними образами, одночасно, підсилюючи виразність сценічного дійства словом. Хореографічні композиції базувалися на класичному, народному та сучасних танцях різних стилів. Філософське осмислення поєднання виразних рухів і музики дозволив створювати інноваційні синтети мистецтва.

Вчителі музики та вокалу здебільшого зосереджувалися на інструментальних і вокальних творах, які підсилювали сприйняття драматургії проєкту та створювали його емоційний фундамент. Вони експериментували з різними музичними жанрами: від класичної музики до сучасної популярної, що забезпечило різноманітність емоційних вражень.

Учителі образотворчого мистецтва інтегрували різні види мистецтва через використання шедеврів живопису та графіки, акцентуючи візуальний аспект культурно-мистецького проєкту.

Вони вдало поєднували музику і слово, що допомагало досягати більш глибоких візуальних і емоційних ефектів. Здобувачі особливу увагу приділяли колористиці та композиції, що підсилювало загальний художній вплив проєкту.

Діяльність магістрів-культурологів була спрямована на реалізацію художньої та інформаційної функцій драматургії проєкту, що дозволило створити різнопланові й концептуально змістовні твори. Культурологи поєднували всі види мистецтва для створення цілісного художнього продукту. Вони інтегрували літературні, музичні, візуальні, хореографічні та театральні елементи, щоб максимально розкрити змістові та емоційні аспекти сценарію. Синтетичний підхід не лише збагачував художню цінність проєкту, а й надавав йому додаткового смислу, дозволяючи як авторам-творцям, так і глядачам зануритися в символічне осмислення культурно-мистецького продукту.

З огляду на викладене вище стає очевидним, що синтез мистецтв у культурно-мистецьких проєктах – це процес інтеграції різних видів мистецтва (літератури, живопису, музики, хореографії, кіно) в межах одного проєкту з метою створення багатогранного і цілісного художнього твору. У таких проєктах різні види мистецтв взаємодіють, взаємодоповнюють один одного, зберігаючи самостійність, підсилюючи емоційний і естетичний вплив на аудиторію. Це дозволяє розширити межі традиційних форм мистецтва, створюючи нові, інноваційні виразні засоби, які можуть включати сучасні технології, цифрові медіа та інші форми креативного вираження.

Висновки. Таким чином, зважаючи на аналіз та узагальнення результатів практики створення культурно-мистецьких проєктів здобувачами другого (магістерського) рівня вищої освіти Херсонського державного університету, можна зробити такі висновки:

- синтез мистецтв є важливим і потужним засобом професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі культури, який забезпечує їхній естетичний розвиток, активізує внутрішні сили та духовно-творчий потенціал, стимулює креативне мислення, дозволяє інтегрувати різні види мистецтв і створювати якісно нові художні форми та культурно-мистецькі доробки, сприяючи самовизначенню у практичній діяльності;

- у синтезі мистецтв активно використовуються сучасні технології (інформаційно-комунікаційні, цифрові, інтерактивні платформи), що дає змогу здобувачам експериментувати з новими

формами художньої виразності та новітніми підходами до створення високоякісного культурно-мистецького продукту;

- у ході створення культурно-мистецьких проєктів студентська молодь набуває знань, навичок і вмінь самостійного використання і творчої презентації синтезу мистецтв в освітньому процесі, а в майбутньому – у професійній діяльності;

- репрезентація синтезу мистецтв відбувається через глибоке осмислення теоретичних знань, набутих практичних умінь за умов урахування закономірностей і сучасних особливостей використання досліджуваного феномену в культурно-мистецьких проєктах.

Загалом констатуємо, що проєкти продемонстрували не лише високий рівень художньо-творчої активності магістрів, а й їхню здатність адаптуватися до нових умов. Саме синтез мистецтв в освітніх арт-практиках став запорукою створення якісних культурно-мистецьких проєктів у формі відеоконтенту, який висвітлює важливі й болючі теми сучасності.

Перспектива подальших досліджень вбачається у вивченні мистецької рефлексії здобувачів вищої освіти під час створення культурно-мистецьких проєктів-відеоконтентів.

Список використаної літератури

- Безугла, Р. І. (2020). Феномен синтезу мистецтв в контексті сучасних перформативних практик. В кн. *Синтез мистецтв у сучасних соціокультурних процесах*: зб. тез міжнар. наук. конф. (с. 9-11). Київ.
- Владимирова, Н. В. (2020). Динаміка змін явища синтезу мистецтв у площині драматичного театру. В кн. *Синтез мистецтв у сучасних соціокультурних процесах*: зб. тез міжнар. наук. конф. (с. 14-16). Київ.
- Лимаренко, Л. І. (2014). Закономірності використання синтезу мистецтв у виставах студентського театру. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, 10 (ч. 3), 60-65.
- Лимаренко, Л. І. (2023). Результативність упровадження сертифікатної програми «Організація та режисура культурно-мистецьких проєктів» під час війни. *Вісник Маріупольського державного університету. Філософія, культурологія, соціологія*, 27, 7-15.
- Лимаренко, Л. І. (2024). Синергія духовності та творчості у студентських культурно-мистецьких проєктах. *Естетика і етика педагогічної дії*, 29, 76-88.
- Малицька, О. В. (2020). Синтез мистецтв як інновація в процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. *Педагогічні науки*, 3, 329-334.
- Отяч, О. М. (2009). *Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання: теоретичний і методичний аспекти*: монографія. Чернівці: Зелена Буковина.
- Отяч, О. М. (2011). *Розвиток творчої індивідуальності студентів професійно-педагогічних навчальних закладів засобами мистецтва*: монографія. Чернівці: Зелена Буковина.
- Рудницька, О. П. (2005). *Педагогіка: загальна та мистецька*: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.

- Ушакова, І. О. (2021). Інтеграційний потенціал синтетичних мистецтв у формуванні культури особистості на заняттях з гуманітарних дисциплін. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 3 (102), 333-345.
- Lymarenko, L. (2023). Spiritual values of student youth in today's realities: analysis of cultural and artistic projects. *Естетика і етика педагогічної дії*, 28, 89-99.

Lidiia Lymarenko, Diana Kuziakina

REPRESENTATION OF THE SYNTHESIS OF THE ARTS IN CULTURAL AND URBAN PROJECTS OF HIGHER EDUCATION STUDENTS

The article highlights the relevance of using the synthesis of arts in the professional training of future specialists, especially in the field of educational and cultural practice of higher education institutions. The research of Ukrainian scientists regarding the coverage of various aspects of the problems of interaction and synthesis of arts in the modern education system is analyzed. The author substantiates that without a deep understanding of the phenomenon of "synthesis of arts", its dynamic and essential transformations, it is impossible to form an aesthetic attitude to art, to the artistic mastery of the values of the surrounding world, and to develop the ability of student youth to become a creator of culture through the creation of author's high-quality cultural and artistic projects. It has been proven that the creation of a cultural and artistic project in the format of video content requires the highest coordinated efforts of the interaction of various types of art for the integrity of the new creative product. The phenomenon of "synthesis of arts" in the cultural and artistic project is defined as the creation of a qualitatively new artistic and pedagogical phenomenon, and the author's cultural and artistic project is defined as an important tool for the popularization of cultural and artistic assets. The following stages of project creation are outlined: determining a relevant topic and creative idea; selecting material for writing a script, its compositional structure and detailed written presentation; searching for and determining a suitable, apt artistic form for presenting the content of the upcoming event; the author's and director's idea of implementing the developed script into a holistic artistic work that will generate new, valuable information and have social and cultural significance. Attention is focused on those regularities that should be considered when creating a new cultural and artistic idea of the project. It was concluded that in student video content projects, different types of art actively interact and complement each other, maintaining their independence and enhancing the emotional and aesthetic impact on the audience. This approach allows us to expand the boundaries of traditional art forms, creating new expressive means that can include modern technologies, digital media and other forms of creative expression, and vividly presented the effectiveness of using different approaches to the synthesis of arts to create innovative cultural and artistic products.

Keywords: *professional training of artistic and pedagogical and artistic personnel; artistic creativity; synthesis of arts; cultural and artistic projects; video content; patterns of synthesis of arts.*

References

- Bezuhla, R. I. (2020). Fenomen syntezy mystetstv v konteksti suchasnykh performatyvnykh praktyk [The phenomenon of the synthesis of arts in the context of contemporary performative practices]. In *Syntezy mystetstv u suchasnykh sotsiokul'turnykh protsesakh* [Synthesis of arts in modern socio-cultural processes]: zb. tez mizhnar. nauk. konf. (pp. 9-11). Kyiv [in Ukrainian].

- Lymarenko, L. I. (2014). Zakonomirnosti vykorystannya syntezu mystetstv u vystavakh studentskoho teatru [Regularities of using the synthesis of arts in student theater performances]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelya [Problems of training a modern teacher]*, 10 (ch. 3), 60-65 [in Ukrainian].
- Lymarenko, L. I. (2023). Rezultatyvnist uprovadzhennya sertyfikatnoyi prohramy «Orhanizatsiya ta rezhysura kulturno-mystetskykh proyektiv» pid chas viyny [The effectiveness of the implementation of the certificate program "Organization and direction of cultural and artistic projects" during the war]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Filosofiya, kulturolohiya, sotsiolohiya [Bulletin of Mariupol State University. Philosophy, Cultural Studies, Sociology]*, 27, 7-15 [in Ukrainian].
- Lymarenko, L. (2023). Spiritual values of student youth in today's realities: analysis of cultural and artistic projects. *Estetyka i etyka pedahohichnoyi diyi [Aesthetics and ethics of pedagogical action]*, 28, 89-99.
- Lymarenko, L. I. (2024). Synerhiya dukhovnosti ta tvorchosti u students'kykh kul'turno-mystets'kykh proyektakh [Synergy of spirituality and creativity in student cultural and artistic projects]. *Estetyka i etyka pedahohichnoyi diyi [Aesthetics and ethics of pedagogical action]*, 29, 76-88 [in Ukrainian].
- Malyska, O. V. (2020). Syntez mystetstv yak innovatsiya v protsesi profesiynoyi pidhotovky maybutnikh uchyteliv pochatkovoyi shkoly [Synthesis of the Arts as an Innovation in the Professional Training of Future Elementary School Teachers]. *Pedahohichni nauky [Pedagogical Sciences]*, 3, 329-334 [in Ukrainian].
- Otych, O. M. (2009). *Mystetstvo u systemi rozvytku tvorchoi indyvidualnosti maibutnoho pedahoha profesiinoho navchannia: teoretychnyi i metodychnyi aspekty [Art in the system of development of creative individuality of the future teacher of professional training: theoretical and methodical aspects]*: monograph. Chernivtsi: Zelena Bukovyna [in Ukrainian].
- Otych, O. M. (2011). *Rozvytok tvorchoyi indyvidualnosti studentiv profesiyno-pedahohichnykh navchalnykh zakladiv zasobamy mystetstva [Development of creative individuality of students of vocational and pedagogical educational institutions through the means of art]*: monohrafiya. Chernivtsi: Zelena Bukovyna [in Ukrainian].
- Rudnytska, O. P. (2005). *Pedahohika: zahalna ta mystetska [Pedagogy: general and artistic]*: navch. posib. Ternopil': Navchalna knyha – Bohdan [in Ukrainian].
- Ushakova, I. O. (2021). Intehratsiynnyy potentsial syntetychnykh mystetstv u formuvanni kul'tury osobystosti na zanyattyakh z humanitarnykh dystsyplin [The integration potential of synthetic arts in the formation of personal culture in humanities classes]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiya, teoriya i praktyka [Spirituality of the individual: methodology, theory and practice]*, 3 (102), 333-345 [in Ukrainian].
- Vladymyrova, N. V. (2020). Dynamika zmin yavlyshcha syntezu mystetstv u ploshchyni dramatychnoho teatru [Dynamics of changes in the phenomenon of the synthesis of arts in the field of dramatic theater]. In *Syntez mystetstv u suchasnykh sotsiokulturnykh protsesakh [Synthesis of arts in modern socio-cultural processes]*: zb. tez mizhnar. nauk. konf. (pp. 14-16). Kyiv [in Ukrainian].

Одержано 23.09.2024 р.

МИСТЕЦЬКА ОСВІТА: ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, МЕТОДИКА

УДК 37(09):03

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.30.320970>

Ростислав Підпалій, м. Полтава

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8738-5748>

Ірина Цебрій, м. Полтава

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0844-4004>

ПЕРЕДУМОВИ ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ У СТАНОВЛЕННІ БОЛОНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У статті йдеться про економічні, географічні, політичні, соціальні та культурні передумови в становленні Болонського університету. Спираючись насамперед на наукові праці італійських учених, автори показують, чому саме Болонський університет сформувався найпершим у середньовічній Європі, що послужило міцною базою для його виникнення. Аналізуючи вказані вище джерела, автори статті виділяють зворотні й зустрічні тенденції в процесі формування університету, його світського характеру. Завдяки змістовно-порівняльному методу проводяться внутрішні паралелі в розвитку двох перших європейських університетів – Болонського і Оксфордського, показано відмінності між ними. Наголошено на затребуваності випускників-професіоналів (музикантів, чиновників, суддів, лікарів) у Середні віки.

Ключові слова: *Болонський університет; освіта; «спудет»; передумови; тенденції; «семипуття»; «дев'ятипуття»; канонічне право; музика; медицина.*

Постановка проблеми. Болонський університет – один із перших університетів середньовічної Європи, остаточне формування якого датується XI століттям. Саме в XI столітті в Болоньї активно працювала «школа вільних мистецтв», де перевага віддавалася музиці як найвищому з них. Серед інших дисциплін «спудети» (студенти) вивчали римське право. Наприкінці XI

століття виник сам університет, у якому, незважаючи на нечисленне середньовічне міське населення, уже навчалось 12 тисяч «спудетів», серед яких були навіть діти коронованих осіб. Навіть на сьогодні не всі європейські університети мають таку кількість здобувачів освіти, то як же сталося так, що Болонський університет мав таку популярність у Середні віки?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці виникнення й сучасного стану Болонського університету було присвячено чимало публікацій. Насамперед йдеться про італійських дослідників. Так, розвитку медицини в Болонському університеті (зокрема, хірургії) присвячена праця А. Романо «Студенти і лікарі італійських університетів» («*Studenti e dottori nelle università italiane*», 2000). Процес переростання Болонської школи вільних мистецтв в університет проаналізовано в роботі М. Барбаглі, А. Коломбо і Р. Орсі «Студенти і місто. Перший звіт про студентів Болонського університету» («*Gli studenti e la città. Primo rapporto sugli studenti dell'Università di Bologna*», 2009). Про формування пріоритету болонського юридичного факультету (факультету канонічного права) йдеться у збірці статей Д. Армальді «У Болоньї між вчителями та студентами. Прагматизм інтелектуалів. Витоки та перші досягнення університетської установи» («*A Bologna tra maestri e studenti in Il pragmatismo degli intellettuali. Origini e primi sviluppi dell'istituzione universitaria, collana Antologia di storia medievale*», 1996). Затребуваності професій «вченого люду» Болоньї присвячена праця Д. Лайнса «Університет та місто: культурна взаємодія» («*Università e città: interazione culturale. Atti del Convegno di Studi*», 2000). У монографії вітчизняних дослідниць Н. Назаренко та І. Цебрій «Духовне життя країн Західної Європи в епоху Середньовіччя та раннього Просвітництва» (2021) аналізується еволюція Болонського університету впродовж тривалого періоду в розділі «Освіта Середньовіччя». Про вплив творчості папи Григорія I Великого йдеться в статті І. Цебрій «Витоки професійного християнського церковного співу: Амвросій Медіоланський і Григорій Великий» (2015). І. Цебрій у посібнику «Освіта в соціокультурному просторі Середньовіччя» (2007) простежила процес реорганізації кращих європейських шкіл різних напрямів в університети. Проте цілісного дослід-

ження, присвяченого передумовам і основним тенденціям у становленні Болонського університету на сьогодні немає.

Мета статті – проаналізувати передумови та основні тенденції в процесі становлення Болонського університету.

Методи дослідження: метод узагальнення, який дав змогу визначити спільне та відмінне в порівняльній характеристиці становлення Болонського й Оксфордського університетів; змістовно-порівняльний метод застосовувався для порівняння світського й духовного начал у процесі становлення Болонського університету, а також для співставлення змісту праць науковців, присвячених цій проблематиці.

Виклад основного матеріалу. Престижності Болонського університету сприяли певні передумови його виникнення. До таких передумов ми можемо віднести економічні, географічні, політичні, соціальні та культурні.

Економічні передумови, безперечно, передували, бо саме місто Болонья не виникло на пустому місці. Ще у II столітті до нашої ери тут було розташовано місто Фельсіна, яке побудували етруски як головний центр торгівлі, що пізніше став однією з римських колоній. Зі стародавніх часів тут процвітала торгівля. Місцеві купці потребували серйозних знань, щоб розбиратися в іноземних товарах і самим їх виготовляти, щоб витримати конкуренцію як на місцевому ринку, так і за межами свого міста. Болонья здавна славилася своїми шовковими тканинами, оксамитом, сукном і крепом. Але ці знання мали бути не лише практичними (Barbagli, Colombo, Orsi, 2009, с. 133).

До географічних передумов ми можемо віднести те, що місто знаходилося на перетині стародавньої Емілійової дороги, що йшла повз північного схилу Апеннін від Анкони до Пьяченци. Поруч була річка Рено з правою притокою – річкою По. Стародавні шляхи, що вели з Неаполя, Марселя, Парижа і Відня, зробили Болонью містом, яке найбільше відвідували мандрівники й купці, а також головним пунктом спілкування на Апеннінському півострові (Barbagli, Colombo, Orsi, 2009, с. 134).

Політичні передумови виникнення університету пов'язано з уходженням Болоньї на початку раннього Середньовіччя до складу Равеннського екзархату, а трохи пізніше – до влади лангобардських

королів. Зважаючи на те, що в Болоньї було чимало «освіченого люду», а королівська влада в ці часи гостро потребувала грамотних чиновників і державних службовців, погляди королів були спрямовані на Болонью. Саме тоді король франків Карл Великий надав Болоньї право вільного міста, на гербові якого з того часу майоріло слово «Свобода» (лат. – *libertas*). Болонья стала зростати насамперед за рахунок мандрівного населення і найближчих сільських поселень (Linee, 2000, с. 122).

Соціальні передумови раннього виникнення університету полягали в тому, що, по-перше, у Болоньї практично ніколи не було рабства, що позбавило місто від поступових заходів ліквідації його в Середні віки; по-друге, більшість населення була заможною, тому могла дозволити своїм дітям навчатися і навіть потребувала цього. Проте варто зазначити, що в Болоньї навчалось чимало й прибулого з інших міст люду. Привабливим було й те, що Болонья мала всі «вольності», нехарактерні для раннього Середньовіччя.

Культурні передумови раннього виникнення в Болоньї університету були визначальними. Почнемо з того, що тут діяли граматичні й риторичні школи римського зразка, тобто освіта населення була традиційною ще із стародавніх часів. Тут у VI столітті в Школі вільних мистецтв вивчали їх не сім, як згодом стало традиційним у Європі, а дев'ять. Тобто, тут почала діяти навчальна система Марціана Капели, викладена ним у «Шлюбї Філології та Меркурія» («семипуття»), а користувалася популярністю система Варрона («дев'ятипуття»). Музичне мистецтво вивчали за «Антифонарієм» папи Григорія I Великого і можна стверджувати, що в ранньому Середньовіччі тут існував музичний факультет на зразок «*Solum cantorum*» початку VII століття. Музиці навчали дітей із раннього віку і лише дуже обдарованих. Вони повинні були тримати в пам'яті величезні частини григоріанських мес. Варто відзначити, що юні музиканти «підзаробляли» для університету гроші, співаючи на похоронах знатних громадян як у Болоньї, так і за її межами (Назаренко, Цебрій, 2021, с. 104).

Серед інших дисциплін «спудети» університету вивчали й римське право. Болонський університет був забезпечений відповідними книжками, як і варіантами «Антифонарію» папи Григорія I Великого (Цебрій, 2015, с. 89). «Презумпції невинності» спочатку

Цицерона, а далі Гая і Ульпіана, юристів Римської імперії, не в одному примірнику містилися в бібліотеці університету і студенти могли вільно ними користуватися. Саме в ті часи в Болоньї й виникає система самостійної підготовки студентів, яку пізніше буде покладено в основу Болонської системи (1999 рік) (Barbagli, Colombo, Orsi, 2009, с. 96).

Першим відомим викладачем університету XI століття був Ірнерій, який, як нам відомо, блискуче читав публічні лекції з юриспруденції в 1088 році. Зазначимо, що до занять з юриспруденції допускалися й жінки (бо юридичний факультет не перебував у піклуванні церкви на відміну від музичного). Жінки приходили на лекції не лише як слухачки, але й ставали після закінчення університету викладачками, професорками. Першою з них була дочка відомого законодавця Адзо – Дота д'Акорсо, яку удостоїли університетського вченого ступеня доктора права (XII століття). Проте жінкам, які ставали на «вчений шлях», категорично заборонялося виходити заміж. Серед «спудетів» університету, як уже йшлося вище, були й діти коронованих осіб, які пов'язали своє життя з наукою (Arnaldi, 1996, с. 63).

Із XII століття поступово головним предметом університету стало римське право і сам університет у ці часи починають називати університетом канонічного права. Хоча продовжував розвиватися і медичний факультет, де вперше ще у XII столітті всупереч усім заборонам церкви проводилися розтини трупів тварин і людей (Romano, 2000, с. 139). Незважаючи на безсумнівну «першість» факультету канонічного права, відкриваються факультети філології та теології. Поступово церква починає відігравати роль арбітра в житті університету: болонський архідиякон мав бути присутнім на випускних екзаменах і контролювати видачу дипломів. Але професори університету продовжували користуватися численними пільгами в місті й за своїм становищем були зараховані до лицарів першого рангу.

1158 року німецький імператор Фрідріх I Барбаросса надав пільги усім, хто навчався на факультеті канонічного права. Майбутні «юристи» могли вільно мандрувати всіма його володіннями, а в Болоньї їх міг покарати за значні провини лише

університетський суд професорів (якщо вважав це за потрібне), або в крайньому разі – єпископ.

Університет мав особливе покровительство папи римського, тому в ньому працювало багато видатних учених. Упродовж класичного Середньовіччя тут знайшли притулок і роботу (в основному читали показові лекції) Микола Коперник, Микола Кузанський, Орландо Бандинеллі, Ульріх фон Гуттен та багато інших (Linee, 2000, с. 124).

Для того, щоб зрозуміти сутність культурних передумов, необхідно проаналізувати тенденції, що простежувалися в житті Болоньї.

Перша тенденція, яку ми виділяємо в культурному контексті становлення Болонського університету, – *це орієнтація на попередні напрацювання римської освіти*, що практично збереглася, незважаючи на віяння Середньовіччя в Болонській школі вільних мистецтв за системою Варрона. Тенденція продовжувала діяти аж до початку XI століття, доки школа не перетворилася на університет із домінуванням юридичного факультету. Навчання відбувалося латиною за рукописами та підручниками римських попередників (Цебрій, 2007, с. 16).

Наступною тенденцією, яку ми визначаємо, є *орієнтація на професійні потреби населення Болоньї*, а саме: на підготовку музикантів до міських свят, на зростання кількості чиновників, членів судової колегії, лікарів. Ця тенденція продовжувала домінувати впродовж усього класичного Середньовіччя. Проте в нових історичних умовах професори різних факультетів університету зважали й на те, що відбувалося в навколишніх містах і вносили певні зміни в свої лекції та вимоги до студентів.

Не заперечуючи значення попередніх орієнтирів у формуванні основ Болонського університету й нових вимог міста до професійної підготовки бакалаврів і магістрів, ми простежимо *зворотні та нові зустрічні тенденції*, що з'явилися в історичних, соціальних і культурних умовах класичного Середньовіччя.

Отже, на початку формування Болонського університету на базі Школи вільних мистецтв ми простежуємо три *зворотні тенденції*, які були пов'язані з попередньою римською культурою. Це *тенденція до використання граматично-риторичних (гумані-*

тарних знань), без яких громадянина (тобто вільного жителя Болоньї) загалом не могли вважати грамотним (Назаренко, Цебрій, 2021, с. 39).

Друга тенденція – використання всіх складових математичного знання (арифметика, геометрія, астрономія і музика), які вивчали на другому рівні навчання в Школі вільних мистецтв. Кому вдавалося закінчити цей рівень, могли працювати чиновниками на державній службі міста.

Третя тенденція – збереження окремих дисциплін художнього та практичного характеру (архітектура, скульптура й медицина), які вже було втрачено в загальноєвропейській традиції, – підтверджувала відносну незалежність Болоньї від Римської церкви. Те, що ця тенденція ужилася поряд з іншими традиціями Середньовіччя, свідчить про яскраво виражений світський характер болонської освіти (Linee, 2000, с. 141).

Окрім зворотних, ми прослідковуємо *зустрічні тенденції* в ранньосередньовічному освітньому просторі Болоньї. Наприклад, використовуючи прийняту поетико-музичну форму, болонські композитори для власних авторських віршів підбирали популярні в побуті мелодії або писали власну музику, що дуже нагадувала народні традиції співу. Навіть духовні наспіви цього періоду мають простонародний характер. Тобто, ця зустрічна тенденція полягала в збереженні поетико-музичної форми та зміні його змісту.

Наступна тенденція – це тенденція до поглиблення вивчення основ канонічного римського права. Якщо в Школі вільних мистецтв раннього Середньовіччя римське право вивчали в риторичній школі як додаткову дисципліну, то в Універсальній школі (тобто, Болонському університеті XI століття) ця дисципліна вже складалася з кількох частин і їй «присвятили» цілий факультет (Barbagli, Colombo, Orsi, 2009, с. 201).

Третя зустрічна тенденція – це поглиблене вивчення граматики, римської літератури та риторики, що призвело до закриття Школи вільних мистецтв і відкриття філологічного факультету. Недарма у всій середньовічній Європі Болонський університет славився не лише своїми юристами, а й філологами. Зазначимо, що навіть на кінець XIII століття в інших університетах філологічного факультету не було, а в Болоньї він уже діяв наприкінці XI століття.

Четверта зустрічна тенденція – це *тенденція до поглибленого вивчення медицини*. Вона полягала в умінні й практиці розтинів трупів тварин і людей, що значно полегшувало проведення майбутніх операцій, які робили болонські хірурги. Поглиблене вивчення медицини було також характерним і для ірландських монастирів, але там ченці більше зосереджувалися на вивченні лікувальних особливостей трав (що перейшло до них від кельтської медицини), ніж на хірургії (Barbagli, Colombo, Orsi, 2009, с. 202).

У Болоньї мала місце *тенденція до поступового переродження старих традицій навчання в новіші форми*, що почало простежуватися з IX століття. Про це вже йшлося вище, коли граматична школа об'єдналася з риторичною. Об'єднані школи посилили вивчення філології, зосереджуючи свою увагу не лише на «мовному» компоненті, а й на кращих творах латинської і грецької художньої літератури.

Навчання в Болонському університеті починалося з 15-16 років (виняток складав музичний факультет, куди набирали здібних дітей з 7-8 років, але пізніше римська курія в Болоньї перетворить його в закриту школу). У 13-14 років можна було вступати на підготовчий факультет мистецтв. Заняття в бакалавратурі тривали два роки. Тим, хто не виявив особливих нахилів до навчання, але склав усі іспити, давали диплом бакалавра. Тим, хто був здібним до навчання й хотів навчатися, необхідно було закінчити п'ятилітню магістратуру і після цього отримати дійсно гідний диплом для майбутнього працевлаштування. Таким чином, ми бачимо, що співвідношення років навчання в бакалавратурі та магістратурі в добу Середньовіччя значно відрізняється від теперішнього (Linee, 2000, с. 145).

Нам відомо, що в європейських середньовічних університетах студенти могли вільно переходити на подібний факультет іншого міста. На початку існування Болонського університету все було не зовсім так. У тому ж 1158 році німецький імператор Фрідріх I Барбаросса видав «Едикт», за яким студентам заборонялося переходити в Оксфордський університет (єдиний серйозний суперник Болонського за тих часів) під страхом публічного покарання їхніх батьків. Проте Болонський університет радо приймав оксфордських студентів і оголошував їх громадянами міста Болонья. «Едикт» Барбаросси діяв лише до кінця життя імператора.

Певний інтерес болонських студентів до Оксфордського університету пояснювався тим, що Оксфордський університет на середину XII століття практично вже сформувався і складався з окремих колегій. На відміну від факультету філології і теології Болонського університету, де вивчали лише грецьку і латинську мови, в Оксфордській граматичній колегії, окрім перерахованих мов, вивчали ще й арабську та арамейську. Це не могло залишити байдужими майбутніх болонських філологів. Але зауважимо, якщо в Болонському університеті існував факультет філології і теології, на який можна було вступати лише після того, як студент закінчив бакалавратуру і магістратуру факультету мистецтв (підготовчого), то в Оксфорді мови вивчали за дещо скороченою програмою лише на факультеті мистецтв (Linee, 2000, с. 147).

Становлення болонської «науки» не відбувалося в тісному зв'язку з монастирською культурою. І в цьому її особливість. Її представниками не виступали «вчені монахи», як було прийнято в Європі, її локальними осередками не були монастирські півчі школи. Щодо загальних поглядів на освіту й виховання тієї епохи, то вони відрізнялися демократичністю, вільністю поглядів і достатнім професіоналізмом, як на ті часи.

Висновки. Отже, аналіз економічних, географічних, політичних, соціальних і культурних передумов раннього формування Болонського університету довів, що кожна з цих передумов відіграла виняткове значення: без торгівельних шляхів, надання Болонії статусу «вільного міста», запрошення туди тих, хто бажав навчатися, з інших міст Європи та отримання ними громадянства не було б Болонського університету на межі раннього і класичного Середньовіччя. Фундамент для майбутнього освітнього процесу склала римська шкільна традиція, що довго не піддавалася віянням часу. Важливо й те, що в Болонії дворянство не відіграло значної ролі, а на перший план виходив демократичний уклад, адже місто рано отримало «вольності». Це різко відрізнялося від аристократичних привілей інших міст Європи.

Серед тенденцій, які можна прослідкувати в процесі становлення Болонського університету (весь його шлях від Школи вільних мистецтв до закладу вищої освіти), ми виділяємо *зворотні* (тенденція до застосування граматично-риторичних знань; використання всіх складників математичного знання (арифметика, геометрія, астрономія і музика); збереження окремих дисциплін

художнього та практичного характеру) та зустрічні (збереження поетико-музичної форми й зміна його змісту; поглиблення вивчення основ канонічного римського права; поглиблене вивчення граматики, римської літератури й риторики; поглиблене вивчення медицини, зокрема хірургії; поступове переродження старих традицій навчання в новіші форми).

Перспективи подальших досліджень. Ця проблема складна і не вичерпується тими працями, що є на сьогодні. Пріоритетним напрямом у її дослідженні вважаємо застосування методів порівняльної педагогіки при вивченні болонського факультету філології та теології з іншими європейськими теологічними факультетами.

Список використаної літератури

- Назаренко, Н. В., Цебрій, І. В. (2021). *Духовне життя країн Західної Європи в епоху Середньовіччя та раннього Просвітництва*: монографія. Старобільськ; Полтава: Формат+. Взято з https://chtyvo.org.ua/authors/Tsebrii_Iryna/Dukhovne_zhyttia_krain_Zakhidnoi_Yevropy_v_epokhu_Serednovichchia_ta_rannoho_Prosvitnytstva/
- Цебрій, І. В. (2015). Витоки професійного християнського церковного співу: Амвросій Медиоланський і Григорій Великий. *Естетика і етика педагогічної дії*, 9, 83-92. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/eepd_2015_9_10
- Цебрій, І. В. (2007). *Освіта в соціокультурному просторі Середньовіччя*: посібник для студентів історичних факультетів та вчителів історії. Полтава: ПОІППО. Взято з <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2801/1/Cebriy2.pdf>
- Barbagli, Marzio, Colombo, Asher, & Orsi, Renzo. (2009). *Gli studenti e la città. Primo rapporto sugli studenti dell'Università di Bologna*. Prefazione di Pier Ugo Calzolari, Bologna: Bononia University Press.
- Girolamo, Arnaldi. (1996). A Bologna tra maestri e studenti in Il pragmatismo degli intellettuali. *Origini e primi sviluppi dell'istituzione universitaria. Antologia di storia medievale*, 5, 47-66.
- Linee, David. (2000). Università e città: interazione culturale. In *Atti del Convegno di Studi*, Bologna 25-27 novembre 1999. Bologna: CLUEB.
- Romano, Andrea. (2000). Studenti e dottori nelle università italiane (origini – XX secolo). In *Atti del Convegno di Studi*, Bologna 25-27 novembre 1999 (pp. 134-149) Bologna: CLUEB.

Rostyslav Pidpalyi, Iryna Tsebriy

BACKGROUND AND MAIN TRENDS IN THE ESTABLISHMENT OF THE UNIVERSITY OF BOLOGNA

The article deals with the economic, geographical, political, social, and cultural prerequisites for the University of Bologna's establishment Relying, first of all, on the scientific works of Italian scientists, the authors show why the University of Bologna was the first to be formed in medieval Europe, which served as a solid basis for its emergence. Analyzing the above-mentioned sources, the authors of the article point to reverse and counter-trends in the process of formation of the university on its "secular" character. Thanks to the content-comparative method, internal parallels in the development of the first two European faculties, such as Bologna and Oxford, are drawn, and the differences between them are shown. The article also emphasizes the demand for professional graduates in the middle ages. The analysis of the economic, geographical, political, social, and cultural prerequisites of the early formation of the University of Bologna proved that each of the following prerequisites played

an exceptional role: no trade routes, granting Bologna the status of a “free city”, inviting those who wanted to study there from other European cities and obtaining their citizenship there would be no University of Bologna on the border between the early and classical Middle Ages. The foundation for the future educational process was laid by the Roman school tradition, which did not succumb to the vagaries of time for a long time. A significant role was also played by the fact that in Bologna the nobility did not play a significant role, and the democratic life of the communes came to the fore. It was sharply different from the aristocratic privileges of other European cities. Among the trends that can be followed in the process of the formation of the University of Bologna (all its way from the School of Liberal Arts to the institution of higher education), we single out the reverse (the tendency to use grammatical and rhetorical knowledge, the use of all components of mathematical knowledge (arithmetic, geometry, astronomy, and music), the preservation of individual disciplines of an artistic and practical nature) and the opposite (preservation of the poetic-musical form and change in its content, deepening the study of the basics of the study of canonical Roman law, in-depth study of grammar, Roman literature and rhetoric, in-depth study of medicine (in particular, surgery), the trend to the gradual transformation of old learning traditions into newer forms). This problem is complex and is not exhausted by the works that exist nowadays. We consider the usage of comparative pedagogy methods in the study of the Bologna Faculty of Philology and Theology with other European theological faculties to be a priority in the research.

Keywords: *The University of Bologna; “spudet”; education; prerequisites; trends; “seven paths”; “nine paths”; canon law; music; medicine.*

References

- Barbagli, Marzio, Colombo, Asher, & Orsi, Renzo. (2009). *Gli studenti e la città. Primo rapporto sugli studenti dell'Università di Bologna*. Prefazione di Pier Ugo Calzolari, Bologna: Bononia University Press.
- Girolamo, Arnaldi. (1996). A Bologna tra maestri e studenti in Il pragmatismo degli intellettuali. *Origini e primi sviluppi dell'istituzione universitaria. Antologia di storia medievale*, 5, 47-66.
- Linee, David. (2000). Università e città: interazione culturale. In *Atti del Convegno di Studi, Bologna 25-27 novembre 1999*. Bologna: CLUEB.
- Nazarenko, N. V., Tsebrii, I. V. (2021). *Dukhovne zhyttia krain Zakhidnoi Yevropy v epokhu Serednovichchia ta rannoho Prosvitnytstva [The spiritual life of the countries of Western Europe during the Middle Ages and early Enlightenment]: monohrafiia*. Starobilsk; Poltava: Format+. Retrieved from https://chtyvo.org.ua/authors/Tsebrii_Iryna/Dukhovne_zhyttia_krain_Zakhidnoi_Yevropy_v_epokhu_Serednovichchia_ta_rannoho_Prosvitnytstva/ [in Ukrainian].
- Romano, Andrea. (2000). Studenti e dottori nelle università italiane (origini – XX secolo. In *Atti del Convegno di Studi, Bologna 25-27 novembre 1999* (pp. 134-149) Bologna: CLUEB.
- Tsebrii, I. V. (2015). Vytoky profesiinoho khrystyianskoho tserkovnoho spivu: Amvrosii Mediolanskyi i Hryhorii Velykyi [The origins of professional Christian church singing: Ambrose of Mediolan and Gregory the Great]. *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii [Aesthetics and ethics of pedagogical action]*, 9, 83-92. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/eepd_2015_9_10 [in Ukrainian].
- Tsebrii, I. V. (2007). Osvita v sotsiokulturnomu prostori Serednovichchia [Education in the socio-cultural space of the Middle Ages]: posibnyk dlia studentiv istorychnykh fakultetiv ta vchyteliv istorii. Poltava: POIPPO. Retrieved from <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2801/1/Cebriy2.pdf> [in Ukrainian].

Одержано 07.10.2024 р.

УДК 78.072(091)

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.30.320973>

Антон Оріщенко, м. Полтава

ORCID: <http://orcid.org/0009-0004-8538-8485>

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ТА ВИКОНАВСЬКІ ТЕХНІКИ В ШКОЛІ МАКСА ШЛОССБЕРГА

У статті йдеться про специфіку школи Макса Шлоссберга, його педагогічні ідеї та виконавські техніки. Спираючись на зарубіжну літературу (насамперед, американських дослідників), автор доводить узгодженість усіх компонентів цієї (мистецько-виконавської та педагогічної) школи – фундаментальних навичок трубних виконавців, розуміння дихання як центрального елемента в навчанні гри на духових інструментах, персоналізованого підходу в навчанні й вихованні учнів, гармонійного поєднання технічного та музичного начал. У викладі основного матеріалу автор статті показує, як педагогічна школа Макса Шлоссберга зайняла провідне місце в світі й продовжує його займати до сьогодні завдяки його талановитим учням і послідовникам, які продовжують дотримуватися викладацької системи навчання й виховання свого педагога.

Ключові слова: *Макс Шлоссберг; педагогічна школа; учні; педагогічні ідеї; виконавські техніки гри на духових інструментах; персоналізований підхід; послідовники.*

Постановка проблеми. Школа Макса Шлоссберга (1873–1936 рр.) – видатного американського трубача-виконавця і викладача, чий педагогічні ідеї, основоположні принципи гри та методи викладання значно вплинули на розвиток музичної педагогіки в галузі гри на мідних духових інструментах, на сьогодні недостатньо досліджено. Серед учнів Макса Шлоссберга було чимало відомих музикантів, які потім стали провідними солістами найвідоміших американських оркестрів класичного спрямування та університетськими професорами. Крім того, він є автором методичної збірки вправ та етюдів для труби «Daily Drills and Technical Studies for Trumpet», на якій виховувалися наступні покоління трубачів-віртуозів. Завдяки плідній і безперервній педагогічній діяльності М. Шлоссберга його по праву вважають засновником національної американської трубної школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам педагогічної діяльності М. Шлоссберга присвячено чимало праць, здебільшого американських дослідників. Так, у роботі «Повний консерваторський метод для труби» («Complete Conservatory Method for Trumpet») Ж.-Б. Арбан (Arban, 1982) указував на «класичність» школи М. Шлоссберга. Лора Л. Блосс (Bloss, 2014), використовуючи змістовно-порівняльний метод, написала дисертацію «Порівняльний аналіз шести американських майстрів гри на трубі та регіональних шкіл гри, які вони представляють» («Comparative Examination of Six American Master Trumpet Teachers and the Regional Schools of Playing that They Represent: dissertation Prepared for the Degree of Doctor of Musical Arts»), де М. Шлоссбергу відводиться провідна роль як виконавцеві-професіоналу.

Методичній роботі педагога присвячено розвідку Х.-Л. Кларка (Clark, 1984) «Технічні дослідження для Cornet» («Technical Studies for the Cornet»), де найбільша увага приділяється вправам для дихання. У колективній статті К. Еріксона, Р. Крампе та С. Теш-Рьомера (Ericsson, Krampe, & Tesch-Römer, 1993) «Роль навмисної практики в отриманні експертної продуктивності. Психологічний огляд» («The Role of Deliberate Practice in the Acquisition of Expert Performance») доводиться, наскільки великого значення М. Шлоссберг надавав вправам, які сам розробив для своїх учнів. Детально педагогічна й методична практика провідного викладача аналізується в дослідженнях Х. Дженкінса (Jenkins, 1999) «Дослідження Шлоссберга, інструменталіста в антології духових інструментів» («Studies With Schlossberg, The Instrumentalist, in Brass Anthology») та Д. Джонсона (Johnson, 2010) «Спадщина Макса Шлоссберга» («The Legacy of Max Schlossberg»). Дисертація Т. Джонса (Jones, 2020) «Методологія розробки повітря та компресії для мідних духових інструментів з використанням адаптації вправ Вільяма Адама, Карміна Карузо, Герберта Л. Кларка, Макса Шлоссберга, Джеймса Стемпа та Річарда Шубрука» («Methodology for the development of air and compression for brass instruments using adaptations of exercises by William Adam, Carmine Caruso, Herbert L. Clarke, Max Schlossberg, James Stamp, and Richard Shuebruk: dissertation Prepared for the Degree of Doctor

of Musical Art») має мистецтвознавчий і водночас методичний характер.

Найзмістовнішою, на наш погляд, є праця А. Міллера (Miller, 2018) «Вплив Макса Шлоссберга на сучасну духову педагогіку» («Influence on Modern Brass Pedagogy»), де порушуються питання педагогічної спадщини М. Шлоссберга та її розвитку у світовій музичній практиці. Суто методичним аспектам професійної діяльності великого американського педагога присвячена праця Р. Сміта (Smith, 2005) «Трубна педагогіка: Компендіум сучасних методів навчання» («Trumpet Pedagogy: A Compendium of Modern Teaching Techniques»), яка органічно доповнюється дослідженням С. Вільямса (Williams, 2015) «Техніка дихання для духових інструментів» («Breathing Techniques for Brass Play»).

Незважаючи на досить солідну репрезентованість педагогічної діяльності М. Шлоссберга в зарубіжній науці, на сьогодні вітчизняних досліджень із порушеної проблеми практично немає.

Мета статті – розкрити педагогічні ідеї та виконавські техніки школи Макса Шлоссберга.

Методи дослідження: метод *термінологічної селекції* – з метою відбору й уточнення окремих термінів, уживаних у педагогічній роботі Макса Шлоссберга; *персоналізації*, що забезпечує розкриття внеску видатних педагогів по класу мідних духових інструментів у розвиток школи М. Шлоссберга.

Виклад основного матеріалу. М. Шлоссберг народився в єврейській родині в столиці Курляндії – місті Лієпая (нині територія Латвії). Музичну освіту майбутній професіонал отримав у Берліні під керівництвом Юліуса Козлека, паралельно виступаючи в різних німецьких оркестрах оркестрах. У цей час М. Шлоссберг грав у складі колективів під управлінням таких видатних диригентів, як Артур Нікіш, Ганс Ріхтер та Фелікс Вайнгартнер.

М. Шлоссберг у 1894–1895 роках уперше відвідав США, де зустрівся зі своїм батьком, який емігрував кількома роками раніше. 1902 року Макс остаточно переїхав до Америки. У 1910 році він став солістом Нью-Йоркського філармонічного оркестру, а 1912 – отримав американське громадянство. Незабаром після переїзду до Сполучених Штатів М. Шлоссберг розпочав педаго-

гічну діяльність у Джульєрдській школі. Учні згадують, що заняття проходили в його квартирі на Уолтон-авеню в Бронксі.

Андре М. Сміт розкрив важливу роль, яку М. Шлоссберг відіграв у формуванні американських трубачів: «Більшість впливових музикантів в оркестрах і ансамблях різного складу в Сполучених Штатах у період із 1915 до 1950 роки були учнями або М. Шлоссберга, або Ернеста Вільямса в Нью-Йорку. Саме М. Шлоссберг і Вільямс здійснили найсерйозніший вплив на всіх інших через постійну досконалість навчання ними великої кількості своїх учнів упродовж приблизно 35 років» (Smith, 2005, с. 37).

Із школи М. Шлоссберга вийшли такі видатні музиканти, як Вільям Ваккіано, Луї Девідсон, Натан Прагер, Джеймс Сміт, Гаррі Гланц та багато інших. Онук Шлоссберга Берні Глоу підсумував кар'єру свого діда так: «Його слава як симфонічного виконавця та вчителя була всесвітньою. Учні та знамениті трубачі приїжджали до нього з усього світу. Майже кожен відомий трубач у кожному великому симфонічному оркестрі навчався в нього» (Schlossberg, 1937, с. 15).

До значних педагогічних ідей Макса Шлоссберга можна віднести *ідею акценту на фундаментальних навичках*. Вивчення основ трубного виконавства було дуже важливим для педагога. Він використовував багато аналогій і метафор, щоб донести свою думку до учня чи студента (Clark, 1984, с. 42).

Однією з ключових педагогічних ідей М. Шлоссберга було *розуміння дихання як центрального елемента в навчанні гри на духових інструментах*. У духових інструментах дихання не просто створює звук – воно є основою виконавської техніки. Для митця управління повітряним потоком було не просто технічним завданням, але основою формування якісного звуку і управління динамічними відтінками. У книзі «Щоденні вправи та технічні заняття для труби» (в оригіналі – «Daily Drills and Technical Studies for Trumpet») М. Шлоссбергом запропоновано систему вправ, спрямовану на покращення дихальних здібностей музикантів. Ця збірка з'явилася завдяки Гаррі Фрайштадту, який зібрав і систематизував рукописи, що залишив його вчитель і тесть Макс Шлоссберг, після його смерті.

М. Шлоссберг приділяв особливу увагу глибині вдиху, контролю над видихом і рівномірному розподілу повітря під час гри (Schlossberg, 1937, с. 19). Він вважав, що саме контроль дихання дозволяє музикантам зберігати стабільність звуку в різних регістрах, уникати втоми та напруги, а також надавати грі необхідної виразності.

Виділимо основні дихальні техніки, притаманні школі М. Шлоссберга:

- довгі ноти. Однією з найвідоміших і найбільш ефективних дихальних вправ, запропонованих педагогом, є виконання довгих звуків. Метою цієї вправи є розвиток здатності підтримувати рівний і стабільний потік повітря протягом тривалого часу. Музикант грає довгі ноти в різних динаміках – від піанісимо до форте, зосереджуючись на рівності тону і контролі дихання;

- дихальні вправи без інструмента. М. Шлоссберг вважав, що в такий спосіб музиканти мають учитися контролювати вдихи й видихи, працюючи над стабільністю дихання. Такі вправи розвивають дихальну мускулатуру та допомагають краще зрозуміти, як управляти повітряним потоком під час гри;

- вправи на короткі та довгі фрази. Педагог розробив вправи, які вчать музикантів контролювати повітря під час виконання як коротких, так і довгих фраз, зберігаючи при цьому стабільний тон і якість звуку. Це сприяло розвитку здатності музиканта точно розподіляти повітря залежно від довжини фрази (Johnson, 2010, с. 48).

Хоча багато вправ М. Шлоссберга зосереджені на технічних аспектах гри, він завжди підкреслював важливість музичності. Для майстра техніка була засобом досягнення музичних цілей, а не самоціллю. Він навчав своїх учнів використовувати технічні вправи для розвитку музичної виразності з огляду на важливість інтонації, динаміки та фразування (Smith, 2005, с. 130).

Однією з найважливіших педагогічних ідей школи Макса Шлоссберга був *персоналізований підхід до кожного учня*. В епоху, коли навчання музиці часто стандартизувалося, педагог вірив, що кожен учень вимагає персоналізованого підходу, заснованого на його унікальних фізіологічних особливостях та рівні підготовки. Для цього він ретельно діагностував слабкі

сторони учня та розробляв відповідні вправи, які допомагали усунути конкретні проблеми (Smith, 2005, с. 132)

Персоналізований підхід М. Шлоссберга включав адаптацію вправ залежно від фізичної підготовки, вікових особливостей і музичних цілей учня. Однією з головних складових персоналізованого підходу педагога було врахування фізичних особливостей учня. Гра на трубі та інших духових інструментах потребує значних фізичних зусиль, таких як: правильне дихання, гнучкість губ і стійка артикуляція. М. Шлоссберг розумів, що кожен музикант має різний рівень фізичної підготовки та фізіологічні особливості, які впливають на процес гри.

Окрім того, велику увагу великий музикант приділяв психологічним аспектам, оскільки кожен студент мав у нього свій ритм навчання, особисті мотивації та рівень самодисципліни. Його ідея персоналізованого підходу до навчання передбачала постійне заохочення та підтримку студентів, що допомагало їм долати психологічні бар'єри та підвищувати впевненість у собі.

М. Шлоссберг часто використовував індивідуальні бесіди для обговорення прогресу учня, його сильних і слабких сторін. Це дозволяло йому налаштовувати навчальний процес так, щоб він відповідав не лише технічним потребам, а й психологічним особливостям учня. Педагог підкреслював важливість мотивації та емоційного стану учня як складових успішного навчання. Ідея персоналізації навчання залишається актуальною й у сучасних музичних школах, а для того часу вона була новаційною, а не традиційною, бо здебільшого до всіх учнів, які вступали до школи, ставилися однаково.

Поняття «персоналізований підхід» було визначено М. Смітом, як такий, що не лише визначає індивідуальну траєкторію розвитку учня, а й враховує всі його персонально-фізичні та психічні дані (Smith, 2005, с. 133)

Він працював як із професійними музикантами, так і з початківцями, підбираючи для кожного оптимальні вправи для подолання технічних і музичних труднощів. Його підхід був націлений на досягнення максимальної індивідуальної досконалості, що зробило його школу однією з найуспішніших на той час.

Згідно з дослідженнями сучасних педагогів, індивідуалізація навчального процесу покращує мотивацію учнів і сприяє більш ефективному освоєнню матеріалу (Ericsson, Krampe, & Tesch-Römer, 1993, с. 399).

Ідея технічного вдосконалення через систематичну практику. М. Шлоссберг робив акцент на регулярній і систематичній практиці. Він вірив, що лише щоденна, цілеспрямована практична діяльність може привести до тривалого успіху. Митець розробив вправи, які можна використовувати як частину щоденної самостійної роботи учня, спрямованої на розвиток різних аспектів гри на трубі: від артикуляції до гнучкості губ і пальців (Miller, 2018, с. 70).

Його педагогічна ідея технічного вдосконалення через систематичну практику була новаторською у тому сенсі, що він вважав техніку не метою, а засобом досягнення музичного висловлювання (фразування). Сучасні дослідження музичної педагогіки підтверджують, що систематична практика є основним компонентом у розвитку виконавських навичок.

Сучасні дослідження в галузі духового виконавства підтверджують ефективність регулярної практики у процесі освоєння різних музичних інструментів. Систематична практика сприяє автоматизації рухів і покращує когнітивні здібності музикантів (Arban, 1982, с. 85).

Таким чином, у своїй педагогіці М. Шлоссберг фокусувався на поєднанні фундаментальних навичок, персоналізованого підходу та практичної технічної підготовки.

Серед провідних технік у школі Макса Шлоссберга можна виділити такі:

1) *щоденні вправи та технічні заняття.* Як було зазначено вище, музикант приділяв велику увагу щоденним вправам і розробив збірку, яка допомагає учням організувати свої щоденні заняття. «Щоденні вправи та технічні заняття для труби» («Daily Drills and Technical Studies for Trumpet») складаються з кількох частин:

- вправи на довгі ноти (37 вправ);
- інтервали (11 вправ);
- октави (10 вправ);

- вправи на гнучкість губ (11 вправ);
- акорди (27 вправ);
- вправи на хроматичні гами (13 вправ);
- короткі етюди (28 вправ).

2) *артикуляція та гнучкість губ як основа технічної підготовки.* Важливою складовою методики М. Шлоссберга була робота над артикуляцією та гнучкістю губ. Він розумів, що для успішної гри на трубі необхідне як оволодіння правильним диханням, так і точна артикуляція звуків. У своїх вправах він приділяв увагу різним видам артикуляції, включаючи легато, стакато, подвійний і потрійний язик, які допомагали учням домагатися високої точності та виразності у грі (Williams, 2015, с. 111).

Гнучкість губ відігравала ключову роль у розвитку музичних навичок. Вправи, розроблені педагогом, спрямовані на покращення контролю над діапазоном інструменту та на розвиток сили губ для гри без напруги у високих і низьких регістрах. Робота над гнучкістю губ дозволяла музикантам покращити інтонацію та виконання складних технічних пасажів (Williams, 2015, с. 114).

3) *фокус на якості звуку.* Одним із ключових аспектів роботи над звуком була вправа на довгі звуки, які, на думку М. Шлоссберга, дозволяють розвинути здатність підтримувати чистоту та інтенсивність звуку впродовж усього виконання (Jenkins, 1999, с. 137). Коли приходив новий учень (а до цієї школи вступали вже підготовлені учні), митець просив його спочатку грати «довгі» ноти, щоб одразу визначити, чи опанував учень два найважливіші, хоча й елементарні, навички гри на трубі. Ці навички – правильне дихання та правильна атака. Разом вони визначають якість звуку, контроль фразування і здатність виконувати технічно складні пасажі.

Найважливішою основою техніки (специфічної методики) М. Шлоссберга було вміння підтримувати рівний потік повітря в трубу протягом звучання ноти або фрази. За його словами, важливо на початковому етапі оцінювати кількість повітря, необхідного для виконання певного пасажу, і не вдихати надлишок. Надлишок повітря в легенях і занадто часті вдихи створюють відчуття задухи та призводять до задиханого тону.

Повітря в легенях, діафрагмі підтримується язиком, який тисне на верхні зуби. Повітря вивільняється в інструмент, як тільки язик відтягується, і тон визначається кількістю вібрацій, які утворюються.

Атака або «удар» ноти, як це називають, – це другий і найскладніший етап – поставити звук на дихання, якщо музикант хоче, щоб отримані тони були чистими й рівними.

Техніка М. Шлоссберга для розвитку гарної атаки полягала в тому, щоб розділити діапазон труби на низьку, середню та високу секції. Щоб утворити звук, потрібно зайняти міцну позицію губ (амбушюр) і не змінювати її або не послабляти впродовж усієї гами. Єдиним рухом рота під час цієї гами є вимова складів, що дозволяє відповідно відтворювати відкритий, напіввідкритий або майже закритий звук. Зміни у звуках голосних викликають зміну тиску на інструмент – чим більший стиск амбушюра, тим вищий тиск і нота (Arban, 1992, с. 64).

Педагог акцентував увагу на динаміці звуку, навчав студентів контролювати зміни гучності та зберігати якість звуку на будь-якому рівні гучності. Завдання було не просто грати чисто, а й музично висловлювати свої думки через контроль над звуком.

4) *сприйняття музики через технічні вправи*. М. Шлоссберг наголошував, що гра на трубі має бути засобом для вираження емоцій та ідей, а техніка лише допомагає музикантові досягти цього. Він вважав, що технічні навички мають розвиватися паралельно з музичними і без музичного вираження техніка стає марною. Його вправи на дихання, артикуляцію та контроль звуку завжди були спрямовані на розвиток не тільки механічних навичок, а й музичного мислення. Педагог наголошував, що музикант повинен бачити музику як цілісний процес, де технічні вправи допомагають формувати емоційне і музичне наповнення твору. Наприклад, вправи на короткі і довгі фрази допомагають студентам краще розуміти структуру твору й розвивати здатність до музичного фразування.

У сучасних педагогічних підходах все частіше наголошується на інтеграції технічних і музичних навичок як невід'ємній частині навчання. Дослідження показують, що поєднання технічної

підготовки з музичними завданнями сприяє глибшому розумінню музики та покращенню виконавських навичок (Arban, 1992, с. 73).

Гаррі Дженкінс, колишній студент педагога, згадував: «Макс Шлоссберг наголошував на музичності понад усе. Він дуже зневажливо ставився до немuzичної гри і особливо нетерпляче поведився з будь-яким природно обдарованим учнем, який нехтував своїми музичними здібностями. Таке марнування таланту вважалося найвищою несправедливістю» (Jenkins, 1999, с. 505).

Вправи митця є не лише технічними завданнями, але й засобом для розвитку музичної інтерпретації та емоційного вираження.

Висновки. Отже, М. Шлоссберг заклав основи професійної педагогічної школи гри на мідних духових інструментах для тогочасної музичної еліти в провідних духових оркестрах. Спадщина М. Шлоссберга, його праці та педагогічні ідеї продовжують жити в сучасній музичній педагогіці. Багато його учнів, зокрема Х. Кларк і Р. Шилке, стали відомими музикантами та педагогами, які поширили його техніки трубного виконавства в різних країнах світу. Сучасні програми навчання гри на духових інструментах продовжують використовувати вправи М. Шлоссберга як основу для технічного і музичного вдосконалення. Його ідеї, спрямовані на розвиток як технічних, так і музичних навичок, на загальний музичний розвиток учня залишаються важливими для сучасної музичної педагогіки і заслуговують на подальше вивчення та застосування, залишаючись актуальними в контексті сучасних досліджень, присвячених когнітивним і фізичним аспектам навчання музики.

Перспективи подальших досліджень. порушена у статті наукова проблема достатньо нова й не вичерпується минулими й сучасними дослідженнями. Одним із її пріоритетних напрямів, на нашу думку, є вивчення основ педагогічно-оркестрової практики Макса Шлоссберга.

Список використаної літератури

- Arban, J.-B. (1982). *Complete Conservatory Method for Trumpet*. New York: Carl Fischer Music.
- Bloss, Laura L. (2014). *A Comparative Examination of Six American Master Trumpet Teachers and the Regional Schools of Playing that They Represent*. (D diss.).
- Clark, H. L. (1984). *Technical Studies for the Cornet*. New York: Carl Fischer Music.

- Ericsson, K. A., Krampe, R. T., & Tesch-Römer, C. (1993). The Role of Deliberate Practice in the Acquisition of Expert Performance. *Psychological Review*, 100 (3), 363-406.
- Jenkins, H. (1999). *Studies With Schlossberg, The Instrumentalist*, in *Brass Anthology*. The Instrumentalist Company.
- Johnson, D. (2010). The Legacy of Max Schlossberg. *International Trumpet Guild Journal*, 34 (2), 45-50.
- Jones, T. (2020). Methodology for the development of air and compression for brass instruments using adaptations of exercises by William Adam, Carmine Caruso, Herbert L. Clarke, Max Schlossberg, James Stamp, and Richard Shuebruk. (D diss.). Georgia.
- Miller, A. (2018). Max Schlossberg's Influence on Modern Brass Pedagogy. *Journal of Music Education*, 12 (3), 67-74.
- Schlossberg, M. (1937). *Daily Drills and Technical Studies for Trumpet*. New York: M. Baron Company.
- Smith, R. (2005). *Trumpet Pedagogy: A Compendium of Modern Teaching Techniques*. Oxford: Oxford University Press.
- Williams, S. (2015). *Breathing Techniques for Brass Players*. Cambridge: Cambridge University Press.
- William, S. (1995). Vacchiano: An Appreciative Recollection on His 83rd Birthday: 23 May 1995. *International Trumpet Guild Journal*, 4, 5-33.

Anton Orishchenko

PEDAGOGICAL IDEAS AND EXECUTIVE TECHNIQUES AT MAX SCHLOSBERG'S SCHOOL

The article deals with the specifics of Max Schlosberg's school, his pedagogical ideas, and performance techniques. Relying on foreign literature (first of all, American researchers), the author of the article tries to show the consistency of all components of this school – the fundamental skills of trumpet players, the understanding of breathing as a central element in learning to play wind instruments, a personalized approach to teaching and educating students, a harmonious combination of technical and musical beginnings. In the presentation of the main material section, the author of the article shows how Max Schlosberg's pedagogical school took a leading place in the world and continues to occupy it to this day thanks to his talented students and followers who adhere to his teaching system of education and upbringing. Max Schlosberg laid the foundations of a professional pedagogical school of playing brass instruments. The legacy of M. Schlosberg, his works, and his pedagogical ideas continue to develop in modern music pedagogy. Many of his students, such as H. Clark and R. Schilke became famous musicians and teachers who spread his performance techniques in different countries worldwide. Modern educational programs for learning to play wind instruments continue to use M. Schlosberg's exercises as a basis for technical and musical improvement. His ideas, aimed at developing technical and musical skills, remain significant for modern music pedagogy and deserve further study and application, remaining relevant in the context of modern research on the cognitive and physical aspects of music education. This issue is new and is not exhausted by past and present research. We consider the study of the basics of the pedagogical and orchestral practice of Max Schlosberg to be one of its priority directions.

Keywords: Max Schlosberg; pedagogical school; students; pedagogical ideas; performance techniques; personalized approach; followers.

Одержано 08.10.2024 р.

УДК 372.878:37.13/.036

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.30.320974>

Павло Косенко, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5979-4763>

МІСЦЕ СТЕРЕОТИПІВ МИСЛЕННЯ У ТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті обґрунтується доцільність оперування поняттям стереотипи мислення відносно процесу навчання музичного мистецтва з точки зору опанування його творчої складової; розкрито позитивні та негативні сторони стереотипізації мислення. Відзначено, що стереотипи як стійкі конструкти, що важко піддаються перегляду й видозміненню, є перепорою для творчого процесу, а тому серед важливих факторів, здатних посилити і збагатити творчий потенціал навчання музичного мистецтва є спрямованість особистості студента на усвідомлення передумов виникнення стереотипів.

Ключові слова: *творчий процес; стереотип мислення; особистість; естетичні погляди; картина сприйняття світу; навчання музичного мистецтва.*

Постановка проблеми. У будь якій інтелектуально розвинутої людини навряд чи викликатиме сумніви твердження про те, що музичне навчання є творчим процесом, адже зрозуміло, що музика як мистецтво (у словнику синонімів слово «творчий» тотожне «мистецький» (Караванський, 2014 с. 467)) народжується завдяки творцю – композитору, аранжувальнику, імпровізатору-виконавцю. Навіть коли музикант не створює власного мистецького продукту, а є лише інтерпретатором – вокалістом, інструменталістом, диригентом, музикознавцем – у його професійній діяльності має бути творча складова як художньо переконлива трансляція інтенцій (індивідуального тлумачення наміру, задуму автора), без чого важко розраховувати на вигідну й сприятливу реакцію слухача.

Побуває думка, що нездоланною перепорою для творчості постають стереотипи мислення – переконання, що приймаються як даність і не потребують додаткового обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «стереотип», що в перекладі з давньогрецької означає «твердий відбиток», був уведений в обіг у XVIII столітті представником династії типографів Ф. Дідо як назва монолітної копії печатної форми для друку багатотиражних видань. Початок сучасного тлумачення поняття стереотипу як звичного канону мислення, образу сприйняття, автоматизованого прояву поведінки було закладено американським письменником, журналістом і політичним оглядачем Уолтером Ліппманом (Lippmann, 1941) у 1922 році. У публіцистичній роботі під назвою «Громадська думка» він переосмислює семантичне значення типографського терміну для характеристики закріплених в індивідуальній і груповій свідомості стійких, сталих поглядів, за допомогою яких людина сприймає явища навколишньої дійсності, визначає місце стереотипів у картині сприйняття світу, а також розглядає ті передумови, що викликають їхню появу та підтримують подальше функціонування.

Концепція У. Ліппмана швидко набула популярності та подальшого розвитку в соціально-психологічних дослідженнях Д. Катца, К. Брейлі (Katz, & Braly, 1935) та Р. Шенка (Katz, & Schanck, 1938), а згодом С. Мейса (Mace, 1943), М. Мінеса (Meenes, 1943), В. Буханана (Buchanan, 1951), Л. Даєба (Diab, 1963) та ін. Знайшлося місце для оперування терміном «стереотип» і в теоріях Г. Оллпорта (Allport, 1955) та Л. Фестінгера (Festinger, 1962), спрямованих на висвітлення процесів, що лежать в основі регуляції мислення особистості. Поступово різні науковці почали розглядати можливості класифікації стереотипів за антропологічними, політичними, професійними та іншими ознаками.

Серед напрямів вивчення стереотипів, яким присвятили свої публікації українські дослідники, привертають увагу такі: національно-культурна специфіка дискурсу (Донець, 2005), соціальна психологія (Коваленко, Корнєв, 2006), соціальна психологія в рекламі (Бутенко, 2006), політичні стереотипи (Худолій, 2009), формування політичних стереотипів засобами масової інформації (Шерман, 2008), евристичний потенціал стереотипу (Боровська, 2013), вплив педагогічних стереотипів на професійну діяльність учителя (Давидова, 2019). Втім перераховані напрямки не стосуються навчання музичного мистецтва. Про використання терміну «стереотип» відносно музики йдеться переважно в межах соціологічних опитувань, присвячених

вивченню естетичних запитів суспільства, зокрема учнівської та студентської молоді, яка є потенційним суб'єктом музичного навчання. Результати таких спостережень можуть бути корисними для визначення змісту освітньо-професійних програм, але не для їх методичного наповнення.

Мета нашої статті – обґрунтувати доцільність оперування поняттям «стереотипи мислення» відносно процесу навчання музичного мистецтва в контексті опанування його творчого складника як невід'ємного компонента професійної компетентності музиканта.

Методи дослідження. Для досягнення мети застосовувалися загальнонаукові теоретичні методи – аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, абстрагування, що дозволило визначити сутність поняття «стереотипи мислення», окреслити актуальний стан вирішення порушеної наукової проблеми; історико-порівняльний метод уможливив з'ясування методичних підходів до інструментальної підготовки музикантів в історичній ретроспективі; узагальнення власного музично-педагогічного досвіду роботи у закладах вищої освіти – вирізнення негативних / позитивних аспектів дії стереотипів мислення та окреслення перспектив подальших наукових пошуків.

Виклад основного матеріалу. В ході аналізу наукової літератури, ми переконалися, що стереотипізація є постійним супутником мисленнєвої діяльності людини. Це відбувається тому, що сукупність знань про матеріальний і духовний світ, накопичених людством від давнини до сьогодні значно перевищує можливості їх осягнення розумом окремого індивідуума. «Кожен з нас живе і працює на невеличкому майданчику нашої планети... Тому наші судження поширюються на значно більший простір, більш тривалий час і більшу кількість предметів, ніж ми можемо насправді спостерігати. Відповідно, ми маємо реконструювати події на основі повідомлень інших людей і власного досвіду» (Lippmann, 1941, с. 79). Чималу роль також відіграє вибірковість характеру сприйняття людиною навколишньої дійсності – коли ми, наприклад, дивимось на картину або пейзаж, то наш погляд фокусується на певному найбільш значущому для нас об'єкті; приблизно те ж саме відбувається зі слуховим сприйняттям – ми здатні чітко розрізняти з-поміж інших шумів шурхіт листя, але коли розмовляємо з кимось або слухаємо музику, можемо його не

помічати. Тут доречно навести цитату видатного американського історика мистецтва і художнього критика Б. Беренсона (Berenson, 1897): «...якщо врахувати нескінченну кількість обрисів, яких набуває об'єкт ... і відсутність у нас уваги й чутливості до деталей, то речі навряд чи володіють для нас формами і властивостями у такій мірі ясними і визначеними, щоб ми могли викликати їх у своїй пам'яті, коли нам заманеться. Тому ми викликаємо у пам'яті стереотипні образи...» (с. 60).

У численних ситуаціях побутової і професійної діяльності стереотипи приходять нам на допомогу, сприяючи економії зусиль, забезпечуючи впевненість у прийнятті швидких рішень і отриманні передбачуваних імовірних результатів. Особливо це актуально в динаміці існування індивідуума в сучасному темпі подій, що постійно прискорюються. На додачу, якщо системні стереотипи соціуму, в якому ми існуємо приймаються нами як ядро нашої особистої традиції, то це слугує способом захисту від непередбачуваних ситуацій, спричинених внутрішніми (особистісними) і зовнішніми (міжособистісними) конфліктами. «Ми відчуваємо себе в цьому світі як вдома. Ми вписані в нього. Ми – його складова частина» (Lippmann, 1941, с. 95). Не випадково, перебуваючи в певному соціальному середовищі (національному, професійному, державному, політичному...), індивід схильний абсорбувати сукупність загальновизнаних наративів як у побутовій і професійній площині, так і в царині загальних естетичних і культурних поглядів, та навіть устремлень і бажань. Притаманні такі тенденції і музичному мистецтву, не ізольованому від іншої людської діяльності, пов'язаної з мисленням, адже слухові образи, якими воно оперує, можна вважати відображенням різноманітних явищ буття у свідомості людини за посередництва звуків.

З іншого боку, стереотипи як стійкі конструкти, що важко піддаються перегляду і видозмінам, виступають перепорою для творчого процесу. Останній погано поєднується з надмірною пристосованістю і потребує хоча б тимчасової відмови від звичних способів вирішення завдання задля появи нової, альтернативної дії. Та чи можливо обійтись в музичному навчанні без сталих традицій і стереотипів? На це питання доведеться відповісти заперечно. Розглядаючи негативні сторони стереотипів, важко не побачити, що вони вивільняють простір для творчості, коли беруть на себе рутинні операції і дають змогу не витрачати щоразу

зусилля на вирішення схожих завдань. До того ж, хоч самі стереотипи можуть бути гальмом для продукування нових ідей, процес їх формування доволі часто має творчий характер, адже обмеженість об'єктивної інформації у стереотипних образах, якими оперує свідомість, домальовується з допомогою нашої уяви.

Якщо казати про місце стереотипів мислення у процесі музичного навчання, то можна виокремити напрямки, у межах яких вони формуються і проявляються, як-то: сприйняття творів музичного мистецтва та їх виразових засобів; оцінка діяльності митців (композиторів, аранжувальників, виконавців, теоретиків, педагогів тощо); методичні засади набуття професійної майстерності. На наш погляд, серед важливих факторів, здатних посилити і збагатити творчий потенціал навчання музичного мистецтва є розуміння усіма суб'єктами педагогічного процесу того, що в професійній діяльності музикант здебільшого керується стереотипними уявленнями і діями. Не менш важливим є спрямованість особистості студента на усвідомлення передумов виникнення стереотипів в окреслених вище напрямках. У такому разі він відстежуватиме їх у себе, краще відчуватиме, на якому етапі і під впливом чого виникають його професійні погляди та ідеї, звідки вони походять, чому використовуються, чи потребують змін задля досягнення власного прогресу у фаховому становленні і, урешті-решт, чи є вони продуктом власної творчості. У такий спосіб долаючи бар'єри мислення та поведінки, майбутній музикант зможе легко витримувати тиск зовнішньої та індивідуальної цензури, послабляти небажані підсвідомі установки, підвищувати чутливість до нового та інноваційного і довіру до власних рішень.

Вирішуючи проблему сприйняття творів музичного мистецтва, не завжди обов'язково шукати абсолютно нове оригінальне рішення. У переважній більшості ситуацій достатньо свіжого погляду на їх інтерпретацію, ревізії усталених підходів до тлумачення їх виразових засобів. Оскільки музика є мистецтвом, у якому відбивається дух часу, що втілюється специфічними художньо-виразовими засобами, то для її трактування, з одного боку, важливо іти в ногу з прогресом і враховувати неминучу зміну естетичних ідеалів, а з іншого боку, – долати новоутворені штампи мислення, які призводять до деформації означених ідеалів.

Від нотного тексту, що й досі залишається головним засобом фіксації змісту музичного твору, не варто очікувати вичерпної

інформації, яка б дозволила повною мірою розшифрувати композиторський задум. Якщо порівняти віддалені, розведені в часі інтерпретації сучасними музикантами власних композицій, можна переконатись, що авторський текст не є чимось непорушним – артикуляція, динаміка, агогіка та й сама мелодія почасти зазнають певних інтонаційних трансформацій, імпровізуються. Ще складніше зазирнути в минуле і розшифрувати закодовану інформацію, яку приховує музика попередніх епох, коли нотний запис ще не був достатньо деталізованим, а імпровізація розглядалась як важливий компонент виконавської майстерності. Для цього потрібен науковий підхід – різнобічні історичні знання, які здобуваються шляхом вивчення всіх важливих деталей щодо епохи створення музики чи обставин життя композитора, ознайомлення зі змістом наукових трактатів із теорії та акустики, з відомостями про технічні можливості тогочасних музичних інструментів і «школами гри» на них, споглядання творів інших мистецтв того періоду. Все перераховане вище підкаже нам, про що говорить музика (Косенко, 2024).

Не випадково в сучасному музикознавстві стверджується тенденція до інтерпретації музичних творів давнини через вивчення тієї культурної атмосфери, на тлі якої вони створювались. Прагнення до глибокого усвідомлення відповідного мистецького фону спонукає все більшу кількість музикантів-виконавців (у творчій співдружності з мистецтвознавцями, композиторами, майстрами музичних інструментів тощо) до відтворення музичного інструментарію і реконструкції традицій музикування різних епох. У результаті спростовується не один стереотип і, мабуть, найпоширеніший, що технічні прийоми, які створюються за допомогою сучасних музичних інструментів, є найбільш гнучкими і виразними.

Не лише незнання культурної атмосфери епохи і відповідного музичного інструментарію впливає на помилкове сприйняття і трактування творів минулого. Прикладом формування недоречних штампів у прочитанні доробку композиторів доби бароко є виконання їхніх творів у романтичному стилі, коли старовинна музика підлягала так званій «адаптації до вимог сучасного виконавства» (Грінченко, Охманюк, 2023, с. 13). Так, подібні маніпуляції з творами Й. С. Баха призводили навіть до дописування фортепіанного супроводу в його скрипкових сонатах, призначених для сольного звучання інструмента. Такі штампи закріплювались і

в численних нотних редакціях клавірної творчості видатного німецького композитора, які продовжують видаватись і донині. Ці редакції з ентузіазмом використовуються в сучасній педагогічній практиці через те, що в них детально виписані аплікатура, штрихи та динаміка, а ще й тому, що на них виховано не одне покоління викладачів. Така картина спостерігається й натеper, незважаючи на те, що завдяки сучасним інформаційним технологіям у вільному доступі розташовано уртексти – копії оригінальних рукописів.

Поширеним явищем у музичному навчанні є наслідування досвіду визнаних майстрів виконавського мистецтва, прагнення до буквального відтворення їх інтерпретацій, копіювання манери гри, сценічної поведінки тощо. Цей, по суті невід’ємний компонент музичного життя, який відіграє вкрай важливу функцію збереження, передачі й розвитку виконавської традиції, має зворотній бік. Коли той, хто копіює, намагається відтворити лише зовнішній ефект, без усвідомлення внутрішніх передумов, які лежать в основі того або іншого художнього рішення, може спричинити появу та множення невірних і навіть шкідливих стереотипів.

Прикладом того, яку вагу самі представники музичної професії надають впливу окремих видатних митців на весь процес функціонування музично-виконавського мистецтва, може свідчити публікація німецького музикознавця В. Альтмана в журналі «Die Musik» (1907). Вбачаючи у виконанні напам’ять «перепону до розширення репертуару», автор пропонує практичне вирішення цієї проблеми: «...необхідно, аби наші провідні артисти виявили поблажливість до гри по нотах ..., якби вони наважились виконати по нотах той або інший нещодавно опублікований концерт. Тоді нікого б не здивувало, коли яка-небудь невідома піаністка той самий концерт також зіграла б не напам’ять» (Altmann, 1907, с. 160). У викладеному вище ми також бачимо зразок того, як може вестись дискусія навколо загальновизнаних норм, адже на момент виходу публікації В. Альтмана вже нібито остаточно і недвозначно було вирішено питання про концертне виконання музичних творів солістами на користь гри напам’ять.

Показовою ілюстрацією швидкої трансформації усталених понять є зміни в методичних підходах до навчання музичного мистецтва, які почалися на межі XIX–XX ст. Зумовлено це тим, що в означений період інструментальне виконавство остаточно виділяється в окремий вид музичного мистецтва, а фігура віртуоза-

композитора поступається на концертній сцені постаті виконавця-інтерпретатора, талант і майстерність якого спрямовується на презентацію творів різних авторів. Це висуває нові вимоги до інструменталістів і спонукає музичних педагогів до пошуку нових, більш ефективних засобів і педагогічних прийомів у їх підготовці. Послідовно виникають два кардинально протилежних напрямки в методиці навчання гри на музичному інструменті (Косенко, 2024). Спочатку формується так звана «анатомо-фізіологічна школа», засновником якої вважається німецький піаніст Л. Демпе. Представники цієї школи переконливо показали, що педагогіка минулого внаслідок нерозуміння природи м'язової активності почасти концентрувала свої зусилля на формуванні фізіологічно недоцільних, багато в чому шкідливих виконавських прийомів, що могло призводити до скутості м'язів і на цьому ж ґрунті навіть до виникнення різноманітних професійних захворювань. Своєю діяльністю «анатомо-фізіологи» внесли багато цінного в дослідження принципів функціонування виконавського апарату, вперше науково обґрунтували біомеханіку рухів інструменталіста, акцентуючи увагу на ролі м'язового відчуття як основи для правильної постановки рук і набуття технічної вправності музиканта.

Загалом, незважаючи на позитивні досягнення, вказана школа не змогла дати відповіді на всі питання, які поставали перед музичними педагогами, тож на зміну їй приходить нова течія, що отримала назву «психотехнічної школи». Її засновники підходили до вирішення проблем виконавської майстерності з позицій керування як свідомими, так і підсвідомими процесами мислення. Основним завданням художнього розвитку виконавця у «психотехників» було розкриття його творчої індивідуальності, а технічна робота мала здійснюватись завдяки раціоналізації звукорухових уявлень. Вважалось, що відпрацювання виконавських навичок інструменталістом ускладнюється, якщо він концентрує надмірну увагу не на музиці як об'єкті своєї роботи, а на власних діях. Найповніше принципи такого напрямку були викладені в працях К. Мартінсена, який уперше в історії методичної думки переконливо обґрунтував тезу про нерозривний взаємозв'язок слухової, рухової та художньо-творчої сфер у навчанні музиканта-інструменталіста. В кінцевому підсумку відбулось чергове розвінчування стереотипів – між ідеями, що здавались несумісними, знайшлися точки дотику і обидві течії склали підґрунтя для формування сучасного

цілісного системного підходу до інструментальної підготовки, в основі якого лежить принцип єдності художнього та технічного розвитку музиканта.

Висновки. Отже, стереотипізація є постійним супутником мисленневої діяльності людини, адже сукупність знань про матеріальний і духовний світ, накопичених людством значно перевищує можливості їх осягнення розумом окремого індивідуума. Не можна заперечувати, що стереотипи складають необхідний базис для творчого процесу, адже вивільняють простір для творчості, беруть на себе рутинні операції і дозволяють не витратити зусиль на вирішення схожих завдань. Водночас вони як стійкі конструкти, що важко піддаються перегляду і видозмінам, є бар'єром для творчого процесу, який потребує хоча б тимчасової відмови від звичних способів вирішення завдання задля появи нової, альтернативної дії. Тому серед важливих факторів, здатних посилити й збагатити творчий потенціал навчання музичного мистецтва є: 1) розуміння усіма суб'єктами педагогічного процесу того, що в професійній діяльності музикант здебільшого керується стереотипними уявленнями і діями; 2) спрямованість особистості студента на усвідомлення передумов виникнення стереотипів, у результаті чого він зможе їх відстежувати, краще відчувати, на якому етапі й під впливом чого виникають його професійні погляди та ідеї, звідки вони походять, чому використовуються, чи потребують змін задля досягнення власного прогресу у фаховому становленні та чи є вони продуктом особистої творчості.

Перспективи подальших досліджень. Здійснене дослідження не висвітлює всіх проблем, які виникають у зв'язку з вивченням ролі стереотипів мислення в музичній педагогіці. Одним із важливих питань, що, на наш погляд, потребує невідкладного розгляду, є міжособистісне спілкування в професійному середовищі та самоідентифікація в ньому всіх суб'єктів цього процесу.

Список використаної літератури

- Боровська, Л. (2013). Евристичний потенціал стереотипу як феномену свідомості. *Вісник КНТЕУ*, 4, 92-100.
- Бутенко, Н. Ю. (2006). *Соціальна психологія в рекламі: навчальний посібник*. Київ: КНЕУ.
- Грінченко, С., Охманюк, В. (2023). Особливості редагування клавірних творів Йоганна Себастьяна Баха. *Fine Art and Culture Studies*, 1, 12-17.
- Давидова, О. В. (2019). Особливості взаємозв'язку педагогічних стереотипів і установок: теоретичний і практичний аспект. *Психологія і особистість*, 1 (15), 166-184.
- Донець, П. М. (2005). Національно-культурна специфіка дискурсу. В кн. І. С. Шевченко (Ред.), *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен* (с. 198-232). Харків: Константа.

- Караванський, С. (2014). *Практичний словник синонімів української мови*. Львів: БаК.
- Коваленко, А. Б., Корнєв, М. Н. (2006). *Соціальна психологія*. Київ: Геопринт.
- Косенко, П. (2024). Сутнісний зміст музичної педагогіки в історичному контексті. В кн. *Професійна мистецька освіта: матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф.* (с. 115-118). Київ: Академперіодика.
- Худолій, А. О. (2009). *Політичні стереотипи у геостратегії США: монографія*. Острого: Видавництво Національного університету Острозька академія.
- Шерман, О. М. (2008). *Політичний стереотип: місце в політичному процесі та технології формування засобами масової інформації: монографія*. Львів: Сполом.
- Allport, G. W. (1955). *Becoming; basic considerations for a psychology of personality*. New Haven: Yale University Press.
- Altmann, W. (1907). Briefe Meyerbeers an Gottfried Weber aus den Jahren 1811 bis 1815, 1833 und 1837. *Die Musik, I. Maiheft*, 28, 155-161.
- Berenson, B. (1897). *The Central Italian Painters of the Renaissance*. New York: Putnam.
- Buchanan, W. (1951). Stereotypes and tensions as revealed by the UNESCO International Poll. *International Social Science Bulletin*, 3, 515-528.
- Diab, L. N. (1963). Factors affecting studies of National stereotypes. *Journal of Social Psychology*, 59, 29-40.
- Festinger, L. (1962). *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford University Press.
- Katz, D., & Braly, K. (1935). Racial prejudice and racial stereotypes. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 30, 175-193.
- Katz, D., & Schanck, R. L. (1938). *Social Psychology*. New York: Wiley.
- Lippmann, W. (1941). *Public Opinion*. New York: The Macmillan Company.
- Mace, C.A. (1943). National stereotypes: Their nature and function. *Sociological Review*, 35, 29-36.
- Meenes, M. A. (1943). Comparison of racial stereotypes of 1935 and 1942.

Pavlo Kosenko

THE PLACE OF STEREOTYPES OF THINKING IN THE CREATIVE PROCESS OF TEACHING MUSICAL ART

The article substantiates the expediency of operating with the concept of stereotypes of thinking about the process of teaching musical art from the point of view of mastering its creative component. It is noted that stereotyping is a constant companion of human thinking because the totality of knowledge about the material and spiritual world accumulated by humanity significantly exceeds the possibilities of their comprehension by the mind of a single individual. Stereotypes free up space for creativity by taking over routine operations, and yet, being stable constructs that are difficult to revise and modify, they act as an obstacle to the creative process, which, poorly combined with excessive adaptability, requires at least a temporary abandonment of familiar ways of solving a problem to emerge with a new, alternative action. Therefore, among the crucial factors that can strengthen and enrich the creative potential of teaching musical art are the following: understanding by all subjects of the pedagogical process that in professional activity, a musician is often guided by stereotypical ideas and actions; and the orientation of the student's personality towards awareness of the prerequisites for the emergence of stereotypes. As a result, he will be able to track them and better understand at what stage and under what influence his professional views and ideas arise, where they come from, why they are used, and whether they need changes to achieve his progress in professional development, and, ultimately, whether they are the product of his creativity.

Keywords: *creative process; stereotype of thinking; personality; aesthetic views; picture of world perception; teaching musical art.*

References

- Allport, G. W. (1955). *Becoming; basic considerations for a psychology of personality*. New Haven: Yale University Press.
- Altmann, W. (1907). Briefe Meyerbeers an Gottfried Weber aus den Jahren 1811 bis 1815, 1833 und 1837. *Die Musik, I. Maiheft*, 28, 155-161.
- Berenson, B. (1897). *The Central Italian Painters of the Renaissance*. New York: Putnam.
- Borovska, L. (2013). Evrystychnyi potencial stereotypu iak fenomenu svidomosti [The heuristic potential of stereotype as a phenomenon of consciousness]. *Visnyk KNTEU [Bulletin of KNTEU]*, 4, 92-100 [in Ukrainian].
- Buchanan, W. (1951). Stereotypes and tensions as revealed by the UNESCO International Poll. *International Social Science Bulletin*, 3, 515-528.
- Butenko, N. Ju. (2006). *Socialjna psykholohija v reklamii [Social Psychology in Advertising]: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
- Davydova, O. V. (2019). Osoblyvosti vzaiemozvazku pedagoghichnykh stereotypiv i ustanovok: teoretychnyi i praktychnyi aspekt [Peculiarities of the relationship between pedagogical stereotypes and attitudes: theoretical and practical aspects]. *Psykholohija i osobystistj [Psychology and personality]*, 1 (15), 166-184 [in Ukrainian].
- Diab, L. N. (1963). Factors affecting studies of National stereotypes. *Journal of Social Psychology*, 59, 29-40.
- Doneci, P. M. (2005). Nacionalino-kulturna specyfika dyskursu [National and cultural specificity of discourse]. In I. S. Shevchenko (Ed.), *Dyskurs jak koghnityvno-komunikatyvnyj fenomen [Discourse as a cognitive-communicative phenomenon]* (pp. 198-232). Kharkiv: Konstanta [in Ukrainian].
- Festinger, L. (1962). *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford University Press.
- Ghrinchenko, S., & Okhmaniuk, V. (2023). Osoblyvosti redaghuvannja klavirnykh tvoriv Joghanna Sebastiana Bakha [Features of editing the piano works of Johann Sebastian Bach]. *Fine Art and Culture Studies*, 1, 12-17 [in Ukrainian].
- Karavansikiy, S. (2014). *Praktychnyi slovnyk sinonimiv ukrainskoi movy [Practical dictionary of synonyms of the Ukrainian language]*. Lviv: BaK [in Ukrainian].
- Katz, D., & Braly, K. (1935). Racial prejudice and racial stereotypes. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 30, 175-193.
- Katz, D., & Schanck, R. L. (1938). *Social Psychology*. New York: Wiley.
- Khudoli, A. O. (2009). *Politychni stereotypy u gheostrategii SShA [Political stereotypes in US geostrategy]: monohrafia*. Ostrogh: Vydavnytvo Nacionaljnogho universytetu Ostrozika akademii [in Ukrainian].
- Kosenko, P. (2024). Sutnisnyi zmist muzychnoi pedahohiky v istorychnomu konteksti [The essential content of music pedagogy in a historical context]. In *Profesiina mystetska osvita [Professional art education]: materialy IV Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (pp. 115-118). Kyiv: Akadempriodyka [in Ukrainian].
- Kovalenko, A. B., & Kornev, M. N. (2006). *Socialjna psykholohia [Social psychology]*. Kyiv: Gheoprynt [in Ukrainian].
- Lippmann, W. (1941). *Public Opinion*. New York: The Macmillan Company.
- Mace, C. A. (1943). National stereotypes: Their nature and function. *Sociological Review*, 35, 29-36.
- Meenes, M. A. (1943). Comparison of racial stereotypes of 1935 and 1942. *Journal of Social Psychology*, 17, 327-336.
- Sherman, O. M. (2008). *Politychnyi stereotyp: misce v politychnomu procesi ta tekhnologhi formuvannia zasobamy masovoi informacii [Political stereotype: place in the political process and technologies of formation by mass media]: monohrafia*. Lviv: Spolom [in Ukrainian].

Одержано 17.10.2024 р.

УДК 793.3-059.7

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.30.320975>

Яніна Рева, м. Полтава

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0422-0628>

ХОРЕОГРАФІЧНИЙ КОЛЕКТИВ ЯК СЕРЕДОВИЩЕ РЕАЛІЗАЦІЇ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто хореографічний колектив як середовище, яке сприяє реалізації творчого потенціалу особистості. Уточнено поняття «творчий потенціал особистості». Проаналізовано виховний потенціал хореографічного мистецтва, який сприяє розвитку творчих здібностей особистості та формуванню важливих професійно-особистісних якостей. Акцентовано на особливостях формування творчої особистості засобами хореографічного мистецтва. Визначено принципи організації роботи хореографічного колективу, що стимулюють творче самовираження учасників. Окрему увагу приділено педагогічним і культурним аспектам діяльності хореографічних колективів, важливості імпровізації, колективної творчості та психологічного клімату у реалізації творчого потенціалу та формуванні художнього мислення особистості.

Ключові слова: хореографія; творчий потенціал; особистість; хореографічний колектив; розвиток особистості; колективна творчість.

Постановка проблеми. У сучасному світі, який швидко трансформується, розвиток творчих здібностей молоді є пріоритетним завданням. Формування таких характеристик, як здатність до творчого мислення, конструктивної діяльності та готовності до змін, стає необхідною умовою успішної адаптації до нових викликів. Хореографічне мистецтво є одним із ефективних засобів реалізації актуального завдання, адже в ньому важливу роль відіграють фантазія, різноманітність і непередбачуваність. Виконання кожного танцювального руху, створення нових елементів і фігур потребує імпровізації, творчого підходу та нових ідей.

Танець як пластично-просторово-часовий вид мистецтва формує художні образи з допомогою естетично виразних, музично структурованих і ритмічно змінюваних рухів і поз людського тіла. Творчий потенціал закладено в самій природі танцю. З найдавніших часів танцювальні рухи були засобом індивідуального художнього

вираження виконавцем сприйняття навколишнього світу. Через різноманітність поз, жестів, міміки танцюристи передавали свої почуття, емоції та думки.

Хореографічний колектив відіграє значну роль у культурному та естетичному вихованні особистості. Він, як соціальна група, створює унікальне середовище, де кожен учасник має можливість не лише освоїти технічні навички танцю, але й розкрити індивідуальні таланти. Участь у хореографічній діяльності сприяє гармонійному розвитку особистості та формуванню її творчого потенціалу. Останній базується на комплексному підході, що враховує психологічні, педагогічні та культурологічні аспекти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З найдавніших часів хореографічне мистецтво залишається значущим засобом естетичного, інтелектуального, морального, патріотичного та фізичного виховання особистості, що доведено такими видатними митцями-педагогами минулого, як В.Верховинець (1990), А.Гуменюк (1962), Ж. Далькроз (1912), С. Русова та ін. Виховний потенціал хореографічного мистецтва є предметом сучасних наукових досліджень. Так, питання виховання особистості розкривають у своїх роботах Ю.Гончаренко (2017), А.Тараканова (1996), А.Шевчук (2016) та ін. Формування творчої особистості вивчають І. Герц (2023), С. Куценко (2020), В. Максименко (2024), І. Степанюк (2021) та ін. Особливості виховання особистості засобами танцю проаналізовано в працях Т. Благової (2020), В. Богути (2019).

Проблеми розвитку творчого потенціалу особистості детально обґрунтовано в нормативно-правових актах: Закони України «Про освіту» (2017) та «Про вищу освіту» (2014), Національна доктрина розвитку освіти в XXI столітті (2002), Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022) та інших державних документах.

Аналізуючи публікації, у яких розглянуто найрізноманітніші аспекти розвитку творчого потенціалу особистості, можна стверджувати, що науковий фонд містить ґрунтовні напрацювання щодо досліджуваного феномену. Водночас варто зауважити, що питання актуалізації творчого потенціалу учасників хореографічного колективу висвітлено недостатньо.

Мета статті – визначити роль хореографічного колективу як середовища реалізації творчого потенціалу особистості.

Методи дослідження включають теоретичні: аналіз, порівняння та узагальнення філософської, психолого-педагогічної, методичної та мистецтвознавчої літератури з проблеми дослідження задля уточнення ключових понять і оцінювання сучасного стану дослідження порушеної проблеми; а також емпіричні методи – узагальнення педагогічного досвіду, включене спостереження за майбутніми фахівцями в процесі роботи студентського хореографічного колективу в закладі вищої освіти, що уможливило довести важливість імпровізації, колективної творчості та психологічного клімату в мистецькому колективі у реалізації творчого потенціалу особистості.

Виклад основного матеріалу. Особистість є складним і динамічним феноменом. Вона трансформується разом зі змінами в суспільстві та етносі, до якого вона належить; завжди пов'язана з певним історичним періодом і може як випереджати його, так і відставати від нього. Особистість не просто іде в ногу з добою, а глибоко занурюється в сучасність, сприяючи в такий спосіб прогресивним зрушенням у суспільстві.

Сучасні психологи трактують особистість як інтегральну характеристику людини, що поєднує її психічні риси, процеси та стосунки в єдине ціле. Ця характеристика формується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників життя людини та значно відрізняє її від інших індивідів. У широкому значенні особистість – це цілісна людська індивідуальність, яка гармонійно об'єднує природні та соціальні якості. У вузькому розумінні – це індивід, що є суб'єктом соціальних взаємодій і свідомої діяльності, властивості якого визначаються конкретними історичними умовами існування суспільства (Титаренко, 2013).

Творча особистість – це людина, чия діяльність охоплює широкий спектр творчості: від нестандартних підходів до вирішення простих завдань до втілення унікальних можливостей у певній галузі. Вона має важливі якості, такі як: рішучість, здатність не зупинятися на досягнутому, сміливість у мисленні, здатність бачити перспективи, що виходять за межі того, що спостерігають її сучасники або бачили попередники. Така особис-

тість має мужність піти проти загальноприйнятих уявлень і змінити те, у що вірить більшість (Яланська, 2024, с. 47).

Творча особистість – це така особистість, яка має змогу реалізувати свій творчий потенціал через творчу діяльність. Потенціал є однією з ключових характеристик творчої особистості, джерелом її творчої активності та діяльності. Творчий потенціал особистості – це складна система психогенетичних і психологічних характеристик, яка інтегрує природні та соціальні ресурси людини; сукупність здібностей, можливостей і якостей, спрямованих на реалізацію творчої діяльності, розробку та впровадження інноваційних стратегій і тактик. Такий потенціал забезпечує здатність до знаходження оригінальних і принципово нових рішень у процесі вирішення завдань, а також задовольняє суб'єктивну потребу особистості у творчій самореалізації та саморозвитку (Ткач, 1999).

На думку українського психолога В. Моляко (2008), творчий потенціал можна розглядати як запас творчих можливостей особистості, що відображає її здатність до реалізації творчих дій та здійснення творчої діяльності в цілому.

С. Максименко (2006) пропонує альтернативне бачення творчого потенціалу, визнаючи його як розвинуте почуття новизни та відкритості до всього. Реалізація творчого потенціалу особистості можлива лише через певні види діяльності, які базуються на конкретних образах об'єктивного світу. Цей потенціал перебуває під впливом свідомих мотивів, духовно-моральних факторів і ціннісних орієнтацій.

Таким чином, творчий потенціал особистості розуміємо як складну систему, яка постійно розвивається. В його основі лежать природні задатки до творчості, які розкриваються і вдосконалюються через різноманітні види творчої діяльності. Протягом життя людина набуває нових психічних якостей, які також впливають на її творчі можливості. Цей потенціал живиться уявою, фантазією, інтуїцією, широким спектром емоцій і здатністю співпереживати іншим людям. Всі ці елементи взаємодіють між собою в процесі створення чогось нового та унікального.

Хореографія – це універсальний вид мистецтва, який сприяє всебічному розвитку особистості. Заняття танцями допомагають

розвинути не лише фізичні дані (силу, гнучкість, координацію), але й творчі здібності (фантазію, уяву, артистизм). Окрім того, хореографія сприяє розвитку таких важливих якостей особистості, як дисципліна, відповідальність, впевненість у собі. Заняття танцями допомагають розкрити свій потенціал та досягти гармонії між тілом і душею.

Р. Лабан, відомий австрійський хореограф розглядав танець як синтетичне мистецтво, що об'єднує в собі просторові, часові та музичні компоненти. Художні образи в хореографії створюються за допомогою рухів людського тіла, які організовані в естетично значущі структури. Дослідник підкреслював важливість індивідуальної свободи вираження в танці, протиставляючи її регламентації академічного балету (Максименко, 2024, с. 49). І ми погоджуємося з думкою Р. Лабана, що тіло танцівника – інструмент самопізнання та самовираження. Через рух людина може вийти за межі соціальних і культурних обмежень та досягти стану внутрішньої свободи. Хореографія, таким чином, стає видом мистецтва, точніше мистецькою, художньою формою, яка дозволяє особистості розкрити свій потенціал і знайти гармонію з самим собою та світом.

У хореографії творчий потенціал танцюриста включає його здатність до інтерпретації руху, створення власних танцювальних композицій, імпровізації та взаємодії з іншими, зокрема учасниками колективу. Хореографічний колектив є об'єднанням, яке ґрунтується на спільних ідеях, етичних і художньо-творчих цінностях, товариських відносинах, співпраці та взаємодопомозі. Основною метою його учасників є реалізація власного творчого потенціалу та долучення до морально-естетичних цінностей, закладених у мистецтві. Як засвідчує практика, хореографічний колектив створює унікальне середовище для розвитку творчого потенціалу завдяки колективній творчості, створенню сприятливого психологічного клімату в колективі та педагогічній майстерності його керівника.

Процес розвитку творчого потенціалу учасників хореографічного колективу є багатограним і складається з кількох етапів.

Першим і найважливішим є мотиваційний етап. Він включає як внутрішні, так і зовнішні чинники (Степанюк, 2021, с. 81).

Внутрішня мотивація, що ґрунтується на інтересі до хореографії та бажанні самовдосконалення, є більш стійкою і сприяє глибшому засвоєнню матеріалу. Зовнішня мотивація, наприклад, бажання отримати визнання або матеріальну нагороду, є менш тривалою і може згаснути за відсутності зовнішніх стимулів. Внутрішня мотивація позитивно впливає на когнітивні процеси учасників хореографічного колективу, стимулюючи їх до пошуку нестандартних рішень і підвищуючи загальну успішність до опанування мистецтва танцю.

На другому етапі навчання учасники хореографічного колективу поглиблюють свої теоретичні знання. Ключовим етапом у розвитку творчого потенціалу є практична реалізація знань і вмінь. Саме на цьому етапі учасники хореографічного колективу мають можливість продемонструвати свої хореографічні навички на практиці, як-то: вміння віртуозно виконувати різноманітні танцювальні техніки, виражати себе через артистизм, повністю занурюватися в процес виконання танцю, вміло перетілюватися в різних персонажів, передавати різноманітні художні образи, а також імпровізувати, створюючи унікальні танцювальні композиції.

Досвід роботи автора в хореографічному колективі «Кредо» ґрунтується на комплексному методі, що включає елементи традиційного та інноваційного в реалізації творчого потенціалу особистості. У своїй роботі педагог-хореограф прагне до того, щоб застосовані ним форми, методи, прийоми та педагогічні технології відповідали інтересам і потребам особистості – учасника хореографічного колективу.

Для ефективної роботи хореографічного колективу та досягнення високого творчого результату провідною технологією стає технологія навчання у співпраці, згідно з якою на заняттях у хореографічному колективі проводиться як індивідуально-групова робота, так і колективна робота. Учасники діляться на мікрогрупи та отримують певне завдання, наприклад, самостійно повторити розучені танцювальні елементи. Така робота надзвичайно ефективна для засвоєння нового матеріалу кожним членом колективу.

Різновидом індивідуально-групової роботи може слугувати індивідуальна робота в команді. Вона ефективна під час вивчення

номерів, які вимагають більшої гнучкості, пластичності, точності та виразності рухів, емоційності та технічності виконання. До прикладу, хореографічний номер «Імпровізація» вирізняється поступовим ускладненням танцювальних елементів та відсутністю музичного супроводу. Від учасників вимагається виняткова вправність, координація рухів, злагодженість і відповідальність за себе і партнера по танцю, адже вистукування та плескання послуговуються ритмічним супроводом хореографічного твору.

Прийоми активізації творчого потенціалу студентів під час створення художнього образу можуть бути різними. Проте завжди педагог-хореограф має враховувати їхні інтереси, уподобання й думки, намагатися наблизитися до їхнього світу, створити позитивну психологічну атмосферу в танцювальному ансамблі. У зв'язку з цим пошук хореографічного образу може відбуватися в процесі співтворчості вихованців і педагога. Наприклад, на початку колективного створення хореографічної композиції керівник пропонує прослухати новий музичний матеріал і висловити свої міркування щодо «перекладу» музичного образу на хореографічний. У ході обговорення відбувається пошук спільних образних рішень майбутнього танцювального номера. Варто зауважити, що не завжди і не всі учасники відкривають світ своїх фантазій, деяким із них потрібен час, щоб утілити в танці вигадані образи. В такому разі часто допомагає танцювальна імпровізація – педагог дає завдання студентам вільно рухатись під прослухану музику, спостерігає за ними, не оцінюючи якості й техніки виконання, звертає увагу на цікаві рухи й пози, доречні в майбутній композиції. Як показує досвід, більшість учасників радіють кожній нагоді висловити свої думки, активно прагнуть до спілкування, емоційно сприймають креативні знахідки керівника і друзів, виявляють неабиякий інтерес до спільної роботи. Такі завдання допомагають учасникам у їхньому творчому зростанні, самоствердженні, реалізації власного творчого потенціалу. Це засвідчують хореографічні композиції ансамблю «Кредо», народжені в результаті колективної творчості, такі як: «Байкери», «Розклеювачі афіш», «Три долі».

Переконані, що робота з хореографічним колективом спрямована не лише на навчання танцювальних рухів і техніці їх

виконання, але є комплексним процесом, який охоплює всебічне виховання особистості (духовне, моральне, патріотичне, естетичне), інтелектуальний, фізичний і творчий розвиток кожного учасника. Заняття в хореографічному колективі стають платформою для спілкування мовою мистецтва, що оминає вербальні межі. Через хореографію вихованці вчаться розуміти і виражати свої почуття, емоції, думки. Мистецтво як універсальна мова об'єднує людей, розширює їхній світогляд, кругозір і коло спілкування, формує такі важливі якості особистості, як емпатія та товариськість. Таким чином, хореографія сприяє розвитку гармонійної особистості, що відповідає сучасним вимогам суспільства.

Висновки. Отже, хореографічний колектив слугує родючим ґрунтом для культивування творчості та сприяння цілісному розвитку його учасників. У процесі опанування танцю особистість розкриває свій природний потенціал, покращує фізичні, емоційні та когнітивні здібності. Колективний характер танцю сприяє розвитку почуття спільноти, командної роботи та взаємоповаги, а експресивний характер мистецької форми – самопізнанню та особистісному росту. Творчий потенціал особистості в хореографії базується на природних задатках, які вдосконалюються через навчання, імпрровізацію та взаємодію з іншими учасниками колективу. Педагогічна майстерність керівника хореографічного колективу є ключовим фактором у створенні позитивного психологічного клімату, що стимулює творчість і співпрацю.

Перспективи подальших досліджень. У майбутньому дослідницької уваги потребують вивчення психологічного стану й самооцінки учасників хореографічного колективу, аналіз та експериментальна апробація інноваційних педагогічних методик у розвитку їхнього творчого потенціалу; дослідження впливу міжкультурного обміну в хореографічній діяльності на формування творчої особистості; розробка практичних рекомендацій для керівників танцювальних колективів щодо підвищення ефективності реалізації творчого потенціалу вихованців.

Список використаної літератури

- Благова, Т. О. (2020). *Розвиток хореографічної освіти в Україні: історико-педагогічний концепт*: монографія. Полтава: ТОВ «АСМІ».
- Богута, В. (2019). *Формування хореографічних творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку в позашкільних навчальних закладах*: монографія. Київ: ФОП Лебедь Д. О.

- Верховинець, В. М. (1990). *Теорія українського народного танцю*. Київ: Музична Україна.
- Герц, І. І. (2023). Сучасний танець і новітні технології: грані взаємодії. *Мистецтвознавчі записки*, 43, 58-63. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-2180.43.2023.286836>
- Гончаренко, Ю. (2017). Естетико-виховні можливості хореографічної діяльності в перші три десятиліття ХХ століття. *Наукові записки КДПУ. Педагогічні науки* (Вип. 150, с. 46-50). Кропивницький: КДПУ.
- Гуменюк, А. І. (1962). *Українські народні танці*. Київ: Вид-во Академія Наук України.
- Куценко, С. В. (2015). *Формування творчого потенціалу майбутнього вчителя хореографії засобами народно-сценічного танцю*. (Дис. канд. пед. наук). Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини, Умань.
- Максименко, В. І. (2024). *Формування художньо-творчого досвіду майбутніх викладачів хореографії у процесі фахової підготовки*. (Дис. канд. пед. наук). УДУ імені Михайла Драгоманова, Київ.
- Максименко, С. Д. (2006). *Гене́за здійснення особистості*: монографія. Київ: ТОВ «КММ».
- Моляко, В. О. (2008). *Психологічне дослідження творчого потенціалу особистості*: монографія. Київ: Педагогічна думка.
- Степанюк, І. В. (2021). Особливості формування творчого потенціалу майбутнього вчителя хореографії. *Академічні студії*, 1, 80-86. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.1.11>
- Тараканова, А. П. (1996). *Система хореографічного виховання у школах і позашкільних закладах*: навч.-метод. посібник. Київ: ІЗМН.
- Титаренко, Т. М. (2013). *Сучасна психологія особистості*: навч. посібн. Київ: Каравела.
- Ткач, Р. В. (1999). *Психологічні особливості творчої активності особистості*. Запоріжжя: Вид-во Запорізької держ. інженерної академії.
- Шевчук, А. (2016). *Дитяча хореографія*: навч.-метод. посібник. 3-тє вид., зі змін. та доповн. Тернопіль: Мандрівець.
- Яланська, С. П. (2014). *Психологія творчості*: навчальний посібник. Полтава. ПНПУ ім. В. Г. Короленка.

Yanina Reva

CHOREOGRAPHIC COLLECTIVE AS AN ENVIRONMENT FOR THE FORMATION OF THE CREATIVE POTENTIAL OF A PERSON

The article deals with the choreographic groups as an environment that promotes the realization of the creative potential of the individual. The concept of “creative potential of a personality” is clarified. The peculiarities of forming a creative personality by means of choreographic art are analyzed. Its uniqueness as a plastic-spatial-temporal art form that combines physical activity, aesthetic expressiveness and emotional expression is emphasized. The role of collective creativity and psychological climate in the development of creativity and artistic thinking of the individual is determined. It is noted that participation in choreographic groups contributes to the development of not only technical skills, but also social and psychological qualities of future specialists. The basic principles of organizing the work of a choreographic group aimed at stimulating the creative expression of participants are presented. The educational potential of choreographic art, which stimulates the development of creative abilities of the individual and contributes to the formation of personal and professional qualities, is described. Particular attention is paid to the pedagogical and cultural aspects of the activities of dance groups, as well as the importance of improvisation and collective creativity in the realization of the creative potential of the individual.

Keywords: *choreography; creative potential; personality; choreographic group; personality development; collective creativity.*

References

- Blahova, T. O. (2020). *Rozvytok khoreorafichnoi osvity v Ukraini: istoryko-pedahohichnyi kontsept [Development of choreographic education in Ukraine: a historical and pedagogical concept]: monohrafiia*. Poltava: TOV «ASMI» [in Ukrainian].
- Bohuta, V. (2019). *Formuvannia khoreorafichnykh tvorchykh zdibnostei ditei molodshoho shkilnoho viku v pozashkilnykh navchalnykh zakladakh [Formation of choreographic creative abilities of primary school children in extracurricular educational institutions]: monohrafiia*. Kyiv: FOP Lebed D. O. [in Ukrainian].
- Herts, I. I. (2023). Suchasnyi tanets i novitni tekhnolohii: hrani vzaiemodii [Modern Dance and the Latest Technologies: Facets of Interaction]. *Mystetstvoznavchi zapysky [Art studies notes]*, 43, 58-63. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-2180.43.2023.286836> [in Ukrainian].
- Honcharenko, Yu. (2017). Estetyko-vykhovni mozhyvosti khoreorafichnoi diialnosti v pershi try desiatylittia XX stolittia [Aesthetic and educational possibilities of choreographic activity in the first three decades of the twentieth century]. *Naukovi zapysky KDPU. Pedahohichni nauky [Scientific notes of the Kirovograd State Pedagogical University. Pedagogical Sciences]* (Is. 150, p. 46-50). Kropyvnytskyi: KDPU [in Ukrainian].
- Humeniuk, A. I. (1962). *Ukrainski narodni tantsi [Ukrainian folk dances]*. Kyiv: Vyd-vo Akademiia Nauk Ukrainy [in Ukrainian].
- Kutsenko, S. V. (2015). *Formuvannia tvorchoho potentsialu maibutnoho vchytelia khoreorafii zasobamy narodno-stsenichnoho tantsiu [Formation of the creative potential of a future choreography teacher through folk stage dance]*. (PhD dis.). Uman. derzh. ped. un-t im. Pavla Tychyny, Uman [in Ukrainian].
- Maksymenko, S. D. (2006). *Henezha zdiisnennia osobystosti [The Genesis of Personal Realization]: monohrafiia*. Kyiv: TOV «KMM» [in Ukrainian].
- Maksymenko, V. I. (2024). *Formuvannia khudozhno-tvorchoho dosvidu maibutnykh vykladachiv khoreorafii u protsesi fakhovoi pidhotovky [Formation of artistic and creative experience of future choreography teachers in the process of professional training]*. (PhD dis.). UDU imeni Mykhaila Drahomanova, Kyiv [in Ukrainian].
- Moliako, V. O. (2008). *Psykhologichne doslidzhennia tvorchoho potentsialu osobystosti [Psychological research into the creative potential of the individual]: monohrafiia*. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
- Shevchuk, A. (2016). *Dytiacha khoreorafiiia [Children's choreography]: navch.-metod. Posibnyk. 3-tie vyd., zi zmin. ta dopovn. Ternopil: Mandrivets [in Ukrainian]*.
- Stepaniuk, I. V. (2021). Osoblyvosti formuvannia tvorchoho potentsialu maibutnoho vchytelia khoreorafii [Peculiarities of forming the creative potential of a future choreography teacher.]. *Akademichni studii [Academic studios]*, 1, 80-86. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.1.11> [in Ukrainian].
- Tarakanova, A. P. (1996). *Systema khoreorafichnoho vykhovannia u shkolakh i pozashkilnykh zakladakh [The system of choreographic education in schools and extracurricular institutions]: navchalno-metodychnyi posibnyk*. Kyiv: IZMN [in Ukrainian].
- Tkach, R. V. (1999). *Psykhologichni osoblyvosti tvorchoi aktyvnosti osobystosti [Psychological features of creative activity of the individual]*. Zaporizhzhia: Vyd-vo Zaporizkoi derzh. inzhenernoi akademii [in Ukrainian].
- Tytarenko, T. M. (2013). *Suchasna psykhologhiia osobystosti [Modern personality psychology]: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Karavela [in Ukrainian].
- Verkhovynets, V. M. (1990). *Teoriia ukrainskoho narodnoho tantsiu [Theory of Ukrainian folk dance]*. Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
- Yalanska, S. P. (2014). *Psykhologhiia tvorchosti [Psychology of creativity]: navchalnyi posibnyk*. Poltava. PNPu im. V. H. Korolenka [in Ukrainian].

Одержано 27.09.2024 р.

ІННОВАЦІЇ У МИСТЕЦЬКІЙ І ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ

УДК 373.2.015.3

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.30.320976>

Kinga Kuszak, Poznan (Polska)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-24307803>

CZAS WOLNY A POTRZEBY DZIECI PRZEDSZKOLNYCH

W artykule podjęto zagadnienie potrzeb zaspakajanych przez dzieci w czasie wolnym. W części wprowadzającej mówiono pojęcia: czasu wolnego, czasu wolnego dzieci przedszkolnych, potrzeb dzieci przedszkolnych.

Celem badań było określenie: jakie potrzeby zaspokajają dzieci przedszkolne w czasie wolnym i jakie formy aktywności preferują. Badania zrealizowane zostały metodą wywiadów indywidualnych. Grupa badawcza liczyła 88 dzieci w wieku 4-6 lat. Przeprowadzone analizy mają charakter jakościowy.

Wnioski wynikające z badań są następujące: w czasie wolnym dzieci podejmują aktywność z własnej woli, działają poza kontrolą dorosłych. Zaspokajają te potrzeby, których nie mogą zaspokoić w czasie zajęтым w przedszkolu i w domu. Należą do nich: potrzeba odpoczynku i snu, potrzeba głodu i łaknienia, potrzeba bliskości i afiliacji, potrzeba aktywności ruchowej, potrzeba przyjemności. Dzieci preferują te aktywności, które służą uzyskaniu wewnętrznej równowagi, sprawiają im przyjemność, dają możliwość swobodnego działania, wyzwalają pozytywne emocje, są źródłem radości i satysfakcji.

Słowa kluczowe: *czas wolny; dzieci w wieku przedszkolnym; sposoby spędzania czasu wolnego; potrzeby dzieci*

Wprowadzenie. Czas wolny jest elementem życia każdej jednostki, „stanowi składnik kultury życia codziennego a w znacznym stopniu jest nośnikiem wartości kulturowych przekazywanych z pokolenia na pokolenie” (Pięta, 2004, s. 62). W czasie dynamicznych zmian, dużego tempa życia, pogoni za różnego typu dobrami, szybkiego i nierzadko bezmyślnego konsumowania typowego dla XXI

wieku coraz bardziej ceni się i eksponuje wartość czasu wolnego. Zwraca się uwagę na konieczność zachowania balansu między czasem zajęтым obowiązками a czasem, którym jednostka rozporządza zgodnie w własną wolą i potrzebami jako istotnego warunku zachowania dobrostanu i zdrowia.

Pojęcie czasu wolnego. Najprościej ujmując czas wolny to ta część dnia, w której ludzie nie podejmują aktywności obowiązkowych wyznaczonych przez role zawodowe, szkolne, rodzinne. Czas wolny przeznacza się na odpoczynek, regenerację sił fizycznych i psychicznych, na rekreację, rozrywkę, na działalność społeczną o charakterze dobrowolnym i bezinteresownym. Jest to przestrzeń na rozwój zainteresowań, hobby i uzdolnień jednostki przez zdobywanie wiedzy, czas na pracę nad sobą, czas na amatorską działalność artystyczną, techniczną, naukową, sportową (Okoń, 1992; Kupisiewicz, Cz., & Kupisiewicz, M, 2009; Pięta, 2004). Ta część czasu w pierwszej kolejności służy odpoczynkowi a więc odreagowaniu zmęczenia i znużenia utrudniających lub uniemożliwiających prawidłowe funkcjonowanie i zapobieganiu powstaniu chorób (Pięta, 2004, s. 13). Czas wolny może być spędzany w różnych formach a „formy czasu wolnego wyznaczają określone zajęcia na przykład imprezy rekreacyjne, wczasy wypoczynkowe, gry zespołowe i aktywność indywidualna” (Truszkowska-Wojtkowiak, 2012, s. 116). Warto dodać, że czas może być wolny lub na wpół wolny (Pięta, 2004; Truszkowska-Wojtkowiak, 2012). Czas na wpół wolny to taki, który poświęca się np. na uczestnictwo w ceremoniach religijnych, społecznych i czasami rodzinnych. Ponadto ten czas wolny może być zorganizowany lub niezorganizowany, przymusowo lub pozornie wolny, kontrolowany lub nie, może być formalnie lub nieformalnie zinstytucjonalizowany (Nawojczyk, 2011, s. 122). Dorota Mroczkowska zauważa, że czas wolny jest tym elementem codziennych doświadczeń, który o wiele łatwiej jest doświadczać, przeżywać, niż definiować (Mroczkowska, 2011).

Czas wolny dzieci przedszkolnych. Za czas wolny dzieci przedszkolnych uważa się czas począwszy od powrotu z przedszkola do pory snu (Jegier, Augsburg, & Gąsoł, 2016). Jest to ten odcinek w przestrzeni dnia, który dzieci przeznaczają na zabawę rozrywkę, na aktywność zgodną własnymi zainteresowaniami i preferencjami. Warto

zaznaczyć, że czas wolny dzieci nie zawsze jest dowolny. Najczęściej podlega rygorom wychowawczym, kontroli i interwencji dorosłych (Grochociński, 1980). Dorośli decydują o miejscu czasu wolnego w przestrzeni dnia dziecka i jego długości. Ponadto czas wolny dzieci wiąże się z życiem rodzinnym i z czasem wolnym rodziców. Dziecko ma wolny czas wtedy, gdy rodzice (opiekunowie) zakończą zadania zawodowe (często też inne zadania wynikające z funkcjonowania w różnych rolach społecznych) i odbierają je z przedszkola. Opiekunowie decydują, czy po opuszczeniu przedszkola dziecko będzie mogło podjąć swobodną aktywność. Często ten moment odsunięty jest w czasie. Dziecko towarzyszy rodzicom np. w trakcie zakupów. Niektóre dzieci uczęszczają na dodatkowe zajęcia w godzinach popołudniowych. Zdarza się, że dziecko towarzyszy rodzicom w pracy, podczas obowiązków zawodowych, spotkań biznesowych, towarzyskich do późnych godzin popołudniowych lub wieczornych. Jego czas jest zatem z perspektywy dziecka i jego potrzeba pozornie wolny. Nie zawsze służy wypoczynkowi i regeneracji. Również jakość czasu wolnego, jego formy i treść są determinowane decyzjami dorosłych. W praktyce czas wolny dzieci uwarunkowany jest przez kulturę i preferencje dorosłych. Zaś „ogólny poziom kultury w rodzinie jest jednym z ważniejszych czynników decydujących o walorach kształtowania się czasu wolnego dzieci (Grochociński, 1980, s. 24). Dzieci mają taki czas wolny, jaki tworzą im dorośli.

W percepcji najmłodszych czas wolny jest wtedy, gdy „rodzice nie są w pracy”, „Kiedy rodzice mają wolne” (Truszkowska-Wojtkowiak, 2012, s. 210) Zaś ulubioną formą aktywności jest zabawa. Jest ona dla małego dziecka „pełną afirmacją wolności tylko wtedy, gdy rodzice są wolni (mają czas), chcą i mogą bawić się z dzieckiem” (Truszkowska-Wojtkowiak, 2012, s. 210). Pozostają do dyspozycji dziecka, gdy tego potrzebuje. Często aktywność zabawowa to ta forma aktywności, podejmowana w czasie wolnym, która jest do wyłącznej dyspozycji dziecka. Nawet najmłodsze dzieci dysponują czasem wyłącznie dla siebie, bez udziału dorosłych, kiedy mogą robić to, na co mają ochotę. Im młodsze dzieci ten własny czas jest oczywiście krótszy. Możliwość decydowania o czasie wolnym, jego planowania i organizowania jest ważnym elementem rozwoju samodzielności i autonomii dzieci, szczególnie w wieku przedszkolnym. Dzieci mają

wówczas sposobność do przejęcia odpowiedzialności za miejsce działania i jego organizację, za dobór uczestników, przebieg i modyfikowanie działania, jego zakończenie. Zaspakajają jednocześnie wiele ważnych potrzeb.

Potrzeby dzieci przedszkolnych. Potrzeba wynikająca z braku lub nadmiaru czegoś wywołuje w organizmie napięcie zabarwione emocjonalnie i skłania jednostkę do podjęcia aktywności. Zamiar zaspokojenia potrzeby „może, choć nie musi, stawać się celem, a staje się nim wtedy, gdy człowiek poprzez formy działania dąży do zaspokojenia potrzeby, jako pewnego końcowego rezultatu” (Gasiul, 2007, s. 261). Zdaniem Lucyny Bakiery i Żanety Stelter liczba potrzeb jest nieograniczona (Bakiera, Stelter, 2011). Najczęściej wyróżnia się potrzeby wewnętrzne na przykład fizjologiczne zwane też pierwotnymi oraz zewnętrzne (pochodne), które są wyrazem zależności człowieka od otoczenia. Oprócz potrzeb pierwotnych, potrzeb organicznych wymagających zaspokojenia od momentu przyjścia na świat, w kolejnych latach rozwijają się rozmaite potrzeby pochodne o charakterze psychologicznym (psychicznym). „Potrzeba psychiczna nie powstanie, jeśli w toku rozwoju nie wytworzą się trwałe nastawienia, albo też, gdy to, czego jednostka oczekuje zostaje zawsze lub prawie zawsze spełnione” (Przetacznikowa, 1979, s. 503). Kazimierz Obuchowski wyodrębnia jeszcze jedną ważną potrzebę - dystansu psychicznego. W określonych warunkach jest ona zdaniem autora podstawą wolności psychicznej (Obuchowski, 1995).

Charlotte Buchler do podstawowych potrzeb jednostki zaliczyła:

- tendencję do osiągnięcia zadowolenia – występuje m.ni. jako potrzeba satysfakcji, miłości i rodziny prowadzi do osiągnięcia dobrostanu;

- tendencja do samoograniczania – przejawia się samoograniczającą się ostrożnością, adaptacyjnością i uległością, unikaniem trudności;

- tendencja do twórczej ekspansji – potrzeba własnego rozwoju, uznania

- tendencja do utrzymania wewnętrznego porządku – potrzeba posiadania wartości moralnych, zaangażowania społecznego, sukcesu (Gasiul, 2007, s. 262).

Powyższe tendencje z różną siłą występują w różnych okresach życia jednostki.

W wieku przedszkolnym:

- Tendencja do zadowolenia przejawia się m.in. przywiązaniem do rodziców i opiekunów a tym samym przejmowaniem od nich wzorców aktywności w czasie wolnym.

- Tendencja do samoograniczania wiąże się z uczeniem się stylów życia i przyjmowaniem kulturowo określonych idei, których przekaznikami są głównie rodzice i opiekunowie dziecka.

- Tendencja do twórczej ekspansji wyraża się potrzebą ogrywania ról przez dzieci w trakcie zabaw i ich twórczej aktywności.

- Tendencja do wewnętrznego uporządkowania – wyraża się rozwojem sumienia, początkami kształtowania idei, których źródłem są osoby znaczące dla dziecka, współcześnie także różnego typu przekazy medialne, których źródłem jest telewizja a przede wszystkim Internet.

Część potrzeb dzieci podobnie jak dorośli zaspakajają właśnie w czasie wolnym, szczególnie wówczas, gdy mają swobodę działania i mądre wsparcie opiekunów uważnych i wrażliwych na ich potrzeby.

Czas wolny jako czas zaspokajania potrzeb dzieci. Badania własne. W świetle powyższych rozważań interesowało mnie, jakie potrzeby zaspokajają dzieci przedszkolne w czasie wolnym i jakie formy aktywności preferują. Materiał badawczy zgromadzono w trakcie wywiadów (rozmów indywidualnych) z dziećmi w wieku 4-6 lat. Wypowiedź językowa w trakcie rozmowy jest elementem codziennego doświadczenia i stanowi „doświadczenie życia dostępne świadomości” (Rostańska, 2010, s. 80). Rozmowy prowadzono zatem przy założeniu, że każda rozmowa jest spotkaniem osób o różnym doświadczeniu i perspektywie. W tym przypadku jest spotkaniem dorosłego z dzieckiem i jego perspektywą doświadczenia czasu wolnego i jego językowego wyrażania. Dzieci miały swobodę formułowania wypowiedzi, mogły spontanicznie i naturalnie odwoływać się do własnych doświadczeń. W badaniu prezentowanym w niniejszym artykule uczestniczyło 88 dzieci.

Wyniki badań. Z przeprowadzonych wywiadów (rozmów) z dziećmi wynika, że czas wolny służy zaspokajaniu takich potrzeb jak: potrzeba snu i wypoczynku, potrzeba głodu i łaknienia, potrzeba bliskości i afiliacji, potrzeba swobodnej aktywności ruchowej, potrzeba przyjemności.

Potrzeba wypoczynku i snu. Wśród podstawowych potrzeb człowieka znajdują się potrzeba snu i odpoczynku. Obie zaliczane są do grupy potrzeb fizjologicznych, niezbędnych do życia. W hierarchicznym ujęciu potrzeb Abrahama Masłowa tworzą podstawę piramidy potrzeb. „Pozbawienie człowieka snu, uniemożliwienie mu wejścia w ten stan prowadzi do wielu skomplikowanych zaburzeń somatycznych i psychicznych” (Obuchowski, 1995, s. 106). Na konieczność zaspokojenia tej potrzeby w czasie wolnym wskazywały dzieci przedszkolne.

Dorośli: A co lubisz robić jak masz czas wolny w sobotę i niedzielę?

Chłopiec 4 lata: **Sobie tylko spać.**

Dorośli: Spać lubisz?

Chłopiec: Tak w niedziele lubię tylko spać.

Dorośli: Dobrze. To jest Twoje ulubione zajęcie. Rozumiem.

Chłopiec: Najbardziej, że ulubione. **No bo bardzo lubię spać. I jestem śpiochem!**

Dorośli: A co dzisiaj robiłaś?

Dziewczynka 5 lat: **Spałam.**

Dorośli: Do której spałaś jak długo?

Dziewczynka: **Do dwunastej.**

Dorośli: Co lubisz robić, jak masz czas wolny?

Dziewczynka 5 lat: Spać

Dorośli: Lubisz spać, dobra. Co jeszcze? Jak już się wyśpisz?

Chłopiec 6 lat: **Rano lubię bardzo przez cały czas leżeć w łóżku z otwartymi oczami.**

Dziewczynka 5 lat: Ooo w sobotę i w niedzielę lubię, lubię się... już wiesz... hapsiu (kładzie się na łóżku), czyli **wylegiwać.**

Chłopiec 6 lat: Jak przychodzę z przedszkola to **kładę się na łóżko.**

Nie wywołuje zdziwienia fakt, że dzieci przedszkolne na co dzień wstają ze względu na obowiązki zawodowe rodziców. Dzień w przedszkolu wypełniony jest licznymi intensywnymi aktywnościami,

które wywołują różne, często skrajne emocje. Spędzają czas w grupie dzieci, w hałasie, w napięciu. To wszystko jest dla najmłodszych wyczerpujące. Dodatkowo po opuszczeniu przedszkola nie zawsze mają możliwość odreagowania i wyciszenia. Ponadto dzieci obserwują rodziców i opiekunów ich zwyczaje związane z czasem wolnym. Obserwują rodziców, którzy w weekend próbują uzupełnić deficyt snu. Długie spanie, wylegiwanie się w łóżku w sobotę lub niedzielę jest zatem elementem czasu wolnego w wielu domach o czym świadczy poniższa wypowiedź dziecka.

Dorośli: Co lubisz robić, jak masz czas wolny w sobotę w niedzielę?

Dziewczynka 4 lata: Ymm fikać i busiś (fikać i budzić).

Dorośli: Fikać?

Dziewczynka: I **busiś** (budzić)

Dorośli: I budzić. A kogo budzić?

Dziewczynka: **Tatę mamę i wszystkich.**

W trakcie rozmów dzieci wspominały, że rodzice w weekendy długo śpią, same zatem organizują swój czas w pierwszej części dnia.

Potrzeba głodu i łaknienia. Potrzeba zaspokojenia głodu podobnie, jak potrzeba snu należy do podstawowych potrzeb fizjologicznych. Jej zaspokojenie jest niezbędne do życia. Z kolei łaknienie to apetyt na coś, pragnienie czegoś. Jest potrzebą pochodną, w dużym stopniu kreowaną przez otoczenie zewnętrzne. Jest zatem czymś innym, niż zaspokojeniem głodu. Wiąże się z przyjemnością konsumowania i smakowania.

Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdziłam, że dla dzieci przedszkolnych czas wolny wiąże się z przyjemnością spożywania ulubionych potraw, w tym również smakowania słodczy.

Dzieci wypowiadały się następująco:

Chłopiec 6 lat: Po przyjściu z przedszkola z mamą **jem obiad.**

Chłopiec 6 lat: Mam **czas na obiad.**

Dziewczynka 5 lat: Lubię bawić się, kolorować i **jeść obiad.**

Dziewczynka 4 lat: Najpierw **jem obiad.**

Dziewczynka 5 lat: Bawię się lub jem, jem krupnik a później **jemy lody zawsze.**

Dziewczynka 6 lat: Idę do domu, pytam się mamy: **czy mogę coś słodkiego?**

Dziewczynka 4 lata: Iść sobie na plac zabaw i jeszcze **kupić sobie coś słodkiego.**

Dorośli: A powiedz mi, co lubisz słodkiego?

Dziewczynka: Lody.

Dorośli: A powiedz mi co lubisz robić, jak nie chodzisz do przedszkola, czyli jak jest weekend, sobota, niedziela? Co robisz wtedy

Dziewczynka: Ja lubie pacać, jak Tosia i Kostek zjeżdżają na stoku i wtedy kiedy jest koniec zajęć **to jemy gofry i pijemy czekoladę.**

Dorośli: Leoś, Co lubisz robić, kiedy masz wolny czas np. po południu po przyjściu z przedszkola?

Chłopiec 4 lata: Yyyy, lubię sobie **trochę pożreć i dużo jedzenia i dużo cukierków, (...).**

Przyjemnością weekendową jest dla dzieci wspólne z dorosłymi lub samodzielne przygotowywanie ulubionego posiłku. Na co dzień niektóre posiłki spożywają w przedszkolu. Ponadto codzienny poranny lub wieczorny pośpiech nie sprzyja celebrowaniu przygotowania posiłków i ich spożywania. Niespieszne czynności możliwe są w czasie wolnym w sobotę lub niedzielę.

Dziewczynka 6 lat: **No jem sobie siadanie**, ubieram się i myję ząby i potem się coś bawię i oglądam bajki.

Dorośli: To opowiedz mi proszę jak spędzasz swój czas w weekend

Chłopiec 6 lat: Ja zawsze jak jestem jak **wychodzę ten z łóżka to idę zrobić płatki w kółka.**

Dorośli: Płatki w kółka?

Chłopiec: Tak. **Płatki co mają dziury mają. Miodowe.**

Dorośli: I sam robisz sobie takie śniadanie?

Chłopiec: No.

Dorośli: I podgrzewasz sobie mleko, czy wolisz zimne?

Chłopiec: Podgrzewam w mikrofali.

Potrzeba bliskości i afiliacji. Potrzeby bliskości (przynależności) i afiliacji (miłości) zalicza się do potrzeb wyższego rzędu. Obie popychają ludzi ku innym członkom społeczeństwa. Nakłaniają do zawierania przyjaźni, łączenia się w grupy, preferowania aktywności wspólnej nad samotnym działaniem (Rathus, 2004).

W czasie wolnym dzieci przedszkolne zaspokajają potrzebę bliskości i afiliacji dzięki kontaktom z najbliższymi. Lubią spędzać czas z rodzicami, bawią się z nimi, chętnie też spotykają się z innymi ważnymi dla nich osobami. Wskazują na to na przykład poniższe wypowiedzi:

Dorośli: Jak nie idziesz do przedszkola. Co lubisz robić?

Chłopiec 6 lat: **Bawić się z mamą.**

Dorośli: I w co się bawicie?

Chłopiec: W taką zabawę, która się nazywa dżdżownica.

Dorośli: I na czym to polega?

Chłopiec: Że mama jest dżdżownicą i, i... jak jak powiem dziesięć, to mama nas goni i... my wchodzimy na łóżko, i je, i jeee, i mama nie może nas złapać na łóżku.

Dorośli: Aha, czyli wszędzie można łapać, tylko nie na łóżku? Tak?

Chłopiec: No, i na sofie.

Dorośli: I na sofie.

Chłopiec: I na łóżku w sypialni.

Dorośli: I udaje się mamie złapać was? Czy tak uciekacie, że nie daje rady was złapać?

Chłopiec: No nie daje, ale potem to już, to już, to już robimy inne rzeczy w tej zabawie.

Dorośli: Co na przykład?

Chłopiec: No że, że na przykład rzucamy dżdżownice poduszkami, uciekamy na sofę.

Dorośli: Chciałabym ciebie zapytać, co lubisz robić, kiedy masz wolny czas?

Chłopiec 5 lat: Robić wywiadówki.

Dorośli: Wywiadówki, naprawdę?

Chłopiec: Tak, takie że gadamy y o cymś i jedna osoba musi to odgadnąć.

(...)

Dorośli: To z kim się w to bawisz, z kim robisz wywiadówki? Z Wojtkiem?

Chłopiec: **Z całą rodziną.**

Dorośli: A z całą rodziną. Fajnie.

Chłopiec: **Jak jest cała rodzina to wtedy się razem bawimy.**

Dorośli: A w sobotę jak masz wolne to co lubisz robić?

Dziewczynka 4 lata: Lubię się **bawić z mamą.**

Dorośli: Z mamą się lubisz bawić? A co robicie?

Dziewczynka: Bawimy się w doktora.

Dorośli: W doktora się bawicie?

Dziewczynka: No.

Dorośli: I ty jesteś lekarką? Czy jesteś pacjentem?

Dziewczynka: Panią lekarką.

Dorośli: Powiedz mi, co lubisz robić jak masz wolny czas w weekend? Jak nie idziesz do przedszkola?

Dziewczynka 6 lat: To mogę się bawić swoimi zabawkami.

Dorośli: Swoimi zabawkami?

Dziewczynka: **Z tatą i z mamą.**

Dorośli: Z tatą i z mamą? A z kimś jeszcze?

Dziewczynka: I czasem jak **babcia przyjeżdża albo dziadek, albo kuzynki, to wtedy mogę się z nimi bawić.**

Dzieci dzielą z rozmówcą się ważnym doświadczeniem bliskości z ważnymi osobami. Ich wypowiedzi są bogate w szczegółowe informacje, dopowiedzenia, doprecyzowania, co sugeruje, jak ważne są dla nich wspólne chwile w przestrzeni dnia, czy tygodnia.

Potrzeba swobodnej aktywności ruchowej. „Aby podtrzymać swe istnienie i zapewnić sobie warunki rozwoju istota żywa musi pozostawać z otoczeniem w stosunku ciągłej wymiany” (Tyszkowa, 1977, s. 9). Musi być aktywna fizycznie, poznawczo, emocjonalnie, itp. Aktywność pozwala na zaspokojenie innych potrzeb w tym potrzeby poznawczej, kontaktów społecznych, potrzeb emocjonalnych. Dzieci przedszkolne potrzebują być aktywne, potrzebują ruchu. Opowiadając o swoim wolnym czasie wskazywały na różne formy aktywności ruchowej indywidualnej lub wspólnej z innymi. Niosących fizyczne zmęczenie, wywołujących pozytywne emocje, radość a w konsekwencji odprężenie. To zadanie staje się co raz bardziej istotne w świecie nadmiaru bodźców, dynamicznych zmian, niepewności wywołującej frustrację, rywalizacji niosącej szereg napięć.

Dziewczynka 4 lat: jeszcze lubię robić tańce wygibańce i jeszcze lubię ślizgać się na siwej podłodze.

Chłopiec 5 lat: Robić bitwę na poduszki.

Dziewczynka 5 lat: Z Wojtkiem bawić się piłką, kopać i boksować się.

Dziewczynka 4 lata: Bawię się na placu zabaw.

Chłopiec 6 lat: Ee no takie grać i śpiewać i tańczyć.

Dziewczynka 5 lat: Zimą to chodzę, najpierw się ubieram i idę na ten...na, na narty. (...) A czasami idziemy do Mikołaja się pobawić do ogródka. A czasami idziemy na plac zabaw z babcią. Różnie bywa.

Chłopiec 5 lat: Lubię iść na spacer, bawić się na placu zabaw. A jak jest ciepło jeździć na rowerku, hulajnodze.

Dziewczynka 6 lat: Najbardziej to lubię wychodzić na dwór. Biegam albo się bawię w chowanego. Z koleżankami i z kolegami.

Dziewczynka 6 lat: Najbardziej jak idę na dwór, to wolę jeździć rowerem.

Dziewczynka 4 lata: No na huśtawce, na trampolinie.

Dzieci przedszkolne w czasie zajęтым w przedszkolu, w domu podejmują aktywności narzucone przez dorosłych. W czasie wolnym potrzebują działać po swojemu.

Potrzeba przyjemności. Spencer Rathus zauważa: „małpy uczą się manipulowania przedmiotami, na przykład otwierania drzwiczek, gdy jedyną za to nagrodą jest możliwość wyglądania przez nie. Natomiast dzieci potrafią spędzać całe godziny, by oglądać na ekranie nieistniejące potwory” (Rathus 2004, s. 457). Dodaje też, że „małe dzieci potrafią godzinami bawić się przedmiotami, które piszczą, trąbią, grzechoczą tylko po to, jak się wydaje, żeby odkryć związek między własnym działaniem a różnymi dźwiękami” (Rathus. 2004, s. 457). Nowoczesne technologie pozwalają na zaspakajanie potrzeby przyjemności. Jednocześnie jednak rozbudzają popęd do niekontrolowanego obcowania z nimi. Dzieci przedszkolne spędzają czas w kontakcie z nowoczesnymi technologiami. Często dorośli wyrażają zgodę na taką formę spędzania wolnego czasu przez dzieci:

Dziewczynka 5 lat: Ja mówię, mama, daj mi telefon i tak dalej: mama daj mi telefon, mama daj mi telefon.

Dziewczynka 5 lat: E, ja zawsze w takie dni lubię trochę odpocząć i posiedzieć w telefonie.

Niektóre dzieci korzystają z technologii często bez kontroli dorosłych. Zdarza się, że rodzice nie zdają sobie sprawy, w jaki sposób dzieci spędzają czas w weekendowe poranki lub popołudnia. Dzieci mówią o tym wprost.

Dziewczynka 5 lat: Jak mama śpi muszę ciągle iść po tablet, oglądać i się bawić potem śniadanie.

Dorosły: Czyli w weekendy lubisz się bawić?

Dziewczynka: Na tablecie to najbardziej.

Dorosły: Na tablecie lubisz się najbardziej bawić?

Dziewczynka: Tak bo, jak mama idzie spać, to ciągle muszę tablet brać. **Bo ja wstaję wcześniej niż mama. Tata tak długo śpi, a ja tak krótko.**

Niekontrolowany popęd do kontaktu z nowoczesnymi technologiami czasem popycha dzieci do łamania reguł i zakazów ustanowionych przez dorosłych.

Dorosły: a co robisz jak wracasz z przedszkola?

Chłopiec 5 lat: Gram.

Dorosły: Grasz w Minecrafta cały czas?

Chłopiec: Nie, gram w traktory, różne gry, które mam. I oglądam.

Dorosły: A co oglądasz? Jakież filmiki na Youtubie pewnie.

Chłopiec: No pewnie, a matka mi zakazała.

Dorosły: Czemu ci zakazała?

Chłopiec: No bo mi zakazała. Bo się boję. To brzydkie filmiki, a na swoim łóżku zakaz, zakaz na swoim łóżku.

Wnioski. Z przeprowadzonych badań wynika, że czas wolny jest dla dzieci czasem zaspokajania podstawowych potrzeb fizjologicznych: snu, odpoczynku, głodu, kontaktów z bliskimi osobami. Ważną potrzebą, w świetle wypowiedzi dzieci jest potrzeba aktywności ruchowej. Dzieci w czasie wolnym poszukują przyjemności. Potrzebują

też spędzać czas wolny inaczej, niż czas zajęty. Wsłuchując się w wypowiedzi dzieci można dostrzec, że w sposób naturalny poszukują równowagi. Zmieniają formy aktywności na takie, które najbardziej odpowiadają ich aktualnym potrzebom. W dużym stopniu przejmują jednak wzorce z najbliższego otoczenia. Czasem podejmują tylko takie aktywności, jakie są im dostępne, jakie oferują najbliżsi. Nie znają innych alternatyw. Bez wątplenia zatem edukacja do czasu wolnego, edukacja w zakresie form spędzania czasu wolnego powinna rozpoczynać się od najwcześniejszych etapów życia. Edukacja dzieci to także edukacja rodziców, to rozwijanie świadomości nowoczesnego społeczeństwa na temat ważnej roli mądrego i zrównoważonego wypoczyniania prowadzącego do uzyskania odprężenia od codziennych zadań i obowiązków.

Bibliografia

- Bakiera, L., & Stelter, Z. (2011). *Leksykon psychologii rozwoju człowieka* (T. 2). Warszawa: Difin S. A.
- Gasiul, H. (2007). *Teorie emocji i motywacji*. Warszawa: Wydawnictwo Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Grochociński, M. (1980). *Rodzina a czas wolny dziecka*. Gdańsk: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Jegier, A., Augsburg, D., & Gąsoł, A. (2016). Czas wolny dziecka. W: A. Jegier (Ed.), *Czas wolny małych dzieci w świecie realnym i wirtualnym* (s. 11-33). Warszawa: Difin S.A.
- Kupisiewicz, Cz., & Kupisiewicz, M. (2009). *Słownik pedagogiczny*. Warszawa: PWN.
- Mroczkowska, A. (2011). Wprowadzenie. Czas wolny. Refleksje, dylematy, perspektywy. W: Mroczkowska, D. (Ed.), *Czas wolny. Refleksje, dylematy, perspektywy* (s. 7-17). Warszawa: Difin S. A.
- Nawojczyk, M. (2011). Czas wolny- pochodna czy determinanta pozycji społecznej. W: Mroczkowska, D. (Ed.), *Czas wolny. Refleksje, dylematy, perspektywy* (s. 121-136). Warszawa: Difin S. A.
- Obuchowski, K. (1995). *Przez galaktykę potrzeb*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Okoń, W. (1992). *Słownik pedagogiczny*. Warszawa: PWN.
- Pater, R. (2015). Czas wolny w(dla) edukacji kulturalnej dzieci. *Edukacja elementarna w teorii i praktyce*, 35, 11-31.
- Pięta, J. (2004). *Pedagogika czasu wolnego*. Warszawa: Wyższa Szkoła Ekonomiczna.
- Przetacznikowa, M. (1979). Wiek przedszkolny. W: Żebrowska, M. (Ed.), *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży* (s. 416-521). Warszawa: PWN.
- Rathus, S. A. (2004). *Psychologia współczesna. Więcej Lepiej Przystępniej*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Rostańska, E. (2010). *Dziecko i dorosły w rozmowie*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Rowicka, M., & Bujalski, M. *Raport z badania „brzdąc w sieci -zjawisko korzystania z urządzeń mobilnych przez dzieci w wieku 0-6 lat*. Retrieved from <https://kcpu.gov.pl/wp-content/uploads/2023/04/Brzdac-w-sieci-2.0.pdf>.
- Truszkowska-Wojtkowiak, M. (2012). *Fenomen czasu wolnego*. Gdańsk: Harmonia Univeristas.
- Tyszkowa, M. (1977). *Aktywność i działalność dzieci i młodzieży*. Warszawa: WSiP.

Kinga Kuszak

LEISURE TIME AND PRESCHOOL CHILDREN'S NEEDS

The article discusses the issue of children fulfilling their needs in their leisure time. The introduction describes the concepts of leisure time, preschool children's leisure time, and preschool children's needs.

The research aimed to define what needs preschool children fulfill in their leisure time and what forms of activity they prefer. The research method was individual interviews. The study group counted 88 children aged 4-6 years old. Conducted analyses are qualitative.

The research conclusions are the following: in their leisure time, children take activities of their own free will, out of adults' control. They fulfill these needs, which they cannot fulfill in preschool institutions and at home. These include the need for rest and sleep, need for hunger and appetite, need for closeness and affiliation, need for physical activity, and need for pleasure. Children prefer activities, that serve to achieve their inner balance, give pleasure, give the possibility to act freely, unleash positive emotions, joy, and satisfaction.

Keywords: *leisure time, children of preschool age, ways of spending leisure time, children's needs.*

Кінга Кушак

ВІЛЬНИЙ ЧАС І ПОТРЕБИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті проаналізовано проблему задоволення потреб дітей дошкільного віку у вільний час. У вступній частині розглянуто такі поняття, як вільний час, вільний час дітей дошкільного віку, потреби дітей дошкільного віку.

Мета дослідження – визначити, які потреби задовольняють діти дошкільного віку у вільний час і яким формам діяльності вони віддають перевагу.

Дослідження проводилось методом індивідуального інтерв'ю. До дослідницької групи увійшло 88 дітей віком 4-6 років. Здійснено якісний аналіз результатів інтерв'ювання дошкільнят.

У результаті дослідження автор доходить таких висновків: у вільний час діти займаються діяльністю за власним бажанням, діють поза контролем дорослих. Вони задовольняють потреби, які не можуть задовольнити під час зайнятості в дитячому садку та вдома. До них відносяться: потреба у відпочинку і сні, потреба в голоді й апетиті, потреба в близькості й афіліації, потреба у фізичній активності, потреба в задоволенні.

Діти віддають перевагу діяльності, яка сприяє досягненню внутрішньої рівноваги, приносить задоволення, дає можливість діяти вільно, викликає позитивні емоції, є джерелом радості та задоволення.

Ключові слова: *вільний час; діти дошкільного віку; способи проведення вільного часу; потреби дітей.*

Одержано 06.10.2024 р.

УДК 378.011.3-051:373.2:[378.091.313:373.2.043.2-056.2/.3

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.30.320977>

Liudmyla Shevchenko, Vinnytsia

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4991-4949>

Maryna Sorochan, Vinnytsia

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6590-3583>

THE USE OF PROJECT TECHNOLOGIES IN THE CONTEXT OF TRAINING FUTURE EDUCATORS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY IN THE CONTEXT OF INCLUSIVE EDUCATION IN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

The article discusses the methodological and practical aspects of preparing future educators for professional activities in inclusive education using project-based technologies. The article considers the peculiarities of implementing the project-based learning method. It is proved that project technologies, as a special type of intellectual activity, are promising and encourage creativity, independence, and mental activity, as well as optimization and intensification of the educational process. Particular attention is paid to the structure of project activities: preparation, planning, research, conclusions, presentation or report, evaluation of the result, and process. The developed algorithm of applying Bloom's taxonomy for the formation of inclusive competence during project activities based on the use of innovative technologies is presented. It is concluded that students' participation in such work is a means of thorough and conscious learning of the basics of inclusive pedagogy, the peculiarities of interaction with children with special educational needs, strengthens the professional orientation of education in higher education institutions, teaches to compare and contrast different ways of solving pedagogical problems that arise in the process of working in an inclusive educational environment.

Keywords: *future educators; inclusive education; inclusive competence; project; project activity.*

Introduction. In the conditions of online and blended learning, multidisciplinary learning and an increasing amount of educational material, integrated and contextual learning (complexity, interdisciplinary) becomes an important means of increasing the effectiveness and achieving the goals of practice-oriented learning, for the implementation of which project technologies were used in the study,

which were implemented in the study using innovative technologies, such as problem-based learning, modeling of pedagogical situations and professional activities, support (Levy, Little, McKinney, Nibbse, & Wood, 2010).

It involved the development of a portfolio (personal website) of a preschool teacher using SMART technologies (Specific, Measurable, Achievable, Realistic, Time-bound); technology strategy, e-coaching and online experience exchange. The application of which allowed us to form an objective view of universal design in education and reasonable accommodation in students based on the formulation of questions, problems and/or scenarios and to master the methods (actions, operations) of professional activity, which ensured a reduction in the adaptation period to work in an inclusive educational environment during pedagogical practice and further professional activity.

One of the directions of forming the readiness for professional activity of future educators is the formation of inclusive competence through the phased organization of project activities based on an integrated approach to the learning process in accordance with Bloom's taxonomy.

The purpose of the article is to reveal the main features of the project method in the process of preparing future educators for professional activities in the context of inclusive education in preschool education institutions.

Research methods: theoretical analysis (scientific literature, functional analysis) – to identify the main steps of project activities, the content and structure of project creation technology, as well as to analyze the existing practice of using this technology; modeling – to develop a comprehensive pedagogical system for the use of project technology in the educational process; generalization – to formulate conclusions and recommendations to ensure the effectiveness of the project method.

Presentation of the main material. The taxonomy developed by B. Bloom (1956) is based on five principles of learning (<https://smpn2lobalain.sch.id/read/31/taksonomi-bloom>).

Let us consider some of them in the context of the study.

Physical and spiritual maturity (physical maturity means that students' age and physical condition are sufficient to work in an

inclusive educational environment. While spiritual maturity means the psychological ability of students to participate in inclusive education).

Readiness (future educators must be prepared to draw up individual development programs for children with special educational needs and the documents necessary for education).

Understanding the goals (formulating the goals of the project activity is one of its main stages, as they affect the choice of teaching tools, teaching methods and assessment, each student must understand the goals of the project activity and the final result and understand the possibilities of its application in further work with children with special educational needs; the goals of the project activity can be formulated according to one model based on Bloom's taxonomy).

Seriousness (project activities should be accompanied by clearly defined results, all project participants should know the specifics of organizing the educational process in a preschool education institution, taking into account the age and individual capabilities of children with special educational needs, and make predictions about its effectiveness).

In general, Bloom's Taxonomy is a hierarchical structure that defines thinking skills from low to high levels. In 2021, Bloom's Taxonomy was revised by Krathwohl and other experts in the cognitive science stream and developed a revised Bloom's Taxonomy, according to which, as before the revision, the first three (lower) levels (memorizing, understanding, applying) are lower-order thinking skills, while the next three levels (analyzing, evaluating, creating) are higher-order thinking skills (<http://bind.fkip.unila.ac.id/taksonomi-bloom-apad-an-bagaimana-menggunakannya/>).

In the course of the study, we have developed an algorithm for applying Bloom's Taxonomy to form inclusive competence in project activities based on the use of innovative technologies:

1. Reveal the purpose and goals of the project activity. The goal is to understand the end result of your actions. And the more detailed you are about this result, the better and easier you will be able to achieve the goal. Example questions for setting a specific SMART goal:

What result do you want to achieve with the chosen goal?

Why will these goals help you achieve the desired result?

Does the chosen goal fit with your project strategy and theme?

At the next stage, it is important to develop the logical structure of the project, identify the main (initial) concepts from which other concepts can be derived, and establish a logical relationship between them. For students, it becomes important to establish a clear list of knowledge to be acquired after the project and a list of skills to be mastered after the project.

2. Identify the general and professional competencies that correspond to the descriptors of the NQF Competency Standards, the Basic Component of Preschool Education (State Standard of Preschool Education) that you want to achieve, regardless of whether it is an increase in knowledge, skills, communication, autonomy and responsibility. In this case, it is necessary to take into account the peculiarities of the organization of the educational process in the institution of preschool education.

3. Identify the specifics of intellectual development in accordance with the project goal and Bloom's Taxonomy. It is important to remember that before you develop or create something, you must remember, understand, apply, analyze and evaluate (*Taksonomi Bloom: Model Dalam...*).

Cognitive domain: define the level of taxonomy at the level of memorizing, understanding, applying, analyzing, evaluating, creating.

Psychomotor domain: differentiate domains including perception, readiness, directed reactions, natural reactions (mechanisms), adaptation, complex reactions, creativity.

Affective domain: organize domains including perception, responsiveness, personal values (self-worth), organization, and characterization. Use appropriate key verbs to explain the depth of learning in the material, both in terms of project objectives, competencies, and indicators of achievement.

Memorization: basic learning (although it may include complex information). At this level, students may know key terminology on a particular topic or subject, relevant facts and figures, systems or theories that have been developed by others. When designing programs to develop intellectual capacities at this stage, it is important to remember that: before we can understand a concept, we must memorize it, and before we can apply it, we must understand it, so the next step is comprehension.

Understanding: In the preschool years, exploratory cooperation and communication can be realized by assigning different roles and responsibilities to children during group work, focusing on collective activities to solve common problems (Martina van Uum, Verhoeff, & Peeters, 2016). Discuss problematic issues during group conversations, games, quests, encourage students to engage in dialogue, help them formulate conclusions and explain their actions and ideas to solve a particular problem.

In the process of forming theoretical knowledge about the pedagogical essence of learning and its design, knowledge of inclusive education serves as a means of categorical synthesis, in which this knowledge is summarized under pedagogical categories. In this view, the student does not act as a separate subject of cognitive activity, but as a representative of a system of objectively existing didactic relations that moves from abstract didactic knowledge to specific knowledge in the field of inclusive education, so the main transition from theoretical knowledge to its application in practice becomes possible.

The next step is evaluation. Choosing the right tools and interpreting the results will allow you to develop recommendations and come up with innovative ideas.

When evaluating the results of project activities, you need to remember

- any achievement can and should be recognized as a positive, meaningful result;
- it should be personalized, i.e. associated with the name of the person to whom it belongs;
- victory cannot be big or small, it can be noticed and unnoticed;
- anyone can do something better than others;
- experiencing one's own success develops the emotional sphere of the personality, and empathizing with the success of another - the moral sphere;
- professional achievements of a teacher are personal achievements of his/her students;
- any certification procedure should provide an opportunity to gain experience in the realization of one's intellectual, creative, communicative, and other abilities and skills.

To succeed in project activities, you need to master social, emotional, and critical thinking skills to analyze and respond to increasingly complex situations, as well as to recognize, understand, and manage your own emotions appropriately. Therefore, at the last stage of creation, it is necessary to modify information, combine it with the information obtained, and then create new information based on it.

4. Select appropriate learning tools and technologies using Bloom's cognitive wheel (*Bloom's Verb and Task Wheel*) (the choice of tools and technologies can be made in the outer green circle).

It should be noted that in the process of project activities, future educators develop the ability to analyze the situation, choose the means and technologies of inclusive education.

Thus, the project activity of future educators as the basis for the formation of inclusive competence acquires new features, and with it the methodology for preparing future educators for inclusive education is transformed.

Firstly, the main task of the class is not to report and test knowledge, but to identify the experience of inclusive education in accordance with the peculiarities of working in IES and to actualize this content.

Secondly, students do not just listen to the teacher, but constantly cooperate with him or her and their classmates, express their opinions, share information, discuss and select relevant and pedagogically sound information.

Thirdly, students are constantly searching for the right (wrong) answers, analyzing various positions, alternatives, points of view, and opinions, linking them to the goal and objectives of the project.

Fourthly, the teacher does not force, but encourages students to try out tools and technologies, taking into account the relevance of their use in project activities and their appropriateness in inclusive education. It should be noted that during joint project activities, new knowledge and skills are not "depersonalized" but become personally meaningful, each stage of the project becomes a form of teamwork in small groups to solve common problems, including the use of online technologies.

Project activities involve the use of certain tools and technologies that ensure their effectiveness. The educational process involves the unity of educational, upbringing and developmental functions, "...by

providing children with a safe environment and adapting it to meet specific learning needs, the teacher helps children to cooperate, participate in various activities and tasks, are not afraid to take risks and take on more complex tasks both in the educational process and in everyday situations” (Рейпольська, Гудим, Зайцева, Луценко, Луценко, & Цветкова, 2021, p. 155).

5. Reflect on the project activity, taking into account the peculiarities of group interaction and cooperation in the process of inclusive education, focusing on the results of reflection, rather than its procedural mechanisms or individual differences in the implementation of project tasks.

For example: discuss the material studied at the end of the lesson, focusing on new knowledge and skills, what you liked (disliked) and why; what you would like to do again, what you would do differently; use not only assessment (encouragement) of the correct answer, but also analysis of the thinking activity, tools and methods used, what are the advantages and disadvantages of their use, be sure to focus on possible mistakes and consequences; argue for the assessment (correctness, independence, originality); prepare and discuss tasks for independent study.

It has been experimentally confirmed that the effectiveness of the formation of inclusive competence of future educators is ensured by their involvement in the reflection of design processes, which provides a qualitatively new level of development of project skills.

Let's take an example of inclusive education in ABA therapy.

Goal setting: to change undesirable behavior using the ABA therapy technique.

Means to achieve the goals: behavior analysis; teaching alternative ways of behavior; using reinforcement techniques; training parents to work together to achieve the result (consultations, individual conversations, workshops).

Description of the future result: the child will stop being capricious when he/she wants something.

Let's look at the behavioral analysis scheme.

1. Cause (purpose) of undesirable behavior;
2. The behavior itself (identification, awareness of undesirable behavior);

3. Consequences of the behavior (either reinforcement or punishment);

4. Context (where the behavior is observed, with whom).

Teaching alternative ways of behavior.

You can replace bad behavior with good behavior. For example: a child is always capricious when he wants something. It is necessary to teach the child to point to the object of desire or to say. If he/she is crying, ask: "What do you want?." The difficulty is that parents constantly need to show willpower and not give in to the child's manipulations. Do not give the desired object until the child calms down. The child learns that it is not necessary to cry (Сорочан, 2023).

The most effective way to change bad behavior is to use reinforcement techniques. Behavior that is followed by positive reinforcement is more likely to be repeated. There are different types of reinforcement: social (paying attention, complimenting, smiling, looking), specific (a gift, privileges for something), etc.

Training parents to work together to achieve results. Using reinforcement techniques to change behavior is a fairly simple and straightforward method from a theoretical point of view, but it is quite difficult to implement correctly in practice. Some parents, for example, find it difficult to express their support, praise, or say something nice to their child, and try to be reserved and save their joyful emotions for those situations when the behavior is perfect. The mistake in this case is to underestimate the effect of a few but sincerely spoken words.

On the other hand, there are parents who take the second extreme position, using reinforcement too often, regardless of the child's behavior. In this case, the reinforcement may lose its effectiveness because it is not connected to the behavior that is being rewarded.

For reinforcement to be effective, it should be given immediately after a good behavior.

In the beginning, when you need to increase the frequency of a behavior that the child rarely exhibits, it should be reinforced every time the child behaves well. Then, gradually, as the behavior becomes more frequent and more familiar, the frequency and amount of praise should be reduced.

Reinforcement of a specific type, such as toys, money, sweets, or privileges, can be very helpful in correcting behavior. Some parents are not always sure about the usefulness of specific reinforcement because they feel that they are "bribing" the child to behave well. But in any

case, we should not forget that each of us works to get a specific reinforcement – money – and the term “bribe” implies that someone is paying for something illegal (Петро, & Дакомо, 2019).

During the development and implementation of each stage of the project activity, each stage was carried out sequentially during lectures, seminars, laboratory and practical classes, which ensured the gradual formation of inclusive competence of future educators. Students defended their projects in the form of a presentation with answers to questions from the audience; teachers of professionally oriented disciplines, psychologists, and preschool teachers were invited to the defense. When evaluating the results of each team’s work, the following criteria were taken into account: the relevance of the selected tools and technologies to the topic and purpose of the project, the website, the possibility of practical implementation of the project in the inclusive educational environment of the preschool, team activity, etc.

An important stage is the testing of projects during the internship, during which future educators study specific projects, observe the implementation of these projects, analyze the organizational, educational and developmental, diagnostic, prognostic, and advisory and communication activities of educators and assistant educators, offer their own options for methods, tools, and technologies of work, compare the developed projects with real pedagogical practice and implement them, draw conclusions about the correctness and ways to improve their activities.

Conclusions. We believe that students’ participation in such work is a means of thorough and conscious learning of the basics of inclusive pedagogy, strengthens the professional orientation of education in higher education institutions, teaches them to compare and contrast different ways of solving pedagogical problems that arise in the process of working in IES. As a result of the reflection of project activities, the levels of design skills at the beginning and end of pedagogical design are recorded and compared, and positive and negative results are analyzed.

Work on projects developed such skills as: defining the purpose of the project, predicting the final result, evaluating the options proposed for solution and choosing the best ones, preparing a project concept, creating targeted programs, determining the conditions for their solution, finding possible options for correcting educational and pedagogical processes. The design processes were as follows: situation

analysis, problem identification, goal setting, development of project implementation tools, fixing the expected results and criteria for their achievement.

Therefore, in order to strengthen the practical orientation of preparing future educators for inclusive education and developing their inclusive competence, it is necessary to use innovative technologies in the educational process aimed at developing skills and abilities of systemic thinking and solving real problem situations in an inclusive educational environment

References

- Петро, М., & Дакомо, М. (2019). Розійдіться, я йду! Гіперактивна дитина: Практичні рекомендації для дітей, батьків і вчителів. Харків: Ранок.
- Рейпольська, О. Д. (Ред.), Гудим, І. М., Зайцева, Л. І., Луценко, І. В., Луценко, В. О., & Цветкова, Г. Г. (2021). *Освітнє середовище закладу дошкільної освіти: технології проектування*: навч.-метод. посібник. Кропивницький: Імекс-ЛТД
- Сорочан, М. П. (2023). *Підготовка майбутніх вихователів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти в закладах дошкільної освіти* (Дис. докт. пед. наук). Вінницький держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського, Вінниця.
- Bloom's Verb and Task Wheel*. Retrieved from http://1.bp.blogspot.com/-eixtu_bloomwheel3.gif (access date: 29.02.2024).
- Levy, Ph., Little, S., McKinney, P, Nibse, A., & Wood, J. (2010). *The Sheffield Companion to Inquiry-based Learning*. Sheffield: The University of Sheffield. ISBN 978-0-9562342. Retrieved from https://www.academia.edu/558457/The_Based_Learning.
- Martina, S. J. van Uum, Roald, P. Verhoeff, & Marieke, Peeters. (2016). Inquirybased science education: towards a pedagogical framework for primary school teachers. *International Journal of Science Education*, 38:3, 450-469. DOI: <https://doi.org/10.1080/09500693.2016.1147660>.
- Taksonomi Bloom (*Apa dan Bagaimana Menggunakannya?)**. Retrieved from <http://bind.fkip.unila.ac.id/taksonomi-bloom-apa-dan-bagaimana-menggunakannya/> (access date: 29.02.2024).
- Taksonomi Bloom*. Retrieved from <https://smpn2lobalain.sch.id/read/31/taksonomi-bloom> (access date: 01.03.2024).
- Taksonomi Bloom: Model Dalam Merumuskan Tujuan Pembelajaran*. Retrieved from <https://pusdiklat.perpusnas.go.id/berita/taksonomi-bloom-tujuan-pembelajaran> (access date: 29.02.2024).

Людмила Шевченко, Марина Сорочан

ВИКОРИСТАННЯ ПРОЄКТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто методичні та практичні аспекти підготовки майбутніх вихователів до професійної діяльності в умовах інклюзивного навчання за допомогою проєктних технологій. Встановлено, що проєктна діяльність сьогодні є однією з найперспективніших складових освітнього процесу. Це пояснюється тим, що вона надає здобувачам освіти можливість розвивати творчі здібності та забезпечує самореалізацію, а також створює умови для розвитку їхніх життєвих і професійних компетенцій. Розглянуто питання про особливості впровадження методу проєктного навчання. Доведено, що проєктні технології, як особливий тип інтелектуальної діяльності, є перспективним і спонукає до творчості, самостійності та розумової

активності, а також до оптимізації та інтенсифікації освітнього процесу. Особливу увагу приділено структурі проєктної діяльності: підготовці, плануванню, дослідженню, висновкам, поданню або звіту, оцінюванню результату і процесу. Представлено розроблений алгоритм застосування таксономії Блума задля формування інклюзивної компетентності під час проєктної діяльності, що базується на застосуванні інноваційних технологій. Зроблено висновок про те, що участь студентів у такій роботі є засобом ґрунтовного та свідомого засвоєння основ інклюзивної педагогіки, особливостей взаємодії з дітьми з особливими освітніми потребами, посилює професійну спрямованість навчання в закладах вищої освіти, навчає зіставляти та порівнювати різні способи вирішення педагогічних проблем, які виникають у процесі роботи в інклюзивному освітньому середовищі.

Ключові слова: майбутні вихователі; інклюзивне навчання; інклюзивна компетентність; проєкт; проєктна діяльність.

References

- Bloom's Verb and Task Wheel*. Retrieved from http://1.bp.blogspot.com/-eixtu_bloomwheel3.gif (access date: 29.02.2024).
- Levy, Ph., Little, S., McKinney, P., Nibbse, A., & Wood, J. (2010). *The Sheffield Companion to Inquiry-based Learning*. Sheffield: The University of Sheffield. ISBN 978-0-9562342. Retrieved from https://www.academia.edu/558457/The_Based_Learning.
- Mario di Petro, & Monika Dakomo. (2019). *Roziiditsia, ya ydu! Hiperaktyvna dytyna. Praktychni rekomendatsii dlia ditei, batkiv i vchyteliv [Make way, I'm coming! The hyperactive child. Practical recommendations for children, parents and teachers]*. Kharkiv: Ranok [in Ukrainian].
- Martina, S. J. van Uum, Roald, P. Verhoeff, & Marieke, Peeters. (2016). Inquirybased science education: towards a pedagogical framework for primary school teachers. *International Journal of Science Education*, 38:3, 450-469. DOI: <https://doi.org/10.1080/09500693.2016.1147660>.
- Reipolska, O. D. (Ed.), Hudym, I. M., Zaitseva, L. I., Lutsenko, I. V., Lutsenko, V. O., & Tsvietkova, H. H. (2021). *Osvitnie seredovyshche zakladu doshkilnoi osvity: tekhnolohii proiektuvannia [Development of the senior preschooler in the educational environment of preschool education institution]: navch.-metod. posibnyk. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian]*.
- Sorochan, M. P. (2023). *Pidhotovka maibutnikh vykhovateliv do profesiinoi diialnosti v umovakh inkluzyvnoi osvity v zakladakh doshkilnoi osvity [Preparing of Future Educators for Professional Activities in the Inclusive Education's Conditions in Preschool Educational Establishments]*. (D diss.). Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia. [in Ukrainian].
- Taksonomi Bloom (*Apa dan Bagaimana Menggunakannya?)*. Retrieved from <http://bind.fkip.unila.ac.id/taksonomi-bloom-apa-dan-bagaimana-menggunakannya/> (access date: 29.02.2024).
- Taksonomi Bloom*. Retrieved from <https://smpn2lobalain.sch.id/read/31/taksonomi-bloom> (access date: 01.03.2024).
- Taksonomi Bloom: Model Dalam Merumuskan Tujuan Pembelajaran*. Retrieved from <https://pusdiklat.perpusnas.go.id/berita/taksonomi-bloom-tujuan-pembelajaran> (access date: 29.02.2024).

Одержано 12.09.2024 р.

УДК 378.016:811.111]:001.895

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.30.320978>

Юлія Марчук, м. Павлоград

ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МЕТОДІВ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В РЕГІОНАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті здійснено огляд інноваційних технологій, що на практиці впроваджуються у закладі вищої освіти, розташованому на території, близькій до воєнних дій. Висвітлено дії адміністрації щодо підвищення ефективності різних форм освітнього процесу в умовах війни. Окреслено основні напрями інновацій в сучасній освіті. Розкрито практичний досвід упровадження в процес викладання англійської мови інноваційних методів і технологій викладання, як-от: практико орієнтоване навчання, імітаційні технології навчання, «перевернуте навчання», STEM-освіта тощо. Акцентовано на використанні штучного інтелекту у формуванні іншомовної компетентності студентів регіонального ЗВО.

Ключові слова: англійська мова; інноваційні методи; інноваційні технології; вища освіта; особистісний підхід; штучний інтелект.

Постановка проблеми. Пандемія, що розпочалася 2019 року, а згодом і повномасштабне вторгнення військ РФ на територію України в лютому 2022 року кардинально змінили політичні, економічні, соціокультурні процеси. Державну освітню політику сконцентровано передусім на мінімізації шкідливих наслідків пандемії і війни. Водночас трансформації в системі вищої освіти зумовлені входженням України до європейського освітнього простору, уведенням світових освітніх стандартів. Провідними тенденціями вищої освіти в Європі є оснащення освітнього процесу сучасними інформаційними технологіями, розвиток і вдосконалення дистанційних форм навчання, інтеграція освітніх закладів, акредитація нових професій, неперервне навчання протягом життя. З огляду на це сучасна система вищої освіти в Україні покликана активно впроваджувати в освітній процес інноваційні методи та технології задля підвищення якості

освітніх послуг, формування у здобувачів загальних і фахових компетентностей, зокрема іншомовної.

Уміння викладача англійської мови використовувати інноваційну методологію в освітньому процесі впливає на мовленнєвий та інтелектуальний розвиток студентів, удосконалює вміння міжкультурного спілкування, визначає в перспективі конкурентоспроможність вітчизняних фахівців на світовому ринку праці, закладає підвалини якісного професійного зростання, а водночас розвиває професійні компетенції самого викладача.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми реформування сучасної вищої освіти і впровадження інноваційних технологій в освітній процес порушують у своїх дослідженнях вітчизняні науковці Б. Бандур (2023), Н. Коротка і Л. Підколесна (2021), О. Костюкевич (2023), В. Кухаренко, С. Березенська, К. Бугайчук, Н. Олійник & О. Рибалко (2016), Є. Ніколаєв, Г. Рій & І. Шемелинець (2023) В. Продан (2023), К. Сідіропуло (2023), Ю. Фальштинська, Є. Громов & Т. Ямчинська (2018), Б. Хмилко & І. Костиця (2022), Н. Щерба (2021) та ін.; зарубіжні вчені Д. Вольфф, Д. Койл, М. Мартін, Д. Марш, П. Мехісто (більш детальний огляд зарубіжних досліджень див. у докторській дисертації Б. Бандура (2023)) та ін. Масив їх доробок становить вагоме теоретичне підґрунтя для впровадження описаних методик на практиці, враховуючи виклики останніх років, перед якими постає сучасна вища освіта.

Мета статті – розкрити практичний досвід упровадження інноваційних методів і технологій навчання в процес викладання англійської мови для студентів закладу вищої освіти в регіоні, близькому до воєнних дій.

Методи дослідження. Для вирішення мети дослідження ми застосовували теоретичний аналіз першоджерел з наукової проблеми, систематизацію емпіричного матеріалу задля визначення стану її опрацювання в педагогіці; провідним був метод узагальнення власного педагогічного досвіду викладання англійської мови з використанням сучасних інноваційних технологій у Західнодонбаському інституті Міжрегіональної академії управління персоналом (МАУП) в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Західнодонбаський інститут МАУП базується в м. Павлоград Дніпропетровської області та є закладом освіти регіонального призначення, що забезпечує потреби регіонального ринку праці, та водночас постає регіональним центром професійної підготовки й перепідготовки кадрів. Концепція наближення бази навчання до місця проживання здобувачів освіти забезпечує рівні можливості для молоді Дніпропетровщини у здобутті вищої освіти. Для підвищення конкурентоспроможності закладу в умовах війни та постковідного періоду викладацький колектив інституту приділяє особливу увагу впровадженню в освітній процес сучасних педагогічних технологій, бере участь у розробці програм підготовки і перепідготовки кадрів у регіоні, близькому до лінії фронту.

Варто зазначити, що наприкінці 2024 року в зв'язку з погіршенням ситуації в зоні бойових дій у Донецькій області місто Павлоград взяло на себе функцію гуманітарного центру евакуації населення, а також підтримки фронту. Крім того, місто розташовано досить близько до зони бойових дій, часто стає об'єктом розвідувальних, ударних дронів і балістичних ракет, час підльоту яких складає декілька хвилин. Це відбивається на освітньому процесі, зумовлюючи дотримання визначених заходів безпеки для студентів. За останні два роки адміністрація суттєво збільшила ІТ-підтримку як студентів, так і викладачів. В інституті налагоджена змішана форма навчання, яка дозволяє студентам бути особисто присутніми на заняттях до 60% робочого часу. В разі оголошення повітряної тривоги під час занять розроблено механізм перенесення освітнього процесу в укриття. В укритті, де одночасно працюють декілька груп, застосовуються компактні та невербальні форми опрацювання матеріалу, зокрема самостійна робота, робота в міні-групах, консультація, пояснення завдань тощо.

У Західнодонбаському інституті МАУП у сучасних умовах важливе значення в роботі зі студентами має психологічна служба закладу, яка базується на кафедрі соціально-гуманітарної підготовки та психології. Згідно з рекомендаціями фахівців кафедри викладачі корегують роботу зі студентами в реаліях війни, зважаючи на їхній психологічний стан (невизначеність, переживання стресу, втрата почуття безпеки, психоемоційна

нестабільність тощо). Всі ці фактори змушують викладачів оптимізувати умови освітньої діяльності, ретельніше корегувати освітній процес, оновлювати зміст освіти, уводити інноваційні технології навчання.

Г. Швець (2022) визначає такі основні *напрями інновацій* в галузі освіти:

- психолого-педагогічні нововведення;
- науково-виробничий напрям (STEM-освіта, використання комп'ютерних і мультимедійних технологій, штучного інтелекту);
- соціально-економічний напрям (коригування матеріалу згідно з правовими та економічними нововведеннями).

Інноваційні технології навчання, що застосовуються в більшості українських закладів освіти, базуються на досвіді «ковідних» навчальних і воєнних років. З-поміж них найбільш популярними називають такі:

1. Контекстне навчання, яке дозволяє створити умови, максимально наближені до реальних.
2. Проблемне навчання – ініціює самостійний пошук інформації шляхом проблематизації навчального матеріалу, що зазвичай змінює характер праці з репродуктивної на продуктивну, творчу.
3. Імітаційне навчання стимулює збільшення в навчальному процесі частки ігрових та імітаційних форм.
4. Модульне навчання. Актуальність даного методу зумовлена сучасними українськими реаліями, завдяки чому зміст навчального матеріалу структурується за змістовими модулями.
5. Дистанційне навчання, яке стимулює педагогів і студентів шукати доступ до нових освітніх ресурсів, комунікаційних засобів і технологій, підвищуючи самостійність і автономність студента в освітньому процесі.

Ми згодні з висновками докторського дослідження Н. Щерби (2021) і з 2023 року запровадили реалізацію *практико орієнтованого навчання* студентів. Практико орієнтоване навчання у вищій школі передбачає оптимальне поєднання навчальної та практичної діяльності студентів у рамках їх майбутньої професії, що дає змогу якісно сформувати й розвинути професійні компетенції студентів засобами активних методів навчання, а також інноваційних форм контролю й оцінювання отриманих знань.

Практика впровадження в освітній процес інноваційних технологій викладачем відбувається на засадах *особистісно орієнтованого підходу*. Особливістю методології особистісного підходу є орієнтація на людину як головну цінність освітнього процесу, організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що стимулює глибоку повагу до особистості кожної людини, яка задіяна в педагогічному процесі, будь-то студент, викладач, технічний персонал. Окрім того, через урахування індивідуальних особливостей і потреб кожного здобувача, стимулювання в нього мотивації до навчання, створення комфортного середовища, опори на знання та вже набутий досвід студентів розвивається їх самостійність, усвідомлення самоцінності, прагнення до самовдосконалення.

Базуючись на дослідженні Ю. Фальштинської та інших учених (Фальштинська, Громов, & Ямчинська, 2018.), досягаємо підвищення якості навчання шляхом врахування типів сприймання інформації студентами (наприклад, візуальний становить близько 60%). Зважаємо на визначені вченими чинники ефективної організації дистанційного навчання іноземних мов, а саме:

- ретельний відбір і впорядковування мовного матеріалу відповідно до цілей курсу;
- структурування й технологічна організація курсу;
- чітке планування роботи групи з допомогою інструментів тайм-менеджменту;
- організація консультацій;
- налагодження позитивного емоційного фону в групі, а також увага до емоційного стану кожного здобувача.

До програми викладання англійської мови для першокурсників ми ввели технологію «Інтерактивна майстерня», реалізувавши методи символічного та смислового бачення, порівняння версій, гіпотетичних ситуацій, коли розповідь починається з «Якби я ...», вживання в ситуацію, самостійного конструювання визначень понять, елементів евристичного дослідження, смислових асоціацій; активізували групові активності («Панельне засідання», «Мозаїчне навчання», «Дискусійні групи»), скоригували індивідуальну самостійну роботу з урахуванням умов змішаного навчання. Все

це дозволило ефективно організувати синхронний і асинхронний режими педагогічної та студентської взаємодії.

Імітаційні технології навчання, згідно з висновками Б. Бандур (2023), сприяють підвищенню якості роботи викладачів закладів вищої освіти. Ґрунтуючись на дослідженні вченого, ми впровадили в освітній процес Західнодонбаського інституту методи, що є складовими імітаційних технологій: імітаційне моделювання, ігрові технології, ігрове проектування тощо.

Відповідно до пропозиції К. Сідіропуло (2023) ми застосуємо в ході викладання англійської мови інноваційну освітню технологію «*перевернуте навчання*». Сутність технології полягає в самостійному освоєнні студентами нового матеріалу в домашніх умовах (за допомогою підготованих нами відеолекцій, презентацій, посібників) та закріплення знань, отриманих самостійно, на практичних заняттях. Це дозволило кожному студенту обирати зручний темп навчання, а набувати іншомовних комунікативних навичок під час живого спілкування в групі разом з викладачем й однокурсниками. В результаті студенти отримали стимул для експериментування, самостійного пошуку нової інформації з теми.

У рамках реалізації освітньої технології «*перевернуте навчання*» ми використовували такі форми проведення занять, як дебати, диспути, дискусії, ситуаційно-рольові ігри, ділові ігри, «мозкові штурми». Вони стимулювали обмін думками, гнучкість у спілкуванні студентів у групах, розвивали в них навички активного слухання, співробітництва. Для здійснення зазначених вище форм ми уклали словник фраз-помічників у дискусії, обов'язкових для запам'ятовування: «Мені близька ця думка» («This thought is close to me»), «Я готовий з цим погодитися, але...» («I am willing to agree with that, but...»), «Це не викликає заперечень» («This is not objectionable»), «Я теж хотів про це сказати» («I would also like to mention this»), «Моя позиція цілком збігається...» («My position completely coincides with...»), «Мені так не здається» («I do not think so»), «У мене інший погляд» («I have a different opinion») тощо.

Нами реалізовано форму ведення практичного заняття, де студент виступає в ролі викладача й ведучого дискусій. Для запровадження інноваційної технології в освітній процес ми

скористалися алгоритмом групової діяльності, запропонованим К. Сідіропуло (2023), що складався з таких етапів: знайомство та занурення в ситуацію; попереднє обговорення ситуації учасниками групи й консультації з викладачем; аналіз практичної ситуації, де кожен з учасників має змогу висловити власну думку; звіт групи щодо проведеного аналізу ситуації; дискусія між групами; підбиття підсумків наприкінці заняття, де всі охочі висловили свої думки і враження, виступили лідери груп, зробив загальні висновки та надав оцінку дискусії викладач.

У викладання англійської мови ми впроваджуємо міждисциплінарний підхід, який орієнтує на використання на заняттях з англійської мови інформації з профорієнтуючих предметів, знань із багатьох дисциплін засобами *інтегративних технологій*. Наприклад, практичне заняття з теми «Прибуток» інтегрує знання з таких навчальних курсів: економіка підприємства, математика, фінанси, англійська мова, психологія, право.

Останні тренди 2024 року в обробці інформації безумовно належать *штучному інтелекту*. Згідно з висновками ЮНЕСКО, використання технологій штучного інтелекту в освітньому процесі сприяє підвищенню рівня засвоєння інформації студентами та автоматизації процесу навчання, що конче необхідне в реаліях дистанційної освіти. Крім того, залучення платформ штучного інтелекту до виконання академічних завдань, створення тестів, зворотного зв'язку спрощує оцінювання, вдосконалює письмові та мовленнєві навички, якщо запит реалізується англійською мовою.

У практиці викладання англійської мови в Західнодонбаському інституті МАУП ми реалізуємо можливості, які надає штучний інтелект, у такий спосіб: планування занять і адаптація домашніх завдань відбувається у ChatGPT 4.0 згідно з індивідуальними потребами студентів, адже штучний інтелект здатен рекомендувати певні стратегії навчання; спрощення або ускладнення завдань залежно від рівня володіння студентами англійською мовою; створення контенту й плану занять, генерація завдань відповідно до мети кожного заняття. Зазвичай генеруємо тести, робочі листи, тексти для читання, перекладання, вікторини, діалоги з різної тематики для кожного курсу та спеціальності окремо. Використовуємо штучний інтелект як джерело інформації, пропонуємо студентам додатково перевіряти отриману інформацію в офіційних джерелах, на сайтах законодавчих актів тощо.

Адаптуємо типовий текст з різної тематики для окремих цілей і рівня володіння англійською мовою. Створюємо діалоги та есе з певної тематики, резюме, плани дій. Виконуємо типові завдання: поясни слово, правило, наведи синоніми або антоніми, вибери правильний варіант, виправ помилки, перефразуй тощо.

Використання нами в навчальному процесі *технологій STEM-освіти* за рекомендаціями Інституту модернізації змісту освіти відповідає запитам вітчизняної економіки й потребам суспільства. В зарубіжній науці та практиці, зокрема в США, STEM-освіта впроваджується з 2001 року. Він є популярним напрямом в освіті, що охоплює знання з природничих наук, технології, інженерії та математики. Використання технологій STEM-освіти постає одним із пріоритетів модернізації освіти в Україні, є складовою державної політики з підвищення конкурентоспроможності фахівців та розвитку людського капіталу.

Реалізація STEM-освіти в Західнодонбаському інституті МАУП відбувається шляхом співпраці викладачів закладу та науково-дослідних лабораторій заводів і фабрик, підприємств, музеїв, громадських організацій міста з метою створення спільного освітнього середовища. На заняттях англійською мовою використовуємо технології STEM-освіти на таких рівнях:

- початковому для стимулювання допитливості, розвитку наукової творчості та підтримки мотивації до самостійного навчання (наприклад, підготовка міні-доповідей з останніх новин науки й техніки, складання ментальних карт із профільної тематики, обговорення реальних виробничих ситуацій);

- базовому – для формування стійкого інтересу до розвитку технологій, оволодіння технологічною грамотністю та навичками розв'язання проблем, а також залучення студентів до проектної діяльності (до прикладу, підготовка студентів до дискусій «Ядерна фізика: добро чи зло», «Суцільна роботизація виробничих процесів», або ігор з розподілом учасників за ролями «Надзвичайна ситуація на виробництві», «Ваш новий бухгалтер – штучний інтелект» тощо);

- профільному – для студентів з високим рівнем володіння англійською мовою, що передбачає оволодіння методами наукових досліджень та участь в інноваційних проектах (здебільшого консультування студентів, які зосереджені на науковій роботі).

Висновки. Отже, впровадження інновацій в освітній процес сприяє формуванню професійних компетенцій майбутніх фахівців: вміння швидко сприймати нову інформацію; володіння новими технологіями; навички оцінки, аналізу й систематизації нової інформації; пошук джерел нової інформації задля власного розвитку. Реалії сучасного життя вимагають від сучасного фахівця не тільки вузькоспеціалізованих умінь, а й опрацювання комплексу економічних, юридичних, філологічних, культурологічних знань в поєднанні з оволодінням новітніми інформаційно-комунікаційними технологіями. Все це обумовлює інтенсифікацію освітнього процесу за допомогою впровадження в освітній процес інноваційних технологій навчання. Серед інноваційних методів навчання англійської мови, що на практиці успішно впроваджуються в закладі вищої освіти, розташованому на території, близькій до воєнних дій, можна назвати такі: практико орієнтоване навчання, імітаційні технології, «перевернуте навчання», технології штучного інтелекту, STEM-освіти та ін.

Перспектива подальших досліджень полягає у статистичному аналізі ефективності тривалого впровадження новітніх технологій викладання англійської мови в закладах вищої освіти в умовах війни.

Список використаної літератури

- Бандур, Б. О. (2023). *Формування готовності до інноваційної діяльності майбутніх викладачів закладів вищої освіти засобами імітаційних технологій навчання*. (Дис. д-ра пед. наук). Університет Григорія Сковороди, Переяслав. Інститут модернізації змісту освіти. STEM-освіта. Взято з <https://imzo.gov.ua/stem-osvita/>
- Киналь, А. Ю. (2020). *Формування інформаційної компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей у процесі професійної підготовки*. (Дис. канд. пед. наук). Вінниця.
- Коротка, Н. В., & Підколесна, Л. А. (2021). Ділова гра як метод активного навчання англійській мові у закладі вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*, 31, 2, 35-38. Взято з http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/31/part_2/8.pdf
- Костюкевич, О. М. (2023) *Тенденції вищої освіти країн світу, що розвиваються у XXI столітті*. (Дис. д-ра пед. наук). Університет Григорія Сковороди, Переяслав.
- Кухаренко, В. М., Березенська, С. М., Бугайчук, К. Л., Олійник, Н. Ю., Олійник, Т. О., Рибалко, О. В., ... & Столяревська, А. Л. (2016) *Теорія та практика змішаного навчання*: монографія. Харків. Взято з <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/a1a6ec5c-5ca4-4e67-9b95-1bb50b9daf43/content>
- Ніколаєв, Є., Рій, Г., & Шемелинець, І. (2023). *Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт*. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка.
- Продан, В. І. (2023) Освіта в умовах війни та надзвичайних ситуацій: досвід країн та перспективи для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право* (Т. 1. № 78. с. 126-132). Ужгород.

- Сідіропуло, К. М. (2023) *Формування управлінської компетентності майбутніх викладачів вищої школи з використанням інноваційних освітніх технологій*. (Дис. д-ра пед. наук). Університет Григорія Сковороди, Переяслав.
- Фальштинська, Ю. В., Громов, Є. В., & Ямчинська, Т. І. (2018). *Професійна підготовка викладачів іноземних мов в умовах інформаційного суспільства*. Вінниця: ТОВ «Фірма Планер».
- Хмилко, Б. С., & Костиця, І. В. (2022) Підготовка майбутніх викладачів – лідерів до застосування smart-технологій у вищій школі. В кн. *Лідери XXI століття. Погляд у майбутнє* (с. 43-45). Київ.
- Швець, Г. О. (2022) Сучасні інноваційні методи викладання у вищій школі. *Наукове мислення*. Взято з <https://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/33-chetverta-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/42-suchasni-innovatsijni-metodi-vikladannya-u-visshij-shkoli>
- Щерба, Н. С. (2021). *Теоретичні та методичні засади підготовки майбутнього вчителя іноземної мови до реалізації практикоорієнтованого навчання старшокласників з особливими потребами*. (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Житомирський державний університет ім. Івана Франка, Житомир.

Yuliia Marchuk

EXPERIENCE OF IMPLEMENTING INNOVATIVE ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODS IN A REGIONAL HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION IN WAR CONDITIONS

The article reviews innovative technologies that are being implemented in practice in a higher educational institution located in a territory close to military actions. The administration's actions to increase the efficiency of various forms of the educational process in wartime have been highlighted. At the same time, it has been emphasized that there is a need for education reform, because in order for Ukrainian higher education institutions to be competitive, they must focus on improving the quality of educational services and increasing demand among Ukrainian youth. The quality of content of educational programs and the active involvement of innovative technologies in the educational process herewith should play a major role.

It has been emphasized that the ability of an English teacher to use innovative methodology in the educational process not only has a significant impact on the speech and intellectual development of the students themselves, but also increases their intercultural communication skills, determines the further competitiveness of young people in the global labour market, lays the foundation for high-quality professional growth, significantly develops the professional competencies of the teachers themselves and improves the quality of teaching through the use of active methods and innovative forms of learning, control and assessment.

The main directions of innovations in modern education have been outlined. New teaching technologies which a modern higher education teacher implements using innovative teaching methods have been described. The implementation of such innovative teaching methods into the process of teaching English as personal approach, practice-oriented learning, simulation learning technologies, flipped learning, STEM education, etc. has been disclosed.

Keywords. *the English language; innovative teaching technologies; higher education; personal approach; artificial intelligence; STEM education.*

References

- Bandur, B. O. (2023). *Formuvannia hotovnosti do innovatsiinoi diialnosti maibutnix vykladachiv zakladiv vyshchoi osvity zasobamy imitatsiinykh tekhnolohii navchannia [Formation of readiness for innovative activity of future teachers of higher education institutions by means of imitation teaching technologies]*. (Doctoral diss). Hryhorii Skovoroda University, Pereiaslav [in Ukrainian].

- Falshtynska, Yu. V., Hromov, Ye. V., & Yamchynska, T. I. (2018). *Profesiina pidhotovka vykladachiv inozemnykh mov v umovakh informatsiinoho suspilstva [Professional Training of Foreign Language Teachers in the Information Society]*. Vinnytsia: TOV "Firma Planer" [in Ukrainian].
- Institut modernizatsii zmistu osvity. STEM-osvita [Institute of Modernization of Education Content. STEM education]*. Retrieved from <https://imzo.gov.ua/stem-osvita/> [in Ukrainian].
- Khmylko, B. S., & Kostyria, I. V. (2022) Pidhotovka maibutnikh vykladachiv – lideriv do zastosuvannya smart-tekhnologii u vyshchii shkoli [Preparing future teachers – leaders for the use of smart technologies in higher education]. In *Lidery XXI stolittia. Pohliad u maibutnie [Leaders of the XXI century. A look into the future]* (pp. 43-45). Kyiv [in Ukrainian].
- Korotka, N. V., & Pidkolesna, L. A. (2021). Dilova hra yak metod aktyvnoho navchannia anhliiskii movi u zakladi vyshchoi osvity [Business game as a method of active learning of English in a higher education institution]. *Innovatsiina pedahohika [Innovative pedagogy]*, 31, 2, 35-38. Retrieved from http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/31/part_2/8.pdf [in Ukrainian].
- Kostiukevych, O. M. (2023). *Tendentsii vyshchoi osvity krain svitu, shcho rozvyvaiutsia u XXI stolitti [Trends in Higher Education in the Developing World in the XXI Century]*. (Doctoral diss). Hryhorii Skovoroda University, Pereiaslav [in Ukrainian].
- Kukharenko, V.M., Berezenska, S.M., Buhaichuk, K.L., Oliinyk, N.Yu., Oliinyk, T.O., Rybalko, O.V. & Stoliarevska, A. L. (2016). *Teoriia ta praktyka zmishanoho navchannia [Theory and practice of blended learning]: monohrafiia*. Kharkiv. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/a1aeecec-5ca4-4e67-9b95-1bb50b9daf43/content> [in Ukrainian].
- Nikolaiev, Ye., Rii, H., & Shemelynets, I. (2023). *Vyshcha osvita v Ukraini: zminy cherez viinu: analitychnyi zvit [Higher education in Ukraine: changes due to the war: analytical report]*. Kyiv: Kyivskyi universytet imeni Borysa Hrinchenka [in Ukrainian].
- Prodan, V. I. (2023). *Osvita v umovakh viiny ta nadzvychainykh sytuatsii: dosvid krain ta perspektyvy dlia Ukrainy [Education in war and emergencies: country experience and prospects for Ukraine]*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law]* (Vol. 1. No 78. pp. 126-132). Uzhhorod [in Ukrainian].
- Shcherba, N. S. (2021). *Teoretychni ta metodychni zasady pidhotovky maibutnoho vchytelia inozemnoi movy do realizatsii praktykooorientovanoho navchannia starshoklasnykiv z osoblyvymy potrebamy. (Extended abstract of Doctoral diss.) [Theoretical and methodological bases of preparation of future foreign language teacher for the implementation of practice-oriented teaching of high school students with special needs]*. Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr [in Ukrainian].
- Shvets, H. O. (2022). *Suchasni innovatsiini metody vykladannia u vyshchyi shkoli [Modern innovative methods of teaching in higher education]*. *Naukove myslennia [Scientific thinking]*. Retrieved from <https://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/33-chetverta-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/42-suchasni-innovatsijni-metodi-vikladannya-u-visshij-shkoli> [in Ukrainian].
- Sidiropulo, K. M. (2023). *Formuvannia upravlinskoj kompetentnosti maibutnikh vykladachiv vyshchoi shkoly z vykorystanniam innovatsiinykh osvitnikh tekhnologii [Formation of managerial competence of future higher school teachers using innovative educational technologies]*. (Doctoral diss). Hryhorii Skovoroda University, Pereiaslav [in Ukrainian].

Одержано 16.09.2024 р.

УДК 355.237: 811.161.2'373.46-042.65

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2024.30.320979>

Олена Вернигора, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1725-6075>

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ КУРСАНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФАХОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті розглянуто питання організації самостійної роботи курсантів у процесі вивчення фахової термінології. Наголошено на необхідності індивідуального опрацювання професійної лексики. Проаналізовано, що самостійна робота сприяє пошуковій діяльності, розвитку інтелектуального потенціалу, творчих здібностей курсантів. Запропоновано завдання для самостійної роботи, що допоможуть розширити словниковий запас здобувачів вищої військової освіти, навчитися точно і правильно використовувати терміни як в усному, так і в писемному мовленні.

Ключові слова: самостійна робота; курсанти; фахова термінологія; професійна лексика; індивідуальні завдання; державна мова; словниковий запас; комунікація.

Постановка проблеми. Підготовка військовослужбовців, фахівців із державної та національної безпеки передбачає вивчення фахової термінології. Ці знання необхідні в майбутній професійній діяльності для укладання документів, налагоджування комунікативних зв'язків, а також для підвищення рівня загальних і фахових компетентностей. Для того, щоб курсанти мали змогу розширити свій словниковий запас під час навчання у військовому закладі вищої освіти, необхідно, окрім аудиторних занять, правильно організувати самостійну роботу, що сприятиме вдосконаленню знань необхідної термінології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вивчення фахової термінології привертала увагу вітчизняних і зарубіжних науковців, які пропонували різні аспекти її вирішення. Питання перекладу спеціальної військової термінології розглядали В. Балабін, М. Білан, Т. Кияк, І. Лисичкина, С. Пашко, Є. Проценко, Н. Рябокінь, О. Селіванова, В. Юхименко та ін.; самостійну роботу в системі професійної підготовки вивчали В. Аніщенко,

О. Іваніга, О. Палеха, С. Тарасенко та ін.; організацію самостійної роботи курсантів досліджували О. Аксьонова, В. Бондаренко, О. Донець, А. Кучерявий, Н. Худякова; окремі аспекти самостійної роботи в процесі вивчення професійної лексики аналізували С.Заволока, О.Зеленська, Л.Монастирьова, О.Павлова, А.Посохова; самостійну роботу як засіб розвитку професійних, іншомовних, комунікативних компетенцій розглядали І. Іванова, А. Коршенко.

Метою статті є аналіз організації самостійної роботи курсантів у процесі вивчення фахової термінології.

Методи дослідження: теоретичний аналіз першоджерел з наукової проблеми застосовувався для визначення стану її дослідження в педагогіці; термінологічний аналіз – задля визначення сутності ключового поняття; узагальнення досвіду роботи в закладі вищої військової освіти дав змогу розробити ефективні завдання з вивчення курсантами фахової термінології.

Виклад основного матеріалу. Україна протягом своєї історії часто перебувала в умовах боротьби за незалежність, територіальну цілісність і державну мову, яка є основною ознакою національної приналежності. Сучасні події загострили потребу в захисті, збереженні та досконалому вивченні рідної мови. Для майбутніх військовослужбовців така потреба є необхідною, адже мова містить багато важливої специфічної військової термінології, що наразі сприяє ефективному командуванню, координації діяльності та гарантії державної безпеки. У Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019) зазначено, що «заклади освіти забезпечують обов'язкове вивчення державної мови, зокрема заклади вищої освіти, в обсязі, що дає змогу провадити професійну діяльність у вибраній галузі». У процесі професійної діяльності необхідно використовувати однозначні й чіткі терміни, які забезпечуватимуть правильне розуміння змісту документів і нормативних актів, що допоможе уникнути помилок і непорозумінь. Майбутня професійна діяльність курсантів у військовій чи в державній галузях вимагає вузько-спеціалізованих словників для опису конкретних понять, ситуацій. Адже від точності термінів залежатиме успішність виконання поставлених завдань, зокрема в кризових ситуаціях.

Наша держава прагне до інтеграції та входження в європейські міжнародні структури, зокрема НАТО і ЄС. Це вимагає адаптації військової термінології до міжнародних стандартів, що потребує подальшої розробки відповідних термінів українською мовою та їхнього поширення. Необхідність вивчення військової термінології зумовлена кількома причинами. Державну мову використовують у всіх нормативних документах, наказах, законах та інших офіційних актах. Для розуміння і точного виконання своїх обов'язків курсанти мають вільно володіти мовою та термінологією. Майбутні офіцери або державні службовці будуть взаємодіяти з колегами, керівництвом і громадянами, тому їхня професійна комунікація повинна бути на високому рівні. Адже використання коректної термінології та чітке формулювання думок державною мовою забезпечує ефективне спілкування і запобігає непорозумінням. Знання державної мови сприяє єдності силових структур і всіх громадян, оскільки це одна з основних складових національної безпеки, що допомагає підтримувати єдиний інформаційний простір і культурну ідентичність. Досконале володіння іншомовною та власне українською термінологією є показником високого професійного рівня та компетентності. Це створює позитивний імідж військовослужбовця чи державного службовця як перед співробітниками, так і перед громадянськістю. Тому знання державної мови й зокрема термінології – це не лише вимога, а й важливий аспект професійної підготовки курсантів.

Більшість науковців зосереджує свою увагу на покращенні якості аудиторної роботи в закладах вищої освіти. Щодо організації самостійної роботи дослідники не приділяли достатньої уваги. Адже самостійна робота курсантів є важливою складовою навчального процесу, особливо для майбутніх військовослужбовців і фахівців державної безпеки.

О. Шумейко (2017) зауважує, що самостійна робота – це «навчальна діяльність студента, спрямована на вивчення й оволодіння матеріалом навчального предмета без безпосередньої участі викладача. За своєю суттю самостійна робота є активною розумовою діяльністю студента, пов'язаною з виконанням навчального завдання, що стосуються таких її сфер: засвоєння матеріалу теми, яка розглядається на лекції (робота з конспектом

лекції, рекомендованою навчальною літературою); конспектування фундаментальних робіт відповідно до програми навчальної дисципліни; розв'язування задач, проведення дослідів тощо; підготовка рефератів, контрольних робіт, виступів, доповідей» (с. 191-192).

С. Заволока (2017) доводить важливість самостійної роботи здобувачів вищої освіти, адже вона є «складовою частиною системи навчання у вищих закладах освіти. Вона вимагає системного підходу й має бути побудована на єдиній методичній основі» (с. 121).

О. Волошина (2024) розглядає самостійну роботу у форматі дистанційного навчання, результатом якої має бути «оволодіння основами самоорганізації та самовиховання, щоб і надалі безперервно професійно розвиватися, підвищуючи свою кваліфікацію» (с. 88).

О. Палеха (2019) узагальнює сутність аналізованого поняття в британському науковому дискурсі та доходить висновку, що англійські вчені розуміють його як «*освітню філософію*», «методологічну основу вищої освіти Великої Британії», коли здобувача «включено в процес формування вмінь і навичок самоосвіти, він готовий до постійного самовдосконалення, самостійно осмислює і оцінює рівень своїх знань, сформованих умінь і навичок, визначає перспективи їх удосконалення відповідно до власної освітньої траєкторії» (с. 52).

Аналіз робіт науковців доводить, що самостійна робота має безпосередній вплив на підготовку курсантів, на розвиток професійних навичок і формування ключових компетентностей, необхідних у майбутній професійній діяльності. Правильно організована і спланована самостійна робота вчить курсантів відповідально ставитись до своїх обов'язків, дисципліновано планувати час і виконувати завдання, що є важливим у професійній діяльності у сфері забезпечення державної безпеки. Оскільки курсанти виконують завдання самостійно, це сприяє розвитку їхнього критичного мислення, аналітичних навичок, здатності розбиратися у складних питаннях та ухвалювати виважені рішення. Майбутні фахівці оволодівають уміннями контролювати власний процес навчання, ставити собі цілі та досягати їх.

Л. Монастирська і О. Павлова (2021) переконані, що «одним із найважливіших елементів академічної діяльності стає використання інформаційно-комунікаційних технологій, які не тільки модернізують та інтенсифікують навчальний процес, а й дозволяють реалізувати особистісно-орієнтований та диференційований підходи до навчання» (с. 104). Отже, самостійну роботу курсантів із вивчення професійної термінології, підготовки до практичних і семінарських занять, варто організувати з використанням інформаційних технологій, наприклад, робота з електронними виданнями в бібліотеці, опрацювання освітніх сайтів і автоматизованих навчальних програмних засобів. Завдяки цьому здобувачі освіти можуть якісно підготуватись до письмових робіт і опанувати велику кількість термінології, досліджуючи дефініції та аналізуючи правильне використання термінології в українській науковій мові.

Для того, щоб робота курсантів була результативною і якісною, викладач повинен ретельно підбирати завдання для самостійного опрацювання. Обов'язковим є закріплення знань з теми, яку вивчали на практичному занятті. Для опанування великої кількості нової термінології можна запропонувати здобувачам вищої військової освіти укласти термінологічні словники, у яких необхідно зазначити термін, його дефініцію і навести приклад застосування. Таку роботу важливо виконувати протягом усього навчання, адже поповнення словникового запасу курсантів збільшується під час вивчення нових дисциплін.

Для індивідуальної роботи викладач може запропонувати такі завдання:

- пояснити лексичне значення слів, наприклад: *кібернетика, біоінженерія, дрон, датчик, санкція, легалізація, депортація* тощо;
- пригадати і записати десять професіоналізмів та п'ять номенклатурних назв майбутнього фаху, пояснити їхнє значення, з'ясувати, чим вони відрізняються від термінів;
- виправити конструкції, у яких мовці порушують граматичні норми літературної мови у використанні термінів. Правильні варіанти необхідно записати, наприклад: *дорожчий всіх аналогів, самий докладний проєкт; відбулося в минулому році; діюча постанова; найбільш ефективніші впровадження* тощо;

- за допомогою словника іншомовних слів установити відповідність між українськими та запозиченими словами;

- скористатись словником паронімів української мови для утворення словосполучення, дібрати зі слів, поданих у дужках, відповідні за змістом до наведених паронімів, наприклад: *ознайомити, познайомити (з інструкцією, з новим колегою); особовий, особистий (рахунок, нагляд); виборний, виборчий (посада, право); воєнний, військовий (стан, маневри); чисельний, численний (перевага, експерименти)* тощо;

- виписати зі словника десять запозичених термінів із фаху, указати, з яких мов їх запозичено; записати дефініції та дібрати, якщо можливо, українські відповідники;

- вставити пропущені терміни в речення (можна використовувати слова з довідки);

- дібрати українські відповідники до фахових термінів іншомовного походження, наприклад: *резерв, амбасадор, раціональний, рентабельний*;

- знайти іншомовні відповідники до фахових слів, наприклад: *важливий, своєчасний; звертатися; тотожний; правослухняний, відданий; правосуддя; постанова; запобіжний* тощо;

- з'ясувати значення поданих термінів. Зі словника іншомовних слів виписати, з яких мов ці слова запозичені в українську та яке значення в тих мовах вони мають;

- дібрати до поданих тлумачень слів терміни іншомовного походження, записати їх, за необхідності скористатися довідкою;

- прочитати подані назви зброї та її компонентів, встановити значення кожного слова й записати його, наприклад: *вінчестер, гармата, гвинтівка, набій, гальмівний затвор* тощо.

- визначити доречність використання іншомовної лексики в поданих реченнях, зробити за потреби синонімічну заміну;

- виправити помилки в поданих словосполученнях: *механічна помилка, механічний загін бійців, механізований підхід* тощо;

- дібрати антоніми до поданих слів і ввести їх у словосполучення: *раціональний, урядовий, організований*;

- вставити пропущені слова-терміни в реченні.

Виконуючи такі завдання, здобувачі вищої військової освіти розширяють словниковий запас, навчаються точно і правильно

використовувати терміни як в усному, так і в писемному мовленні. Така самостійна та індивідуальна робота сприяє кращому засвоєнню інформації, а також розширенню кругозору.

Для підготовки до написання рефератів і курсових робіт курсантам необхідно опрацьовувати різні наукові джерела: словники, довідники, монографії, наукові статті, посібники тощо. Теми для наукових робіт викладач має підібрати так, щоб здобувачі вищої освіти використовували якомога більше професійної термінології. До прикладу: «Сучасна зброя української армії», «Нові зразки військової техніки в Україні». Окрім того, можна запропонувати їм укласти повідомлення про походження двох-трьох слів-професіоналізмів. Досліджуючи інформацію, курсанти краще опановують нову термінологію, використовуючи її не лише в усному, а й у науковому мовленні.

Для досягнення ефективного результату обов'язковим є контроль самостійної роботи. Викладач повинен перевірити виконані завдання. Це можуть бути відповіді на контрольні запитання або тести, перевірка укладених конспектів, виконаних вправ, домашніх індивідуальних завдань, захист рефератів тощо.

Виконуючи самостійні завдання, курсанти отримують знання та навички, які допоможуть у майбутньому ухвалювати самостійні рішення. У галузі державної безпеки це критично важливо, адже часто потрібно швидко та самостійно приймати рішення в умовах обмеженої інформації. Самостійне опрацювання матеріалу допомагає кращому розумінню професійних тем, засвоєнню термінології та специфічних процедур, що розвиває професійні навички. Завдяки самостійній роботі курсанти звикають до високих вимог та обмежених термінів, що буде частим явищем у їхній професійній діяльності.

Самостійна робота сприяє розвитку аналітичних здібностей і критичного мислення, адже здатність до аналізу інформації чи розуміння контексту впливає на наслідки прийняття рішень. Самоорганізація і планування розвивають у курсантів уміння ефективно розподіляти свій час і сили для досягнення максимальних результатів. Під час виконання завдань, які передбачають обговорення тем, курсанти співпрацюють один з одним. Саме за таких умов розвиваються комунікативні навички, уміння

висловлювати свої думки та сприймати думки інших здобувачів вищої освіти. Уміння адаптуватися до нових умов і швидко освоювати нову інформацію, що є необхідним у швидкоплинному середовищі державної безпеки, сприяє гнучкості та адаптивності в майбутній професійній діяльності.

Висновки. Розвиток термінології для державної та військової служби є важливим елементом утвердження української мови в усіх галузях суспільного життя. Це сприяє зміцненню національної ідентичності та подоланню впливу російської мови. Багатство української військової термінології є результатом поєднання й задоволення історичних, соціальних, практичних і національно-культурних потреб.

Отже, організація самостійної роботи курсантів у процесі вивчення фахової термінології є необхідною для закріплення нового матеріалу. Самостійне виконання завдань допомагає краще засвоїти знання, які здобувач вищої військової освіти отримав на лекціях і практичних заняттях. Самостійна робота моделює умови, близькі до реальних ситуацій у професійній діяльності, де не завжди є можливість отримати допомогу і потрібно діяти самостійно, що готує курсантів до вирішення специфічних проблем у майбутньому. Самостійне виконання завдань допомагає кожному розвинути впевненість у своїх знаннях і навичках, що є цінним для майбутніх військовослужбовців і фахівців у сфері забезпечення державної безпеки. Самостійна робота є важливим інструментом підготовки майбутніх офіцерів, який не лише покращує їхні знання та навички, але й формує позитивні особистісні якості – відповідальність, самоконтроль і готовність до ефективного виконання професійних обов'язків.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в укладанні спеціальних термінологічних словників і довідників; розробці сучасного навчально-методичного супроводу до самостійної роботи з української мови здобувачів вищої військової освіти в умовах дистанційного і змішаного навчання.

Список використаної літератури

Волошина, О. (2024). Застосування самостійної роботи у процесі формування інформаційно-комунікативної компетентності студентів при вивченні іноземної мови в аграрних закладах вищої освіти. *Молодь і ринок*, 1 (221), 78-91. Взято з <http://mir.dspu.edu.ua/article/view/298585/292036>

- Заволока, С. І. (2017). Аспекти організації самостійної роботи студентів ВНЗ з іноземної мови (французької). *Педагогічні науки*, 75, 1, 118-121.
- Монастирська, Л. В., & Павлова, О. О. (2021). Інтернет-технології як засіб інтенсифікації самостійної роботи студентів у процесі вивчення англійської мови у ЗВО. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*, 72, 103-109. Взято з <http://repo.uira.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7202/1pdf>
- Палеха, О. М. (2019). Сутність поняття «самостійна позааудиторна робота» у британському науковому дискурсі. *Естетика і етика педагогічної дії*, 20, 46-53. Взято з <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/12614>
- Про забезпечення функціонування української мови як державної* (2019): Закон України № 2704-VIII від 25 квіт. 2019 р. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
- Шумейко, О. Г. (2017). Особливості організації самостійної роботи студентів. В кн. *Інноваційні технології в організації самостійної роботи студентів медичних освітніх закладів: матеріали навч.-наук. конф. з міжнар. участю* (с. 191-192). Полтава. Взято з <https://repository.pdmu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6a7406a5-4dca-4b81-b32a-e892d2bf878c/content>

Olena Vernyhora

ORGANIZATION OF CADETS' INDEPENDENT LEARNING WHILE STUDYING PROFESSIONAL TERMINOLOGY

The article deals with the issue of organizing cadets' independent while studying professional terminology. The need for individual study of professional vocabulary lies in the fact that in the course of their professional activities, future employees will use unambiguous and clear terms that will ensure a correct understanding of the content of documents and regulations, which will help to avoid mistakes. After all, the tasks' success depends on the accuracy of the timing, particularly in crisis situations. There are several reasons for the need to learn military terminology. The state language is used in all regulations, orders, laws, and other official acts. To understand and accurately perform their duties, cadets have to be fluent in the language and terminology. Future officers or civil servants will interact with colleagues, superiors and citizens, so their professional communication must be at a high level. After all, the use of correct terminology and clear formulation of thoughts in the state language ensures effective communication and prevents misunderstandings. A perfect command of foreign and Ukrainian terminology is an indicator of a high level of competence and professionalism. This creates a positive image of a serviceman and civil servant both to colleagues and the public.

It is analyzed that independent learning contributes to cadets' search activity, development of intellectual potential, and creative abilities. The objectives of independent learning that will help to expand students' vocabulary, and learn to accurately and correctly use terms in both oral and written speech are outlined. The organization of cadets' independent learning while studying professional terminology contributes to better consolidation of new material. It helps to assimilate the knowledge gained in lectures and practical classes, simulates conditions close to real-life situations in professional activities. It helps cadets to gain and develop confidence in their knowledge and skills, which is valuable for future military personnel and specialists in the field of state security. Independent learning is a significant tool for training cadets, which not only improves their knowledge and skills, but also forms responsibility, self-control and readiness to perform professional duties.

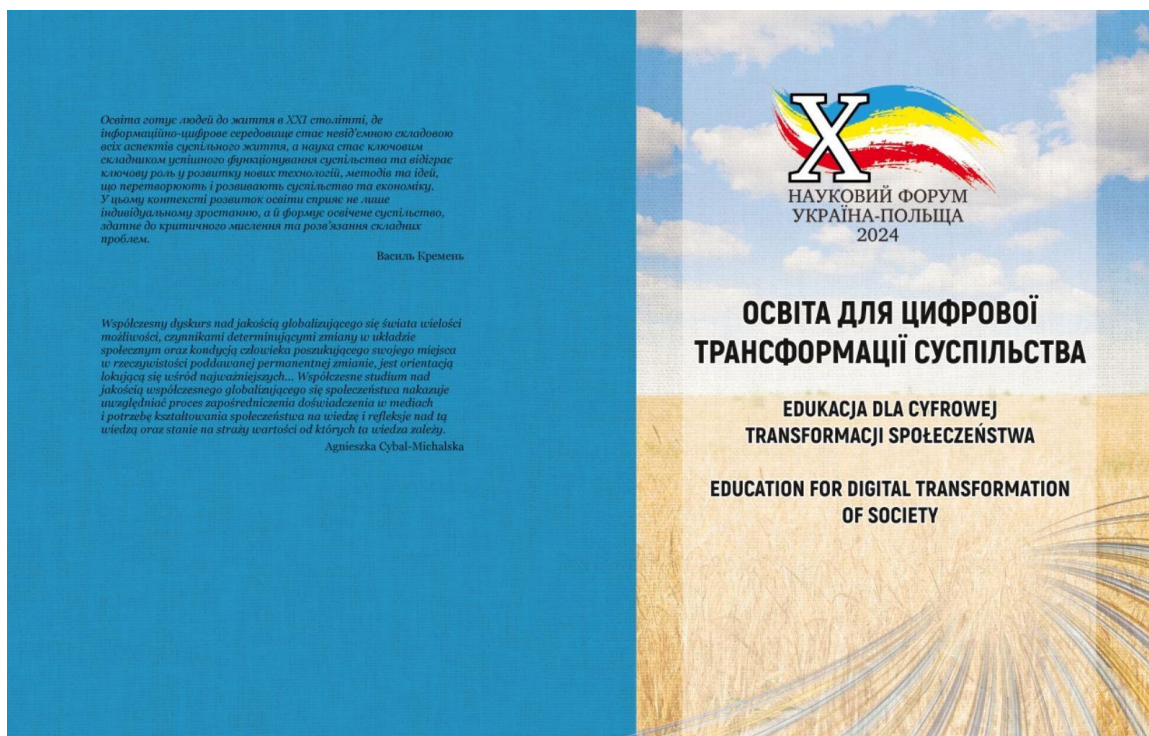
Keywords: *independent learning; cadets; professional terminology; professional vocabulary; individual tasks; state language; vocabulary; communication.*

References

- Monastyrova, L. V., & Pavlova, O. O. (2021). Internet-tehnolohii yak zasib intensyfikatsii samostiinoi roboty studentiv u protsesi vyvchennia anhliiskoi movy u ZVO [Internet technologies as a means of intensifying students' independent work in the process of learning English in higher education]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity [Problems of Engineering and Pedagogical Education]*, 72, 103-109. Retrieved from <http://repo.uipa.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7202/1pdf> [in Ukrainian].
- Palekha, O. M. (2019). Sutnist poniattia «samostiina pozaaudytorna robota» u brytanskomu naukovomu dyskursi [Essence of the concept of independent learning in british scientific discourse]. *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii [Aesthetics and ethics of pedagogical action]*, 20, 46-53. Retrieved from <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/12614> [in Ukrainian].
- Pro zabezpechennia funkcionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi [On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language]* (2019): Zakon Ukrainy No 2704-VIII vid 25 kvit. 2019 r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> [in Ukrainian].
- Shumeiko, O. H. (2017). Osoblyvosti orhanizatsii samostiinoi roboty studentiv [Features of the organization of independent work of students]. In *Innovatsiini tekhnologii v orhanizatsii samostiinoi roboty studentiv medychnykh osvitnikh zakladiv [Innovative technologies in the organization of independent work of students of medical educational institutions]: materialy navch.-nauk. konf. z mizhnar. uchastiu* (pp. 191-192). Poltava. Retrieved from <https://repository.pdmu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6a7406a5-4dca-4b81-b32a-e892d2bf878c/content> [in Ukrainian].
- Voloshyna, O. (2024). Zastosuvannia samostiinoi roboty u protsesi formuvannia informatsiino-komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv pry vyvchenni inozemnoi movy v ahrarnykh zakladakh vyshchoi osvity [The use of independent work in the process of forming students' information and communication competence in learning a foreign language in agricultural higher education institutions]. *Molod i rynek [Youth and Market]*, 1 (221), 78-91. Retrieved from <http://mir.dspu.edu.ua/article/view/298585/292036> [in Ukrainian].
- Zavoloka, S. I. (2017). Aspekty orhanizatsii samostiinoi roboty studentiv VNZ z inozemnoi movy (frantsuzkoi) [Aspects of organizing independent work of university students in a foreign language (French)]. *Pedahohichni nauky [Pedagogical Sciences]*, 75, 1, 118-121 [in Ukrainian].

Одержано 05.09.2024 р.

РЕЦЕНЗІЇ

**Opinia monografii naukowej zatytułowanej:
«EDUKACJA DLA CYFROWEJ TRANSFORMACJI
SPOŁECZEŃSTWA», pod redakcją naukową Wasyla Kremenia, Neli
Nyczkało, Larysy Łukianowej i Natalii Lazarenko, tom I, II
(Kijów, Wydawnictwie „Jurka Lubczenka”, 2024 r.)**

W monografii przedstawiono materiały cyklicznego, tutaj X Forum Naukowego Polsko-Ukraińskiego, które odbywa się pod auspicjami Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy oraz Komitetu Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk. Współorganizatorami tego ważnego wydarzenia naukowego są: Winnicki Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Mychajła Kociubyńskiego, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytut Pedagogiki Szkolnej i Edukacji Dorosłych im. Iwana Ziaziuna NAPN Ukrainy, Instytut Cyfryzacji Edukacji NAPN Ukrainy oraz Państwowa Biblioteka Naukowo-Pedagogiczna im. W.O. Suchomłyńskiego.

Rezultaty badań empirycznych i dociekań teoretycznych ukraińskich i polskich badaczy w obszarze roli edukacji w cyfrowej transformacji społeczeństwa, zostały usystematyzowane przez redaktorów tomu w następujących obszarach (rozdziałach):

1. Globalne i lokalne wymiary przestrzeni cyfrowej;
2. Sztuczna inteligencja – nowe wyzwania edukacyjne w warunkach transformacji społecznej;
3. Cyfryzacja ukraińskiej edukacji w warunkach stanu wojennego oraz perspektywy wdrażania cyfrowych technologii nauczania w czasie powojennym;
4. Partnerstwo edukatorów, naukowców i organizacji społecznych w warunkach cyfrowej transformacji społeczeństwa;

Opiniowany tom zawiera 33 prace. Prace napisane zostały głównie w języku ukraińskim, polskim i angielskim zawierają: nazwiska autorów w ich oryginalnym brzmieniu (czyli ukraińskim i polskim) oraz zostały „przetłumaczone” na język angielski. Wydaje mi się, że zasięg tomu będzie miał charakter międzynarodowy, a to ze względu na dalsze stałe elementy analizowanych prac: otóż ich tytuły i streszczenia są zredagowane w trzech językach: ukraińskim, polskim i angielskim oraz to, że kilka prac zostało zredagowanych całkowicie w języku angielskim, ponadto w szeregu pracach cytowana jest literatura anglojęzyczna.

Tom rozpoczyna syntetyczny, dobrze zredagowany wstęp, opracowany przez profesora Wasyla Kremienia, przewodniczącego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy oraz profesor Agnieszkę Cybal-Michalską, przewodniczącą Komitetu Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk. W spisie treści należy dodać, że w tomie oprócz wstępu w języku ukraińskim, jest także oddzielny wstęp anglojęzyczny. Tom kończy spis treści oraz krótka informacja o autorach. Konstrukcja redakcyjna tomu jest prawidłowa i przejrzysta.

Poziom merytoryczny i metodologiczny poszczególnych prac jest zróżnicowany: najwyżej oceniam prace syntetyczne, w których mamy do czynienia z hermeneutyczną analizą wybranych, ważnych tekstów naukowych, w dużej mierze anglojęzycznych, które odnoszą się w sposób znaczący do współczesnych, strategicznych aspektów analizowanej w tomie problematyki. W drugim rzędzie stawiam prace empiryczne, które dotyczą wybranych wątków roli współczesnej edukacji w transformacji cyfrowej nie tylko na Ukrainie czy w Polsce, ale na świecie, poprzez cytowania aktualnych prac anglojęzycznych. Na końcu stawiam prace mające charakter przeglądowny, będące analizą wybranych wątków z literatury głównie krajowej a w kilku z nich odnoszące się do literatury, mającej często już historyczne znaczenie. Problematyka tomu dotyczy przecież zagadnień aktualnych i tylko w uzasadnionych sytuacjach autorzy powinni sięgać do literatury, która dotyczy zjawisk czy procesów już minionych.

Uważam, że podjęta przez redaktorów tomów inicjatywa komparatystyczna, porównująca wyniki badań empirycznych i studiów teoretycznych naukowców z obu krajów, zasługuje na uznanie i opublikowanie, ponieważ przedstawia punkty widzenia i opinie naukowców dotyczących najnowszych zagadnień występujących w edukacji obu krajów, z uwzględnieniem zagadnień rozważanych w edukacji innych krajów. Ten międzynarodowy kontekst treści zawartych w tomie stanowi o jego unikalnym przekazie dla odbiorców. Szczególne uznanie należy się naukowcom z Ukrainy, którzy mimo sytuacji wojny z agresorem rosyjskim, starają się analizować m.in. współczesne zjawiska i procesy edukacyjne oraz determinujące je najbardziej istotne czynniki i nie zostawać w tyle, w rozwoju światowej nauki.

Poniżej przedstawię krótkie opinie dotyczące poszczególnych prac.

Rozdział 1, zatytułowany „**Globalny i lokalny wymiar przestrzeni cyfrowej**” zawiera 12 prac i stanowi bardzo dobrą podstawę do bardziej szczegółowych dyskusji wybranych czynników w rozdziałach następnych.

Rozdział rozpoczyna praca Wasyla Kremenia nt. „Działalności Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych w zakresie cyfrowej transformacji edukacji i nauki”. Autor z dużym znanstwem przedstawił rolę działalności Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy w zapewnieniu systematycznego i naukowo uzasadnionego wsparcia cyfrowej transformacji edukacji i nauki. Wyjaśnił kluczowe koncepcje cyfryzacji i transformacji cyfrowej w edukacji a także podkreślił wagę przestrzegania etycznych zasad wykorzystania technologii cyfrowych, takich jak ochrona danych osobowych, bezpieczeństwo cyfrowe, uczciwość akademicka, dostępność cyfrowa i inkluzyjność, zrównoważone wykorzystanie technologii, rozwijanie umiejętności cyfrowych i krytycznego myślenia, zapobieganie dyskryminacji i uprzedzeniom oraz odpowiedzialność środowiskowa. Mamy do czynienia ze znakomitą narracją i ważnymi przykładami a sama koncepcja pracy oparta została na aktualnej ukraińskiej i anglojęzycznej literaturze przedmiotu.

Agnieszka Cybal-Michalska jest autorką dobrze zredagowanej, anglojęzycznej pracy, zatytułowanej: “The modern globalising society and its focus on media experience – at the request of a knowledge society”. Z punktu widzenia pedagoga społecznego autorka słusznie zauważa, że „W nieciągłej czasoprzestrzeni i niejednorodnym systemie znaczeń kulturowych świata globalnej zmiany, życia w hiper-rzeczywistości i doświadczenia zapośredniczonego z mediów rozwój orientacji na wiedzę, rozwijanie ciekawości i giętkości poznawczej podmiotu staje się praktyką poznawczą, opartą na indywidualnym eksperymentowaniu.” Koncepcja pracy została zrealizowana w sposób oryginalny a dyskurs został oparty głównie na polskojęzycznej literaturze z różnego okresu czasu.

Barbara Marcinkowska i Diana Aksamit prezentują interesującą pracę pod tytułem: „Przygotowywanie do zawodu nauczyciela w Polsce – wybrane założenia formalno-prawne”, zawierającą najważniejsze uregulowania prawne i ich adaptację do wyzwań współczesnego kształcenia przyszłych nauczycieli w Polsce.

Nela Nyczkało, Larysa Lukianova i Oksana Owczaruk przedstawiają pracę nt. „Cyfrowa transformacja społeczeństwa: doświadczenia europejskie, realia ukraińskie”. Autorki w sposób profesjonalny przedstawiają kluczowe aspekty cyfrowej transformacji społeczeństwa i edukacji w Ukrainie oraz państwach Europy. Analizują pojęcie “transformacja cyfrowa”, jej systemowy charakter i wpływ na różne sfery życia. Szczególną uwagę zwracają na problem barier cyfrowych w społeczeństwie, ich wielopoziomowości i powiązania z czynnikami społeczno-ekonomicznymi. Rozpatrywane są wyzwania cyfrowego podziału w edukacji, w tym nierówny dostęp do edukacji o wyższej jakości oraz potrzeba rozwoju umiejętności cyfrowych uczących się. Obszerna praca napisana ze znanstwem problematyki została oparta na ukraińskiej i anglojęzycznej literaturze przedmiotu.

Praca autorstwa Oleksandra Liaszenko i Switłany Lytwynowej, jest zatytułowana „Rozwój kompetencji cyfrowych naukowców w warunkach cyfrowej transformacji edukacji i nauki” i poświęcona jest analizie stanu kompetencji cyfrowych oraz perspektyw ich rozwoju wśród naukowców Narodowej Akademii

Nauk Pedagogicznych Ukrainy. Zawiera wyniki oryginalnych badań empirycznych i ich omówienie.

Jan Łaszczyk jest autorem pracy zatytułowanej „Edukacja dla przyszłości i jej nowe wyzwania”, w którym odnosi się do postępu technologicznego i jego roli w edukacji. Autor zauważa pozytywne cechy mediów cyfrowych w procesie uczenia się, stymulujących rozwój poznawczy uczącego się, zaspokajających potrzebę radości oraz mogących także przyczynić się do redukcji nieśmiałości i złagodzenia lęków przed nieznanym. Praca zawiera oryginalne przemyślenia autora, wsparte skromną literaturą przedmiotu.

Swietłana Sysojewa, Lubow Kaniszewska, Olga Rejpolska są autorkami pracy „Edukacja dzieci i młodzieży w przestrzeni cyfrowej: zorientowana praktycznie koncepcja Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy”. W pracy przedstawiono oryginalną Koncepcję Edukacji Dzieci i Młodzieży w przestrzeni cyfrowej NANP Ukrainy, zwracającą szczególną uwagę na wybrane jej aspekty, zapobieganie cyfrowej przemocy czy kształtowania cyfrowych kompetencji nauczycieli. Podstawa teoretyczna koncepcji jest oparta w dużej mierze na aktualnej ukraińskiej literaturze przedmiotu oraz kilku dokumentach Rady Europy.

Tytuł pracy Czesława Plewki zawiera retoryczne pytanie: „Czy wykorzystywanie w edukacji technologii cyfrowych stanowi cywilizacyjną konieczność?” Autor przedstawia zagadnienia wdrażania technologii informacyjno-komunikacyjnych na początku XXI wieku do polskiej szkoły i uczelni. Niestety polska szkoła jest w dużej mierze „odporna” na wdrożenia technologii cyfrowych, lecz to pandemia COVID-19 spowodowała w niej (a także w uczelniach wyższych) wyraźny przełom i rozwój kształcenia dystansowego oraz hybrydowego. Przecież dziś należy już mówić o wprowadzaniu do szkół i uczelni Edukacji 4.0 a w niej Sztucznej Inteligencji, która rodzi jednak bardzo poważne problemy, czego autor stara się nie dostrzegać. Koncepcja pracy oparta jest na polskojęzycznej literaturze z początku XXI wieku.

Mykoła Kyryczenko, Lubow Kartaszowa i Tamara Soroczan w swojej pracy podejmują problematykę: „Zarządzania rozwojem zawodowym nauczycieli: technologie sztucznej inteligencji”. Scharakteryzowano w niej technologie realizujące główne funkcje zarządzania rozwojem zawodowym nauczycieli przy pomocy narzędzi Sztucznej Inteligencji. Przedstawiono zastosowanie Sztucznej Inteligencji do realizacji funkcji wyznaczania celów, planowania, organizacji, kontroli, analizy z uwzględnieniem specyfiki edukacji dorosłych. Zwrócono uwagę na warunki stosowania technologii Sztucznej Inteligencji w zarządzaniu doskonaleniem zawodowym nauczycieli w warunkach wojny na Ukrainie. Praca dobrze skonstruowana, a narracja oparta jest na aktualnej literaturze anglojęzycznej i ukraińskiej.

Magdalena Piorunek podejmuje problematykę: „Scenariuszy edukacji przyszłości w warunkach transformacji cyfrowej”. W tekście przedstawiono scenariusze edukacji przyszłości (w której występują: hiperpersonalizowana edukacja; technologiczowany humanizm; reaktywna adaptacja; inkluzywna innowacyjność), opisane przez Infuture Institute Natalii Hatałskiej we współpracy z Collegium Da Vinci w Poznaniu. Punktem wyjścia do ich opisu są predykcje dotyczące przemian gospodarczych, ponieważ, zdaniem autorki, to rynek pracy z

jednej strony wymusza szereg zmian edukacyjnych, z drugiej jest przez trendy edukacyjne modelowany. Praca dotyczy aktualnej problematyki edukacji i bardzo dobrze wpisuje się w problematykę konferencji.

Olga Matwijenko i Switłana Kuzmina zajmują się zagadnieniem: “The influence of digital technologies on quality of education in Ukraine in the conditions of war”. Autorki analizują jakość edukacji, której nie tylko wzrost, ale przede wszystkim utrzymanie na wysokim poziomie jest zagrożone wojną z rosyjskim agresorem. Autorki tej anglojęzycznej pracy wskazują na znaczenie „trajektorii uczenia się” każdego z uczniów. Pojęcia: trajektorii uczenia się oraz trajektorie i walidacja wyników uczenia się, są pojęciami analizowanymi wspólnie przez dydaktyków na całym świecie.

Jarema Drozdowicz podjął tematykę: „Ciemna Akademia: jak dawne nierówności replikują się w globalnym zjawisku uczenia się na Youtube”. Praca zawiera oryginalną próbę refleksji autora nad zjawiskiem nostalgii wielu użytkowników serwisów informacyjnych za dawnymi czasami, w których liczyły się dyplomy dobrych uczelni i szanowany był wysiłek studentów w dochodzeniu do wiedzy. Dziś wiele ważnych informacji można znaleźć właśnie w serwisach informacyjnych a także ich omówienia a czasami nawet interpretację. Burzliwy rozwój technologii cyfrowych po pandemii COVID-19 bardziej przyczynił się do ekspansji tego burzliwego zjawiska. Oryginalne refleksje bardzo dobrze wpisują się w tematykę opiniowanego tomu.

W rozdziale 2: „**Sztuczna inteligencja – nowe wyzwania edukacyjne w warunkach transformacji społeczeństwa**”, zgrupowano 8 prac.

Rozdział rozpoczyna praca Franciszka Szloska nt. „Sztuczna Inteligencja w edukacji: nadzieje i obawy”. Sztuczna Inteligencja (AI) jest pojęciem wieloznacznym, różnie rozumianym przez przedstawicieli dwóch paradygmatów: holistycznego i mechanistycznego. Od kilku lat w literaturze przedmiotu mamy „wysyp” tysięcy naukowych tekstów dotyczących znaczenia i rozumienia tego pojęcia, wykorzystywania AI w różnych aspektach naszego codziennego życia, a jego wdrożenie do edukacji i osiągnięcie tzw. Edukacji 4.0 jest zagadnieniem szczególnie szeroko dyskutowanym przez naukowców i nauczycieli na całym świecie. Przedstawia swoje spojrzenie na ten problem oraz swoje przemyślenia.

Switłana Aleksiejewa jest autorką pracy zatytułowanej: „Sztuczna Inteligencja i technologie immersyjne w praktyce edukacyjnej: rekompensata strat edukacyjnych w szkolnictwie ogólnokształcącym w czasie wojny w Ukrainie”. Autorka ujawniła najważniejsze cechy koncepcji strat edukacyjnych, które charakteryzują utratę możliwości wszechstronnego rozwoju uczniów. Udowodniła, że rekompensata za straty edukacyjne wymaga zintegrowanego podejścia, a aktywne wykorzystanie narzędzi cyfrowych w procesie edukacyjnym i ukierunkowany rozwój umiejętności cyfrowych uczniów są priorytetowymi obszarami polityki państwowej w Ukrainie. Praca ważna i oparta na aktualnej literaturze ukraińskiej.

Kolejną pracę przygotowały Alla Kolomiiets i Olesia Żownycz nt. „Możliwości Sztucznej Inteligencji jako innowacyjnej technologii pedagogicznej”. Autorki dokonały analizy aktualnej literatury, dotyczącej obecnie najczęściej wykorzystywanego narzędzia AI w edukacji, jakim jest ChatGPT. Autorki wyszczególniły trafnie zalety tego narzędzia i jego szerokie możliwości edukacyjne.

Problematykę wykorzystania ChatGPT w rozwoju krytycznego myślenia oraz w nauce języka angielskiego przez studentów kontynuują z powodzeniem kolejne autorki: Natalia Awszeniuk i Natalia Seminichyna w pracy pt. „Rola ChatGPT w nauce języka angielskiego przez studentów szkół wyższych”. Autorki przedstawiają wyniki swych oryginalnych i interesujących badań empirycznych. Koncepcja badań została oparta na najnowszej literaturze anglojęzycznej.

Jan Sikora w swej pracy „Dylematy zastosowań Sztucznej Inteligencji w edukacji”, nawiązuje w dużej mierze do wcześniejszej pracy Franciszka Szloska. Obaj autorzy przedstawiają definicje pojęcia AI oraz sprawy rozróżnień odmian AI, korzystając z odmiennych źródeł literaturowych.

Taras Kolomiets i Oleksandr Kushmir są autorami pracy „Wykorzystanie Sztucznej Inteligencji do tworzenia cyfrowego awatara wykładowcy: zalety i wady”. W artykule przeanalizowano możliwość realizacji tego pomysłu za pomocą istniejących technologii AI, rozważając konkretne usługi online i platformy. Szczegółowo analizowane są potencjalne zalety i wady wykorzystania cyfrowych awatarów w procesie edukacyjnym. Ten interesujący pomysł został scharakteryzowany na podstawie aktualnej literatury ukraińskiej i anglojęzycznej.

Olena Grybiuk i Joanna Szafran są autorkami pracy „Implementation of research training using the Clever COMSRL Artificial Intelligence computer system”. Praca bowiem dotyczy problemów wykorzystania badań eksperymentalnych w edukacji matematycznej oraz metody badań w nauczaniu matematyki uczniów liceów ogólnokształcących. Proponuję zatem polski tytuł pracy zmienić na: *Badania eksperymentalne w edukacji matematycznej oraz metody badań w nauczaniu matematyki uczniów liceów ogólnokształcących za pomocą systemu komputerowego Sztucznej Inteligencji Clever COMSRL*”. Praca ma charakter oryginalny a koncepcja oparta o dobrze dobraną i aktualną literaturę przedmiotu.

Trzeci rozdział zatytułowany: **„Cyfryzacja edukacji ukraińskiej w warunkach stanu wojennego i perspektywy wdrożenia cyfrowych technologii edukacji w okresie powojennym”**, rozpoczyna się pracą Wiktora Sydorenko, zatytułowaną ambitnie „Cyfrowa transformacja edukacji zawodowej jako globalne wyzwanie nowoczesnej gospodarki i społeczeństwa w warunkach stanu wojennego”. Praca zawiera charakterystykę doświadczeń w zakresie transformacji cyfrowej Instytutu Ustawicznego Kształcenia Zawodowego w Białej Cerkwi a także wyniki sondażu ankietowego przeprowadzonego wśród słuchaczy kursów na odległość nt. kształcenia dystansowego i kształtowania stosownych kompetencji a także wykorzystania europejskiego narzędzia internetowego SELFIE do prowadzenia kompleksowego badania monitorującego stan cyfryzacji instytucji kształcenia zawodowego.

Olena Vozniesińska i Tatiana Filkina w swej pracy „Kreatywność medialna weteranów wojennych w warunkach cyfrowej transformacji społeczeństwa” odniosły się do problematyki społeczno-psychologicznego modelu adaptacji uczestnika wojny, opierającego się na fakcie, że człowiek może skutecznie przezwyciężyć czynnik stresu bojowego, jeśli otrzyma skuteczne wsparcie społeczne i psychologiczne. Autorki w kreatywności medialnej weteranów upatrują istotne wsparcie dla ich readaptacji do prawidłowego funkcjonowania społeczeństwie w trakcie cyfrowej transformacji. Praca jest ważna pod względem społecznym i etycznym.

Natalia Prorok, autorka pracy „Wojna i świat cyfrowy: wpływ na rozwój społeczny dziecka”, przedstawiła wyniki własnych badań empirycznych, z wykorzystaniem metody obserwacji i testów projekcyjnych, dotyczące specyfiki rozwoju społecznego dzieci w młodszym wieku szkolnym i młodzieży przymusowo przesiedlonych w warunkach wojny. Praca ważna jest nie tylko pod względem poznawczym, ale także społecznym i znakomicie wpisuje się w tematykę tomu.

Inessa Wizniuk, Olga Palamarczuk oraz Siergiej Dolinnyj są autorami pracy „Wdrożenie technologii cyfrowych w procesie edukacyjnym w warunkach wojennych”. Ma ona charakter przeglądu literatury rodzimej i dokonuje pewnej syntezy trudności wykorzystania mediów cyfrowych w kraju opanowanym wojną. Dostarcza cennych informacji czytelnikom z innych krajów.

Olga Banit i Małgorzata Franc przedstawiły prace nt. „Dialog intelektualny i egzystencjalny w kontekście polskich wyzwań edukacyjnych po inwazji Rosji na Ukrainę”, która ma charakter przeglądu, oparty o historyczną już literaturę polskojęzyczną i aktualny wybór literatury ukraińskiej. Praca wnosi nowe treści do zagadnienia edukacji w kraju ogarniętym wojną.

Angielina Kosowa i Oksana Krajewa w swej pracy pt. „Program zapobiegania wypaleniu emocjonalnemu nauczycieli placówek wychowania przedszkolnego Ukrainy w warunkach wojny”, jest interesującą propozycją diagnozy egzemplifikacji zjawiska wypalenia zawodowego nauczycieli pracujących w warunkach wojny oraz opracowaniu i przetestowaniu skuteczności programu profilaktyki „Zasoby wsparcia odporności nauczyciela” w tak trudnej sytuacji. Praca interesująca pod względem poznawczym i praktycznym została.

Iryna Szarancza w pracy: „Wyzwania i sposoby przewycięzania przepaści cyfrowej w edukacji: perspektywy rozwoju i innowacyjne rozwiązania” przedstawia swą opinię nt. najważniejszych sposobów pokonania luki cyfrowej w ukraińskiej szkole, spowodowanej wojną. Autorka trafnie diagnozuje problemy i proponuje racjonalne rozwiązania.

Rozdział 4. „**Partnerstwo edukatorów, naukowców i organizacji publicznych w warunkach transformacji cyfrowej społeczeństwa**” otwiera praca Jarosława Michalskiego nt. „Taktowny nauczyciel w szkole cyfrowej”, w której autor ze swadą charakteryzuje obraz kultury pedagogicznej nauczyciela a w nim takt pedagogiczny i jego oddziaływanie na jakość rozwoju moralnego uczniów. Praca ma wartość ponadczasową.

W swej pracy Walentyna Radkiewicz i Oleksandr Radkiewicz pt. „Cyfrowa transformacja edukacji zawodowej w oparciu o partnerstwo publiczno-prywatne”, napisanej w języku polskim, ale opartej na krytycznej analizie piśmiennictwa ukraińskiego, dokonali przeglądu aktualnej literatury rodzimej autorów, dotyczącej transformacji cyfrowej edukacji zawodowej w Ukrainie przy wykorzystaniu partnerstwa publiczno-prywatnego. Praca dotyczy ważnego dla edukacji ukraińskiej zagadnienia, ale wartość praktyczną spostrzeżeń autorów będzie można ocenić po wdrożeniu ich postulatów.

Lidia Chomycz i Natalia Iwanicka są autorkami pracy pt. „Cyfrowe środowisko edukacyjne jako integralny element profesjonalnej interakcji online nauczycieli szkół średnich”, w której opisano strukturę modułów edukacyjnych, które wchodzą w skład cyfrowego środowiska edukacyjnego stworzonego na

nowym Google Classroom. Ich celem jest wzajemne uczenie się w zakresie organizacji zajęć badawczych uczniów szkół ponadgimnazjalnych, w tym dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Autorki przeprowadziły jeszcze badania eksperymentalne nauczycieli tych szkół w celu zdiagnozowania ich kompetencji w zakresie psychologicznym, organizacyjnym i komunikacyjnym.

Mirosława Wowk i Kirył Kotun są autorami pracy pt. „Partnerstwo w edukacji pedagogicznej w warunkach cyfryzacji”. Autorzy piszą m.in. o partnerstwie instytucji edukacyjnych i naukowych w obszarze cyfryzacji zarówno edukacji jak i nauki. Podają jako przykład działalność Instytutu Oświaty Pedagogicznej i Edukacji Dorosłych im. Iwana Ziaziuna Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy, w warunkach wojny. Praca ma charakter przeglądowy i oparta jest na bogatej i aktualnej literaturze rodzimej autorów.

Reasumując, opiniowany tom zawiera szereg prac wartościowych pod względem poznawczym, w których autorzy dokonali syntetycznych i strategicznych przemyśleń na temat funkcjonowania społeczeństwa w warunkach transformacji cyfrowej a w szczególności w społeczeństwie ukraińskim, funkcjonującym w sytuacji wojny. Znakomite są także prace zawierające wyniki oryginalnych badań empirycznych i ich interpretacje, które wnoszą swój znaczący wkład do rozwoju pedagogiki. Również wiele prac o charakterze przeglądowym zawiera oryginalne spojrzenie autorów na eksplorowane procesy.

Opiniowany tom drugi zawiera kilkadziesiąt prac. Rezultaty badań empirycznych i dociekań teoretycznych ukraińskich i polskich badaczy w obszarze roli edukacji w cyfrowej transformacji społeczeństwa, zostały usystematyzowane przez redaktorów tomu w czterech kolejnych rozdziałach:

5. Tendencje i innowacje w edukacji cyfrowej w instytucjach kształcenia zawodowego, wyższego i podyplomowego;
6. Strategiczne kierunki i innowacyjne praktyki wykorzystania technologii cyfrowych w edukacji dorosłych w warunkach edukacji formalnej i nieformalnej;
7. Kształcenie kompetencji cyfrowych różnych kategorii ludności jako czynnik cyfrowej transformacji społeczeństwa: zagraniczne doświadczenia;
8. Psychologiczne, społeczno-wychowawcze i włączające aspekty procesów edukacyjnych w warunkach cyfryzacji.

Konstrukcja redakcyjna tomu drugiego jest prawidłowa i przejrzysta.

Rozdział 5. Rozpoczyna praca autorstwa Natalii Lazarenko i Wiktora Gurewicza pt. „Transformacja działalności edukacyjnej w instytucjach szkolnictwa wyższego w kontekście cyfryzacji”. Praca zawiera przegląd prac dotyczących przemian w uczelniach wyższych w kontekście cyfryzacji społeczeństwa. Praca ma charakter oryginalny.

Anatolij Kuźmiński jest autorem przeglądowej pracy nt. „Kierunki cyfrowej transformacji kształcenia zawodowego przyszłych nauczycieli w warunkach nauczania mieszanego”. Autor trafnie scharakteryzował kierunki cyfrowej transformacji kształcenia zawodowego przyszłych nauczycieli, w warunkach nauczania mieszanego jako konsekwencji informatyzacji szkolnictwa wyższego.

Praca Daryi Hołowko i Anny Krawczenko nt. „Rozwój kompetencji cyfrowych nauczycieli instytucji kształcenia zawodowego” zawiera udaną analizę pojęcia kompetencji cyfrowych nauczyciela, definiując je jako zespół wiedzy i

umiejętności niezbędnych do skutecznego włączenia technologii informacyjno-komunikacyjnych w proces edukacyjny.

Praca pt. „Kształcenie przyszłych nauczycieli informatyki w warunkach stem-nauczania na zajęciach z programowania komputerowego”, autorstwa Liudmiły Szewczenko, Wołodymira Umanca oraz Vitaliya Kismitecyna, napisana w języku polskim, poświęcona jest analizie możliwości i zaletom wykorzystania języka programowania Python w procesie kształcenia przyszłych nauczycieli informatyki w placówkach pedagogicznych w oparciu o edukację STEM. Praca ma charakter przeglądowy.

Natalia Bidiuk w swej pracy pt. „Wykorzystanie dydaktyki cyfrowej w kształceniu przyszłych nauczycieli języków obcych i literatury” dokonała aktualizacji kwestii zaspokajania potrzeb edukacyjnych i zawodowych przyszłych nauczycieli języków obcych i literatury w zakresie twórczej samorealizacji w przestrzeni informacyjnej i edukacyjnej, w szczególności efektywnej organizacji zajęć z języka obcego za pomocą dydaktyki cyfrowej. Praca ma charakter przełomowy i zawiera sugestię dotyczącą wdrożenia dydaktyki cyfrowej do praktyki kształcenia nauczycieli.

Walentyna Fryciuk i Wasyl Kaplinskij są autorami przeglądowej pracy zatytułowanej „Technologie cyfrowe w przygotowaniu przyszłych nauczycieli do samorozwoju zawodowego”. Autorzy na podstawie analizy literatury psychologiczno-pedagogicznej, zdefiniowali kilka warunków organizacyjno-pedagogicznych, których spełnienie przyczynia się do kształtowania gotowości przyszłych nauczycieli do ustawicznego samodoskonalenia zawodowego.

Nelina Khamska w swej pracy pt. „Przygotowanie przyszłych nauczycieli do działań wychowawczych w warunkach cyfryzacji oświaty”, zwróciła uwagę na aktualność problemu kształcenia przyszłego nauczyciela w zakresie wychowania dzieci w przestrzeni informacyjnej.

Witalina Pugacz w przeglądowej pracy zatytułowanej „Wykorzystanie narzędzi cyfrowych w nauczaniu studentów prawa: wyzwania, możliwości, perspektywy” odnosi się do cyfrowego kształcenia studentów prawa. Propozycje wykorzystania w takiej edukacji mediów cyfrowych są znane szeroko w krajach Unii Europejskiej.

Oleksandr Gymennyj i Olha Gumenna w pracy pt. „Działalność projektowa w instytucjach edukacji zawodowej jako klucz do rozwoju kapitału intelektualnego”, szczególną uwagę poświęcili znaczeniu współpracy. Wyniki ankiety przeprowadzonej wśród uczestników procesu edukacyjnego potwierdzają znaczący wpływ działań projektowych na poprawę osiągnięć akademickich, myślenia krytycznego i zdolności analitycznych.

Illia Pachomow w pracy pt. „Innowacje w cyfrowym kształceniu pracowników naukowych i pedagogicznych” opisuje innowacje w zakresie edukacji cyfrowej pracowników naukowo-pedagogicznych i pedagogicznych Instytutu Ustawicznego Kształcenia Zawodowego w Białej Cerkwi Uniwersytetu Zarządzania Oświatą NANP Ukrainy. Opisane zagadnienie ma wymiar praktyczny a nie naukowy.

Olha Pinajeva i Olha Moskovczuk w swej pracy nt. „Kształcenie uniwersalnych kompetencji studentów” podjęły ważną tematykę, dotyczącą „zaprojektowania programu edukacyjnego uwzględniającego integrację

uniwersalnych kompetencji twórczych, umiejętności nawiązywania komunikacji w organizacji wspólnych działań projektowych, umiejętności analizowania informacji i podejmowania logicznych decyzji w oparciu o komunikację, stosowanie metod twórczego myślenia i opanowanie technologii cyfrowych oraz umiejętność wykonywania zadań zawodowych”.

Rozdział 6. zatytułowany: „**Strategiczne kierunki i innowacyjne praktyki wykorzystania technologii cyfrowych w edukacji dorosłych w warunkach edukacji formalnej i nieformalnej**” rozpoczyna praca Urszuli Jeruszki, pt. „Kierunki wykorzystywania technologii cyfrowych w edukacji dorosłych”. Edukacja dorosłych jest ważnym zagadnieniem nie tylko pedagogicznym, ale dotyczy także wszystkich instytucji świadczących pracę.

Norbert Gerad Pikuła i Olena Kowalenko są autorami pracy nt. „Wsparcie psychologiczne osób starszych znajdujących się w kryzysowych warunkach życia za pomocą nagrań wideo”. W artykule przedstawiono materiały badawcze dotyczące wykorzystania nagrań wideo (umieszczonych w Internecie), stworzonych i mających na celu wspieranie rozwoju osoby starszej, która znajduje się w kryzysowych warunkach życia. Problematyka pracy jest aktualna i bardzo ważna pod względem społecznym dla opiekunów osoby starszej.

Olena Aniszczenko jest autorką pracy pt. „Rozwój kompetencji cyfrowych kadry dydaktycznej w obszarze edukacji dorosłych”, w której dokonała przeglądu literatury ukraińskiej i anglojęzycznej z zakresu kompetencji cyfrowych nauczycieli edukujących dorosłych.

Switłana Babuszko w pracy nt. „Digital trends in adult education”, na podstawie danych zawartych w Internecie i cytowanych publikacjach pisze o wykorzystaniu mediów cyfrowych w edukacji i towarzyszącym im zjawiskach, typu: wykorzystanie otwartych zasobów edukacyjnych, tworzenie partnerstw i sieci, grywalizacja edukacji dorosłych, uczenie się adaptacyjne, czy uczenie się mobilne. Praca interesująca pod względem poznawczym i warta opublikowania.

W swej pracy „Strukturalny model digital hub do kształcenia liderów cyfrowych w oparciu o podejście ekosystemu biznesowego”, Natalia Muranova, Wołodimir Moroz i Dmytro Klynowyj poddali analizie istotne cechy ekosystemów biznesowych, czyli: sieciowe, platformowe i samoorganizujące się. Tego specjalistycznego ujęcia dokonano w oparciu o literaturę anglojęzyczną, zatem praca ma charakter aktualny i międzynarodowy.

Praca nt. „Wykorzystanie otwartych kursów online w procesie uczenia się przez całe życie”, autorstwa Mykyta Sapogow, Jana Grabczuka i Romana Salija, zawiera interesujące poglądy autorów na temat wykorzystania kursów MOOC w kształceniu całożyciowym.

Julia Gerasymenko, Wiktorija Welijewa oraz Roman Ostapenko w pracy „Rozwój ukraińskiego rynku pracy w warunkach cyfryzacji” poddali analizie czynniki wpływające na strukturę rynku pracy w Ukrainie, do których zaliczyli czynniki: ekonomiczne, społeczne i polityczne.

Rozdział 7. Opiniowanego tomu, zatytułowany „**Kształtowanie kompetencji cyfrowych różnych kategorii ludności jako czynnik cyfrowej transformacji społeczeństwa: zagraniczne doświadczenia**” rozpoczyna praca nt. „Pracoholizm a style radzenia sobie ze stresem pracowników korporacji w społeczeństwie informacyjnym”, autorstwa Ryszarda Bery i Katarzyny

Nowosad. Praca napisana ze znanstwem, oryginalna, oparta na polskiej i anglojęzycznej literaturze przedmiotu, zawiera projekt, realizację oraz interpretację wyników własnych badań empirycznych. Wnioski są bardzo ciekawe.

Teresa Janicka-Panek oraz Elżbieta Stokowska-Zagdan są autorkami pracy nt. „Kształcenie informatyczne jako cel i zadanie współczesnej edukacji wczesnoszkolnej w polsce: perspektywa europejska i narodowa”. Praca ma charakter przeglądowy, ale dotyczy zagadnień aktualnych i ważnych dla polskiej szkoły w kontekście europejskim a w tym edukacji wczesnoszkolnej. Dobra narracja a praca jest ciekawa poznawczo.

„Training of educational leaders at the Academy of Educational Leadership (the Netherlands) in the context of digital transformation” to tytuł pracy autorstwa Iryny Regieło i Marii Sajuk, opisującej Holenderską Akademię Liderów Edukacji, która jest prywatną instytucją edukacyjną, oferującą kształcenie na poziomie magisterskim w zakresie przywództwa edukacyjnego, profesjonalnej kadry kierowniczej szkół podstawowych, średnich i wyższych. Praca anglojęzyczna, zawiera badania monograficzne w/w Akademii. Praca jest oryginalna i ciekawa poznawczo.

Olena Żyżko w swej pracy nt. „Perspectives of remote tutoring in Latin American scientific field” przedstawiła wyniki swych badań dokumentalno-bibliograficznych, których „celem była analiza teoretycznych perspektyw zdalnego tutoringu w pedagogice Ameryki Łacińskiej”. Praca ma charakter poznawczy i przedstawia interesującą problematykę, która dobrze wpisuje się w problematykę tomu.

W swej pracy zatytułowanej „Digitalization of higher education in Japan: implementation of digital storytelling for specific academic purposes”, Lubow Gutor wskazał znaczące japońskie projekty w obszarze szkolnictwa wyższego, koncentrujące się na rozwoju cyfrowego opowiadania historii. Ich celem jest przede wszystkim rozwój cyfryzacji, poprawa umiejętności korzystania z technologii cyfrowych w sytuacjach społecznych i zawodowych, a także umiejętności komunikacji ustnej. Praca o charakterze przeglądowym. Jednak jej tematyka jest przedmiotem zainteresowania dydaktyki ogólnej.

Alga Akimova i Nadija Opuszko są autorkami pracy nt. „Cyfrowe środowisko edukacyjne kształcenia dualnego: doświadczenia niemieckich uniwersytetów”, w której charakteryzują dualną formę kształcenia, jako jedną z form organizacji procesu kształcenia zawodowego zorientowanego na praktykę, którą zaobserwowały w niemieckich uniwersytetach.

Natalia Popowa w pracy pt. „Technologie cyfrowe w rozwoju zawodowym pracowników socjalnych: doświadczenia Kanady”, na podstawie bogatej i aktualnej literatury anglojęzycznej przedstawia doświadczenia kanadyjskie wykorzystania technologii cyfrowych w pracy socjalnej. Praca jest interesująca poznawczo.

Rozdział 8, zatytułowany „**Psychologiczne, społecznowychowawcze i włączające aspekty procesów edukacyjnych w warunkach cyfryzacji**”, rozpoczyna praca autorstwa Wołodymira Kobysia i Alla Kobys nt. „Wpływ technologii cyfrowych na kształtowanie kompetencji zawodowych przyszłych nauczycieli w szkołach wyższych”. Praca dotyczy zagadnienia aktualnego i ważnego dla procesu kształcenia nauczycieli w ramach różnych dyscyplin w Uniwersytecie Pedagogicznym im. M. Kociubińskiego w Winnicy.

Galyna Kosowo-Silina jest autorką pracy pt. „Development of inclusive competence of teachers of vocational education institutions under the conditions of the uniform educational and digital ecosystem”. Temat pracy jest ważny i aktualny, ponieważ kompetencje nauczycieli w zawodowej edukacji włączającej są istotnym aspektem sukcesu takiej edukacji. Autorka sięgnęła jedynie do kilku prac rodzimych autorów, nie biorąc pod uwagę wyników badań i wniosków autorów z innych krajów europejskich, przez co opiniowana praca ma wymiar lokalny. A szkoda.

Switłana Gubina oraz Maryna Dawydiuk są autorkami pracy nt. „Wykorzystanie technologii cyfrowych w zapewnianiu korekcyjnego wpływu na uczniów z autyzmem w warunkach inkluzywnego środowiska edukacyjnego”. Praca dotyczy bardzo ważnego zagadnienia z zakresu pedagogiki specjalnej a dotyczącego metodycznych aspektów organizacji interwencji korekcyjnej, mającej na celu przezwycięzenie problemów behawioralnych uczniów ze spektrum autyzmu w warunkach inkluzywnego środowiska edukacyjnego. Praca oryginalna i ciekawa pod względem poznawczym, oparta o analizę literatury zarówno rodzimej jak i anglojęzycznej.

Olena Zawhorodnia i Władysław Medincew są autorami interesującej pracy nt. „Interakcje w syntetycznych środowiskach uczenia się: aspekty psychologiczne”. Praca ma charakter przeglądowy i dotyczy syntetycznego środowiska uczenia się, jako jednego ze specjalistycznych syntetycznych środowisk, w którym część komponentów jest tworzona sztucznie, w którym podmiot procesu uczenia się w dużej mierze funkcjonuje jako „operator-badacz”, wykorzystujący środki techniczne do zdobywania wiedzy, umiejętności i kompetencji. Praca dotyczy zagadnień nowych i ważnych we współczesnej edukacji.

Olena Czorna w swej pracy pt. „Wsparcie naukowe kształcenia zawodowego przyszłych psychologów w warunkach cyfryzacji”, przedstawiła sposoby kształcenia i doskonalenia przyszłych psychologów, którzy zdobywają obecnie wykształcenie i wkrótce będą świadczyć usługi w warunkach społeczeństwa cyfrowego a także sytuacji wojny w Ukrainie. Narracja oparta jest na aktualnej literaturze ukraińskiej.

Reasumując, opiniowany tom drugi materiałów z Forum Ukraińsko-Polskiego zawiera szereg prac wartościowych pod względem poznawczym, w których autorzy dokonali syntetycznych i strategicznych przemyśleń na temat funkcjonowania społeczeństwa, szkoły i uczelni wyższej oraz kształcenia studentów w tym nauczycieli w warunkach transformacji cyfrowej a w szczególności w społeczeństwie ukraińskim, funkcjonującym w sytuacji wojny. Znakomite są nieliczne prace zawierające wyniki oryginalnych badań empirycznych i ich interpretacje, które wnoszą swój znaczący wkład do rozwoju pedagogiki. Również wiele prac o charakterze przeglądowym (szczególnie te zredagowane w języku angielskim) zawiera oryginalne spojrzenie autorów na eksplorowane procesy, jednak w tym tomie dominują prace przeglądowe i o charakterze praktycznym, a nie naukowym.

Stanisław Juszczyk, dr hab., professor,
Uniwersytet Śląski w Katowicach, Emeritus professor

EDUKACJA DLA CYFROWEJ TRANSFORMACJI SPOŁECZEŃSTWA **– głos międzynarodowej społeczności** **pedagogów Polski i Ukrainy**

Słowo wstępne

Dedykowana polsko-ukraińskiej solidarności w wolności i niepodległości monografia pt.: „*Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa*” została przygotowana do druku pod auspicjami: Ministerstwa Edukacji i Nauki Ukrainy, Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy, Komitetu Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk, Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego „Polska-Ukraina”, Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Mychajło Kotsjubinskiego w Winnicy, Instytutu Edukacji Pedagogicznej i Edukacji Dorosłych im. Iwana Zyazyuna Narodowej Akademii Nauk Ukrainy oraz Instytutu Cyfryzacji Edukacji Narodowej Akademii Nauk Ukrainy.

Podjęcie międzynarodowej inicjatywy naukowej tej rangi zasługuje na szacunek. Po pierwsze stało się to w trakcie wojny trapiącej Ukrainę. Wojny, której brutalność i okrucieństwo nie przeszkodziło zagrożonemu środowisku akademickiemu walczącego kraju w podjęciu badań i przedstawieniu naukowej refleksji w zakresie tak istotnym dla rozwoju gospodarczego, ale też społecznego i kulturowego. Monografia ta jest godnym podziwu wyrazem głęboko humanistycznej troski środowisk akademickich o kształt edukacji i los młodego pokolenia po wyzwoleniu.

Nie ma przesady w sformułowaniu, że tylko naród bohaterów w czasie strasznej wojny potrafi bronić swej ziemi do ostatniej kropli krwi. Tylko wielki naród potrafi żyć i pracować, gdy hordy barbarzyńców mordują, burzą miasta i wsie. Dlatego właśnie przedłożona do oceny monografia zasługuje na uznanie.

Jest jednak i drugi powód. Otóż monografia podejmuje jeden z najważniejszych współcześnie dla nauk społecznych problemów miejsca i roli edukacji w transformacji cyfrowej społeczeństwa.

Międzynarodowa monografia naukowa **jako owoc żywej współpracy Polski i Ukrainy i X Forum Naukowego** **„Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa”**

Struktura projektowanej książki obejmuje dwa tomy. Poprzedza je przedmowa „*Cyfrowa transformacja edukacji jako wyzwanie współczesności*” pióra Wasyla Kremienia – Przewodniczącego NANP Ukrainy oraz Agnieszki Cybal-Michalskiej – Przewodniczącej KNP PAN. Autorzy sięgają do źródła najważniejszych w ostatnich latach przemian cywilizacyjnych. Mówią o złożonych konsekwencjach, którym podlegają niemal wszystkie aspekty społecznej egzystencji człowieka. Cyfryzacja rodzi bowiem globalne przeobrażenia wszystkich sfer życia społecznego i gospodarczego. Zmieniają się sposoby uprawiania i popularyzacji nauki, powstają też nowe modele, treści, metody i środki edukacji. Rozwój nowych technologii informatycznych odciska znamienne piętno kulturowe, tworzy nowe relacje społeczne, ale i zaburza tradycyjne więzy.

Sieci informacyjne stają się też coraz szerzej i głębiej wykorzystywaną przestrzenią wojny kognitywnej. Rośnie arsenał niebezpiecznych technologii i narzędzi ataku.

Digitalizacja wielu dziedzin pracy, rozrywki i kontaktów społecznych jest faktem. Nie bez przyczyny jest też kluczowym wskaźnikiem innowacyjnego rozwoju państw. Technologiczny postęp sprzyja powstawaniu atrakcyjnych narzędzi wspomagających ekonomiczną wydajność, zmienia kształt, zakres i treść usług, ale też wpływa na ochronę zdrowia, czy rozrywkę. Budowa sieci informatycznych, cyfryzacja tradycyjnych mediów oraz powstawanie nowych, a także postępująca ich konwergencja w komputerach, laptopach czy telefonach komórkowych sprawiły, że edukacyjnym (ale też ekonomicznym) wyzwaniem stała się potrzeba powszechnego kształtowania społecznych kompetencji cyfrowych, medialnych i informacyjnych. Tym bardziej, że tuż za rogiem czeka już ogromny potencjał i zagrożenia związane z rozwijającą się sztuczną inteligencją, biologią syntetyczną, robotyką i komputerami kwantowymi. Skala zapowiadanych zmian zdaje się olbrzymia, a ich konsekwencje tyleż pożądane, co budzące zgrozę.

Historia rozwoju cywilizacji wskazuje, że ewolucja *homo sapiens* zależna jest od tworzonych przezeń narzędzi, wielorakich umiejętności posługiwania się nimi oraz powszechności ich użycia. Warto jednak pamiętać, że owa zależność ma też drugie oblicze. Otóż człowiek pod wpływem tworzonych przez siebie narzędzi zmienia się. Owe zmiany, bywa że rozciągnięte temporalnie, dotyczą jego samego (nawet w sensie anatomicznym), jak również zbiorowości, których jest członkiem.

Dlatego właśnie znakomici Autorzy *Prolegomeny* do przywoływanej, międzynarodowej monografii: Wasyl Kremień i Agnieszka Cybal-Michalska podkreślają, że „*Cyfryzacja edukacji to główne i priorytetowe zadanie cyfrowej transformacji społeczeństwa w Ukrainie, Rzeczypospolitej Polskiej i innych krajach*” (s. 10). I nie chodzi tu jedynie o mieszany, czy komplementarny tryb kształcenia, które okazały swą niekwestionowaną przydatność (ale też ograniczenia) w okresie pandemii. Tym razem idzie o konieczność wprzęgnięcia edukacji w proces powszechnego kształtowania celów życiowych, przejawianych postaw i zachowań, a zwłaszcza o poziom i zakres kompetencji informatycznych, informacyjnych i medialnych uczniów i studentów oraz ich rodziców i nauczycieli.

A nawet szerzej – rzecz idzie o przemyślaną i efektywną cyfryzację edukacji, która podlega coraz silniejszej presji technologii informatycznych. Katalog zadań edukacyjnych jest olbrzymi, obejmuje kwestie zarządcze i realizacyjne. Dotyczy wszystkich szczebli kształcenia oraz wszystkich osób uwikłanych w procesy nauczania-uczenia się. Ma wymiar instytucjonalny i osobowy. Ma na celu wzrost poziomu cyfrowych kompetencji, ale też świadomości społecznej w zakresie zagrożeń osobowych i cyberbezpieczeństwa państwa. Ma swój wymiar metodyczny, narzędziowy i treściowy, organizacyjny i zarządczy. Obejmuje różne sfery aktywności poznawczej i wiele osób o zróżnicowanych potrzebach i możliwościach.

W kontekście rzeczywistej aktualności podjętej problematyki przedłożona do oceny monografia zasługuje na wielki szacunek. Jest bowiem odpowiedzią ludzi nauki na potrzeby rozwoju intelektualnego i potencjału badawczego obu krajów. Jest wyrazem partnerstwa Ukrainy i Rzeczypospolitej Polskiej na drodze dokonującej się i przewidywanej cyfrowej transformacji. Jest dowodem

znaczenia nauki i edukacji w procesach przeobrażeń, ale też wołaniem o obecny i przyszły kształt gospodarki, o kulturową i europejską tożsamość, o los dzieci i młodzieży. Dlatego idea przyjęcia tej właśnie problematyki jako kluczowej dla X Ukraińsko-Polskiego/Polsko-Ukraińskiego Forum Naukowego „Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa”.

Oceniana monografia jest owocem twórczej współpracy polskich i ukraińskich naukowców i edukatorów. Jak podkreślają Wasyl Kremień i Agnieszka Cybal-Michalska: „*w celu przewyciężanie współczesnych wyzwań w edukacji, oświacie i nauce w warunkach cyfryzacji*” (s. 11). Współpracy, zmierzającej do rozpoznania współczesnych wyzwań w nauce i oświacie, a także poszukiwania efektywnych metod i środków oraz najlepszych strategii działań dla sprostania im. Współpracy, podejmowanej w imię partnerstwa na rzecz pokoju, odbudowy silnej, wolnej Ukrainy i jej rozwoju.

Rezultaty badań ukraińskich i polskich uczonych zostały precyzyjnie usystematyzowane przez redaktorów monografii Wasyla Kremienia, Nellę Nyczkało, Larysę Łukianową i Natalię Lazarenko oraz przedstawione w dwóch tomach.

Pierwszy z nich obejmuje następujące obszary tematyczne:

1. Globalny i lokalny wymiar przestrzeni cyfrowej;
2. Sztuczna inteligencja – nowe wyzwania edukacyjne w warunkach transformacji społeczeństwa;
3. Cyfryzacja ukraińskiej edukacji w warunkach stanu wojennego oraz perspektywy wdrożenia cyfrowych technologii edukacji w okresie powojennym;
4. Partnerstwo edukatorów, naukowców i organizacji publicznych w warunkach transformacji cyfrowej społeczeństwa.

Tom drugi obejmuje on również cztery obszary tematyczne:

5. Tendencje i innowacje w edukacji cyfrowej w instytucjach kształcenia zawodowego, wyższego i podyplomowego;
6. Strategiczne kierunki i innowacyjne praktyki wykorzystania technologii cyfrowych w edukacji dorosłych w warunkach edukacji formalnej i nieformalnej;
7. Kształcenie kompetencji cyfrowych różnych kategorii ludności jako czynnik cyfrowej transformacji społeczeństwa: zagraniczne doświadczenia;
8. Psychologiczne, społeczno-wychowawcze i włączające aspekty procesów edukacyjnych w warunkach cyfryzacji.

Struktura obu tomów jest logicznie spójna i uzasadniona merytoryczną złożonością podjętej problematyki. Układ treści obu tomów monografii potwierdza nie tylko znaczenie transformacji cyfrowej dla wielu dziedzin życia, edukacji, pracy, rozrywki i komunikacji, ale też ujawnia jak liczne są obszary, ważne dla funkcjonowania państwa. Głos naukowców i edukatorów z Ukrainy dowodzi olbrzymiej aktywności naukowej oraz poczucia odpowiedzialności środowisk akademickich za ojczysty kraj. Udział autorów z Polski jest wyrazem sprzeciwu wobec barbarzyńskiej napaści na Ukrainę oraz potwierdzeniem znaczenia wybranej problematyki dla przyszłości nauki i edukacji w obu krajach.

Opinia o pierwszym tomie międzynarodowej monografii „Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa”

Na rozdział pierwszy w obszernym treściowo (526 stron), pierwszym tomie ocenianej książki, zatytułowany „*Globalny i lokalny wymiar przestrzeni cyfrowej*” składa się aż 12 artykułów. Ich trafny dobór przez Redaktorów monografii ujawnia świadomie przyjętą koncepcję dzieła oraz wielką dojrzałość naukową autorów poszczególnych prac.

Rozdział otwiera Wasyl Grygorowicz Kremień – filozof, pedagog, działacz społeczny i organizator nauki, b. Minister Oświaty i Nauki, wieloletni prezydent Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy – syntetycznym, naukowym opracowaniem działalności NANP Ukrainy w zakresie cyfrowej transformacji edukacji i nauki. Autor przedstawia funkcjonujące obecnie koncepcje cyfryzacji i transformacji cyfrowej w edukacji. Opisuując kluczowe obszary działalności zwraca szczególną uwagę na sferę etyczną i bezpieczeństwo cyfrowe, w tym m. in.: ochronę danych osobowych, akademicką uczciwość i odpowiedzialność w zapobieganiu dyskryminacji, w przeciwdziałaniu uprzedzeniom i wykluczeniu cyfrowemu, a także na potrzebę inkluzji cyfrowej różnych grup społecznych. Podkreśla konieczność mądrej rozwagi w realizacji zrównoważonego wykorzystania technologii.

Wzbogacenie przez Autora opisu kluczowych obszarów działalności NANP Ukrainy w procesach cyfryzacji o kwestie etyczne oceniam bardzo wysoko. Dzięki artykułowi Wasyla Kremienia czytelnik zyskuje rzetelne informacje o wielostronnej roli Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy w opracowywaniu ustawodawstwa edukacyjnego i naukowego w zakresie informatyzacji, o miejscu NANP w badaniach i rozwoju technologii cyfrowych w edukacji, o tworzeniu cyfrowych zasobów edukacyjnych, o kształceniu i doskonaleniu zawodowym nauczycieli, o ekspertyzach i konsultacjach, o kształtowaniu kultury cyfrowej oraz upowszechnianiu najlepszych praktyk. Autor pracy jest szczególnie wrażliwy na zagrożenia jakie niosą bezmyślne, przestępcze, czy też podejmowane w celach militarnych działania z wykorzystaniem technologii cyfrowych dla bezpieczeństwa i losu człowieka. Wasyl Kremień jak mało kto rozumie, że bez znajomości technologii cyfrowych człowiek współczesny stać się może niewolnikiem, a życie jego igraszką bez sensu i celu, ale też, że korzystająca z mediów cyfrowych edukacja nie może być chroma i bezrozumna.

Autorką kolejnej pracy jest Agnieszka Cybal-Michalska – wybitna pedagog, przewodnicząca Komitetu Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk, b. dziekan Wydziału Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Autorka patrzy na problematykę technologii cyfrowych z perspektywy pedagogiki ogólnej i socjologii edukacji. Sięga do niezmiernie ważnych zagadnień globalizacji, doświadczenia zapośredniczonego z mediów oraz orientacji na wiedzę. Poruszając problem „*kondycji człowieka poszukującego swojego miejsca w rzeczywistości poddawanej permanentnej zmianie*” Agnieszka Cybal-Michalska przywołuje najważniejsze współcześnie dyskursy dotyczące globalizującego się świata i czynników determinujących przeobrażenia społeczne. Mówi o wachlarzu licznych możliwości konstruowania własnej biografii przez człowieka, ale też o języku mediów i rodzącym się dzięki korzystaniu z nich

doświadczeniu, o pilnej potrzebie działań edukacyjnych oraz etycznych w tym zakresie. Wskazując na istniejącą fragmentaryzację, zmienność i złożoność form organizacji życia społecznego w globalizującym się społeczeństwie oraz na rosnącą rolę mediów w kształtowaniu ludzkiego doświadczenia, apeluje o potrzebę orientacji na wiedzę i indywidualne eksperymentowanie, o rozwój ciekawości i elastyczności poznawczej.

Ów zamysł kształcenia ku poznaniu i wiedzy oraz ku wartościom w świecie ludzkiej kultury jest głęboko humanistyczną, niezmiernie istotną koncepcją pedagogiczną. Koncepcją powstałą na bazie głębokich studiów prac Petera Druckera, Zygmunta Baumana, Ulricha Becka, Anthony Giddensa, Zbigniewa Kwiecińskiego, Piotra Sztompki, Wojciecha Burszty, Alwina Tofflera, ale też raportu Klubu Rzymskiego „*Uczyć się bez granic. Jak zewrzeć lukę ludzką?*” oraz wielu prac dotyczących zmian technologicznych, globalizacji, tożsamości młodzieży, antropologii kultury i in. To piękne i głębokie ujęcie. Nie mam bowiem wątpliwości, że próba zrozumienia funkcjonowania człowieka we współczesnym świecie bez respektowania roli, jaką w jego życiu odgrywają media cyfrowe, z góry skazana jest na niepowodzenie. Podobnie analiza roli i kształtu współczesnej edukacji wyłącznie przez pryzmat jej historycznych doświadczeń, choć inspirująca i niezbędna, bez respektowania funkcji, jakie pełnią w niej globalizacja i najnowsze technologie, prowadzić musi do opisu fragmentarycznego i ułomnego.

Barbara Marcinkowska wraz z Dianą Aksamit złożyły artykuł pt.: „*Przygotowywanie do zawodu nauczyciela w Polsce – wybrane założenia formalno-prawne*”. Przywołanie formalno-prawnych uwarunkowań procesu przygotowania do zawodu nauczyciela ujawnia te podstawy prawne, które mają kluczowe znaczenie dla jakości kształcenia nauczycieli i ich funkcjonowania zawodowego w przyszłości. Autorki pracy podkreślają rolę właściwego kształtowania kompetencji, w tym: umiejętności miękkich, takich jak komunikacja, kreatywność oraz umiejętność pracy w grupie. Formułują również szereg zaleceń i rekomendacji związanych z zasadami rekrutacji do zawodu nauczyciela oraz podnoszeniem jakości kształcenia. Podkreślają znaczenie elastyczności programów kształcenia, uwzględniających zmiany społeczne i technologiczne. Wskazują również na konieczność wzmocnienia kompetencji cyfrowych nauczycieli i ich zdolności do pracy w środowiskach międzynarodowych.

Kolejny artykuł nosi tytuł „*Cyfrowa transformacja społeczeństwa: doświadczenia europejskie, realia ukraińskie*”. Jego Autorki: Nella Nyczkało, Larysa Lukianowa oraz Oksana Owczaruk z wielką wprawą analizują kluczowe aspekty cyfrowej transformacji społeczeństwa i edukacji w Ukrainie oraz w Państwach Unii Europejskiej. Wskazują przy tym na znaczący wpływ współczesnych technologii na wiele sfer ludzkiego życia, formułują wyzwania edukacyjne, kreślą problem nierówności, wykluczenia i przepaści cyfrowej. Autorki sięgają do doświadczeń oraz strategicznych dokumentów w tym zakresie i poddają je przenikliwej refleksji pedagogicznej. Sumienna analiza potrzeb związanych z kompetentnym korzystaniem z zasobów cyfrowych oraz z niwelacją różnic edukacyjnych w warunkach wojny, pozwala Autorkom – wybitnym pedagogom – sformułować najważniejsze zadania stojące przed Ukrainą. Przedstawione we wspomnianej pracy poważne naukowe studium

zasługuje na szczególne wyróżnienie. Jest bowiem źródłem ożywczych intelektualnie przemysłów, mogących być inspiracją dla wyprzedzających działań edukacyjnych w krajach narażonych na działania wojenne.

Oleksandr Liaszenko i Switłana Łytwynowa w pracy pt.: „*Rozwój kompetencji cyfrowych naukowców w warunkach cyfrowej transformacji edukacji i nauki*” poruszyli znaczący problem przygotowania kompetencyjnego pracowników naukowych i naukowo-dydaktycznych. W efekcie badań zrealizowanych wśród 486 pracowników Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy zdiagnozowali ich aktywność i poziom kultury cyfrowej. Sformułowali również i uzasadnili kluczowe warunki pedagogiczne, zasady oraz kierunki koniecznych działań, które powinny przyczynić się do dalszego rozwoju kompetencji cyfrowych. Artykuł wskazuje drogi rozwoju jakościowego badanej kadry naukowej w zakresie kompetencji cyfrowych.

Jan Łaszczyk w artykule „*Edukacja dla przyszłości i jej nowe wyzwania*” przedstawił kapitalny dla nauk pedagogicznych problem rzeczywistej wartości postępu technologicznego. Autor staje na stanowisku sędziego nie ulegającego presji ani nadmiernie optymistycznych zwolenników najnowszych technologii, ani też gorących jego oponentów. Z rozważą waży racje, przywołując wyniki badań empirycznych. Wskazuje też na niezwykle cenną rolę wychowania we współcześnie realizowanym procesie kształcenia. Wprawdzie działania wychowawcze nie są remedium na zmianę i naprawę świata, wychowanie jednak zmienia człowieka. Powinno ono i może „*przysposabiać go do podejmowania i realizacji działań twórczych*” (s. 122). Wychowanie przeto „*daje szansę przygotowania go do „kierowania zmianami w jego otoczeniu, inicjowania zmian pożądaných bądź blokowania tych, które budzą obawę, a nawet trwogę*” (s. 129). Owo zwrócenie uwagi na perspektywę losu człowieka, a nie wyłącznie na ekonomiczne kategorie „*wzrostu*”, „*rozwoju*” czy „*postępu*”, jest przywołaniem głęboko humanistycznej orientacji pedagogicznej (podzielanej także przeze mnie) i zasługuje na zrozumienie i upowszechnienie. Zadaniem i powinnością nauczyciela – jak przypomina Jan Łaszczyk – jest „*przeprowadzać ucznia poza dostarczone informacje*” (s. 128) ku wiedzy i mądrości. Głos Jana Łaszczyka jest głosem humanisty zatroskanego nie zawsze pożądanymi konsekwencjami rozwoju technologii informacyjnej dla kształtu współczesnej cywilizacji i losów człowieka. Jest zdaniem pedagoga nawołującego do refleksji i zrozumienia, że (jak głosił niegdyś Raport UNESCO przygotowany pod redakcją Jacquesa Delorsa dla Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji XXI wieku) zadaniem edukacji jest wyzwolenie człowieka do uniwersalności, do przekraczanie samego siebie (s. 128).

Switłana Sysojewa, Lubow Kaniszewska i Olha Reipolska wzbogaciły ocenianą monografię o pracę pt.: „*Edukacja dzieci i młodzieży w przestrzeni cyfrowej: zorientowana na praktykę koncepcja Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy*”. Autorki apelują o ochronę dzieci przed cyberprzemocą. Wskazują na konieczność dbałości o zdrowie fizyczne i psychiczne, społeczne i duchowe wychowanków. Mówią o potrzebie rozwoju kompetencji cyfrowych osób zaangażowanych w edukację dzieci i młodzieży oraz o znaczeniu partnerstwa rodziców i wychowawców na rzecz zapobiegania negatywnemu wpływowi środowiska cyfrowego. Artykuł jest głosem zasłużonych pedagogów

wskazujących na potrzebę sprawnej i mądrej, wartościowej naukowo i poprawnej metodycznie edukacji dzieci i młodzieży w przestrzeni cyfrowej.

Czesław Plewka stawia fundamentalne pytanie „*Czy wykorzystywanie w edukacji technologii cyfrowych stanowi cywilizacyjną konieczność?*” Jego zdaniem rzecz w tym, by z obfitych owoców dostarczanych przez współczesne techniki i technologie mogli korzystać wszyscy z pożytkiem dla siebie i społeczeństwa. Autor podnosi kwestię nowych zadań jakie stwarza rosnący arsenał narzędzi technologii informacyjno-komunikacyjnych. Czesław Plewka przekonuje, że istotą edukacji jest i pozostanie przygotowanie człowieka do funkcjonowania w świecie permanentnej i dynamicznej zmiany, której sam w pewnym stopniu jest i będzie sprawcą (s. 166)

Mykoła Kyryczenko, Lubow Kartaszowa i Tamara Soroczan przygotowały interesujący materiał na temat „*Zarządzanie rozwojem zawodowym nauczycieli: technologie sztucznej inteligencji*”. Autorki przekonane, że cyfrowe technologie edukacyjne okazują się przydatne w kształceniu nauczycieli i zarządzaniu nim. Dlatego zainteresowały się narzędziami sztucznej inteligencji w zarządzaniu rozwojem zawodowym nauczycieli w warunkach wojny na Ukrainie, a zwłaszcza w świadomym formułowaniu celów podjętej edukacji dorosłych, jej planowaniu, organizacji, kontroli oraz dokonywanych analizach.

Z kolei Magdalena Piorunek, w pracy „*Scenariusze edukacji przyszłości w warunkach transformacji cyfrowej*” zrobiła poważny krok w kierunku głębszego wyjaśnienia rzeczywistego znaczenia nowoczesnych technologii dla procesu kształcenia. Podanie sensu pojęć: „*hiperpersonalizowana edukacja*”, „*stechnologizowany humanizm*” „*reaktywna adaptacja*” i „*piąta rewolucja przemysłowa*” ułatwiają rozumienie zachodzącej transformacji cyfrowej z jej automatyzacją, robotyzacją i przeobrażeniami społeczno-gospodarczymi. Zaletą pracy jest przedstawienie scenariuszy edukacji przyszłości powstałych we współpracy Infuture Institute Natalii Hatałskiej i Collegium Da Vinci w Poznaniu.

Olga Matwijenko podnosi niezwykle aktualny problem *wpływu technologii cyfrowych na jakość edukacji w Ukrainie w warunkach wojny*. Zrealizowane badania Państwowej Służby Jakości Ukrainy i Międzynarodowe Badanie Jakości Edukacji PISA 2022 ujawniły, że na poziomie średniego szkolnictwa ogólnokształcącego najważniejszymi problemami były: migracja do bezpieczniejszych regionów lub krajów, różnice kształcenia w Ukrainie i innych krajach, dominacja edukacji na odległość oraz tzw. „straty edukacyjne”. Zdaniem Auterek przed szkolnictwem wyższym Ukrainy pojawiły się bardzo poważne wyzwania, w tym: całkowite lub częściowe zniszczenie instytucji edukacyjnych, rzeczywiste zagrożenie życia i zdrowia, konieczność przeniesienia wielu instytucji z terytoriów okupowanych, brak możliwości finansowych umożliwiających zapewnienie powszechnej, wysokiej jakości kształcenia, uznaniowe wsparcie informacyjne i komunikacyjne dla kształcenia na odległość i nauczania hybrydowego, utrata kandydatów z powodu zmiany miejsca zamieszkania, a także niemożność akredytacji programów edukacyjnych, zawodowych oraz naukowych zgodnie z obowiązującymi w Ukrainie standardami jakości edukacji. Przywoływana praca służyć powinna nie tylko zrozumieniu wyzwań przed jakimi stanęły środowiska akademickie i oświatowe Ukrainy, ale też być lekcją bohaterskiej walki

nauczycieli akademickich i oświatowych o edukację, naukę i przetrwanie dla tych, którzy tych nieszczęść nie zaznali.

Jarema Drozdowicz z dużą wprawą wkracza na teren relacji między człowiekiem a technologią w analogowej i cyfrowej kulturze. Jego refleksja dotyczy fenomenu „*Dark Academy*”, rzeczywistości „*post-Covid-19*”, a także nowego zjawiska kulturowego, łączącego to co analogowe i to co cyfrowe z bardziej lub mniej zrównoważoną relacją człowiek – technologia. Praca „*«Dark Academy»: jak dawne nierówności opowiadają się w globalnym zjawieniu nauki na YouTube*” ujawnia, jak globalne rozprzestrzenianie się aplikacji mobilnych i mediów społecznościowych przeobraża spectrum tożsamości kolejnych pokoleń oraz rodzi nostalgiczną potrzebę przywrócenia starych, dobrych czasów, gdy edukacja wiązała się z uzyskiwaniem społecznego prestiżu. Autor przypomina, że tymczasem mamy do czynienia z rzeczywistością po pandemii COVID-19. Zmieniła ona relacje społeczne oraz nadała nowe znaczenia technologiom cyfrowym w życiu każdego człowieka. Wspomniana praca zamyka rozdział pierwszy ocenianej monografii.

Globalny i lokalny wymiar przestrzeni cyfrowej stanowi olbrzymie pole praktyki, badań i refleksji. Poznanie i zrozumienie relacji pomiędzy technologiami cyfrowymi a edukacją, tak jak analiza wielorakich konsekwencji zastosowania narzędzi cyfrowych w procesach kształcenia wymaga nie tylko rzetelnej wiedzy o przedmiocie badań, ale też intelektualnej dociekliwości i metodologicznej sprawności oraz znacznego doświadczenia w realizacji badań. Zaprezentowali je przywołani Autorzy prac zebranych w rozdziale pierwszym ocenianego tomu.

Druga część pierwszego tomu ocenianej monografii dotyczy sztucznej inteligencji. Stwarza ona coraz powszechniej dostrzegane, nowe, niezmiernie poważne wyzwania edukacyjne.

Koncepcja „*trzeciej fali*”, określającej zdaniem jej autora – amerykańskiego futurologa i pisarza Alvina E. Tofflera – etapy rozwoju cywilizacji, doczekała się już przecież kolejnej koncepcji, tym razem „*fali sztucznej inteligencji*” zalewającej niczym tornado, pochłaniającej i przeobrażającej znaną nam rzeczywistość. Twórcą pojęcia jest Mustafa Suleyman – pionier w dziedzinie sztucznej inteligencji współzałożyciel DeepMind i Inflection AI. Wraz z Michelelem Bhaskarem – brytyjskim pisarzem i współautorem książki *Nadchodząca fala*, Kraków 2024: Wydawnictwo Szczeliny. Traktują oni zbliżającą się *falę sztucznej inteligencji* jako źródło najważniejszego dylematu ludzkości w XXI wieku. W tym kontekście zrozumiałe było zatem uzupełnienie przez Redaktorów monografii kolejnymi, merytorycznie cennymi opracowaniami przygotowanymi przez międzynarodową społeczność akademicką pedagogów.

Drugi rozdział otwiera praca „*Sztuczna inteligencja w edukacji: nadzieje i zagrożenia*” pióra Franciszka Szloska – przewodniczącego Naukowego Towarzystwa Pedagogicznego „Polska – Ukraina”. Autor wprowadza czytelnika w świat pojęć, znaczeń i zagadnień stanowiących znakomite odniesienie dla przedstawienia zarówno katalogu nadziei związanych z zastosowaniem sztucznej inteligencji w edukacji, jak i pojawiających się coraz powszechniej obaw (s. 245-247). Franciszek Szlosek przekonany o sile ludzkiego rozumu staje na stanowisku, że pomimo rzeczywistych zagrożeń „*sztuczna inteligencja stanie się czynnikiem sprzyjającym powstaniu wysokiej jakości edukacji dla masowego*

odbiorcy, co oznacza, że problem ten powinien stać się priorytetem w polityce oświatowej państwa” (s. 247-248).

Warto dodać, że sztuczna inteligencja, jak każde narzędzie stworzone przez człowieka, służyć może jemu lub przeciw niemu. W odróżnieniu jednak od środków wspomagających i zastępujących siłę ludzkich mięśni, dotyczy ludzkiego mózgu. Wielofunkcyjność istniejących już technologii informacyjno-komunikacyjnych sprawia, że stały się one z jednej strony narzędziami ludzkiej pracy, nauki, rozrywki i komunikacji, z drugiej zaś – przestrzenią kontroli, dezinformacji i manipulacji na niespotykaną dotąd skalę. Gra wielu interesów natury politycznej, gospodarczej, kulturowej itd. toczy się na różnych polach oraz na wszystkich poziomach owej przestrzeni z coraz groźniejszym naruszaniem zasad etycznych. Jeśli zatem w cyberprzestrzeni nie ma jeszcze jakichkolwiek przestępstw popełnianych przez ludzi w świecie rzeczywistym – to z pewnością się pojawią, a ich skutki będą zapewne wielokroć silniejsze. Sztuczna inteligencja będzie temu procesowi sprzyjać. Już obecnie wykorzystywana jest w celach militarnych służąc unieszkodliwianiu i eliminacji przeciwnika. Budzi obawy to, że staje się tak potężna, iż może się wymknąć spod kontroli człowieka. Dlatego obok koniecznych międzynarodowych działań legislacyjnych, tak ważna staje się rola szkoły oraz nauk społecznych, w tym pedagogicznych.

Rozdział drugi obejmuje łącznie 8 cennych merytorycznie prac. Obok wspomnianego artykułu Franciszka Szloska znalazł się w nim jeszcze jeden polski tekst autorstwa Jana Sikory: „*Dylematy zastosowań sztucznej inteligencji w edukacji*”. Sygnalizuje on niebezpieczeństwa związane z zastosowaniem najnowszych technologii cyfrowych. Praca oparta na wynikach wielu badań ostrzega i inspiruje.

We wspomnianym rozdziale drugim aż sześć prac zostało złożonych przez naukowców z Ukrainy. Każda z nich zasługuje na uwagę. Są jak ukraiński strój. Łączą w sobie piękno wzoru z praktycznością. Są wyrazem talentu, doświadczenia i umiejętności. Organicznie, wzajemnie się dopełniają. Mają znaczenie naukowe i praktyczne, ale też symboliczne. Zasługują na szacunek, a nade wszystko na uważną lekturę i przemyślenia. Otwierają bowiem oczy. Pozwalają patrzeć głębiej i widzieć precyzyjniej. Znalazły się wśród nich następujące prace: Oleg Topuzow, Switłana Aleksiejewa: „*Sztuczna inteligencja i technologie immersyjne w praktyce edukacyjnej: rekompensata strat edukacyjnych w szkolnictwie ogólnokształcącym podczas wojny w Ukrainie*”; Alla Kołomijec, Olesia Żownycz: „*Możliwości sztucznej inteligencji jako innowacyjnej technologii pedagogicznej*”; Natalia Awszeniuk, Natalia Seminichyna: „*Rola CHATGPT w nauczaniu języka angielskiego studentów oświaty akademickiej*”; Taras Kołomiec, Oleksandr Kusznir: „*Wykorzystanie sztucznej inteligencji do tworzenia cyfrowego awatara wykładowcy: zalety i wady*”; Olena Grybiuk, Joanna Szafran: „*Wprowadzenie edukacji badawczej za pomocą systemu komputerowego sztucznej inteligencji Clever COMSRL*”; Tetiana Sobczenko: „*Sztuczna inteligencja w edukacji: wyzwania, szanse, zagrożenia*”. Wszystkie wymienione prace niosą ze sobą znaczny ładunek wiedzy. Ich lektura dostarcza korzyści intelektualnych, rozwija wyobraźnię i poszerza horyzonty poznawcze.

Rozdział trzeci „*Cyfryzacja edukacji ukraińskiej w warunkach stanu wojennego i perspektywy wdrożenia cyfrowych technologii edukacji w okresie*

powojennym” powstał jako wyraz aktualnego doświadczenia, ale też nadziei na wolność, odrodzenie Ojczyzny, potrzeba jej odbudowy i rozwoju. Jest dowodem kontynuacji pracy naukowej i akademickiej pomimo okrutnej wojny. Świadczy o zdolnościach wolnego człowieka do wybiegania myślą poza najstraszniejsze doświadczenia dnia codziennego w imię losu przyszłych pokoleń. Jest jeszcze jedną lekcją jakiej udzielają naukowcy z Ukrainy środowiskom akademickim z krajów, w których panuje pokój.

Redaktorzy ocenianej monografii umieścili tu następujące prace: Wiktoria Sydorenko: „*Cyfrowa transformacja edukacji zawodowej jako globalne wyzwanie nowoczesnej gospodarki i społeczeństwa w warunkach stanu wojennego*”; Olena Woznesenska, Tetiana Filkina: „*Mediakreatywność weteranów wojennych w warunkach cyfrowej transformacji społeczeństwa*”; Natalia Prorok: „*Wojna i świat cyfrowy: wpływ na rozwój społeczny dziecka*”; Inessa Wizniuk, Olga Palamarczuk, Sergij Dolynnyj: „*Wdrożenie technologii cyfrowych w procesie edukacyjnym w czasie wojny*”; Olga Banit, Małgorzata Franc: „*Dialog intelektualny i egzystencjonalny w kontekście polskich wyzwań edukacyjnych po inwazji Rosji na Ukrainę*”; Angielina Kosowa, Oksana Krajewa: „*Program zapobiegania wypaleniu emocjonalnemu nauczycieli placówek wychowania przedszkolnego Ukrainy w warunkach wojny*”; Iryna Sarancza: „*Wyzwania i sposoby przetrwania przełomu cyfrowego w edukacji: perspektywy rozwoju i innowacyjne rozwiązania*”.

Ten fragment monografii podobnie jak poprzedni jest darem ludzi, którzy patrzą uważnie, ostrzegają przed niebezpieczeństwami, zwracają uwagę na sprawy istotne, sygnalizują potrzebę określonych działań. Czynią to pracując w grozie przeciwlotniczych i przeciwrakietowych alarmów, skrupulatnie wywiązując się ze swych obowiązków, w poczuciu odpowiedzialności za swe czyny, pomimo smutnych lub tragicznych wielokroć wieści o osobach bliskich bądź znajomych. Każda z tych prac musi być rzetelnie przestudiowana. Są to bowiem teksty wybitnych uczonych, a równocześnie świadków historii wnoszącej w ich prace – doświadczenie ludzi uwikłanych w wojnę, o której i przeciwko której piszą.

Rozdział czwarty pierwszego tomu ocenianej monografii otwiera praca Jarosława Michalskiego pt.: „*Takowny nauczyciel w szkole cyfrowej*”. Temat nie jest przypadkowy, wiąże się z kulturą szkoły, nauczycielem – mistrzem i subtelną relacją osobową, która jest istotą tak procesu wychowania, jak i kształcenia. Dostrzeżenie użyteczności nowych technologii, jak również zagrożeń, które niosą dla rozwoju dzieci i młodzieży, a także istotnych dla realizacji procesów kształcenia i wychowania cech nauczyciela jest niewątpliwą zaletą pracy Jarosława Michalskiego. Autor przełamuje bowiem dostrzeżaną „*niemoc wychowawczą*” szkoły. Zwraca uwagę na znaczenie nauczyciela w procesie wychowania. Praca jest efektem wieloletnich już badań i przemysłów.

Walentyna i Oleksandr Radkewycz wybrali temat: „*Cyfrowa transformacja edukacji zawodowej w oparciu o partnerstwo publiczno-prywatne*”. Autorzy analizują współpracę instytucji państwowych z sektorem prywatnym i wskazują na potrzebę partnerstwa publiczno-prywatnego w cyfrowej transformacji kształcenia zawodowego. Podkreślają rolę prywatnych inwestycji w technologie

cyfrowe i wsparcie eksperckie, umożliwiające optymalizację programów kształcenia oraz zwiększanie efektywności procesu nauczania-uczenia się.

Lidia Chomycz i Natalia Iwanicka sięgnęły do tematu, który po pandemii COVID-19 nabrał znaczenia szczególnego: „*Profesjonalna interakcja online nauczycieli szkół średnich w cyfrowym środowisku edukacyjnym*”. Autorki dokonały analizy i opisały moduły Google Classroom, służące interakcjom nauczycieli i uczniów szkół ponadgimnazjalnych, w tym osób ze specjalnymi potrzebami. Analizy dotyczą również wyników badań empirycznych zrealizowanych z dwoma grupami nauczycieli.

Myroslawa Wowk i Kyrył Kotun przedstawili pracę „*Partnerstwo w edukacji pedagogicznej w warunkach cyfryzacji*”. Uważne spojrzenie na skalę partnerskich działań w edukacji pedagogicznej ujawnia, że w warunkach wojny są one nie tylko realizowane z dużym osobistym zaangażowaniem, ale też uzupełniane i modernizowane. Dotyczy to zarówno wzajemnej wymiany innowacji, jak też możliwości ustawicznego rozwoju zawodowego w przestrzeni otwartej nauki i otwartych zasobów edukacyjnych, dbałości o język ojczysty, tradycję kulturową oraz w wielu innych zakresach współpracy. Znaczącą rolę w tym zakresie odgrywa Instytut Oświaty Pedagogicznej i Edukacji Dorosłych im. Iwana Ziaziuna Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy.

Viktor Zinczenko i Lesia Czerwona poddali refleksji „*Rozwój nauki w kontekście transformacji cyfrowej*”. Autorzy przypominają, że w świecie nastąpiły wielorakie procesy integracyjne, w tym wzrost tendencji do wspólnego rozwiązania społecznych, badawczych i gospodarczych zadań, a rewolucja naukowo-techniczna sprzyja rozwojowi społeczeństwa informacyjnego. Ich zdaniem jej transformacyjny potencjał oraz znaczenie dla nauki i społeczeństw wymaga zdefiniowania wyzwań i podjęcia wysiłków ku sprostaniu im.

Autorami ostatniej w tym rozdziale pracy są: Oleksandr Kuczaj, Olena Bida i Tetiana Kuczaj. Za przedmiot swych dociekań wybrali oni „*Reformowanie systemu oświaty w warunkach cyfryzacji*”. Autorzy opracowania przyjęli, że jest ona fundamentalnym warunkiem reformy sektora edukacji oraz podstawowym zadaniem skutecznego rozwoju społeczeństwa informacyjnego na Ukrainie. Podjęli też próbę przedstawienia specyfiki i cech rozwojowych nowoczesnego społeczeństwa cyfrowego. Ich zdaniem „*jego cechą wyróżniającą jest minimalizacja czynnika ludzkiego, wykluczenie instytucji pośredników w różnych formatach komunikacji, interakcja oparta na danych cyfrowych BigData czy MiningData*” (s. 492). Autorzy podkreślają, że istotne jest uwzględnienie trendów światowych, w szczególności rozwój takich technologii jak: rzeczywistość rozszerzona i wirtualna, sztuczna inteligencja, internet rzeczy, robotyka, blockchain, media w edukacji, środowiska chmurowe, grywalizacja, interdyscyplinarność itp. Autorzy sformułowali główne zasady cyfryzacji: „zasada dostępności informacji i wiedzy, zasada systematyczności, zasada orientacji, zasada partnerstwa i współpracy międzynarodowej, zasada zwiększania zaufania i bezpieczeństwa, zasada priorytet w zarządzaniu” (s. 492). Jako dydaktyk, uczeń profesorów Wincentego Okonia, Władysława Zaczyńskiego, Tadeusza Lewowickiego, Czesława Kupisiewicza, Krzysztofa Kruszewskiego i Alicji Siemak-Tylikowskiej tę część pracy traktuję jako zarys dydaktycznej koncepcji zarządzania cyfrowym procesem kształcenia w szkołach wyższych.

Tom pierwszy zamykają *Informacje o autorach* oraz *Spis treści*. Trójjęzyczny spis treści ułatwia oczywiście nawigację w dokumencie i odnalezienie fragmentów interesujących czytelnika. Indeks autorów natomiast, wzbogacony o krótką notkę, dotyczącą twórców pomieszczonych w monografii prac, jest szczególnie ważny dla tych osób, które zainteresowane przedmiotem podjętych badań. Owe informacje są jak mapa drogowa pozwalająca odnaleźć osoby, rozpocząć międzynarodową współpracę, podjąć dyskusję naukową, bądź też zainicjować wspólny projekt badawczy.

Opinia o drugim tomie międzynarodowej monografii „Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa”

Drugi tom ocenianej monografii już w pierwszym rozdziale (zgodnie z numeracją całości – piątym z kolei) zawiera aż osiemnaście merytorycznie ważnych i poznawczo atrakcyjnych prac. Spektrum jest doprawdy szerokie i to poczynając od świetnego tekstu pióra Natalii Lazarenko i Romana Gurewycza: „*Transformacja działalności edukacyjnej w instytucjach szkolnictwa wyższego w kontekście cyfryzacji*”. Ten znakomity rozdział dotyczy przemian edukacyjnych, ekonomicznych, przemysłowych, rolniczych i innych, powodowanych przez gwałtowny rozwój technologii cyfrowych. Autorzy przypominają, że postęp technologiczny rodzi szereg niebezpiecznych zachowań oraz zaburza relacje społeczne, zmienia hierarchię preferowanych wartości i wpływa na ludzkie losy. Praca uzasadnia konieczność racjonalnego i efektywnego rozwoju gospodarczego i kulturowego obywatelskiego społeczeństwa informacyjnego przy zachowaniu harmonijnej jedności z najlepszymi tradycjami edukacji narodowej.

Opracowanie Anatolija Kuzmińskiego dotyczy „*Kierunków cyfrowej transformacji kształcenia zawodowego przyszłych nauczycieli w warunkach nauczania mieszanego*”. Autor wskazuje kierunki cyfrowej transformacji kształcenia zawodowego przyszłych nauczycieli. Uzasadnia potrzebę realizacji blended learning (nauczania-uczenia się mieszanego) w szkolnictwie wyższym, podkreślając przy tym konieczność edukacji zawodowej zorientowanej na studenta i praktykę. Mówi nie tylko o konieczności technologicznego wsparcia kształcenia zawodowego przyszłych nauczycieli, ale też o planowanych rezultatach tego procesu.

Następnych pięć opracowań pomieszczonych w ocenianej monografii dotyczy wielu ważnych aspektów kształcenia nauczycieli: ich kompetencji cyfrowych (Darya Hołowko, Anna Krawczenko: „*Rozwój kompetencji cyfrowych nauczycieli instytucji kształcenia zawodowego*”), wykorzystania koncepcji STEM w przygotowaniu nauczycieli informatyki (Liudmyła Szewczenko, Volodymyr Umanec, Witalij Kislitsyn: „*Kształcenie przyszłych nauczycieli informatyki w warunkach STEM – nauczania na zajęciach z programowania komputerowego*”), dydaktyki cyfrowej w kształceniu nauczycieli języków obcych i literatury (Natalia Bidiuk: „*Wykorzystanie dydaktyki cyfrowej w kształceniu przyszłych nauczycieli języków obcych i literatury*”), miejsca TIK w samorozwoju zawodowym (Walentyna Fryciuk, Wasyl Kaplinskij: „*Technologie cyfrowe w przygotowaniu przyszłych nauczycieli do samorozwoju zawodowego*”), a także pilnych działań zmierzających do rozwoju kompetencji wychowawczych nauczycieli (Nelina Khamska: „*Przygotowanie przyszłych nauczycieli do działań wychowawczych w warunkach cyfryzacji oświat*”).

Kolejne artykuły poszerzają krąg badań i naukowej refleksji nad rolą nowacji technologicznych w procesie nauczania-uczenia się. Autorzy poszczególnych opracowań zwracają uwagę na rolę TIK w akademickim kształceniu lingwistycznym (Wita Sachacka: *„Technologie innowacyjne jako narzędzie efektywnego nauczania dyscyplin lingwistycznych w szkole wyższej”*, Serhij Zagorodnij, Switłana Nagorniak, Natalia Stawnycza: *„Współczesne debaty edukacyjne a rozwój kompetencji lingwistycznych uczniów w warunkach cyfryzacji edukacji”*), a także w nauczaniu prawa (Witalina Pugacz: *„Wykorzystanie narzędzi cyfrowych w nauczaniu studentów prawa: wyzwania, możliwości, perspektywy”*).

Autorzy wskazują na intelektualne znaczenie aktywności projektowej (Oleksandr Gumennyj, Lidia Gumenna: *„Działalność projektowa w instytucjach edukacji zawodowej jako klucz do rozwoju kapitału intelektualnego”*). Podkreślają rolę innowacji w kształceniu pracowników naukowych, pedagogów i nauczycieli informatyki (Illia Pachomow: *„Innowacje w cyfrowym kształceniu pracowników naukowych i pedagogicznych”*, Oleksandr Chuda: *„Technologie cyfrowe w kształceniu przyszłych nauczycieli informatyki”*), a także uzasadniają potrzebę rozwoju kompetencji badawczych (Tetiana Burlajenko, Oksana Dubinina, Krystyna Chałas: *„Kompetencje badawcze w modelach specjalistycznej edukacji naukowej w warunkach transformacji cyfrowej”*).

Zamykające rozdział opracowania dotyczą koncepcji i modeli kształcenia z wykorzystaniem technologii cyfrowych (Oleg Konoszewski, Iryna Szahina, Olena Podzygun: *„Odwrócone nauczanie się w cyfrowym środowisku edukacyjnym: istota, zalety, ograniczenia”*). Mówią o charakterystycznych cechach cyfrowej transformacji kształcenia (Olena Stoliarenko, Oksana Stoliarenko: *„Specyfika cyfrowej transformacji procesu edukacyjnego w uczelniach pedagogicznych”*, Witaliy Boyczuk, Oksana Boyczuk: *„Digitalizacja procesu edukacyjnego w kształceniu zawodowym specjalistów”*). Podejmują również problematykę kompetencji studentów (Olga Pinajewa, Olga Moskowczuk: *„Kształcenie uniwersalnych kompetencji studentów”*).

Już ten krótki przegląd zawartych w omawianym rozdziale prac potwierdza społeczną aktualność oraz merytoryczne znaczenie podjętych badań i refleksji naukowej. A przecież to tylko jeden z czterech rozdziałów pomieszczonych w recenzowanej pracy.

Książkę zdecydowanie wzbogacają artykuły umieszczone w trzech pozostałych rozdziałach, dotyczących: strategii i innowacyjnych praktyk wykorzystania technologii informacyjno-komunikacyjnych w edukacji osób dorosłych, a także cyfrowej transformacji społecznej dokonywanej poprzez rozwój kompetencji cyfrowych różnych grup społecznych, czy wreszcie wielu aspektów (psychologicznego, społecznego, wychowawczego i włączającego) procesów edukacyjnych w warunkach zmiany społecznej powodowanej przez rozwój technologii cyfrowych. Technologii niosącej konsekwencje osobowe i edukacyjne, ale przecież również – gospodarcze i militarne.

Praca Urszuli Jeruszki: *„Kierunki wykorzystywania technologii cyfrowych w edukacji dorosłych”*, buduje podstawy andragogicznej refleksji nad edukacyjnym miejscem technologii cyfrowych. Opracowanie Olhy Lebid *„Cyfryzacja na Ukrainie: trendy w warunkach wojennych”* dotyka bezpośrednio

rzeczywistości Ukrainy zagrożonej barbarzyńskim najazdem, podobnie jak „*Rozwój ukraińskiego rynku pracy w warunkach cyfryzacji*” Mykyty Sapogowa, Jany Gapczuk i Romana Salija. Bardzo cenne spostrzeżenia zawiera praca Ryszarda Bery i Katarzyny Nowosad „*Pracoholizm a style radzenia sobie ze stresem pracowników korporacji w społeczeństwie informacyjnym*”. Perspektywy europejskie otwierają prace Teresy Janickiej-Panek i Elżbiety Stokowskiej-Zagdan „*Kształcenie informatyczne jako cel i zadanie współczesnej edukacji wczesnoszkolnej w Polsce: perspektywa europejska i narodowa*”, Iryny Regejło i Marii Sajuk „*Szkolenie liderów edukacyjnych w Academy of Educational Leadership (Holandia) w kontekście transformacji cyfrowej*”, Oleny Żyżko „*Perspektywy zdalnego tutoring w obszarze naukowym Ameryki Łacińskiej*”, Liubow Gutor „*Cyfryzacja szkolnictwa wyższego w Japonii: wdrażanie cyfrowego storytellingu dla specyficznych potrzeb edukacyjnych*”, czy też Olgy Akimowej i Nadiji Opuszko „*Cyfrowe środowisko edukacyjne kształcenia dualnego: doświadczenia niemieckich uniwersytetów*”. Warto przywołać tu także pracę „*Technologii cyfrowe w rozwoju zawodowym pracowników socjalnych: doświadczenia Kanady*” Anastasji Popowej. Nieprzebrane bogactwo faktów, przemyśleń, argumentów, przemawia do wyobraźni, budzi zainteresowanie, zachęca do dyskusji i dalszego zgłębiania przedstawianej problematyki.

Naturalnym dopełnieniem uprzednich rozdziałów jest część 8. Zawiera ona jedynie 6 prac i dotyczy jak głosi tytuł „*Psychologicznych, społeczno-wychowawczych i włączających aspektów procesów edukacyjnych w warunkach cyfryzacji*”. Pierwsza z nich porusza zagadnienie *kompetencji zawodowych przyszłych nauczycieli akademickich*, druga – *kompetencji włączających nauczycieli kształcenia zawodowego*. Autorami pierwszej są Wołodymyr Kobysia i Alla Kobysia. Natomiast drugiej – Galyna Kossowa-Silina. Kolejna praca Switłany Gubiny i Maryny Dawydiuk koncentruje się na „*Wykorzystaniu technologii cyfrowych w oddziaływaniu korekcyjnym na uczniów z autyzmem w warunkach włączającego środowiska edukacyjnego*”. Autorami czwartej w kolejności pracy są Olena Zawgorodnia i Władisław Medincew. *Dotyczy ona psychologicznych aspektów interakcji w syntetycznych środowiskach uczenia się*. Praca piąta porusza palącą sprawę „*Specyfiki organizacji kształcenia na odległość osób uczących się*”. Jej autorką jest Switłana Szwydka. Rozdział zamyka Olena Czorna poruszając zagadnienie „*Wsparcia naukowego kształcenia zawodowego przyszłych psychologów w warunkach cyfryzacji*”.

Nie czas i miejsce by omawiać każdą z przeznaczonych do druku prac. Dlatego wybrałam do recenzji wyłącznie niektóre z nich. Wszystkie one jednak zasługują na lekturę i poważne przemyślenie. Otwierają dostęp do ziemi nieznanej. Autorzy poszczególnych opracowań wkraczają na *terra incognita* uważnie, skrupulatnie notując wyniki własnych badań. Patrzą z perspektywy naukowych teorii i przedstawiają własne, oryginalne koncepcje. Są jak wędrowcy przemierzający nieznaną, niebezpieczną łódź. Ich odkrycia są trafne, często trudne do przecenienia, bywa, że bezcenne dla nauk pedagogicznych i pożądanego kształtu edukacji. Teoretycznemu, naukowemu spojrzeniu towarzyszy wielokrotnie umiejętność dostrzegania szczegółów, konkretnych zachowań czy zdarzeń. Owe perspektywy makro i mikro przenikają się tworząc atrakcyjny poznawczo obraz. Stanie się on bez wątpienia zaczynem dyskusji naukowej nad dokonującymi się

współcześnie pod wpływem technologii cyfrowych przeobrażeniami rzeczywistości społecznej. To właśnie, obok bezspornego podziwu za przygotowanie tak wartościowej pracy w kraju ogarniętym wojną uważam za największą zaletę ocenianej monografii.

Wnioski końcowe

Przyszłość rozegra się w sferze szeroko rozumianej kultury. Technologie cyfrowe powinny zostać wykorzystane ku dobru człowieka i społeczności przezeń tworzonych. Budowa otwartej nauki i otwartych zasobów edukacyjnych, masowe kształcenie na odległość, powszechna komunikacja w sieciach internetowych, tłumaczenia językowe itd. to dopiero pierwsze zwiastuny możliwego wykorzystania najnowszych technologii cyfrowych, a wkrótce biotechnologii przez człowieka dla człowieka.

Nie mam wątpliwości, że ożywieniu trwałych tradycji kultury europejskiej, idei tolerancji i humanizmu, towarzyszyć musi dbałość o harmonijny rozwój dzieci i młodzieży. Sięgnięciu zaś do symbolicznych wartości wolności, równości i braterstwa – nowa orientacja pedagogiczna skierowana na suwerenność jednostki ludzkiej i rekonstrukcję ludzkiej wspólnoty. Podobnie mądre, godne człowieka posługiwanie się technologiami cyfrowymi i ich rozwój wymaga kształtowania kompetencji informatycznych, ale też informacyjnych i medialnych. Są to heroiczne zadania w okresie okrutnej wojny, walki o wolność i przetrwanie.

Warto przypomnieć, że potrzeba uwzględnienia w polityce edukacyjnej wyzwań technologicznych i ich konsekwencji ma poważne uzasadnienie ekonomiczne i społeczne. Równocześnie wynika ona z odwiecznego prawa człowieka do dziedziczenia wiedzy i kultury. Owo dziedziczenie odbywa się w trakcie realizowanego od zarania międzygeneracyjnego przekazu. W celu jego zapewnienia człowiek wymyślił przecież szkołę oraz gen wiedzy i kultury, nazywając go nauczycielem.

Pozostaje tylko pogratulować Autorom pomieszczonych prac talentu naukowego w eksploracji oraz w analizie i interpretacji badanej rzeczywistości, głębokiej refleksji humanistycznej, a także sprawnych piór. Należy również podziękować Wydawnictwu, które podjęło trud rzetelnego przygotowania i wydania tej znakomitej, wielojęzycznej i wieloautorskiej monografii naukowej. Natomiast Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy oraz Komitetowi Polskiej Akademii Nauk, a także prześwietnym Instytutom NANP Ukrainy: Edukacji Pedagogicznej i Edukacji Dorosłych im. Iwana Zyazyuna oraz Cyfryzacji Edukacji Narodowej, jak również Państwowemu Uniwersytetowi Pedagogicznemu im. Mychajło Kotsjubinskiego w Winnicy, do którego rwie się moje serce, wypada złożyć wyrazy wdzięczności za podjęcie i praktyczną realizację tej pięknej i mądrej inicjatywy naukowej.

Maciej Tanaś, dr hab. professor APS,
Kierownik Katedry Dydaktyki i Pedagogiki
Medialnej Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej

ІНФОРМАЦІЯ ПРО НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ Й МИСТЕЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАХОДИ

РЕФЛЕКСІЇ УЧАСНИКІВ

**X Українсько-Польського / Польсько-Українського
наукового форуму «ОСВІТА ДЛЯ ЦИФРОВОЇ
ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА / EDUKACJA DLA
CYFROWEJ TRANSFORMACJI SPOŁECZEŃSTWA»
(27-28 листопада 2024 р., м. Вінниця)**

Василь Кремень

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО УЧАСНИКАМ X УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО / ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ФОРУМУ

Шановні українські освітяни, науковці й наші друзі з Польщі!

Від Національної академії педагогічних наук України щирозсердечно вітаю всіх вас з початком X Форуму і бажаю плідної дискусії. Ми розпочинали проведення форумів із 2005 року, хоча тісні контакти з Комітетом педагогічних наук Польщі, з польськими університетами тривають чверть століття.

Коли ми започатковували й розвивали співпрацю з польськими колегами, ми переслідували декілька цілей. Головна з них – навіть не обмін думками щодо педагогіки, розвитку освіти. Хоча це дуже важливо. Для мене головна мета – максимально сприяти зміцненню дружби з польським

народом, партнерства з Польщею, яка є основним адвокатом європейської інтеграції України. Саме Польща, як жодна інша країна, розуміла й розуміє важливість євроінтеграції України і саме Польща максимально сприяла і сприяє цьому.

Друга за значущістю мета – обмін науковими доробками, контактами безпосередньо між науковцями, освітянами. Партнерство українських і польських освітян розвивалося саме завдяки форумам, адже кожен захід був присвячений актуальній проблемі, зокрема форум 2024 року присвячений проблемі цифровізації освіти і науки в умовах сучасних викликів.

Ми відчули істинну солідарність і дружбу польського народу і польських педагогів, коли російський ворог здійснив повномасштабне вторгнення в Україну. Мільйони громадян України знайшли прихисток у Польщі.

Завданням нашого покоління є розбудова нової, сучасної України, заснованої на інноваціях в освіті й науці. Саме наука та освіта є рушійними силами розвитку держави.

Переконаний, що Україна досягне мети входження до Європейського Союзу і досягне гідного миру.

Нелля Ничкало

ЗНАКОВА ПОДІЯ У ЗМІЦНЕННІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПАРТНЕРСТВА

27-28 листопада 2024 року місто Вінниця стала епіцентром знакової події, яка є черговим і надзвичайно важливим кроком на шляху розвитку і поглиблення творчої співпраці освітян і вчених України та Польщі. Колектив Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського мав честь приймати учасників X ювілейного Українсько-Польського / Польсько-Українського наукового форуму «Освіта для цифрової трансформації суспільства».

Захід організовано за підтримки Національної комісії України у справах ЮНЕСКО, МОН України, Національної академії педагогічних наук України, Комітету педагогічних наук Польської академії наук, Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської, Університету ім. Адама Міцкевича в Познані, Наукового педагогічного товариства «Польща – Україна», завдяки ґрунтовній підготовчій роботі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Інституту цифровізації освіти НАПН України, Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського. Урочисте відкриття Форуму: у холі університету панувала наукова атмосфера, гості обмінювалися один з одним своїми очікуваннями від майбутнього Форуму, на екрані демонструвався створений організаторами фільм про наукову співпрацю України та Польщі й хронологію попередніх Форумів.

На урочистому відкритті ювілейного форуму були присутні представники органів місцевої влади, освітніх установ, громадських організацій, відомі науковці України та Польщі.

З вітальними словами до учасників форуму звернулися:

- Наталія Лазаренко, ректор Вінницького державного педагогічного університету, доктор педагогічних наук, професор,
- Василь Кремень, доктор філософських наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії наук України і Національної академії педагогічних наук України, Президент НАПН України,
- Нелля Ничкало, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України, Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України,
- Лариса Лук'янова, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України,
- Андрій Кавунець, заступник начальника Вінницької обласної військової адміністрації з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації,
- Владислав Скальський, заступник міського голови м. Вінниці,
- Агнешка Цибаль-Міхальська, доктор хабілітований, професор, Голова Комітету педагогічних наук Польської академії наук, Університет ім. Адама Міцкевича в Познані, Польща,
- Францішек Шльосек, доктор хабілітований, професор АПС Академії спеціальної педагогіки ім. Марії Гжегожевської, Голова Наукового педагогічного товариства «Польща – Україна»,
- Сергій Пугачов, голова Вінницької обласної організації профспілки освіти і науки,
- Людмила Станіславенко, політик, громадська діячка, волонтер, психолог, депутат 3-х скликань Вінницької міської й обласної ради, співзасновник «МММЗ» (Міжнародної Академії Ментального Здоров'я), голова Вищої Ради Міжнародного Клубу Успішних Жінок,
- Діана Пташинська, засновниця і художня керівниця зразкової студії естрадного вокалу «Вікторія», директор дитячого продюсерського центру «VірТалант», художній керівник вокального колективу «Подільянки» спілки поляків Вінниччини України, поет, композитор.

Дійсний член Національної академії наук і Національної академії педагогічних наук України, Президент НАПН України Василь Кремень наголосив, що співпраця з польськими колегами завжди спрямована на зміцнення дружніх відносин між нашими країнами та активізацію процесу європейської інтеграції України. «Завданням нашого покоління є розбудова нової, сучасної України, заснованої на інноваціях та освіті. Саме наука та освіта є рушійними силами розвитку держави», – додав Василь Кремень.

«Війна не зупинить нашу думку. Не зупинить нашу освіту та науку. Саме на таких заходах ми можемо обговорити цікаві ідеї, які рухають нас вперед. Дякуємо польському народу за наукову співпрацю та підтримку з перших днів війни», – зазначила Наталія Лазаренко.

Звертаючись до присутніх, заступник начальника ОВА Андрій Кавунець відзначив, що освіта та цифровізація тісно пов'язані між собою. «Сьогодні цифровізація охоплює всі сфери нашого життя. Україна сьогодні є одним із світових лідерів цифровізації, про що свідчить успіх таких цифрових продуктів, як «Дія». Міністерство цифрової трансформації України веде активні перемовини з низкою країн про впровадження аналогічних продуктів у них. Про досягнення у цій сфері свідчать також результати Індексу електронного управління (EGDI), за яким Україна посіла 5-те місце в світі. Навіть попри повномасштабну війну за два роки ми піднялися на 25 позицій. Також за показником E-Participation, який вимірює, наскільки громадяни готові долучатися до державних процесів через онлайн-платформи, ми посідаємо перше місце у світі», – зауважив він.

Перший пленарний день зібрав дослідників і практиків, які ділилися досвідом використання штучного інтелекту, впливу медіакультури на суспільство, викликів глобалізації та актуальних проблем підготовки педагогів до роботи в умовах цифрової реальності. У своїх виступах спікери наголосили на важливості міжнародної співпраці в умовах цифрової трансформації суспільства.

Цікавою і ґрунтовною була виставка наукової і навчально-методичної літератури, виставки художньої і технічної творчості студентів і викладачів «Натхненні творчістю», а також долучення учасників до інтерактивної активності – розмальовки тубусів від снарядів, які будуть реалізовані через благодійні ярмарки, а кошти передані для потреб Збройних Сил України.

У межах форуму відбувся благодійний концерт «Мелодія дружби славетних народів». Виконавці створили незабутню атмосферу, поєднавши українське та польське мистецтво. Зворушливим дарунком для глядачів був виступ гостей із незламного міста Харків.

Українсько-польська / польсько-українська наукова співпраця вийшла за межі офіційних зустрічей і протоколів. Вона закономірно перейшла на високий рівень системної співпраці, наукового міжособистісного спілкування, якому, незважаючи на деякі перепони і труднощі, притаманні креативність, постійні пошуки, методологічне і морально-етичне збагачення, невпинне зростання і сердечна радість за творчі здобутки своїх колег в Україні і Польщі, і постійна щира підтримка однодумців.

Другий день форуму пройшов у форматі секційних засідань, під час яких обговорювали цифровізацію української освіти в умовах воєнного стану, сучасні інновації у професійній та післядипломній освіті, використання цифрових технологій у формальній і неформальній освіті; вчені дискутували

не лише на актуальні теми, але й давали конкретні пропозиції щодо подальших кроків із упровадження цифрових технологій у післявоєнний період.

За результатами форуму презентовано монографію «Освіта для цифрової трансформації суспільства», створеної у співпраці з українськими і польськими освітянами і науковцями. X Ювілейний науковий форум став прикладом того, як освіта може об'єднувати суспільство, надихати на співпрацю і створювати умови для сталого розвитку. Сучасна освіта – це не лише знання, а й можливість розбудови майбутнього, орієнтованого на прогрес у сучасному цифровому світі.

Franciszek Szlosek

**X FORUM NAUKOWE «UKRAINA-POLSKA» –
ŚWIADECTWEM TRWAŁEJ I PRZYJACIELSKIEJ WSPÓŁPRACY
PEDAGOGÓW Z OBYDWU KRAJÓW**

Kolejne, dziesiąte już spotkanie ukraińskich i polskich reprezentantów nauk o wychowaniu należy zaliczyć do wyjątkowych, niezwykle wręcz zdarzeń w 30-letniej współpracy naukowych środowisk pedagogicznych obydwu zaprzyjaźnionych państw. Odkonane ono w dniach 27-28 listopada 2024 roku w Winnickim Państwowym Uniwersytecie im. Michała Kociubińskiego w Winnicy w warunkach intensywnej działalności wojennej, prowadzonej przez rosyjskiego agresora wobec niepodległej Ukrainy. Stąd organizatorom tego ważnego, podkreślającego przyjaźń, ciągłość i głębie kontaktów naukowych polskich i ukraińskich pedagogów – należy się wielkie uznanie i gorące słowa podziękowania za tak znakomite efekty X Forum. Przedmiotem rozważań jego uczestników było niezwykle ważne zagadnienie, jakim jest przygotowanie dzisiejszej młodzieży do zmian, które przynosi nam ludziom (i przyniesie w nieodległej przyszłości) wyjątkowo szybko postępująca transformacja cyfrowa. Imponującym śladem podjętej na X Forum problematyki jest dwutomowa pozycja (tom I: 525 str., tom II: 544 str. – łącznie: 1071 str.) pt. „Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa”. Przedmowę do tej publikacji napisały Osoby kierujące najważniejszymi naukowymi instytucjami pedagogicznymi w obydwu krajach, tj. Prezydent Narodowej Akademii Pedagogicznych Nauk Ukrainy – Prof. Wasyl Kremień oraz Przewodnicząca Komitetu Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk – Prof. Agnieszka Cybal-Michalska. Fakt ten jest świadectwem rangi jaką pedagogiczne środowiska Ukrainy i Polski przywiązują do realizowanej od trzydziestu lat współpracy. Treści artykułów zamieszczonych w obydwu tomach tej pozycji (zarówno ukraińskich, jak i polskich autorów) wyraźnie artykułują wagę i potrzebę uwzględniania tej problematyki nie tylko w teorii pedagogicznej, ale przede wszystkim w praktyce edukacyjnej.

Za tak znakomite przygotowanie, przebieg i ostateczne efekty, pragnę w imieniu Pedagogicznego Naukowego „Polska – Ukraina” bardzo serdecznie podziękować Narodowej Akademii Pedagogicznych Nauk Ukrainy, a głównie Prezydentowi NAPN Ukrainy – Prof. Wasylowi Kremieniowi i Sekretarzowi

Wydziału Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego NAPN – Prof. Nelli Nyczkało. Wielkie podziękowania składam również władzom Winnickiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. M.Kociubińskiego na czele z jego Rektorem – Prof. Natalią Łazarenko, która jeszcze przed lutym 2022 roku zadeklarowała chęć organizacji X Forum i mimo wojennych warunków – słowa dotrzymała!

Fora naukowe „Polska – Ukraina / Ukraina – Polska” są jedną z najważniejszych form współpracy polskich i ukraińskich pedagogów. Odwołując się więc do nich warto pamiętać, że są one „dzieckiem” Pani Prof. Nelli Nyczkało, że przy tworzeniu koncepcji programowych, organizacji i przebiegu każdego z dziesięciu dotychczas odbytych Forów, Prof. Nella Nyczkało była główną postacią. Za tą ciężką, ale jakże efektywną pracą, w imieniu Pedagogicznego Towarzystwa „Polska – Ukraina” bardzo, bardzo serdecznie dziękuję.

Jan Łaszczuk

NIEPRZERWANA WSPÓLPRACA

Zakończone niedawno obrady X Forum Naukowego Pedagogów Polskich i Ukraińskich w Uniwersytecie Pedagogicznym w Winnicy dostarczyły jego uczestnikom, obok wartości związanych z wymianą naukową, także wielu doznań i emocji. Patrząc na to cyklicznie organizowane przedsięwzięcie naukowe z własnej perspektywy, a więc polskiego pedagoga współuczestniczącego w kolejnych forach, nabieram przekonania, że tegoroczne przygotowania do obrad oraz ich przebieg można objąć trzema kategoriami pojęciowymi obejmującymi: niepewność, podziw oraz uznanie.

Już na obradach poprzedniego, IX-tego Forum swoje piętno odcisnęły pełnoskalowe działania wojenne jakich doświadczyła Ukraina ze strony rosyjskiego agresora. Jednakże z faktu, że Forum sprzed dwu lat przebiegało na terenie Polski, zarówno działania przygotowawcze jak i sam przebieg obrad wolne były od bezpośrednich zagrożeń wojennych.

Tegoroczne, X Forum nie miało takiego szczęścia. Przygotowywano je i zrealizowano dosłownie w towarzystwie wybuchających bomb i podczas ataków raketowych. Skrajnie trudne warunki w jakich przyszło ukraińskim organizatorom przygotować to złożone międzynarodowe przedsięwzięcie naukowe powodowały, że wśród części polskich uczestników rodziła się uzasadniona niepewność co do możliwości przeprowadzenia konferencji. Tę niepewność zwiększały nadchodzące informacje o rozszerzaniu przez agresora obszarów ataków raketowych, narastających zniszczeń infrastrukturalnych, istotnych zaburzeń w pracach ukraińskich uniwersytetów itp. Ta niepewność szybko została przewyciężona poprzez kolejne komunikaty informujące o postępach prac, a także nowych zadaniach stojących przed uczestnikami i organizatorami. Wkrótce wątpliwość wyrażona pytaniem „czy odbędzie się X-te Forum?” przekształciła się w przekonanie, że nie może być inaczej. Ta determinacja, dążenie do osiągnięcia celów oraz przekraczanie granic tego, co dostępne budzą podziw dla Ukrainy i narodu ukraińskiego.

Zarówno sposób przygotowania jak i przebieg oraz uzyskane rezultaty Forum zasługują na najwyższą ocenę i uznanie. Tym, co pozostawia najbardziej

wyrazisty bo materialny ślad odbytego spotkania naukowego, jest wydawnictwo pokonferencyjne. Pod tym względem X Forum zapisało się płodnymi rezultatami. Dwa tomy „*Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa*” zawierające teksty wystąpień uczestników o łącznej objętości ponad 1000 stron stanowią z jednej strony dowód aktualności oraz wagi podjętej problematyki z drugiej zaś ogromny materiał do przemyśleń i wdrożeń. Pozycja ta niewątpliwie stanowić będzie źródło cennych informacji dla naukowców oraz pedagogów – praktyków. Ponadto, mimo szczególnie trudnych dla pracy naukowej warunków, przygotowano dzięki staraniom strony ukraińskiej przewodnik bibliograficzny, dokumentujący przebieg i najważniejsze rezultaty współpracy ukraińskich i polskich pedagogów.

Na koniec podkreślmy jeszcze jedną okoliczność. Obrady przebiegały w formie hybrydowej łączącej spotkanie bezpośrednie ze spotkaniem zdalnym, odbywającym się za pośrednictwem platformy cyfrowej do połączeń konferencyjnych. Jakże to znamienne połączenie tematyki obrad z uwarunkowaniami, jakie na organizatorów i uczestników Forum nałożyły warunki stanu wojennego. Zróżnicowanie tematyki składającej się na edukację cyfrową oraz wielowątkowość zagadnień podejmowanych w wystąpieniach prelegentów potwierdziły obecność tej problematyki w kręgu zainteresowań pedagogów polskich i ukraińskich. Ta różnorodność poznawcza i możliwości dalszych badań przekonują o potrzebie dalszej wymiany myśli i doświadczeń, do czego okazją będą zapewne obrady kolejnego, XI-tego Forum organizowanego za dwa lata w Polsce. Współpraca ukraińskich i polskich pedagogów wytrzymała najwyższą próbę!

Ryszard Bera

REFLEKSJE DOTYCZĄCE FORUM NAUKOWEGO PEDAGOGÓW POLSKICH I UKRAIŃSKICH

Współczesna edukacja ma wymiar nie tylko krajowy ale i międzynarodowy, służy bowiem zarówno zdobywaniu wiedzy i umiejętności niezbędnych w efektywnym funkcjonowaniu społeczno-zawodowym w kraju, wszechstronnemu rozwojowi osobowości ale także uczy otwartości na świat, na odmienne kultury, służy porozumieniu z innymi ludźmi oraz utrwalaniu pokoju. W tym duchu od wielu lat kontynuowana jest owocna współpraca pedagogów polskich i ukraińskich przybierająca różne formy merytoryczne i organizacyjne. Działalność ta dobrze służy kształtowaniu przyjaźni między naszymi narodami, doskonaleniu procesów edukacyjnych poprzez wymianę doświadczeń – wspólne badania i staże naukowe, publikacje oraz konferencje naukowe. Trwałym elementem efektywnego współdziałania są odbywające się cyklicznie co dwa lata spotkania naukowe pedagogów w czasie których podejmowane są aktualne problemy badawcze i edukacyjne w Polsce i na Ukrainie. Na tej kanwie kształtują się także więzi partnerskiej współpracy pomiędzy różnymi ośrodkami naukowymi w naszych krajach oraz trwałe przyjaźnie między naukowcami i młodzieżą akademicką. Jednocześnie są one inspiracją do podejmowania nowych wyzwań naukowych i edukacyjnych. Każdy bowiem kraj ma swoje osiągnięcia w zakresie kształcenia na różnych poziomach edukacji oraz realizowanych badań, stąd wymiana doświadczeń i rezultatów dociekań naukowych znacznie wzbogaca obie współ-

pracujące strony. Pozwala także na prowadzenie badań komparatystycznych mających wysoki walor poznawczy i praktyczny.

Zrodzona przed laty inicjatywa spotkań naukowych pedagogów stała się więc trwałym już symbolem trwałej przyjaźni i braterskiej współpracy międzynarodowej pedagogów polskich i ukraińskich. Jest to wielką zasługą kierownictwa Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy na czele z Jej Prezydentem Panem prof. dr. hab. Wasylem Kremieniem i Jego najbliższych współpracowników Pani prof. dr. hab. Nelli Nyczkało i Pani prof. dr. hab. Larysy Łukianowej a ze strony polskiej byłego przewodniczącego Komitetu Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk Pana prof. dr. hab. Bogusława Śliwerskiego, obecnej przewodniczącej tego Komitetu Pani prof. dr. hab. Agnieszce Cybal-Michalskiej oraz przewodniczącemu Stowarzyszenia Naukowego Pedagogów Polska-Ukraina Pana prof. APS dr hab. Franciszka Szloska. Szczególnie doniosłymi wydarzeniami było IX Forum Naukowe zorganizowane w Polsce w 2022 roku w Uniwersytecie Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie, tuż po brutalnej agresji rosyjskiej na Ukrainę oraz w warunkach pandemii Covid-19 oraz X Forum, które odbyło się w roku bieżącym w czasie trwającej wojny, brutalnego niszczenia bratniej Ukrainy przez wojska rosyjskie. Trwałym wartością tych spotkań, obok osobistych kontaktów polskich i ukraińskich naukowców są opublikowane monografie zawierające merytoryczny dorobek tych konferencji: R. Bera, S. Byra, N. Nyczkało (2022). „Drogi i bezdroża edukacji w okresie pandemii”. Lublin: wyd. UMCS oraz z W. Kremień, N. Nyczkało, L. Łukianowa, H. Łazarenko (2024). „Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa”. T. I i II. Kijów: Wyd. „Jurka Liubczenka”. Ten dorobek zaświadcza, że nawet w najtrudniejszych czasach jesteśmy razem i nie słabnie tętno naszej współpracy naukowej. Podziwiam naszych przyjaciół z Ukrainy za heroiczną postawę, bohaterstwo i niezwykle owocną działalność naukową i edukacyjną w tych ekstremalnych warunkach wojennych. Życzę zwycięstwa i pokoju.

Teresa Janicka-Panek

X FORUM W UNIWERSYTECIE W WINNICY ZAMYKA PIERWSZĄ DZIESIĄTKĘ, ALE OTWIERA NOWĄ PERSPEKTYWĘ

Wzajemna współpraca międzynarodowa między Ukrainą i Polską ma już długoletnie korzenie oraz perspektywy dalszego rozwoju. Jednym z przejawów wymiany naukowej w dziedzinie pedagogiki i organizacji systemu oświaty są cyklicznie organizowane, naprzemiennie raz w Polsce, raz w Ukrainie, przedsięwzięcia pod nazwą *FORUM*. Uczestniczyłam w każdym z forum ukraińsko-polskim i polsko-ukraińskim, podejmujących interesujące i aktualnie istotne problemy społeczne, socjologiczne, pedagogiczno-psychologiczne, patriotyczne i narodowe.

Najbardziej pamiętam pierwsze Forum, które odbywało się w górskim Ustroniu w 2005 r. oraz wykład prof. Andrieja Iwana Zjaziuna, opowiadającego o transformacji ustrojowej i akademickiej w Ukrainie. Uwiodły mnie przykłady pracy metodycznej w zakresie kształtowania kultury pedagogicznej wśród studentów, potwierdzona w przyszłości wydaniem książki „Mistrzostwo pedagogiczne”, wspomnianego autora. Z radością wspominam doniosłe obrady na uniwersytetach w Kijowie, we Lwowie, w Czerkasach, w Winnicy oraz na ziemi

польській в Krakowie, w Warszawie, w Bydgoszczy, w Lublinie oraz innych miastach. Zawsze podczas forum dominował wątek naukowy, ale nie sposób pominąć działań o charakterze patriotycznym, historycznym (na przykład złożenie kwiatów na Majdanie, uczczenie pamięci niebiańskiej sotni), czy działań o krzewieniu tradycji danego regionu (podczas Forum w Czerkasach odwiedziliśmy miejsce narodzin i pracy Karola Szymanowskiego w Tymoszwówce, uczestniczyliśmy w uroczystości nadania imienia szkole podstawowej). Kiedy obrady odbywały się w Uniwersytecie w Perejasławiu Chmielnickim (2019), a poświęcone były edukacji dla pokoju, mieliśmy nadzieję, że ta problematyka okaże się prorocza dla sytuacji Ukrainy! Dyskutowano o wartościach jakie niesie z sobą *POKÓJ*; zasadzono dąb niepodległości. Tak się jednak nie stało, bo wojna trwa nadal... Jednak uczeni naszych krajów współpracują, prowadzą badania, poszukują innowacyjnych rozwiązań dla systemu oświaty, wspólnie publikują znaczące monografie pedagogiczne, powstają opracowania o charakterze komparatystycznym, odbywają się wzajemne wizyty delegacji pedagogów, pedagogom polskim i ukraińskim nadawane są doktoraty honoris causa, podpisywane są kolejne umowy o współpracy, na przykład Akademia Nauk Stosowanych Stefana Batorego podpisała umowę z Uniwersytetem w Charkowie, Instytutem Pedagogicznej Oświaty i Oświaty Dorosłych NAPN Ukrainy i innymi. Nie wyobrażam sobie braku kontynuacji tej współpracy, wzmocnionej innymi, także systemowo organizowanymi działaniami, takimi jak seminaria badawcze (inicjatywa prof. Franciszka Szloska), we współpracy z Prezydentem NAPN Ukrainy – prof. Wasylem Krzemieniem, sekretarz Nellią Nyczkało. Chodzi mi o to, by podkreślić inne liczne formy współpracy, wzmacniające efekty wynikające z forum. Spodziewam się, że X Forum w Uniwersytecie w Winnicy zamyka pierwszą dziesiątkę, ale otwiera nową perspektywę. Dziękuję wszystkim za to, że mogę mieć takie doświadczenia pedagogiczne, naukowe i organizacyjne oraz kulturowe.

Мирослава Вовк

МИТИ ПРОФЕСІЙНОГО ЩАСТЯ

27-28 листопада 2024 року в моєму професійному житті сталася важлива подія. Я вперше особисто взяла участь у важливому для розвитку міжнародного співробітництва циклічному заході – X Українсько-Польському / Польсько-українському форумі «Освіта для цифрової трансформації суспільства», що відбувався у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського.

Відчувала гордість за українських науковців Національної академії педагогічних наук України, Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, Інституту цифровізації освіти НАПН України, Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського, викладачів університету, які у складний час війни росії проти України згуртувалися навколо реалізації ідеї – провести знаковий захід для зміцнення міжнародного наукової співпраці.

Відчувала глибоку повагу до польських колег, які представляли Комітет педагогічних наук Польської академії наук, Академію спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської, Університет ім. Адама Міцкевича

в Познані, Наукове педагогічне товариство «Польща – Україна». Вони виявили професійну, особистісну підтримку в проведенні форуму, який за два десятиліття употужнив дослідницьке, освітнє партнерство між двома нашими державами.

Кожен виступ – інтелектуальний катарсис, відкриття інноваційних ідей теорії і практики цифровізації освіти й науки. Методологічно ґрунтовне, патріотичне слово Президента НАПН України Василя Кременя, мотиваційно-натхненні виступи докторів педагогічних наук, професорів, сучасних менеджерів освіти Неллі Ничкало, Лариси Лук'янової, Наталії Лазаренко, Агнешки Цибаль-Міхальської, Юрія Бойчука, Валентини Радкевич, інтелектуально потужні доповіді знаних українських і польських учених – Францішека Шльосека, Барбари Марцінковської, Анатолія Кузьмінського, Романа Гуревича, Уршулі Єрушки, Тереси Яницької-Панек, Ришарда Бери, Любові Карташової – можливість зануритися у проблематику дослідницьких рефлексій, цінних освітніх практик реалізації тенденції цифровізації освіти і науки в європейському контексті.

Хвилюючою стала мить презентації монографії «Освіта для цифрової трансформації суспільства / Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa / Education for digital transformation of society» у 2 томах за науковою редакцією В. Кременя, Н. Ничкало, Л. Лук'янової, Н. Лазаренко (Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2024, <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742488/>, <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742499/>), укладеної у співпраці з українськими і польськими освітянами і науковцями, до підготовки якої мала професійне щастя долучитися.

Естетичним обрамленням форуму стало проведення благодійного концерту «Мелодія дружби славетних народів» за участі талановитої студентської молоді, викладачів, творчих колективів Вінничини, а також виставка мистецьких творів студентів і викладачів університету. Кожен образ, палітра кольорів, символіка виявляли любов до рідної землі, вдячність мужнім захисникам і захисницям за щоденну оборону під час війни, віру в мирне життя у вільній Україні.

Гліб Головченко

РОСІЙСЬКІ РАКЕТИ ТА ДРОНИ НЕ МОЖУТЬ ЗУПИНИТИ УКРАЇНСЬКУ ПЕДАГОГІКУ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

За 20 років проведення Українсько-польських / Польсько-українських форумів я брав участь у всіх. Кожний захід – це окрема сторінка розвитку української та польської педагогіки, окрема сторінка співпраці та дружніх відносин між польськими та українськими науковцями. Х Українсько-польський / Польсько-український Форум був, без перебільшення, найкращим. Вінниця продемонструвала, що ми не тільки можемо організовувати наукові заходи на високому європейському рівні, але й робити це в умовах повномасштабної війни, під загрозою ракетних обстрілів і дронів, під звуки повітряних тривог. За роки проведення форумів постали менеджери та науковці світового рівня: Нелля Ничкало, Лариса Лук'янова, Наталія Лазаренко. Виступ Президента Національної академії педагогічних наук

України Василя Кременя актуалізував завдання щодо європейської інтеграції української освіти й науки.

Перше пленарне засідання зібрало дослідників і практиків, які ділилися досвідом використання штучного інтелекту, аналізували вплив медіакультури на суспільство, виклики глобалізації та підготовки педагогів до роботи в умовах цифрової реальності. У своїх виступах спікери наголосили на важливості міжнародної співпраці в умовах цифрової трансформації суспільства, що охоплює всі аспекти життя.

Модерували засідання Нелля Ничкало, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України, академік-секретар Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України, та Наталія Лазаренко, доктор педагогічних наук, професор, ректор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Під час другого пленарного засідання, модератором якого були Лариса Лук'янова, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, та Алла Коломієць, доктор педагогічних наук, професор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, я мав честь виступити з доповіддю на тему «Роль медіаосвіти у суспільстві: досвід США і Канади».

Зазначимо, що творча група телеканалу «ТАК TV» та Коледжу преси та телебачення, яку я мав честь очолювати, підготувала 9 документальних фільмів, присвячених форумам. X Українсько-польський / Польсько-український науковий форум розпочався з перегляду документального фільму «Педагогіка серця – джерело творчої співпраці», присвяченого 20 рокам співпраці НАПН України з Комітетом педагогічних наук Польської академії наук та 10 форумам, які відбулися в рамках цієї співпраці. Фільм ґрунтувався на спогадах учасників заходів про співпрацю польських та українських педагогів-науковців. І кожен з учасників фільму зазначив, наскільки важливими стали форуми не тільки для розвитку педагогіки обох країн, але й для розвитку співпраці між Україною та Польщею. Результат цієї співпраці ми побачили у 2022 році, коли Польща дала прихисток мільйонам українських біженців.

Незважаючи на виклики, спричинені діями ворога (повітряні тривоги, запуски дронів і ракет), програму форуму вдалося успішно реалізувати. З великим задоволенням учасники заходу ознайомилися з виставкою наукової та навчально-методичної літератури, а також із виставкою художньої й технічної творчості студентів і викладачів під назвою «Натхненні творчістю». Особливою подією став мистецький флешмоб «Українсько-польська палітра дружби», який об'єднав усіх учасників у спільній творчій атмосфері.

Особливу, унікальну роль в організації Форуму та 20 років співпраці відіграє академік-секретар НАПН України Нелля Григорівни Ничкало. Саме вона є організаційним мотором у співпраці між двома країнами.

Я дякую Збройним Силам України, які дали змогу провести важливий науковий захід в Україні.

Любов Карташова, Тетяна Бурлаєнко

НЕЗЛАМНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ

Науково-освітня спільнота ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України була гідно представлена на X Українсько-Польському / Польсько-Українському науковому форумі «Освіта для цифрової трансформації суспільства» / «Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa».

Під час роботи конференції науково-педагогічні працівники та науковці з України і Польщі мали можливість поділитися напрацюваннями щодо використання цифрових технологій в освітній галузі. Особливу увагу було приділено перспективам розвитку освіти у воєнний і повоєнний час. Учасники жваво обговорювали ключові виклики та шляхи впровадження цифрових інновацій у освітній процес, наголошуючи на їхній важливості для розвитку науки й освіти.

У нашій пам'яті назавжди залишиться незламність, згуртованість і натхнення колективу університету. Нам було приємно побачити університетський колектив із сучасними поглядами, відкритими до нових ідей і готовими працювати заради майбутнього. Відчувалося, як викладачі та студенти люблять свій навчальний заклад. Це проявлялося у кожному слові та дії. Для нас, гостей форуму, це було цінним і надихаючим.

Особливо знаковим стало те, що доповіді представників міста Вінниці, науково-педагогічних працівників університету та іноземних гостей форуму були глибоко співзвучними із заявленою тематикою заходу. Це підтвердило, що інструменти цифрової трансформації стали невід'ємною складовою освітнього простору України.

Форум об'єднав провідних науковців, педагогів і здобувачів вищої освіти з України та Польщі та створив платформу для обміну досвідом і пошуку сучасних підходів до впровадження цифрових технологій в освіту. Приємно було бачити активну молодь, яка з ентузіазмом долучалася до дискусій, ставила питання та вступала в діалог із доповідачами. Енергія та зацікавленість молодого покоління залишили по собі надзвичайно потужне враження і переконали, що майбутнє освіти – у надійних руках.

Досвід польських колег викликав щире захоплення й зацікавленість. Їхні ідеї та підходи стали джерелом натхнення для подальшого вдосконалення й вирішення актуальних проблем з упровадження цифрових інструментів в освітній процес. Упевнені, що українсько-польська співпраця стане поштовхом до нових спільних проєктів та ініціатив, які сприятимуть розвитку освіти в обох країнах.

Від ДЗВО «Університет менеджменту освіти» на форумі виступили: Микола Кириченко, доктор філософії, професор, ректор Університету; Любов Карташова, доктор педагогічних наук, професор; Тамара Сорочан, доктор педагогічних наук, професор, директор Центрального інституту післядипломної освіти («Управління професійним розвитком педагогів: технології штучного інтелекту»); Вікторія Сидоренко, доктор педагогічних наук, професор, директор Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти («Цифрова трансформація професійної освіти як глобальний виклик

сучасній економіці і суспільству в умовах воєнного стану»); Тетяна Бурласенко, кандидат педагогічних наук, доцент; Оксана Дубініна, кандидат педагогічних наук, доцент («Дослідницькі компетентності в моделях спеціалізованої наукової освіти в умовах цифровізації»); Наталія Муранова, доктор педагогічних наук, професор; Володимир Мороз, кандидат наук з державного управління, доцент; Дмитро Клиновий, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник («Структурна модель цифрового хабу з підготовки цифрових лідерів на основі бізнес-екосистемного підходу»).

Незважаючи на виклики, спричинені діями агресора, програма форуму реалізована на високому рівні. Його учасники з великим задоволенням відвідали виставку наукової та навчально-методичної літератури, експозицію художньої й технічної творчості «Натхненні творчістю», які не лише продемонстрували таланти й досягнення викладачів університету та їх вихованців, а й створили атмосферу єднання й натхнення. Особливо яскравою подією форуму став мистецький флешмоб «Українсько-польська палітра дружби», який об'єднав усіх учасників у спільному творчому пориві. Це була справжня синергія культур, яка підтвердила глибокі зв'язки між нашими народами.

Незабутній науковий захід дозволив переконатися у важливості організації нових зустрічей – семінарів, круглих столів, конференцій тощо, за тематикою форуму, що сприятиме подальшому розвитку науки й освіти. Спільна праця та обмін ідеями надихає до невпинного поступу, незважаючи на труднощі.

**«ПЕДАГОГІКА СЕРЦЯ – ДЖЕРЕЛО ТВОРЧОЇ СПІВПРАЦІ», -
ПІДСУМКИ 20-РІЧНОЇ СПІВПРАЦІ ПОЛЬСЬКИХ
ТА УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ-НАУКОВЦІВ
(відгук на документальний фільм «Педагогіка серця – джерело творчої
співпраці» / телеканал ТАК TV)**

20-річній співпраці польських та українських педагогів-науковців, яка здійснювалась у рамках Польсько-українських / Українсько-польських форумів, присвячено документальний фільм «Педагогіка серця – джерело творчої співпраці» (<https://youtu.be/lucQalDgM2s>). Він репрезентував результати спільних наукових доробків, які напрацьовано педагогами-науковцями двох країн за два десятиліття та був представлений на X Українсько-польському / Польсько-українському науковому форумі «Освіта для цифрової трансформації суспільства».

У фільмі Президент НАПН України **Василь Кремень** наголосив: «За 20 років практичної співпраці між педагогами України і Польщі, починаючи з 2005 року, організовано 10 форумів. Між форумами проводилася надзвичайно потужна робота в усіх напрямках спільної діяльності.

З польської сторони ми маємо багато колективів, окремих педагогів, освітян, які активно долучаються до спільних проєктів. Найперше хотів би назвати Комітет педагогічних наук Польської академії наук, який є нашим основним співорганізатором форумів, і висловити слова глибокої шани Тадеушу Левовицькому, Стефану Квятковському, Богуславу Сліверському і, безумовно, пані Агнешці Цибаль-Міхальській – очільниці нинішнього комітету. Окремі колективи, особливо Академія спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської у Варшаві є нашими серйозними партнерами в проведенні форумів і багатоаспектної науково-освітньої діяльності. Останнім часом у нас склалися гарні стосунки з Університетом імені Адама Міцкевича в Познані. Цю лінію можна продовжити. На окреме слово заслуговує діяльність Францішека Шльосека, який чверть століття очолює Наукове товариство «Польща – Україна» та є незмінним учасником й організатором наших зустрічей. Тісно співпрацює з нами Ян Лащик, котрий тривалий час керував Академією спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської. Названі колеги й багато інших є іноземними членами Національної академії педагогічних наук України, почесними докторами. Всі вони активно долучаються до нашої плідної співпраці.

З української сторони я особливо хотів би відзначити академіка відділення професійної освіти і освіти дорослих, людину, яка сумлінно виконує левову частку організації співпраці з польськими колегами, – Неллю Григорівну Ничкало. Я щиро вдячний їй, вдячний колегам за подвижництво у підтримці співробітництва дружніх країн. Переконалий, що потужна й тривала спільна науково-освітня діяльність є запорукою наших подальших зв'язків».

Академік-секретар Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України **Нелля Ничкало** нагадує про витоки Форуму: «Починався форум з ініціативи двох знаних учених – академіка Івана Зязюна, першого міністра незалежної України, засновника Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, який зараз носить його ім'я, а також професора, доктора хабілітованого Францішека Шльосека. Саме вони 1999 року стали фундаторами наукового товариства «Польща – Україна», у межах якого й було розроблено унікальний проєкт взаємодії науковців-педагогів двох країн. Форум – унікальне явище в історії наших народів, в історії освіти України і Польщі, в історії педагогічної науки».

Голова наукового педагогічного товариства «Польща – Україна», іноземний член Національної академії педагогічних наук України **Францішек Шльосек** згадує у фільмі: «Перший форум відбувся 2005 року в Польщі й складався з двох етапів. Першим етапом була зустріч у Будинку Польської Учительської Спілки, організована переважно Вищою Педагогічною Школою Польської Учительської Спілки. Тут відкрито виставку творчого доробку українських педагогів і психологів часів становлення незалежної України, тобто з 1991 року... Друга частина відбулася 10-12

жовтня в Устроні Шльонському, де головною темою спільного дискурсу, першого серйозного дискурсу між освітянами України та Польщі була еволюція кваліфікацій учителів. Форум завершився спільною заявою або навіть зверненням як польської, так і української делегацій про те, що таку форму наукової співпраці варто продовжувати. Дійшли домовленості, що форуми проводитимуться кожні два роки – один раз у Польщі та один раз в Україні».

Теми Українсько-польських / Польсько-українських форумів завжди відображали виклики, що поставали перед Польщею і Україною. «Освіта для цифрової трансформації суспільства», «Освіта для миру», «Освіта для майбутнього», «Дороги та бездоріжжя освіти в період пандемії», «Освіта для сучасності», «Інтердисциплінарність педагогіки та її субдисципліни», – про ці та інші теми згадують учасники Форумів різних років: **Стефан Міхал Квятковський**, перший заступник голови Комітету педагогічних наук Польської академії наук; **Ольга Щербак**, доктор педагогічних наук, член-кореспондент НАПН України; **Анатолій Кузьмінський**, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, ректор Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького (2000-2005, 2007-2014); **Віктор Андрущенко**, ректор Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (нині – Український державний університет імені Михайла Драгоманова), доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, дійсний член (академік) НАПН України; **Віктор Коцур**, доктор історичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України; **Барбара Марцинківська**, ректор Академії спеціальної педагогіки ім. Марії Гжегожевської, доктор наук хабілітований, професор АСП, іноземний член НАПН України; **Лариса Лук'янова**, директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України; **Олег Спирін**, директор Інституту цифровізації освіти НАПН України, доктор педагогічних наук, член-кореспондент НАПН України; **Ришард Бера**, доктор хабілітований, професор Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні, почесний доктор НАПН України; **Тереса Яніцка-Панек**, доктор педагогічних наук, професор Академії прикладних наук у Скерневіцах; **Ян Лащик**, професор Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської у Варшаві, доктор наук хабілітований, іноземний член НАПН України; **Олег Смірнов**, директор Представництва DVV International в Україні; **Наталія Лазаренко**, ректор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

2007 року за ініціативи **Неллі Ничкало**, академіка-секретаря Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України та Гліба Головченка, доктора педагогічних наук творча група телеканалу ТАК TV розпочала виробництво документальних фільмів, присвячених форумам.

Гліб Головченко, доктор педагогічних наук, генеральний продюсер проєктів документальних фільмів, присвячених Форумам: «У 2007 році, медіа дуже мало уваги приділяли науці та педагогіці. Цей напрямок як раніше, так і зараз майже не відображено в медійному полі. Щоб привернути увагу колег і суспільства до важливих тем, які порушуються на Українсько-польських / Польсько-українських Форумам, телеканал ТАК TV підтримав ідею Неллі Григорівни щодо створення документальних фільмів, присвячених Форумам. Власне це наш внесок як медійників у розвиток педагогічної науки й употужнення академічної співпраці між Україною та Польщею».

Планомірне, регулярне академічне й наукове співробітництво між ученими употужнили загалом зв'язки між двома державами – Польщею та Україною. І коли велика біда – повномасштабна російська агресія 2022 року прийшла на українську землю, Польща подала руку допомоги українцям, а українсько-польська співпраця науковців-педагогів зміцніла й набула більших обширів. Саме на цьому наголошують у фільмі Президент НАПН України Василь Кремень та Голова Комітету педагогічних наук Польської Академії наук Агнешка Цибаль-Міхальська.

«Хочу підкреслити, що всі ми шоковані жорстокістю російського авторитаризму і тим злом, яке переживає Україна. Ми глибоко переживаємо через війну на нашому східному кордоні, війну, яка триває понад два роки. Війна, мета якої – позбавити Україну майбутнього. Війна, у якій російські війська постійно знищують українські наукові установи та інфраструктуру. Усвідомлюючи всю драму, яку переживає український народ, ми висловлюємо солідарність з усім українським народом і підтримку України як суверенної держави. Комітет педагогічних наук і факультет освітніх студій переймаються важливими для освітньої системи питаннями правового середовища вищої освіти, але останнім часом ми неодноразово і постійно висловлюємося про підтримку повоєнної відбудови освіти і науки в Україні, враховуючи модернізацію української системи науково-дослідницької та інноваційної діяльності у сфері навчання студентів і студенток з України, про допомогу біженцям з України, які обрали своєю другою батьківщиною Польщу. Одразу після початку війни Комітет педагогічних наук надіслав свою позицію щодо навчання студентів і студенток з України до Міністерства освіти і науки та вищих органів державної влади. Після 24 лютого 2022 року ситуація вимагала особливої мобілізації, щоб надати молодим людям з України широкий спектр підтримки, догляду та освіти. Кожна пропозиція Комітету педагогічних наук з цього приводу виявилася цінною для Міністерства освіти і науки. Ми робимо все, щоб зарадити як українським науковцям, так і кожному громадянину України, який потребує нашої допомоги, як приватно, так і інституційно в нашому Комітеті педагогічних наук, наших університетах, факультетах, інститутах», – зазначила у фільмі пані **Агнешка Цибаль-Міхальська**.

Своєю чергою академік **Василь Кремень** підкреслив: «Ми хотіли б щиро подякувати нашим польським друзям за співпрацю та за їхню солідарність з Україною, які проявлялися на всіх етапах підготовки форумів і між ними. Якщо раніше підтримка переважно акумулювалась навколо того, що наші польські друзі всіляко сприяли входженню української освіти і України взагалі до європейської сім'ї народів, до Європейського Союзу, то з початком агресії росії проти України польські друзі виявили надзвичайно високі моральні якості. Вони багато зробили для того, щоб наші діти, жінки, які змушені були евакуюватися з рідної землі, знайшли притулок у Польщі, у польських школах. І я б міг навести безліч прикладів такого жертвовного ставлення до українців у цей важкий час».

Згадуючи шлях, пройдений за 20 років академічними організаціями, та доробки, напрацьовані педагогами-науковцями Польщі та України, Національна академія педагогічних наук України та Комітет педагогічних наук Польської Академії наук мають чіткі плани щодо подальшої співпраці.

Василь Кремень, Президент НАПН України: «Суб'єктивне бажання українців і об'єктивна потреба України стати членом Європейського Союзу і НАТО безальтернативні, тому що лише в складі європейських, європейсько-атлантичних структур Україна має майбутнє, захист і умови для свого економічного розвитку, поступу в усіх сферах життя і діяльності. Думаю, що європейські народи все більше усвідомлюють необхідність дати можливість українцям бути разом з ними. Співпраця українських і польських педагогів служить цій великій меті. Я хотів би щиро подякувати польським колегам, згадати слова Ю. Пілсудського, який говорив (я не точно процитую вислів, але важливий його смисл), що долі Польщі та України тісно пов'язані, без однієї не буде другої. Тому зробимо все для розвитку нашої співпраці, для того, щоб наші дискусії перетворилися в реальні справи, для того, щоб українські й польські громадяни в результаті й нашої співпраці усвідомлювали схожість і взаємозв'язок долі двох народів».

Агнешка Цибаль-Міхальська, професор, Голова Комітету педагогічних наук Польської Академії наук, декан факультету освітніх студій Університету Адама Міцкевича в Познані: «Наше партнерство, окреслені напрями діяльності, наша спільна зустріч та циклічно організовані українсько-польські та польсько-українські форуми є участю у важливій справі нашої співпраці, а також специфічною частиною програми боротьби за мир в Україні».

Вікторія Веселовська

27-28 листопада 2024 року, м. Вінниця

РЕЗОЛЮЦІЯ

X українсько-польського/ польсько-українського наукового форуму «Освіта для цифрової трансформації суспільства» /«Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa»

Учасники X Українсько-польського / польсько-українського наукового форуму «Освіта для цифрової трансформації суспільства»/«Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa», що відбувся 24-28 листопада 2024 року, віддали шану Збройним Силам, усім захисникам України, завдяки яким є можливість досліджувати й упроваджувати цінні ідеї педагогічної науки, що зміцнює міжкультурний діалог і відкриває нові горизонти плідної співпраці науковців-освітян України і Польщі. Висловлено щире вдячність польським освітянам і науковцям за підтримку України під час війни, організацію навчання українських дітей у польських школах, підтримку українських учителів у Польщі, за багаторічну творчу взаємодію, спрямовану на утвердження цінностей партнерства заради миру, ефективну дослідницьку співпрацю, спільні пошуки в освітньо-науковому просторі, покликані подолати сучасні виклики в освіті й науці в умовах цифрової трансформації суспільства.

Форум став інтерактивною платформою для обміну науковими ідеями та досягненнями педагогів-практиків і науковців-освітян обох країн щодо актуальних проблем глобальних і локальних вимірів цифрового простору, сценаріїв розвитку освіти і науки в умовах цифрової трансформації суспільства, тенденцій та інновацій цифровізації освітнього процесу в закладах дошкільної, загальної середньої, професійної, фахової передвищої, вищої й післядипломної освіти, у сфері освіти дорослих; цифрової безпеки, академічної доброчесності, цифрової грамотності та критичного мислення, соціальної й екологічної відповідальності.

Під час роботи Форуму розглянуто актуальні проблеми цифрової трансформації суспільства, психологічні, педагогічні, інклюзивні інновації та виклики цифровізації у формальній та неформальній освіті, упровадження штучного інтелекту, протидії безпековим ризикам у цифровій реальності, що стало предметом досліджень науковців України і Польщі в умовах повномасштабної російської агресії.

Значний потенціал інноваційного розвитку національних освітніх систем закладено в багаторічному партнерстві близьких за ментальністю, історією,

культурою українського і польського народів, що розвивається і поглиблюється на основі принципів полікультурності, відкритої науки та освіти у європейському дослідницькому просторі й імплементується на рівні держав, громад, закладів освіти, особистості: перед національними системами освіти обох країн постають нагальні завдання формування цифрової культури і кадрового потенціалу цифрового суспільства. Сучасні освітні системи потребують оновлення на основі широкого застосування цифрових освітніх технологій та науково обгрунтованого впровадження в освітні практики та наукові дослідження найновіших досягнень в умовах цифрової трансформації суспільства.

За результатами проведених дискусій і враховуючи сучасну цифрову трансформацію суспільства, цифровізацію освіти та науки України й Польщі визначено такі пріоритетні напрями подальшої співпраці українських і польських науковців:

- фундаментальні та прикладні дослідження щодо можливостей безпечного застосування штучного інтелекту в освітній практиці й науково-дослідницькій діяльності з урахуванням пріоритету академічної доброчесності;

- розгортання діяльності, спрямованої на розв'язання теоретико-методологічних та науково-методичних проблем цифровізації освіти, обгрунтування й розвитку цифрової педагогіки та цифрової дидактики як наукових субдисциплін; впровадження інноваційних підходів до ефективного використання й розвитку спільного інформаційного освітньо-наукового простору, його інтеграції до інформаційного простору Європи, до глобального інформаційного простору світу;

- розроблення механізмів мотивування вчених, науково-педагогічних та педагогічних працівників до науково обгрутованого використання цифрових технологій в освітньому процесі та створення цифрових освітніх ресурсів;

- розширення академічної мобільності, що сприятиме розвитку освіти, науки та міжкультурного діалогу. Надання грантів і стипендій на проведення наукових досліджень в університетах Польщі та України. Залучення закладів освіти до програм Erasmus+, CEERUS та інших європейських ініціатив; проведення спільних культурно-освітніх обмінів (літніх шкіл, воркшопів) для студентів та викладачів;

- інтеграція цифрових інструментів у науку та освіту передбачає створення спільних онлайн-платформ для дистанційного навчання; впровадження спільних цифрових лабораторій для проведення досліджень у реальному часі; створення хмарних сховищ даних, доступних для польських і українських науковців для спільного зберігання дослідницьких матеріалів, архівів і результатів; створення електронних баз даних і бібліотек для наукового обміну; впровадження цифрових інструментів для автоматизації адміністрування наукових проектів, а також розробка відкритих освітніх ресурсів;

- повоєнна відбудова та сталий розвиток – міжнародна співпраця для відбудови України передбачає підтримку досліджень і розроблення рекомендацій з урахуванням польського досвіду; залучення європейських та міжнародних

організацій до реалізації проектів відбудови України, зокрема інноваційного розвитку освіти і науки;

- створення інституційних механізмів співпраці – нормативно-правовий і прогностичний аспекти співпраці, спрямованої на створення польсько-української наукової ради для координації спільних ініціатив у сфері освіти і науки. Запровадження грантів для підтримки кращих польсько-українських дослідницьких науково-педагогічних проектів

Розв'язання цих проблем потребує об'єднання та плідних наукових пошуків українських і польських дослідників. Учасники Форуму закликали колег з України і Польщі до подальшого посилення співпраці заради майбутніх поколінь.

Резолюцію підписали:

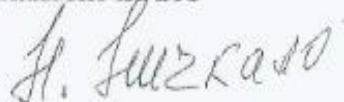
Президент НАПН України
Василь КРЕМЕНЬ

Ректор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
Наталія ЛАЗАРЕНКО

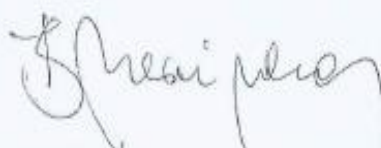
Академік-секретар Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України
Нелля НИЧКАЛО

Голова Комітету педагогічних наук
Польської академії наук
Агнешка ЦИБАЛЬ-МІХАЛЬСЬКА

Ректор Академії спеціальної педагогіки ім. Марії Гжегожевської
Барбара МАРЦІНКОВСКА

Голова Наукового педагогічного товариства «Польща-Україна»
Францішек ШЛЬОСЕК

27-28 listopada 2024 roku, m. Winnica

UCHWAŁA

X Ukraińsko-Polskiego/Polsko-Ukraińskiego Forum Naukowego «Освіта для цифрової трансформації суспільства» /«Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa»

Uczestnicy X Ukraińsko-Polskiego/Polsko-Ukraińskiego Forum Naukowego «Освіта для цифрової трансформації суспільства»/«Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa», które odbyło się w dniach 24-28 listopada 2024 roku, oddali hołd Siłom Zbrojnym oraz wszystkim obrońcom Ukrainy, dzięki którym mamy możliwość badania i wdrażania cennych idei pedagogicznych, wzmacniając tym samym dialog międzykulturowy i otwierając nowe horyzonty owocnej współpracy naukowców i pedagogów z Ukrainy i Polski. Wyrażono głęboką wdzięczność polskim nauczycielom i naukowcom za wsparcie udzielone Ukrainie w czasie wojny, za organizację nauki dla ukraińskich dzieci w polskich szkołach, za wsparcie dla ukraińskich nauczycieli w Polsce oraz za wieloletnią, owocną współpracę, której celem było umacnianie wartości partnerskich w imię pokoju, prowadzenie efektywnych badań naukowych, wspólne poszukiwania w obszarze edukacji i nauki oraz stawianie czoła współczesnym wyzwaniom w edukacji i nauce w warunkach cyfrowej transformacji społeczeństwa.

Forum stało się interaktywną platformą wymiany naukowych idei i osiągnięć praktyków pedagogicznych oraz naukowców z obu krajów dotyczących aktualnych problemów globalnego i lokalnego wymiaru przestrzeni cyfrowej, scenariuszy rozwoju edukacji i nauki w warunkach cyfrowej transformacji społeczeństwa, trendów i innowacji w digitalizacji procesów edukacyjnych w przedszkolach, szkołach podstawowych i średnich, szkołach zawodowych, uczelniach wyższych i placówkach kształcenia ustawicznego; bezpieczeństwa cyfrowego, uczciwości akademickiej, kompetencji cyfrowych i myślenia krytycznego, odpowiedzialności społecznej i ekologicznej.

Podczas trwania Forum omówiono aktualne problemy cyfrowej transformacji społeczeństwa, innowacje w obszarze psychologii, pedagogiki i inkluzji oraz wyzwania związane z digitalizacją w edukacji formalnej i nieformalnej, wdrażaniem sztucznej inteligencji, przeciwdziałaniem zagrożeniom bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni, które stały się przedmiotem badań naukowców z Ukrainy i Polski w kontekście pełnoskalowej rosyjskiej agresji.

Znaczny potencjał innowacyjnego rozwoju krajowych systemów edukacji tkwi w wieloletnim partnerstwie łączącym bliskie mentalnością, historią i kulturą narody ukraiński i polski, który rozwija się i pogłębia na zasadach wielokulturowości, otwartej nauki i edukacji w europejskiej przestrzeni badawczej oraz jest wdrażany na poziomie państw, społeczeństw, instytucji edukacyjnych i jednostek. Przed krajowymi systemami edukacyjnymi obu państw stoją pilne zadania kształtowania kultury cyfrowej i potencjału kadrowego społeczeństwa cyfrowego. Współczesne systemy edukacyjne wymagają odnowy opartej na szerokim zastosowaniu cyfrowych technologii edukacyjnych oraz naukowo uzasadnionym wdrażaniu najnowszych osiągnięć w praktykach edukacyjnych i badaniach naukowych w warunkach cyfrowej transformacji społeczeństwa.

W wyniku przeprowadzonych dyskusji oraz uwzględniając współczesną cyfrową transformację społeczeństwa, digitalizację edukacji i nauki w Ukrainie i Polsce, zdefiniowano następujące priorytetowe kierunki dalszej współpracy naukowców ukraińskich i polskich:

- badania podstawowe i stosowane nad możliwościami bezpiecznego wykorzystania sztucznej inteligencji w praktyce edukacyjnej i działalności badawczej, przy jednoczesnym priorytecie uczciwości akademickiej;
- rozwijanie działań zmierzających do rozwiązania problemów teoretyczno-metodologicznych i naukowo-metodycznych związanych z digitalizacją edukacji, uzasadnienia i rozwoju dydaktyki cyfrowej oraz dydaktyki cyfrowej jako naukowych dyscyplin pomocniczych; wdrażanie innowacyjnych podejść do efektywnego wykorzystania i rozwoju wspólnej przestrzeni informacyjnej edukacji i nauki, jej integracji z europejską przestrzenią informacyjną oraz globalną przestrzenią informacyjną świata;
- opracowanie mechanizmów motywacji naukowców, pracowników naukowo-dydaktycznych oraz pedagogicznych do naukowo uzasadnionego wykorzystania technologii cyfrowych w procesie edukacyjnym oraz tworzenia cyfrowych zasobów edukacyjnych;
- rozszerzenie mobilności akademickiej, co przyczyni się do rozwoju edukacji, nauki i dialogu międzykulturowego. Przyznawanie grantów i stypendiów na prowadzenie badań naukowych na uniwersytetach w Polsce i na Ukrainie. Zaangażowanie uczelni w programy Erasmus+, CEEPUS oraz inne europejskie inicjatywy; organizacja wspólnych kulturalno-edukacyjnych wymian (letnich szkół, warsztatów) dla studentów i wykładowców;
- integracja narzędzi cyfrowych w naukę i edukację zakłada stworzenie wspólnych platform online do nauki zdalnej; wdrożenie wspólnych cyfrowych laboratoriów do prowadzenia badań w czasie rzeczywistym; utworzenie chmurowych magazynów danych dostępnych dla polskich i ukraińskich naukowców do wspólnego przechowywania materiałów badawczych, archiwów i wyników; utworzenie elektronicznych baz danych i bibliotek dla wymiany naukowej; wdrożenie cyfrowych narzędzi do automatyzacji zarządzania projektami badawczymi oraz opracowanie otwartych zasobów edukacyjnych;
- odbudowa powojenna i trwały rozwój – międzynarodowa współpraca na rzecz odbudowy Ukrainy zakłada wsparcie badań i opracowanie zaleceń z uwzględnieniem

polskich doświadczeń; zaangażowanie europejskich i międzynarodowych organizacji w realizację projektów odbudowy Ukrainy, w szczególności innowacyjnego rozwoju edukacji i nauki;

- stworzenie instytucjonalnych mechanizmów współpracy – aspekty prawne i prognostyczne współpracy ukierunkowanej na utworzenie polsko-ukraińskiej rady naukowej do koordynacji wspólnych inicjatyw w obszarze edukacji i nauki. Ustanowienie grantów na wsparcie najlepszych polsko-ukraińskich projektów badawczych i naukowo-pedagogicznych.

Rozwiązanie tych problemów wymaga połączenia sił i owocnych badań naukowych ukraińskich i polskich badaczy. Uczestnicy Forum wezwali kolegów z Ukrainy i Polski do dalszego wzmacniania współpracy dla dobra przyszłych pokoleń.

Uchwała podpisana:

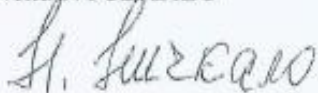
Prezydent NANP Ukrainy
Wasył KREMIEN

Rektor Winnickiego Uniwersytetu
Pedagogicznego imienia
Mychajła Kociubińskiego
Natalia LAZARENKO

Akademik-Sekretarz Wydziału Oświaty
Zawodowej i Oświaty Dorosłych
NANP Ukrainy
Nella NYCZKAŁO

Przewodnicząca Komitetu Nauk
Pedagogicznych PAN
Agnieszka CYBAL-MICHALSKA

Rektor Akademii Pedagogiki Specjalnej
im. Marii Grzegorzewskiej
Barbara MARCINKOWSKA

Przewodniczący Naukowego Towarzystwa
Pedagogicznego „Polska-Ukraina”
Franciszek SZŁOSEK

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бера Рішард – доктор хабілітований, професор, завідувач кафедри педагогіки праці та андрагогіки, Університет Марії Кюрі-Склодовської в Любліні (м. Люблін, Польща).

Бурласько Тетяна Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки, підприємництва та менеджменту, Університет менеджменту освіти НАПН України (м. Київ, Україна).

Вернигора Олена Леонідівна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри українського ділового мовлення, Національна академія Служби безпеки України (м. Київ, Україна).

Веселовська Вікторія Вікторівна – продюсер телевізійних проєктів ГО «Миколаївський прес клуб» (м. Миколаїв, Україна).

Вовк Мирослава Петрівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу змісту і технологій педагогічної освіти, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України (м. Київ, Україна).

Гнатів Зоряна Ярославівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри музичного мистецтва факультету культури і мистецтв Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, Україна).

Головченко Гліб Олександрович – доктор педагогічних наук, директор Українського інституту підвищення кваліфікації працівників телебачення, радіомовлення і преси, заслужений журналіст України (м. Київ, Україна).

Гутор Любов Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри латинської та іноземних мов, Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького (м. Львів, Україна).

Карташова Любов Андріївна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри професійної та вищої освіти, Центральний інститут післядипломної освіти Університету менеджменту освіти НАПН України (м. Київ, Україна).

Косенко Павло Борисович – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інструментальне виконавство (за видами), Комунальний заклад вищої освіти Київської обласної ради «Академія мистецтв імені Павла Чубинського» (м. Київ, Україна).

Костюк Ольга Петрівна – кандидат філософських наук, доцент, завідувачка кафедри дизайну, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Полтава, Україна).

Кремень Василь Григорович – доктор філософських наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії наук України і Національної

академії педагогічних наук України, Президент Національної академії педагогічних наук України, Президент Товариства «Знання» України (м. Київ, Україна).

Кузякіна Діана Володимирівна – викладач кафедри культурології, заступниця декана з організаційно-виховної роботи та працевлаштування факультету культури і мистецтв, Херсонський державний університет (м. Херсон, Україна).

Кущак Кінга – докторка хабілітована, професорка, завідувачка відділу педагогічних досліджень дитячої мови та спілкування, Університет імені Адама Міцкевича в Познані (м. Познань, Польща).

Лащук Ян – доктор хабілітований, професор АПС, Академія спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської (м. Варшава, Польща).

Лимаренко Лідія Іванівна – доктор педагогічних наук, професор, в. о. завідувачки кафедри культурології, заслужений працівник культури України, Херсонський державний університет (м. Херсон, Україна).

Марчук Юлія Миколаївна – доцент кафедри соціально-гуманітарної підготовки та психології Західнодонбаського інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Павлоград Дніпропетровської області, Україна).

Міхальські Ярослав – доктор хабілітований, професор АСП, Академія спеціальної педагогіки ім. Марії Гжегожевської (м. Варшава, Польща).

Ничкало Нелля Григорівна – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії педагогічних наук України (м. Київ, Україна).

Оріщенко Антон В'ячеславович – викладач кафедри музичного мистецтва та хореографії, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Полтава, Україна).

Ороновська Лариса Дмитрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва факультету мистецтв, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, Україна)

Підпалій Ростислав Юрійович – заступник директора з навчальної роботи навчально-наукового інституту мистецтв, викладач кафедри аудіо-візуального мистецтва, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Полтава, Україна).

Рева Яніна Григорівна – старший викладач кафедри хореографії, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка (м. Полтава, Україна).

Семенов Олена Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, Сумський державний педагогічний університет імені А. С.Макаренка (м. Суми, Україна).

Сорока Вадим Євгенійович – аспірант кафедри загальної педагогіки та андрагогіки, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка (м. Полтава, Україна).

Сорочан Марина Петрівна – доктор філософії, викладач кафедри теорії, фахових методик та технологій дошкільної освіти, Комунальний заклад вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж» (м. Вінниця, Україна)

Танас Мацей – доктор хабілітований, професор APS, завідувач кафедри дидактики та медіапедагогіки, Академія спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської (м. Варшава, Польща).

Товканець Ганна Василівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики початкової освіти, Мукачівський державний університет (м. Мукачево, Закарпатська область, Україна).

Товканець Оксана Сергіївна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (м. Ужгород, Закарпатська область, Україна).

Фазан Василь Васильович – доктор педагогічних наук, доктор теологічних наук, професор, проректор з наукової роботи, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка (м. Полтава, Україна).

Фазан Віталій Васильович – докторант кафедри загальної педагогіки та андрагогіки, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка (м. Полтава, Україна).

Фазан Тетяна Павлівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри дошкільної освіти, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка (м. Полтава, Україна).

Цебрій Ірина Василівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри музичного мистецтва та хореографії, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Полтава, Україна).

Шевченко Людмила Станіславівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інноваційних та інформаційних технологій в освіті, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна)

Шльосек Францішек – доктор хабілітований, професор APS, Академія спеціальної педагогіки ім. Марії Гжегожевської у Варшаві (м. Варшава, Польща).

Ющик Станіслав – доктор хабілітований, професор, Сілезький університет в Катовіце (м. Катовіце, Польща).

Яницька-Панек Тереса – доктор хабілітований, професор, Академія прикладних наук імені Стефана Баторія (м. Скерневіце, Польща).

ABOUT THE AUTHORS

Bera Rishard – Habilitation Doctor, Professor, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Lublin, Poland).

Burlajenko Tetiana – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor, Head of the Department of Economics, Entrepreneurship and Management, University of Education Management, National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Fazan Tetiana – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Senior Lecturer at the Department of Preschool Education, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (Poltava, Ukraine).

Fazan Vasyl – Doctor of Pedagogical Sciences, Doctor of Theological Sciences, Full Professor, Vice-Rector for Research, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (Poltava, Ukraine).

Fazan Vitaliy – Doctoral student at the Department of General Pedagogy and Andragogy, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (Poltava, Ukraine).

Golovchenko Hlib – Doctor of Pedagogical Sciences, Director of the Ukrainian Institute for Advanced Training of Television, Radio and Press Workers, Honored Journalist of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Gutor Liubov – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Latin and Foreign Languages, Danylo Halytsky Lviv National Medical University (Lviv, Ukraine)

Hnativ Zoriana – Candidate of Philosophical Sciences (PhD), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Musical Art, Lviv Ivan Franko National University (Lviv, Ukraine)

Janitska-Panek Teresa – Habilitation Doctor, Professor AASB, Stefan Batory Academy of Applied Sciences (Skierniewice, Poland).

Juszczyk Stanisław – Habilitation Doctor, Full Professor, University of Silesia in Katowice (Katowice, Poland).

Kartashova Liubov – Doctor of Sciences in Pedagogy (HD), Full Professor, Professor at the Department of Professional and Higher Education, Central Institute of Postgraduate Education of the University of Education Management, National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Kosenko Pavlo – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor at the Department of Instrumental Performance (by type), Kyiv Regional Council Higher Educational Institution “Pavel Chubynsky Academy of Arts» (Kyiv, Ukraine).

Kostiuk Olha – Candidate of Philosophical Sciences (PhD), Associate Professor, Head of the Design Department, Luhansk Taras Shevchenko National University (Poltava, Ukraine)

Kremen Vasyl – Doctor of Sciences in Philosophy, Full Professor, Full Member (Academician) of the National Academy of Sciences of Ukraine and National Academy of Educational Sciences of Ukraine, President of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, President of the Knowledge Company (Kyiv, Ukraine).

Kuszek Kinga – Doctor of Philosophy, Professor, Head of the Department of Pedagogical Research in Children’s Language and Communication, Adam Mickiewicz University in Poznań (Poznań, Poland).

Kuzyakina Diana – Lecturer at the Department of Cultural Studies, Deputy Dean for Organizational and Educational Work and Employment of the Faculty of Culture and Arts, Kherson State University (Kherson, Ukraine).

Lashchik Jan – Habilitation Doctor, Professor APS, Maria Gzhegozhevskaya Academy of Special Pedagogy (Warsaw, Poland).

Lymarenko Lydia – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Professor at the Department of Cultural Studies, Kherson State University, Member of the National Union of Theater Actors of Ukraine, Honored Worker of Culture of Ukraine (Kherson, Ukraine).

Marchuk Yuliia – Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian Training and Psychology, Zahidnodonbaskyy Institute PJSC “Interregional Academy of Personnel Management» (Pavlohrad, Dnipropetrovsk region, Ukraine).

Mikhalski Yaroslav – Habilitation Doctor, Professor ASP, Maria Gzhegozhevskaya Academy of Special Pedagogy (Warsaw, Poland)

Nyckalo Nellia – Doctor of Sciences in Pedagogy, Full Professor, Full Member (Academician) of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Orishchenko Anton – Lecturer at the Department of Musical Art and Choreography, Luhansk Taras Shevchenko National University (Poltava, Ukraine).

Oronovska Larysa – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Musicology and Methodology of Musical Art, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ternopil, Ukraine).

Pidpalyi Rostyslav – Deputy Director for Academic Affairs of the Educational and Scientific Institute of Arts, Lecturer at the Department of Audio-Visual Art, Taras Shevchenko Luhansk National University (Poltava, Ukraine).

Reva Yanina – Senior Lecturer at the Department of Choreography, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (Poltava, Ukraine).

Semenoh Olena – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Professor at the Department of Pedagogy, Sumy A. S. Makarenko State Pedagogical University (Sumy, Ukraine).

Shevchenko Liudmyla – Doctor of Pedagogical Sciences (HD), Associate Professor, Professor at the Department of Innovative and Information Technologies, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine).

Sorochan Maryna – Doctor of Philosophy, Lecturer at the Department of Theory, Professional Methods and Technologies of Preschool Education, Municipal Institution of Higher Education “Vinnytsia Humanitarian and Pedagogical College” (Vinnytsia, Ukraine).

Soroka Vadym – Postgraduate Student at the Department of General Pedagogy and Andragogy, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (Poltava, Ukraine).

Szlosek Franciszek – Habilitation Doctor, Professor ASP, Maria Gzhegozhevska Academy of Special Pedagogy (Warsaw, Poland).

Tanaś Maciej – Habilitation Doctor, Professor APS, Head of the Department of Didactics and Media Pedagogy, Maria Grzegorzewska Academy of Special Pedagogy (Warsaw, Poland).

Tovkanets Hanna – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Head of the Department of Theory and Methodology of Primary Education, Mukachevo State University (Mukachevo, Transcarpathian region, Ukraine).

Tovkanets Oksana – Doctor of Pedagogical Sciences (HD), Full Professor, Professor at the Department of General Pedagogy and Higher School Pedagogy, State Higher Educational Institution “Uzhgorod National University” (Uzhgorod, Transcarpathian region, Ukraine).

Tsebriy Iryna – Doctor of Pedagogical Sciences, Full Professor, Professor at the Department of Musical Art and Choreography, Luhansk Taras Shevchenko National University (Poltava, Ukraine).

Vernyhora Olena – Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Lecture at the Ukrainian Business Language Department, National Academy of Security Service of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Veselovska Victoria – Television project producer at the NGO “Mykolaiv Press Club” (Mykolaiv, Ukraine).

Vovk Myroslava – Doctor of Pedagogical Sciences (HD), Full Professor, Head of the Department of Content and Technologies of Pedagogical Education, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Наукове видання

**ЕСТЕТИКА І ЕТИКА
ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ**

Збірник наукових праць

Випуск 30

Головний редактор – *М. П. Вовк*
Науковий і літературний редактор – *Г. І. Сотська*
Літературний редактор іноземних текстів – *О. М. Палеха*
Відповідальний секретар – *О. О. Лобач*
Коректор – *О. О. Лобач*
Художньо-технічний редактор – *Ю. В. Грищенко*
Комп'ютерна верстка – *С. В. Ходаківська*

Адреса редакції:

04060, м. Київ, вул. Максима Берлінського, 9,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна
НАПН України,

відділ змісту і технологій педагогічної освіти

e-mail: *vpee2011@ukr.net*

Довідки за телефонами:

(066) 940-93-84 (Лобач Олена Олександрівна)

(067) 258-02-96 (Вовк Мирослава Петрівна)

*Редакційна колегія зберігає за собою право на редагування і скорочення статей.
Думки авторів не завжди збігаються з точкою зору редакції. Авторі несуть
повну відповідальність за опублікований матеріал
(за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв
та інших відомостей).*

Підписано до друку 27.12.2024 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman
Папір офсетний. Друк офсетний
Ум.-друк. арк. 15,58. Обл.-вид. арк. 15,76.
Наклад 100 прим. Зам. № 2724.

Виготовлювач ТОВ «Талком»
93115, м. Київ, вул. Львівська, 23, тел./факс (044) 424-40-69, 424-56-26
E-mail: *ukraina.vdk@email.ua*
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4538 від 17.05.2013

Scientific edition
**AESTHETICS AND ETHICS
OF PEDAGOGICAL ACTION**

Collection of scientific papers

Issue 30

Editor-in-chief – *M. P. Vovk*
Scientific and Literary editor – *H. I. Sotska*
Literary editor of foreign texts – *O. M. Palekha*
Executive secretary – *O. O. Lobach*
Corrector – *O. O. Lobach*
Artistic and technical editor – *Yu. V. Hryshchenko*
Computer layout – *S. V. Khodakivska*

Editorial office address:

04060, Kyiv city, 9, Maksyma Berlynskogo St.,
Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education
of NAPS of Ukraine,
Department of content and technologies of pedagogical education

e-mail: vpee2011@ukr.net

Information by phone:

(066) 940-93-84 (*Lobach Olena Oleksandrivna*)

(067) 258-02-96 (*Vovk Myroslava Petrivna*)

Editorial board reserves the right to edit and reduce articles. The views of the authors do not always coincide with the editorial board's ones. Authors are fully responsible for published materials (for the accuracy of facts, quotations, proper names, geographical names and other information).

Підписано до друку 27.12.2024 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman
Папір офсетний. Друк офсетний
Ум.-друк. арк. 15,58. Обл.-вид. арк. 15,76.
Наклад 100 прим. Зам. № 2724.

Виготовлювач ТОВ «Талком»
93115, м. Київ, вул. Львівська, 23, тел./факс (044) 424-40-69, 424-56-26
E-mail: ukraine.vdk@email.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4538 від 17.05.2013